

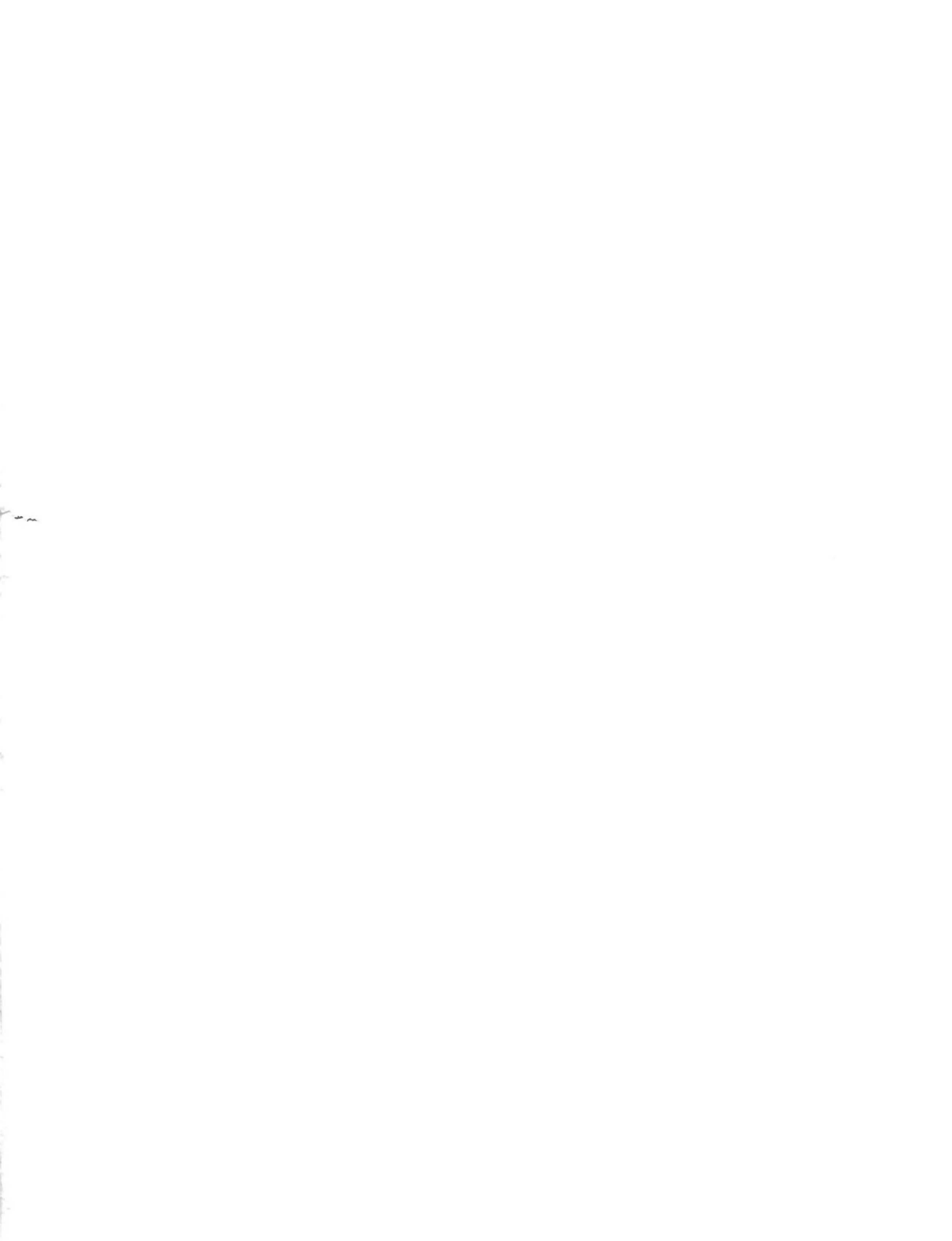
Växjö Domkyrka

SVERIGES KYRKOR
SMÅLAND

EVALD GUSTAFSSON
MARIAN ULLÉN

Växjö Domkyrka

Växjö Domkyrka

VÄXJÖ, SMÅLAND BAND IV:1

Av EVALD GUSTAFSSON

och MARIAN ULLÉN

VOLYM 136 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1970

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN (där ej annat anges)

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Växjö domkyrka är påbörjad 1968 samt avslutad i november 1969. Excerperingen i VLA har utförts av Karin Ingvarson, övrig excerpering av författarna med bistånd av Kerstin Holm, Hilda Kauri och Laine Liivrand. Översättning av bildtexter och sammanfattning till engelska har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden visar kyrkan under 1600-talets senare del. Detalj av fig 18.

På omstående sida: Växjö domkapitels sigill (jfr fig 7).

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1970

Innehåll

VÄXJÖ DOMKYRKA	
<i>Förord</i>	7
VÄXJÖ STIFT — EN HISTORISK ÖVERSIKT AV LARS-OLOF LARSSON	9
KYRKOPYGGNADEN AV EVALD GUSTAFSSON	
<i>Domkyrkans miljö</i>	23
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	33
<i>Kyrkan under äldre medeltid</i>	59
<i>Utvidgning och reparation under högmedeltiden</i>	71
<i>Den senmedeltida hallkyrkan</i>	94
<i>Från nyare tidens början till 1650</i>	104
<i>Tiden 1650–1740</i>	114
<i>Från branden 1740 till ombyggnadsförslaget 1845</i>	119
<i>Kyrkans omgestaltning i mitten och slutet av 1800-talet</i>	134
<i>Restaurering och förnyelse 1957–60</i>	146
MÅLNINGAR AV MARIAN ULLÉN	152
INREDNING OCH INVENTARIER AV MARIAN ULLÉN	162
<i>Orgel och orgelfasad av R Axel Unnerbäck</i>	178–186
<i>Klockor, klockspel, gjuthus av Lars Magnus Holmbäck</i>	226–232
NOTER	232
BILAGOR	
1. <i>Inventarieförteckning från år 1704</i>	243
2. <i>Inventarieförteckning från år 1830, utdrag ur domkyrkosysslomannen J Forsanders förteckning</i>	246
3. <i>Besiktningssprotokoll från gravöppningen 1850–51 av J Forsander</i>	249
4. <i>Biskopslängd</i>	250
5. <i>Domprostlängd</i>	250
KÄLLOR OCH LITTERATUR	251
FÖRKORTNINGAR	255
SUMMARY	256
PLANSCHER	

Förord

Det är en glädje för verket Sveriges Kyrkor att kunna publicera denna beskrivning av Växjö domkyrka samma år som stiftet firar sitt 800-årsjubileum.

En viktig förutsättning för beskrivningens tillkomst har varit den omfattande restaurering som kyrkan genomgick åren 1957–1960, under vilken tid tillfälle gavs till synnerligen ingående undersökningar av byggnadens olika delar. En ledande roll vid dessa undersökningar spelades av författaren till byggnadsbeskrivningen, dåvarande antikvarien hos Riksantikvarieämbetet, numera landsantikvarien i Lund, fil lic Evald Gustafsson. Som sin medhjälpare hade denne dåvarande amanuensen vid Smålands Museum Claës-Göran Forsberg. Som platsledare vid grävningsundersökningarna i kyrkan har fil kand Sölve Olsson fungerat.

För kapitlen Målningar samt Inredning och inventarier svarar Sveriges Kyrkors medarbetare, antikvarien fil lic Marian Ullén. Vid beskrivningen av vissa inventarier eller inventariegrupper har olika specialister medverkat som författare eller granskare av manuskriptet. Orgelbeskrivningen har sålunda författats av antikvarien fil lic R Axel Unnerbäck, beskrivningen av klockorna av komministern Lars Magnus Holmbäck. Beskrivningen av medeltida silver har granskats av antikvarien fil dr Aron Andersson, vilken även utfört katalogiseringen av de medeltida glasmålningsfragmenten, och övrigt silver av intendenten fil lic Kersti Holmquist. Bestämning och beskrivning av de äldsta textilierna har utförts av Riksantikvarieämbetets textilkonserveringsanstalt under ledning av antikvarien fil lic Anne Marie Franzén, som också granskat hela avsnittet om textilierna. Flertalet av de latinska inskriptionerna har översatts av docent Ulla Westerbergh.

Det återstår oss att nämna att Sveriges Kyrkor som författare till den viktiga översikten över Växjö stifts historia lyckats förvärva docenten Lars-Olof Larsson.

Till samtliga ovan nämnda medarbetare och medhjälpare önskar undertecknade utgivare härmed framföra sitt varma tack. Ett tack skall här ytterligare riktas till en rad personer och institutioner som på olika sätt varit Sveriges Kyrkor och dess medarbetare behjälpliga i arbetet. Främst riktas detta tack till domkyrkosysslomanen Carl-Fredrik Willstedt för aldrig svikande intresse och hjälpsamhet såväl vid undersökningarna i domkyrkan som under efterföljande arbete i samband med manuskriptets utarbetande. Tacksamhet är vi även skyldiga landsantikvarien i Växjö Jan Erik Anderbjörk, personalen vid Smålands Museum samt fil kand Anita Liepe.

Slutligen återstår det oss att till Kyrkofullmäktige i Växjö framföra vårt varma och värdsamma tack för det frikostiga anslag av 25 000 kronor, utan vilket denna omfattande beskrivning svårligen hade kunnat föras i hamn. Vi redovisar även tack-samt ett mindre anslag från Långmanska kulturfonden för uppmättningsarbeten i kyrkan.

Beskrivningen av nu försvunna kyrkor i Växjö, av nyuppförda kyrkor i staden samt av Öjaby kyrka, vilken numera tillhör Växjö stad, kommer att publiceras i en kommande volym, Växjö och Öjaby kyrkor, Sm IV: 2. Denna volym, som beräknas föreligga 1971, är författad av fil kand Anita Liepe, Växjö.

Stockholm i maj 1970

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

VÄXJÖ DOMKYRKA

VÄXJÖ STIFT — EN HISTORISK ÖVERSIKT

av LARS-OLOF LARSSON

Sigfridslegenden och stiftets tillkomst

Legenden om den helige Sigfrid, en av den svenska helgonlitteraturens mest kända alster, tilldelar Växjö en central plats i den svenska missionshistorien. Enligt legenden begav sig den engelske biskopen Sigfrid på sveakonungen Olofs bön och Guds inrådan till hednalandet Sverige. Biskopen tog vägen över Danmark och fortsatte därifrån den mödosamma vägen in i Sverige till dess sydligaste provins, Varend. När Sigfrid och hans följe första gången rastade i Varend, vid en ort som visade sig vara Växjö, fick Sigfrid Guds befallning att bygga en kyrka på denna plats. På Sigfrids uppmaning antog folket genom beslut på landstinget den kristna läran. Därefter fortsatte Sigfrid sin missionsverksamhet i Sverige, medan hans följeslagare, cluniacensermunkarna Unaman, Sunaman och Vinaman, stannade kvar i Växjö och fullbordade kyrkan. Efter en tid föll de offer för en hednisk reaktion och led martyrdöden. Sigfrid återvände därefter till Växjö och fann genom ett under de i Växjösjön sänkta martyrhuvudena. I samband med en straffexpedition till Varend, företagen av sveakonungen för att straffa hedningarna, donerades de

i anslutning till Växjö belägna byarna Hov och Tiuthyrby till kyrkan. Efter en lång verksamhet på skilda håll i Sverige återvände Sigfrid slutligen än en gång till Varend, dog och begrovs i Växjö.

Sigfridslegendens värde som källa till Sveriges missionshistoria är synnerligen diskutabelt. Men oavsett hur man bedömer legendens källvärde i detta avseende, är det likväl ofrånkomligt, att Växjöstiftets medeltidshistoria är oupplösligt förenad med legendbildningen kring helgongestalten Sigfrid. Sigfridslegendens främsta betydelse kan nämligen sägas ligga däri, att dess uppgifter om helgonbiskopen Sigfrid som den förste missionären i Sverige och Växjökyrkan som den av honom grundlagda äldsta biskopskyrkan i riket efterhand blev allmänt vedertagna. Medeltiden igenom framstod den helige Sigfrid, en av det svenska rikets främsta helgongestalter, som Växjöstiftets portalfigur och speciella skyddshelgon.

En i Sverige under 1000-talet verksam engelsk missionär med namnet Sigfrid är säkert belagd i källorna. Det kan emellertid också konstateras, att legendens uppgifter om Sigfrid på en rad punkter bevisligen är felaktiga, på andra åter tivelaktiga.

Fig 1. Kyrkan sedd från Sandgärdsgatan. Denna del av gatan benämndes i äldre tid Kyrkogatan. Foto 1969.

The Cathedral from Sandgärdsgatan. Formerly this part of the street was called Kyrkogatan (Church Street).

Fig 2. Altarskåpsmålning i Långemåla kyrka med ett avsnitt ur Sigfridslegenden. En ängel uppenbarar sig i drömmen och visar helgonet det ställe, där han skulle bygga sin kyrka. Kyrkmodellens utseende går sannolikt tillbaka på Växjö domkyrkas senmedeltida utseende. Omkring 1500, Foto ATA.

Painting on a triptych in Långemåla Church, illustrating part of the Sigfrid legend. An angel appears to St Sigfrid in a dream, and shows him the spot on which to build his church. The model of the church is probably based on Växjö Cathedral as it was in late medieval times. Ca 1500.

Sigfrids enligt legenden starka anknytning till Växjö saknar stöd i annat och mera tillförlitligt material. Det betyder emellertid inte, att man kategoriskt kan avvisa denna anknytning. Uppenbart är under alla omständigheter, att legenden sådan den föreligger i sina äldsta versioner från tiden omkring 1200 har utformats i Växjö. I själva verket

formar sig legenden och en därtill knuten krönika över stiftets äldsta biskopar till en försvarsskrift för Växjös ställning som kyrkligt centrum. Redaktören för denna försvarsskrift har på ett enkelt men effektivt sätt stöpt sin framställning om Växjös öden som kyrkligt centrum i den augustinska historieuppfattningens patenterade form; han har med dess vedertagna terminologi lyckats frammana bilden av striden kring Växjö som en kamp mellan gudsstatens vita skaror och djävulens mörka anhang.

Sigfridslegenden, i den form den tidigast föreligger, är således en i förhållande till Sigfrids missionsverksamhet sent tillkommen källa med en uppenbart tendentiös belastning. För den egentliga missionshistorien är den i det närmaste oanvändbar, men som kvarleva av den kyrkopolitiska situation som frambragt den, kampen om Växjös ställning som kyrkligt centrum under decennierna kring och före 1200, har den ett väsentligt värde.

Enligt den till legenden knutna biskopskrönikan skulle nämligen Växjö en tid efter Sigfrids död ha förlorat ställningen som biskopssäte, vilket »med våld och inte med rätt», flyttades först till Skara och sedan till Linköping. Innebörden i detta påstående bör rimligen vara, att Sydsmåland härigenom slutligen kom att lyda under Linköpings biskopsdöme.

Fram till 1164, då en särskild svensk kyrkoprovin konstituerades med Uppsala som ärkesäte, utgjorde Sverige som helhet en del av den lundensiska kyrkoprovinen. Den påvliga bullan om denna utbrytning innehåller en uppräknig av de biskopsdömen, som skulle lyda under ärkesätet Uppsala. Denna uppräknig innehåller inte Växjö. Sex år senare, 1170, erhålles emellertid ett första säkert belegg för en Växjöbiskop. Hans namn är Balduin. Det brev där han omtalas är utfärdat i Danmark. Även den följande Växjöbiskopen, Stenar, har i det bevarade källmaterialet nära kontakter med Danmark och den lundensiske ärkebiskopen Absalon. Dessa omständigheter har lagts till grund för hypotesen, att Växjöstiftet i själva verket skulle vara en dansk skapelse och att Växjöbiskopen har haft ställningen som dansk suffragan fram till 1100-talets slut. Med denna utgångspunkt säger frånvaron av Växjö i listan över svenska stift i den påvliga bullan om Uppsala ärkestift 1164 följaktligen inte något om tidpunkten för Växjöstiftets till-

komst. Förklaringen skulle i stället kunna vara, att stiftet redan existerat men kvarstod i den danska kyrkoprovinsen.

Hypoteserna om Växjöstiftets danska ursprung är emellertid svagt underbyggda. De baseras i stor utsträckning på en delvis anakronistisk föreställning om motsättningar mellan danskt och svenskt i den nordiska kyrkan under tiden omkring 1170. I själva verket behöll den lundensiske ärkebiskopen en viss överhöghet över den svenska kyrkan i den påvliga bullan från 1164. Den förste svenske ärkebiskopen, Stefan, framstår som starkt knuten till sin lundensiske primas, den mäktige kyrkofursten Eskil. Också den senares efterträdare, Absalon, har målmedvetet sökt göra sina överhöghetsanspråk visavi Sverige gällande. Mot denna bakgrund och stiftets läge vid riksgränsen i söder ter sig de båda första Växjöbiskoparnas kontakter med Danmark föga anmärkningsvärda. Det bör i sammanhanget noteras, att även biskopar från andra stift har upprätthållit kontakter med den danska kyrkan vid samma tid.

Det finns således mycket starka skäl att tidfästa Växjöstiftets konstituering till tidpunkten mellan åren 1164 och 1170. Av allt att döma har detta skett genom en utbrytning ur Linköpings stift. Sannolika skäl talar för, att denna har inträffat i samband med en åren närmast efter 1164 uppkomna vakans på biskopsstolen i Linköping. Åtgärden att inrätta ett nytt stift krävde enligt gällande kanonisk rätt påvens godkännande. Det ligger nära till hands att räkna med möjligheten, att påven konfirmerat denna åtgärd, likaväl som de företagna biskopsvälen i Linköping och det nyupprättade Växjöstiftet, i samband med förhandlingar som 1169 fördes vid kurian av en nordisk kyrkodelegation under ledning av ärkebiskop Stefan i Uppsala.

Det medeltida Växjöstiftet

Växjöstiftets avgränsning gentemot Linköpings stift blev omgående föremål för segslitna tvister. Av allt att döma har striden främst rört de båda »landen» Finnveden och Njudung. Vid 1100-talets slut utgjorde dessa tillsammans med bygden kring Växjö, Varend, en särskild judiciell enhet, den s k Tiohärads lagsaga. Det nyinrättade Växjöstiftets företrädare har uppenbarligen hävdad, att biskops-

Fig 3. S Sigfrid avbildad med sitt traditionella attribut — karet med de tre systersönernas avhuggna huvuden. Altarskåpsmålning från Hemmesjö kyrka. Omkring 1520. Foto ATA.

St Sigfrid with his traditional attribute—the vat with the heads of his three nephews. Triptych painting at Hemmesjö Church. Ca 1520.

dömet skulle sammanfalla med lagmansdömet, medan man från Linköping sökte inskränka stiftet till Varend. Frågan om stiftets gränser löstes mera slutgiltigt först genom Vilhelms av Sabina av påven fastställda skiljedom 1248. Det medeltida Växjöstiftet blev begränsat till Varend och utgjorde det särklassigt minsta stiftet i den svenska kyrkoprovinnsen. Förnyade framstötter vid medeltidens slut rörande stiftets utvidgning med Finnveden och Njudung blev resultatlösa.

I jämförelse med flertalet av rikets övriga biskopar och stifts kyrkor ter sig de medeltida Växjöbiskoparna och deras kyrka som förhållandevis svaga, både ekonomiskt och politiskt. Ur ett mera lokalt perspektiv framstår emellertid Växjöbiskopen och stifts kyrkan som faktorer av väsentlig betydelse ur såväl ekonomisk, kulturell som politisk synpunkt. Inte minst under unionsstriderna, då statsmaktens inflytande över gränslandskapen var svagt, framträder Växjöbiskoparna som statsmaktens främsta företrädare i Sydsmåland, samtidigt som de engagerade sig i en i allt väsentligt starkt landskapspartikularistisk politik. Denna separatism tog sig ofta uttryck i regelrätta överenskommelser med befolkningen på andra sidan riksgränsen, s k gräns- eller bondefreder, i akt och mening att undvika unionsstridernas skadeverkningar i form av krigshärjningar, utskrivningar, handelsblockad eller andra ekonomiska påfrestningar.

Biskopens ekonomiska ställning under medeltiden grundades främst på avkastningen från biskopsbordets godscomplex, hans tiondeintäkter samt hans inkomster som förläningstagare. Åtminstone från 1440-talet innehade Växjöbiskoparna regelmässigt minst ett härad inom stiftet som territoriell förläning och uppbar härifrån kronans ordinarie intäkter. Även handelsorten Växjö, vars stadsprivilegier från 1342 framstår som ett resultat av biskoparnas ekonomiska ambitioner, har stått i starkt beroendeförhållande till biskopen. Biskopens tiondeintäkter utgjorde enligt gällande lag i princip två niondelar av den jordbrukande befolkningens teoretiska tiondeskyldighet. I realiteten var dock Växjöbiskopens tiondeintäkter, åtminstone vid 1500-talets början, omvandlade i stående avgifter, s k sāmja, som oberoende av skördeutfallet utgick sockenvis i spannmål eller penningar.

Biskopsbordets (mensa episcopi) godsbestånd kan i sin helhet bestämmas först 1545. Det uppgick då till 155 gårdar, varav 109 var belägna inom stiftet och återstoden i andra delar av Småland. Dessutom kan de senmedeltida biskoparna och kyrkan visas ha ägt fastigheter i såväl Kalmar som Ronneby jämte betydande godscomplex i Blekinge och sydöstra Finland.

Centralpunkten i det småländska godscomplexet var, åtminstone från 1300-talets mitt, Kronoberg norr om Växjö. Möjligen var Kronoberg identiskt med hednatidens »Tiuthyrby». På 1440-talet lät den dåvarande biskopen uppföra en befästning i anslutning till Kronoberg på en ö i Helgasjön.

En annan huvudgård förfogade Växjöbiskoparna över redan vid 1200-talets slut, nämligen Bosgård i Vembo (= Urshult) socken. I anslutning till denna gård finns en befästning av modifierad kastelltyp från tiden omkring 1300. I stiftets sydligaste delar i nära anslutning till riksgränsen ligger ytterligare ett par medeltida borganläggningar med påtaglig anknytning till Växjöbiskoparna. Samtliga återfinns i relation till betydelsefulla handelsvägar. Växjö domkyrka (fabrica ecclesiae) innehade vid medeltidens slut likaså ett omfattande godscomplex bestående av 97 gårdar. Vid samma tidpunkt förfogade domkapitlet (capitulum) över minst elva kanonikat och altarstiftelser, tillsammans 264 gårdar.

De här anförda kvantitativa uppgifterna om de till Växjökyrkan knutna godscomplexen omfattar inte fastigheter i Växjö stad eller de gårdar som återbördades av frälset till följd av Västerås mötes beslut 1527. Minst ett 20-tal gårdar kan visas ha blivit avhända Växjökyrkan åren närmast efter 1527.

Uppkomsten av Växjö domkapitel är sannolikt att hänföra till den allmänna domkapitelsbildningen i Sverige vid 1200-talets mitt. År 1280 har det under alla omständigheter existerat. Etthundra år senare har domkapitlet haft åtta medlemmar. Dessutom framstår ytterligare två befattningshavare, förståndaren för Aneboda hospital (se nedan) och sacristianen, som nära knutna till kapitlet. Vid denna tidpunkt tycks endast en prelatur ha funnits, domprosteriet. Senare inrättades även ärkediakon- och dekantjänsterna. Antalet synes ha varit oförändrat vid medeltidens slut. Prelaturerna och ka-

Fig 4. Karta över Växjö stift visande det ursprungliga och det nuvarande stiftets gränser (jfr pl I). L-O Larsson 1969.

Map of the diocese of Växjö, showing the present and the original boundaries of the diocese (cf Pl I).

nonikaten förfogade över ett till tjänsten knutet prebende, vartill i allmänhet hörde gård och gärde i direkt anslutning till Växjö. Dessutom har de, åtminstone vid medeltidens slut, förfogat över landsbygdpastorat och intäkterna från dessa. Som exempel kan nämnas, att skolastikern vid 1400-talets slut innehade S Anne prebende, bestående av omkring 30 landbogårdar, S Annegård med tillhörande jord strax utanför stadens östra gräns; dessutom svarade han för kyrkoherdetjänsten i Öjaby och åtnjöt intäkterna från detta pastorat.

I anslutning till domkyrkan fanns den enda undervisningsanstalten i stiftet. Enligt beslut på Laterankonsiliet 1179 skulle det finnas ett prebende för en lärare i teologi vid varje domkyrka. Växjö domskolas verkliga ålder kan inte avgöras men den är säkert belagd under 1300-talets första hälft.

Fattig- och sjukvård har varit andra väsentliga verksamhetsfält för Växjökyrkan. Institutionellt kan tidigast påvisas, att det funnits ett hospital på det biskopsägda Helgö utanför Kronoberg vid 1300-talets början (hospitali in haelgaesko). Hospitalstermen är vid den aktuella tidpunkten långt ifrån entydig, men flera skäl, bland annat det något isolerade läget, tyder på att det har varit fråga om

ett spetälskesjukhus. Senare under 1300-talet omtalas ett hospital i Aneboda, drygt tre mil nordväst om Växjö. Trots läget, vid sjön Stråken i stiftets glesbygda periferi, har det här sannolikt inte rört sig om någon vårdanstalt för spetälskesjuka. År 1397 omtalas nämligen Aneboda som »hospitale pauperum».

Vid 1300-talets början fanns ett s k helgeandshus i stiftsstadens. Detta har närmast haft karaktär av ålderdomshem men även tjänat som vårdanstalt för kroniskt sjuka, dock icke leprasjuka. Helgeandshuset i Växjö, som under reformationstiden kallas hospital men har fyllt samma funktion som tidigare, var beläget omedelbart öster om kyrkan. Till dess underhåll var anslaget dels ett särskilt prebende, dels en speciell tiondeintäkt, den s k Sigfridsskåpan. Vid nya tidens början kontrollerades hospitalet av kyrkan och staden gemensamt under kammarens (senare kammarkollegii) överinseende. Föreståndaren, sysslomannen, tillsattes av kammaren på domkapitlets förslag.

Först vid medeltidens slut fick stiftsstadens Växjö sitt första och enda kloster. Som klostergrundare framstår fru Birgitta Haraldsdotter, änka efter riddaren Knut Grundis. Efter att ha hyst vissa

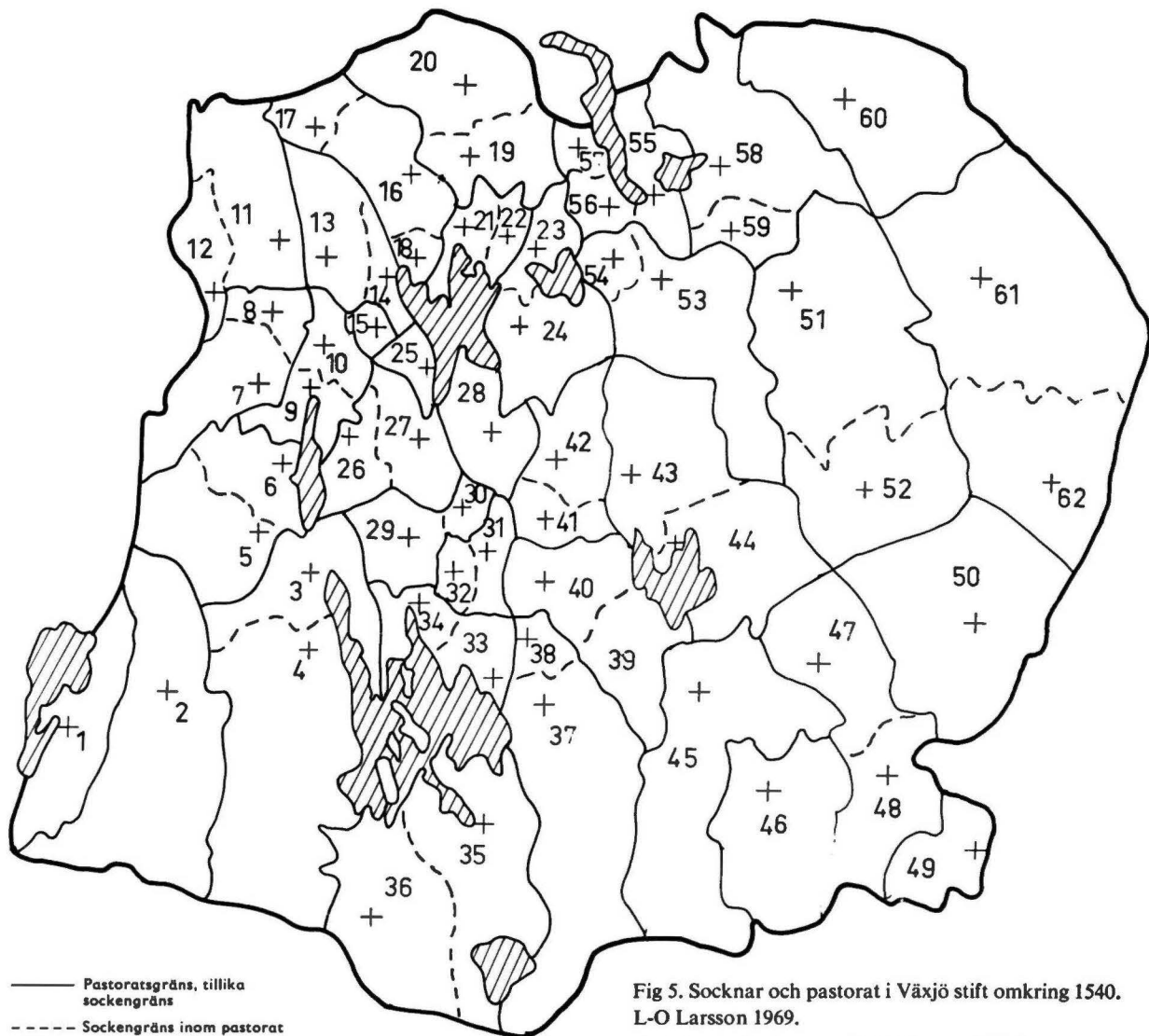

Fig 5. Socknar och pastorat i Växjö stift omkring 1540.
L-O Larsson 1969.

Parishes in the diocese of Växjö around 1540.

1. Stenbrohult	17. Aneboda	33. Jät	48. Långasjö
2. Virestad	18. Ormesberga	34. Kalvsvik	49. Vissefjärda
3. Skatelöv	19. Tolg	35. Urshult (Whaem, Vembo)	50. Algutsboda
4. Västra Torsås	20. Asa	36. Almundsryd	51. Lenhovda
5. Vislanda	21. Tjureda	37. Väckelsång	52. Ekeberga
6. Blädinge	22. Norra Rottne	38. Uråsa	53. Dädesjö
7. Hjortsberga	23. Södra Rottne	39. Nöbbele	54. Eke
8. Kvenneberga	24. Gårdsby	40. Östra Torsås	55. Sjösås
9. Aringsås	25. Öjaby	41. Tegnaby	56. Drev
10. Lekaryd	26. Öja	42. Hemmesjö	57. Hornaryd
11. Slätthög	27. Bergunda	43. Furuby	58. Nottebäck
12. Mistelås	28. Växjö	44. Hovmantorp	59. Granhult
13. Moheda	29. Vederslöv	45. Linneryd	60. Åseda
14. Ör	30. Dänningelanda	46. Älmeboda	61. Älghult
15. Härlöv	31. Tävelsås	47. Ljuder	62. Hälleberga
16. Berg	32. Tofta		

planer på att förlägga ett kloster till sätesgården Eknaholm i Tjureda socken, donerades denna jämte ett betydande godscomplex, troligen 1485, till en klosteranläggning vid den västra stadsporten. Det blev ett franciskanerkloster, som emellertid fick kort varaktighet. Fru Birgittas arvingar återbördade huvuddelen av godsbeståndet 1529, varefter den återstående egendomen avyttrades och klostret upplöstes.

Nära invid stiftets nordvästgräns låg Nydala kloster, grundlagt på 1140-talet som ett dotterkloster till cisterciensernas Clairvaux. Kontakterna mellan stiftsledningen i Växjö och klostret framstår som livliga medeltiden igenom även om betydelsen av dessa förbindelser inte kan fastställas.

Totalt sett var klostergodsen ganska fåtaliga i stiftet. Det fanns, bortsett från franciskanerklosters indragna godscomplex, endast drygt 50 klosterägda gårdar vid nya tidens början. Huvuddelen tillhörde Vadstena kloster.

Det reformerade Växjöstiftet

Västerås mötes beslut 1527 lämnade Växjökyrkans ekonomiska ställning tämligen intakt. Biskopen fick till och med behålla sitt befästade residens Kronoberg. Utvecklingen under 1530-talet innebar emellertid kontinuerliga inskränkningar av kyrkans ekonomiska bas och en avsevärd nedbantning av domkapitlet. Förändringar i lära och liturgi började samtidigt göra sig gällande i stiftet till följd av besluten vid kyrkomöten 1536–37; mässan skulle hädanefter hållas på svenska, Olaus Petris handbok skulle följas vid dop och andra kyrkliga förrättningar och celibatet upphävas. En skrivelse från Gustav Vasa till biskop och kapitel i Växjö i juni 1538, ger vid handen att man lovat »att kungöra och predika Guds rena ord».

Medeltidskyrkans fall i Växjö stift sammanföll tidsmässigt, delvis även orsaksmässigt, med Dackefejden 1542–43. När upproret bröt ut hade biskopsstolen sedan ett par månader varit vakant. Bakom upprorets utbrott och snabba spridning skimtar bland annat ett tydligt missnöje med såväl förändringar på den liturgiska sidan som konfiskationer av kyrkornas heliga kärl och berättigade farhågor för en kraftigt skärpt tiondebeskattning.

Med Dackefejdens krossande svepte förändringens

vind obönhörligt in över stiftet. Kronoberg och strängt taget hela det kyrkliga godscomplexet drogs in till kronan för att tjäna som ekonomisk bas för den effektiva fogdeförvaltning, som nu byggdes upp med den forna biskopsborgen som starkt befäst centrum. Först 1553 utsågs en ny biskop i Växjö. Under den mellanliggande tiden utgjordes ledningen för »Växjö stifts prosteri», som det då benämndes, av domprosten och skolmästaren. Utvecklingen innebar även, att domkapitlet i realiteten hade upphört att fungera. En viss renässans upplevde domkapitlet dock genom Johan III:s kyrkoordning 1571. Under Karl IX:s tid fick kapitlet på nytt en fastare organisation men genomgick samtidigt en väsentlig omgestaltning och anpassning till den expanderande skolorganisationen. Två nya ämbeten, teologie lektor och konrektor inrättades. Dessa befattningshavare ingick tillsammans med rektor, stadens kyrkoherde — tillika domprost — i domkapitlet. I samband härmed utbyggdes stiftsstadens gamla skola med en högre avdelning och kallades katedralskola. Domkapitlets karaktär av lektorskapitel förstärktes ytterligare när nya lektorsbefattningar inrättades i samband med tillkomsten av gymnasium i Växjö 1643. Först genom 1936 års riksdagsbeslut fick de svenska domkapitlen sin nuvarande organisation.

Växjö gymnasium kom till stånd inte minst genom biskopen Nicolaus Krokius ansträngningar. Det var biskopens tanke, att detta gymnasium för stiftets del skulle kunna ersätta universitetet och tjäna som självständig och förbättrad prästutbildningsanstalt. Enligt statsmaktens intentioner skulle dock gymnasiet vara »ett medeltling mellan Academie och trivialsolor» men realiter kom Växjö gymnasium, liksom tidigare katedralskolan, att fungera som stiftshögskola och sista instans i prästutbildningen. Dessa förhållanden förändrades emellertid markant efter tillkomsten av universitetet i Lund 1668.

Domkapitlets medlemmar förlorade genom indragningar under Gustav Vasa de medeltida godsprebendena men fick en viss ersättning i tillfälliga förläningar, främst av tionden. Dessutom behöll de främsta ledamöterna prebendesocknar i närheten av Växjö. Biskopens ställning i det reformerade Växjöstiftet skiljde sig i många väsentliga avseenden från

Fig 6. Biskop Forcundus' sigill från ett år 1257 utfärdat avlatsbrev (RA). Sigillet är det äldsta bevarade från Växjö. Foto RA.

The seal of Bishop Forcundus from a letter of indulgence issued in 1257. This is the oldest surviving seal of Växjö.

medeltida förhållanden. Den ur allmän synpunkt mest markanta skillnaden betingades av den reformerade kyrkans beroendeställning i förhållande till kungamakten och den starka inskränkningen av biskopens ekonomiska tillgångar. Den svenska nationalstatens konsolidering under den starka furstemaktens ledning och krossandet av den landskapspartikularism, som länge hade varit särskilt stark i Småland, bidrog till att accentuera förändringen för Växjöstiftet. Någon verklig politisk roll i kraft av sitt ämbete har biskoparna inte längre kunnat spela. Deras betydelse har huvudsakligen inskränkts till ledningen av den ecklesiastiska verksamheten. På detta område hade stiftsstyrelsen i Växjö liksom i övriga stift, länge en stark och självständig ställning, oberoende av någon central kyrklig myndighet. Stiftet utgjorde härvidlag en ganska sluten enhet, vilket inte minst visade sig på skolväsendets område.

I ett avseende bidrog dock reformationen till att utvidga gränserna för Växjöbiskopens verksamhetsområde, nämligen rent territoriellt. Ansträngningarna under medeltiden att vidga stiftsgränserna hade varit förgäves, men 1555 beordrade Gustav Vasa, att Växjö stift skulle utökas med Finnveden.

Fig 7. Växjö domkapitels sigill från ett brev av år 1292 (RA). På sigillet återges tre avhuggna huvuden, ovanför dessa en stjärna, en korsfana och Guds välsignande hand. Huvudena syftar på Unaman, Sunaman och Vinaman, enligt legenden S Sigfrids tre systersöner som led martyrdöden (jfr fig 3). Foto RA.

The seal of the Chapter of Växjö from a letter dated 1292. On the seal are three heads, above them a star, a banner of the Cross and God's hand raised in benediction. The heads are those of Unaman, Sunaman and Vinaman, according to tradition three nephews of St Sigfrid's who died as martyrs (cf fig 3).

Njudung tillfördes stiftet 1569 och 1607 kom turen även till trakten kring Jönköping, nämligen Tvetå och Vista härader. De härigenom uppkomna stiftsgränserna ägde i stort sett bestånd ända fram till 1915, då Kalmar stift, omfattande Öland jämte södra delen av dåvarande Kalmar läns fastlandsdel, förenades med Växjö stift. En utvidgning av stiftet söderut med större delen av Blekinge hade genomförts på 1670-talet men fick endast kort varaktighet.

Sedan det gamla biskopsresidenset Kronoberg indragits till kronan kom en ny biskopsgård till stånd i Växjö. Det blev den forna prebendegården till Johannis prebende, belägen ett hundratal meter norr om domkyrkan. Redan vid medeltidens slut skymtar en »biskopsgård» i Växjö i källorna, men sannolikt har det då inte varit fråga om någon gård knuten till biskopsbordet. Den nuvarande biskopsgården Östrabo uppfördes i slutet av 1700-talet av biskop Wallquist.

I stället för intäkter från ett av biskopen admini-

Fig 8. Biskop Ascers sigill, 9/9 1271 (RA). Foto 1969.

The seal of Bishop Ascer, 9 September 1271.

strerat godscomplex och i form av biskopstionde blev Växjöbiskoparna efter nyordningen under Gustav Vasa beroende av tillfälliga tionde- och rätteförläningar. Som exempel, inte minst för att påvisa kontrasten med medeltida förhållanden, kan nämnas, att biskopen 1575 innehade sju gårdar som förläning av kronan samt kronotionden från en del av Uppvidinge härad. Dessutom var Hemmesjö och Tegnaby socknar biskopens prebendepastorat, vilket sannolikt var en fortsättning av medeltida förhållanden.

De ekonomiska konsekvenserna av den kyrkliga nyordningen blev på sockenplanet mindre genomgripande. Gustav Vasa lämnade nämligen sockenpräster i okvald besittning av tertialtionen. Sockenkyrkornas andel av tionden, som teoretiskt hade varit lika stor som biskopens, blev visserligen i princip indragen till kronan, men varje kyrka erhöll varje år ett visst belopp för »vax, vin och oblater». Vid behov tillerkändes kyrkorna också anslag av tiondeuppbörden för reparationer eller nybyggnadsarbeten.

Sockenprästernas och sockenkyrkornas hemman konfiskerades däremot av kronan, med undantag för prästernas stomhemman (prästgårdarna). Totalt fanns 1545 i Växjö stift drygt 100 landbogårdar under sockenkyrkorna och ett 20-tal prästeländor. De godsrikaste kyrkorna var Virestad, Algutsboda, Skatelöv, Linneryd och Hjortsberga med tio till sex gårdar vardera.

Kyrkolivets utveckling i Sverige under tiden mellan reformationen och tillkomsten av 1686 års kyrkolag fick i stor utsträckning sin prägel av de enskilda stiftens självständighet, som tog sitt främsta uttryck i stiftslagstiftningen. Växjö stift erhöll 1619 genom den kraftfulle biskopen Petrus Jonae Angermannus en kyrkoordning, som i allt väsentligt blev normgivande för stiftets kyrkoliv under följande decennier. Samtidigt som denna utveckling innebar en

Fig 9. Biskop Magnus' sigill, 15/8 1294 (RA). Foto 1969.

The seal of Bishop Magnus, 15 August 1294.

Fig 10. Sigillstamp samt avtryck. Sigillstampen har tillhört biskop Nicolaus Olavi (Nils Olofsson), biskop i Växjö 1475–94. Inskriften lyder: »s·nicolai·epi·wexi». De tre huvudena syftar på Unaman, Sunaman och Vinaman (jfr fig 3, 7). Sigillstampen hittades vid grävningundersökningen i domkyrkan 1957. Foto 1969.

Seal and impression. The seal belonged to Bishop Nicolaus Olavi, Bishop of Växjö 1475–94. The inscription runs: »s·nicolai·epi·wexi». The three heads are those of Unaman, Sunaman and Vinaman (cf figs 3, 7). The seal was found during excavations in the Cathedral in 1957.

Fig 11. Domkyrkan med omgivande stadsbebyggelse under slutet av 1600-talet. Öster om kyrkan ses gymnasiet och biskopens gård. Ur Suecia antiqua et hodierna. Foto N Lagergren 1970.

The Cathedral and surroundings at end of 17th century. E of the Cathedral are the Bishop's residence and the grammar school. From Suecia antiqua et hodierna.

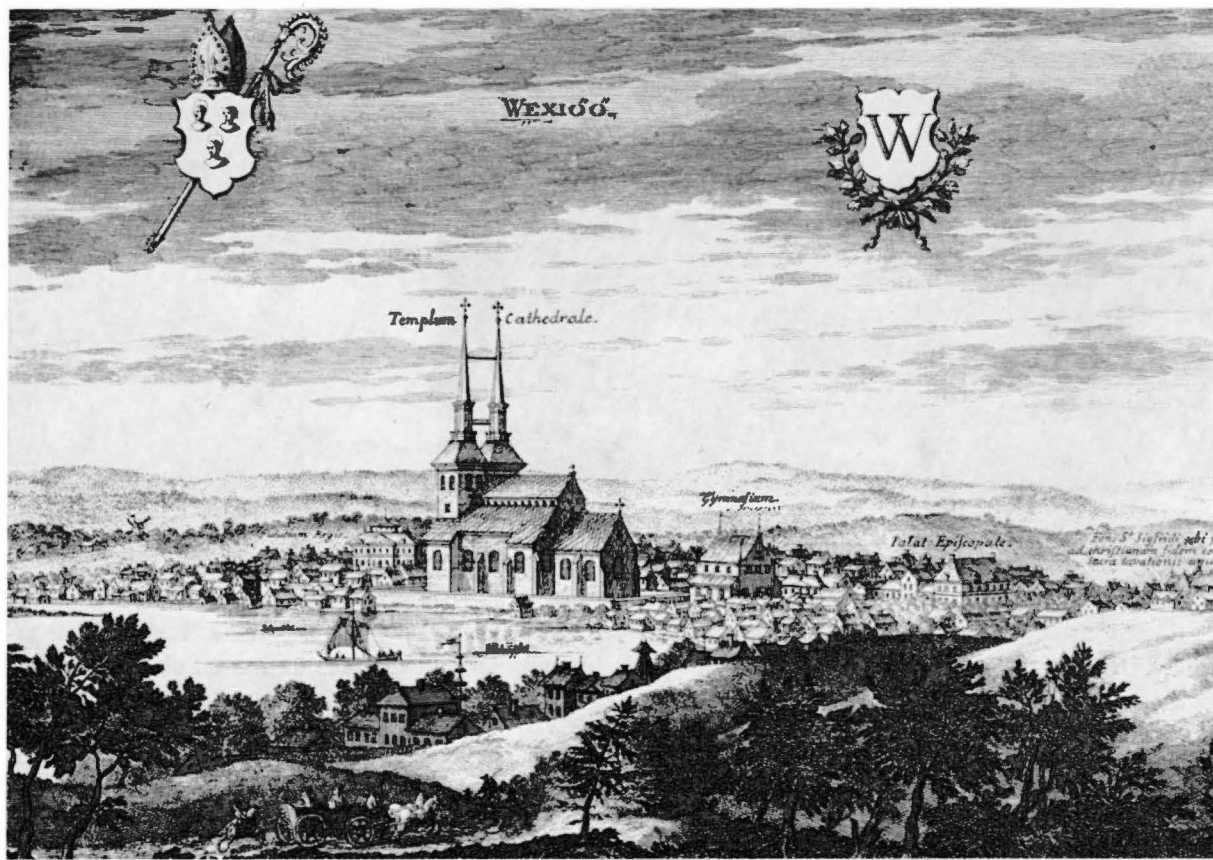
viss konservering av gamla stiftstraditioner rörande kyrkodisciplin och ceremonier, arbetade Petrus Jonae målmedvetet för att i praktiken genomföra Uppsala mötes beslut av 1593 och vad samtiden uppfattade som en sant luthersk anda i undervisning och kyrkotukt.

Den luthersk-ortodoxa kyrkosyn, som konsoliderades i stormaktstidens Sverige, var helt förhärskande i Växjöstiftet fram till 1700-talets slut. Vid denna tid började en pietistiskt påverkad väckelse göra sig gällande i stiftet närliggande områden, bland annat i dåvarande Kalmar stift. Några decennier senare bars denna »gammalkyrkliga» eller »gammalpietistiska» väckelse upp av en rad präster inom stiftet. Väckelsen kan framför allt uppfattas som en reaktion mot den etablerade, kollektivistiska fromheten i den ortodoxa enhetskyrkan till förmån för en ökad religiös självständighet för individen.

Den gammalpietistiska väckelsen fick sina främsta företrädare bland präster i stiftets periferi, i öster, söder och längst i väster. Här verkade bland andra Peter Lorenz Sellergren i Hälleberga, Pehr Nyman,

verksam i Burseryd, Stenbrohult och Urshult samt Jonas Sandell i Fröderyd. Denna inomkyrkliga väckelse sammanföll i stort sett med Esaias Tegnér's tid som biskop i Växjö (1824–46). Med sitt nyhumanistiska bildningsideal och en i grunden intelligensaristokratisk och föga folklig inställning, intog biskopen en närmast negativ hållning till väckelsen. Överhuvudtaget framträder i detta sammanhang en viss motsättning mellan rörelsen i stiftets periferi och den etablerade kyrkliga ledningen i stiftet.

Sett i ett längre perspektiv är det uppenbart, att den gammalpietistiska väckelsen har bidragit till att skapa den religiösa struktur, som karaktäriserat stiftet under de senaste hundra åren. De områden, som påverkades av den gammalpietistiska väckelsen — stora delar av Kronobergs län, ett par angränsande områden av Jönköpings län och delar av det senare inkorporerade Kalmarstiftets fastlandsdel — har nämligen jämte bygden kring stiftsstadens bevarat en påtagligt gammalkyrklig prägel fram till våra dagar. De delar av stiftet, främst Jönköpingstrakten, som inte i någon större utsträckning påverkades av gammalpietismen, tog i stället

desto starkare intryck av den nyevangeliska väckelse, som från och med 1800-talets mitt fick en genomgripande betydelse för kyrkolivet i de nordligare delarna av stiftet.

Den nyevangeliska väckelsens starka gensvar i Jönköpingstrakten kan delvis ses mot bakgrund av läget i stiftets nordliga periferi, med tämligen svagt utvecklade kontakter med stiftsstaderna men med desto livligare förbindelser med Stockholmstrakten och andra viktiga innovationscentra. Vid sidan av kommunikationsförhållanden och en lokalpatriotiskt betonad motsättning till »det konservativa Växjö», framstår den starkare sociala och ekonomiska differentieringen i Jönköpingstrakten redan vid seklets mitt som en väsentlig förklaring till den nya väckelsens framgångar i dessa bygder. Det gamla, på agrara näringar baserade bondesamhället, som trots allt inte företedde några radikala förändringar i andra delar av stiftet, har varit föremål för starkare omstrukturering i nordvästra Småland

genom en begynnande industrialisering. Centralorten Jönköping var vid 1800-talets mitt inne i en sjudande ekonomisk expansion, som 1850–80 ökade stadens folkmängd från 6 000 till 16 000 invånare.

Det starka gensvar, som nyevangelismen och andra väckelserörelser har fått i Jönköpingstrakten har kommit staden att framstå som »Smålands Jerusalem». Utvecklingen har efterhand inneburit uppkomsten av en rad frikyrkosamfund med stark förankring i dessa delar av stiftet. Tidigare hade däremot den evangeliska väckelsen en påtagligt lågkyrklig karaktär, ehuru verksamheten bedrevs inom ramen för regionala eller lokala föreningar och sällskap. Av väsentlig betydelse för den fortsatta utvecklingen på det lokala planet blev bland de senare Jönköpings traktatsällskap, grundat 1853 (från 1860 Jönköpings missionsförening) och Nordöstra Smålands missionsförening från 1863. Båda dessa kom att driva en fristående verksamhet i

Fig 12. Östrabo biskopsgård i Växjö. Uppförd 1796. Foto ATA.

Östrabo bishop's residence in Växjö. Erected in 1796.

förhållande till den 1856 som samordnande organ skapade Evangeliska fosterlandsstiftelsen. De sk nordöstringarna har alltså en ganska stark ställning i stiftets nordöstligaste delar. Evangeliska fosterlandsstiftelsen har inom stiftet huvudsakligen anknytning i Kalmartrakten.

Jönköpings missionsförening företer en mera komplicerad utveckling; föreningen uppgick 1919 i den nybildade Svenska Alliansmissionen, som har utvecklats till ett faktiskt frikyrkosamfund. Svenska Alliansmissionen har alltså en stark ställning i Jönköpingslänsdelen av stiftet, liksom i angränsande randområden av Kronobergs län. En motsvarande regional betydelse i stiftet har Svenska Missionsför-

bundet, vars ställning som frikyrkosamfund var markerad redan från tillkomsten 1878. Även andra frikyrkosamfund med ett mera komplicerat ursprung än de ovannämnda har en stark ställning i stiftets Jönköpingsdel. Det gäller framför allt Pingströrelsen, som i Jönköpings län har sitt starkaste fäste överhuvudtaget i landet. Även i stiftets Kalmarlänsdel har Pingströrelsen en ganska fast förankring.

De inomkyrkliga förhållandena i stiftet präglas alltså av en tämligen hög kyrksamhet, i all synnerhet i relation till andra svenska stift. Betydande regionala variationer inom stiftet i detta avseende får, som redan antytts, ses mot bakgrund av

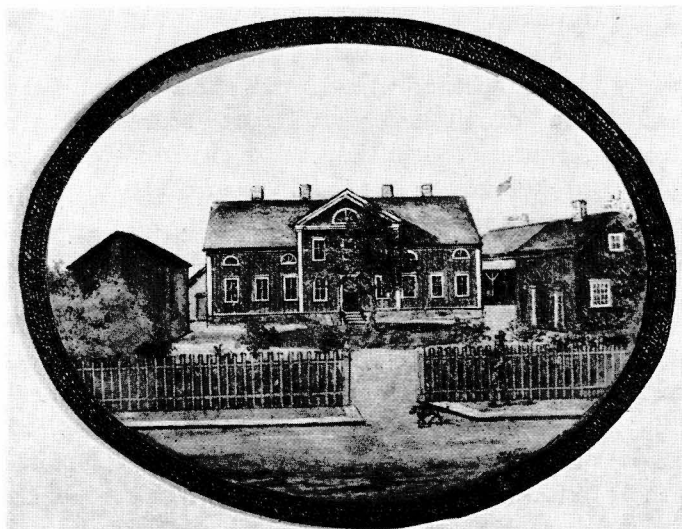

Fig 13. Gamla domprostgården i Växjö. Uppförd 1750 och använd som bostad för domprosten till 1873. Oljemålning av J A Fagerholm omkr 1875. Smål Mus.

The old dean's residence in Växjö. Erected in 1750 and used as a dwelling for the Dean until 1873. Painting by J A Fagerholm about 1875.

1800-talets utveckling. Den kyrkliga situationen i dagens Växjöstift kännetecknas av en betydande aktivitet. Inte minst är den strömning inom kyrkan som brukar betecknas som högkyrklig mycket livaktig. Strävan efter förnyelse av gudstjänst- och nattvardsliv förenas med ett starkt betonande av ämbetet och en fast bibelsyn. Växjöstiftet har under 1960-talet blivit något av en högberg för den högkyrkliga riktningen inom den svenska kyrkan. Utvecklingen har präglats av en tidvis skarp motsättning till mera lågkyrkliga grupperingar i stiftet.

Växjö stift erhöll, som tidigare antytts, sin nuvarande omfattning genom sammanslagning med det gamla Kalmarstiftet. Uppkomsten av Kalmar stift kan föras tillbaka till 1555, då Möre härader och Öland avsondrades från Linköpings stift till en särskild enhet under ledning av en ordinarus i Kalmar. Efter skiftande förhållanden 1569–1602, då Kalmarbygden förenades först med Växjö stift, senare åter med Linköping, åtminstone tidvis dock med viss självständighet, upprättades 1602 Kalmar superintendentia. Från början omfattade denna Öland jämte hela fastlandsdelen av Kalmar län utom Tjust. Efter växlande territoriell indelning begränsades Kalmar superintendentia 1628 till de gränser, som därefter i allt väsentligt blev bestående. Superintendenten ersattes från 1678 med biskop.

Beslut om sammanslagning fattades vid 1903 års riksdag. Frågan, som alltsedan 1890-talet varit föremål för en segsliten behandling, hade då kopplats samman med och blivit ett villkor för delningen av Härnösands stift. Beslutet vid 1903 års riksdag innebar, att sammanslagningen skulle ske i samband med närmast följande biskopsvakans i ett av stiftet. Växjö skulle bli centrum i de förenade stiftet. Sammanslagningen blev ett faktum den 1 augusti 1915.

Källor och litteratur

Rörande stiftets tillkomst och den medeltida Växjökyrkan se framför allt följande litteratur och där anförda källor: *G Virdestam*, Växjö stifts herdaminne del VIII, Växjö 1934; *T Schmid*, Den helige Sigfrid, Lund 1931; *C Härenstam*, Finnveden under medeltiden, Lund 1946; *H Brilioth*, Det medeltida Varendstiftet. i: Växjö stift i ord och bild, Sthlm

1950; *H Berg*, Växjö stads historia I, Växjö 1956; *L-O Larsson*, Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt, Lund 1964.

Väsentliga bidrag till frågan om Sigfridslegenden och de äldsta stiftsförhållandena har även lämnats av: *T Schmid*, Växjö stifts tillkomst och äldsta förhållanden. i: Scandia 1929; *densamma*, Växjö stifts biskopar intill år 1287. i: PHT 1931; *densamma*, Sveriges kristnande. Från verklighet till dikt, Sthlm 1934; *S Carlsson*, De småländska gränslanden under medeltiden. i: HT 1948; *A Önnerfors*, Die Hauptfassung des Sigfridoffiziums, Lund 1968.

Frågor rörande biskopsgodset, Växjö kloster och hospital har även behandlats av: *S Ljung*, Kring Gråbrödraklostret i Växjö. i: HCÅ 1958–59; *B Beckman*, Helgasko och Helgö. i: HCÅ 1966. — Den sistnämnde har hävdats, att Helgaskogs hospital skulle ha varit beläget i byn Skog i Moheda socken. Starka skäl talar emellertid emot denna lokalisering, främst den omständigheten, att ortnamnet *Helgaskog* direkt kan bindas till Helgö. Enligt 1545 års jordebok för dåvarande Kronobergs län låg gården Helgaskog på den då helt biskopsägda ön (Smål handl 1545: 5, KA). På samma plats har betydande medeltida byggnadsrester återfunnits (jfr *P G Vejde*, Helgö. i: HCÅ 1927).

Rörande biskoparnas tiondeintäkter se även *L-O Larsson*, Kyrkans tionde och kronans. i: Scandia 1966.

För tiden efter 1500-talets mitt hänvisas i första hand till: *I Svalenius*, Växjö stads historia II, Växjö 1956; *H Pleijel*, Växjö stift på hustavlans tid. i: Växjö stift i ord och bild, Sthlm 1950; *R Askmark*, Svensk prästutbildning fram till år 1700, Sthlm 1943; *L Larsson*, Växjö gamla lärdomskvarter. i: HCÅ 1922; *P Wilstadius*, Människoöden på Växjö hospital. i: HCÅ 1947; *G Stenvall*, Peter Lorenz Sellergren, Lund 1943; *densamma*, Den gammalkyrkliga väckelsen. i: Växjö stift i ord och bild, Sthlm 1950; *O Thulin*, Om den nyevangeliska väckelsen. i: Växjö stift i ord och bild, Sthlm 1950; *S Carlsson*, Mellan Bolmen och Holaveden, Jönköping 1951; *B Gustafsson*, Svensk kyrkogeografi, Lund 1957.

Fig 14. Kyrkan sedd från Kronobergsgatan. Tv äldre bebyggelse i kvarteret Christina, som förr kallades Sjöquarteret. Foto H Danielsson 1969.

The Cathedral from Kronobergsgatan. Left, old buildings in the Christina block, known formerly as the Sjö (Lake) block.

KYRKOBYGGNADEN

av *EVALD GUSTAFSSON*

Domkyrkans miljö

Belägenhet

Växjö domkyrka är uppförd i den lägsta delen av det gamla stadsområdet, i kanten av ett randdelta som långsamt sluttar mot söder ner till Växjösjön.¹ I äldre tid gick sjön ända fram till kyrkogårdsmuren; från kyrkans sydfasad till sjöstranden var avståndet endast 12–15 m (fig 16–18). På grund av utfyllnader och sjösänkningar i slutet av 1700-talet och under 1800-talet har stranden flyttats betydligt längre söderut. På det utvunna området anlades 1879 en park, som alltså direkt anslöts till kyrkogårdsmarken. I början av 1800-talet hade en ny kyrkogård utlagts i stadens västra del, varigenom den gamla kyrkogården hade upphört att vara begravningsplats. Den kunde sålunda inlemmas i parkområdet.

Åt väster begränsas kyrkplatsen i våra dagar av en bred esplanadgata (fig 15), som markerar sträckningen av den på 1800-talet igenfyllda Guldsmedsbäcken. Denna bäck, som från ängsmarkerna nordöst om staden rann ned mot sjön och genombröt ändmoränen, hade sedan gammalt utgjort gräns mellan Kinnevalds och Konga härader och för det borgerliga Växjös utbredning österut; enligt ofta återopade 1600-talsintyg hade »aff ålder» all mark »östan Guldsmedsbecken» hört till kyrkan (VLA, kungl br). Även mot öster begränsades domkyrkoplatsen av ett vattendrag, det s k Piladiket, vars vatten från ängarna i nordöst sökte sig ned till sjön via biskopens karpdamm och ett sankt område öster om sysslomannagården (L Larsson 1922, s 13). Det förvånar inte att domkyrkans ovanliga placering i ett låglänt strandområde givit upphov till en sägenförklaring.² Frågan är om det funnits praktiska skäl för valet av kyrkplats.

Det har antagits att Värends centrala kult- och tingsplatser under yngre järnåldern legat i byarna Hov och Tiuthyrby — det nuvarande Kronoberg — strax norr om staden.³ Hov är det enda ortnamn av detta slag som påträffats i hela Varend. Byarna ligger på ett brett näs som klyver sydligaste delen av Helgasjön, där gränserna till fyra av Värends fem härader strålar samman. Vägarna som från söder, väster och öster ledde till detta virdarnas förmodade centrum möttes i Växjö. Från bygden söder om Växjö förde en ännu i sen tid utnyttjad vinterväg över Växjösjön fram till detta vägmöte; stadskartorna från 1658 (fig 16) och 1661 (LMS) speglar säkerligen ålderdomliga förhållanden, då de visar att vägen från Hov till stadens torg hade en förlängning söderut rakt ned till strandkanten.⁴ Där vägarna stötte ihop torde en mötes- och handelsplats tidigt ha uppstått. Har Växjö redan under missionstiden haft en handelsplats, som upptagit en ganska vid yta på det torraste och högst belägna partiet av randdeltat strax ovanför stranden, kan kyrkans läge få en förklaring. Kyrkan har inte kunnat uppföras på själva marknadsplatsen men har placerats så nära denna som möjligt. Läget vid sjöstranden blir än mer begripligt om vintermarknader hållits ute på isen, här som på vissa andra orter (OM IV: 6). Tanken att den senare så viktiga Sigfridsmässan i februari haft en föregångare i förkristen tid kan inte uteslutas. Kyrkans män torde i så fall klart ha insett fördelen av att etablera sig vid marknadsplatsen och att längre fram också knyta skyddspatronens translationsfest till tidpunkten för marknaden (jfr s 92).

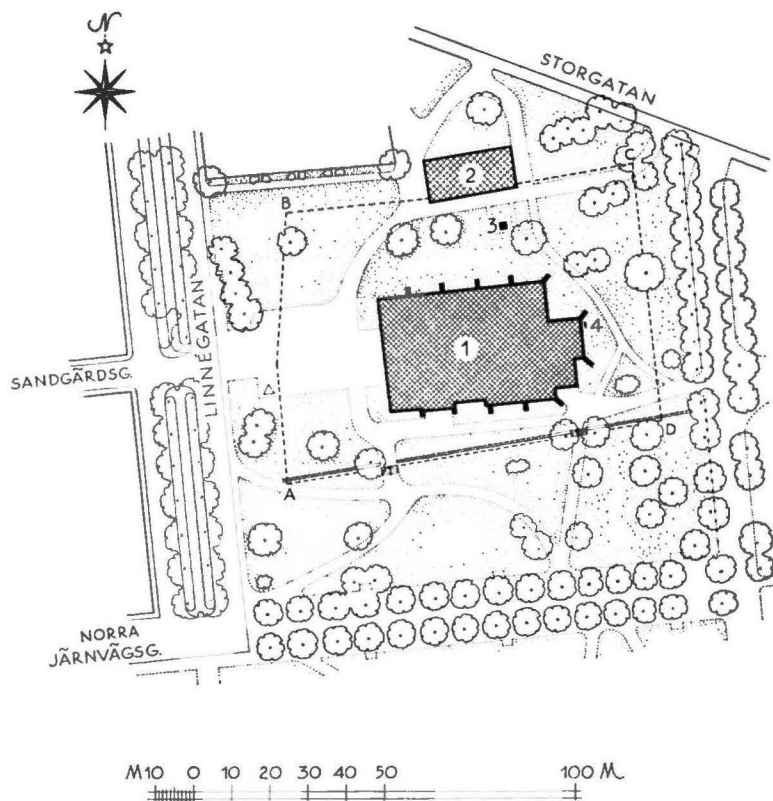

Fig 15. Situationsplan, 1 : 2 000.
Uppm J Söderberg 1969. 1 Dom-
kyrkan, 2 Gamla gymnasiet,
3 Tegnérstatyn, 4 runsten.
A–B–C–D markerar gränserna för
den forna kyrkogården.

*General plan. 1 Cathedral, 2 Old
Grammar School, 3 Tegnér Statue,
4 runestone. A–B–C–D mark the
boundaries of the earlier churchyard.*

Bebyggelse i kyrkans grannskap

Den genomgripande förändringen av domkyrko-området under 1800-talet innebar bl a att ett flertal hus och gårdar kring den gamla kyrkogården försvann. Alltsedan medeltiden hade det här funnits en bebyggelse som hade funktionellt samband med domkyrkan och som givit miljön en speciell prägel. Med hänsyn härtill skall en kortfattad redogörelse för denna bebyggelse lämnas (utförlig beskrivning i L Larsson 1922, s 5ff).

Av domkyrkokvarterets gamla byggnader återstår nu endast det karolinska gymnasiehuset (fig 15, 22, 23), som uppförts med sin södra långsida mot den gamla kyrkogården och sin västra gavel mot den forna gata, Lilla Kyrkogatan, som från infartsvägen till stadskärnan förde fram till norra kyrkogårdsporten (fig 16). Huset började byggas år 1697 under ledning av den tyske murmästaren Fabian Wolther och murningsarbetet fullbordades 1699, då också takresningen uppsattes av bygg-

mästaren Lars Höflin från Eksjö. På grund av medelsbrist tog det lång tid innan byggnaden blev fullständigt inredd. Först 1713 kunde det äldre skolhuset (se nedan) rivras. 1715 avslutades arbetena med putsning av fasaderna.⁵

Den vackra tvåvåningsbyggnaden kvarstår i välbevarat skick. Taket hade dock ursprungligen en betydligt högre resning och var därtill försett med en sexsidig »kur» med ett stort antal fönsterrutor, uppenbarligen avsedd som ljuskupol för en anatomisal. Denna kur, som kröntes av en spira, blev efter kyrkans brand 1740 förhöjd och förändrad till ett klocktorn (fig 23, 108). Nuvarande tak har tillkommit 1828.⁶

Det karolinska gymnasiehuset hade ersatt en skola, som även den låg invid norra kyrkogårdsmuren, ehuru längre österut, vid kyrkogårdens nordöstra hörn. Byggnaden, som uppfördes under biskopen Petrus Jonæ' ledning år 1613, var av trä och i två våningar. Enligt Sueciabilden (fig 18) hade

Fig 16. Karta av H Ruuth 1658, visande gatu- sträckningar och kvartersformer i Växjö före den reglering som planerades efter stadens brand 1658. KB.

Map by H Ruuth, 1658, showing the streets and blocks in Växjö before the regulation planned after the fire of 1658.

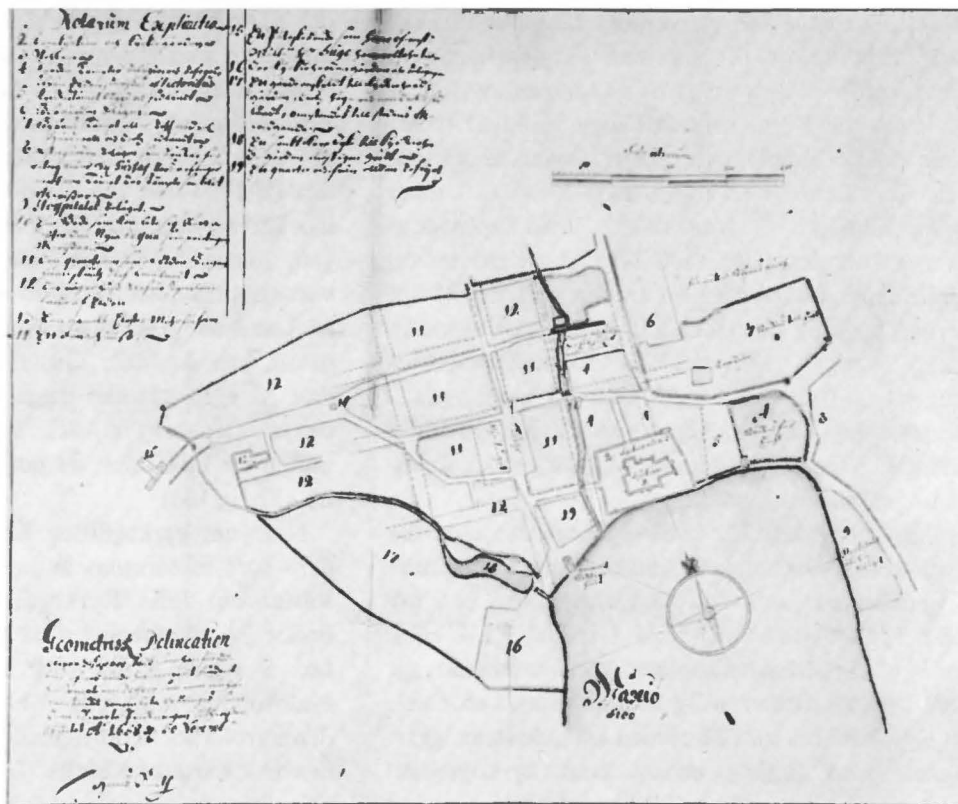
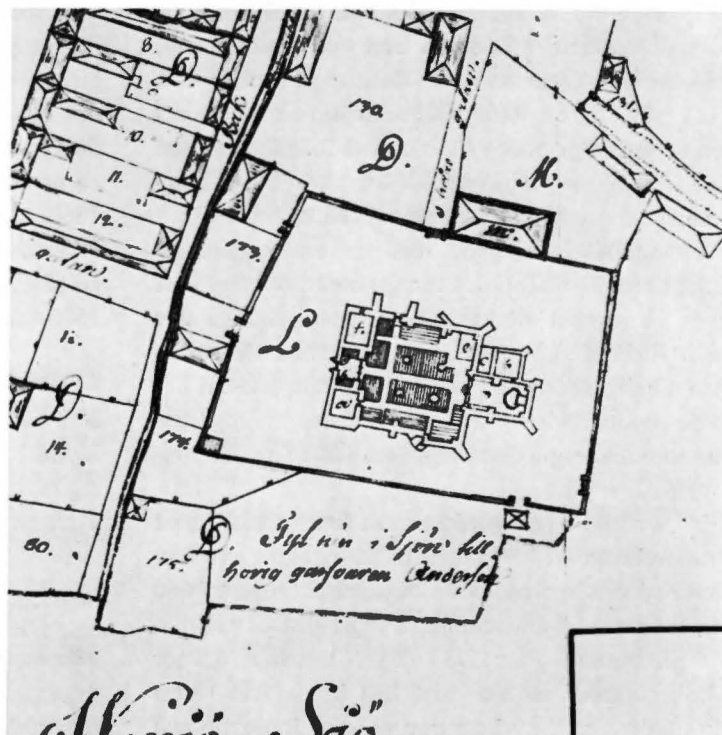

Fig 17. Kyrkan, kyrkogården och den om- givande bebyggelsen. Detalj av karta av A Bergius 1783. LMS.

The Cathedral and churchyard with the surrounding buildings. Detail from a map by A Bergius, 1783.

takresningen två fall på vardera långsidan. Taket hade flera spiror prydda med »kopparflychter». Domkapitlet beskrev byggnaden som »ett märkeligt skolehus, väl byggt med åtskilliga våningar (rum) både ovan och under och många fönster, så ock rest och täckt likasom en kyrka med ekespån, hvilket kostar till några hundrade daler».⁷ I sin likpredikan över Petrus Jonæ framhöll Nicolaus Krokus sin företrädares insatser för att främja skolan »till sijn herliga bygning så at aff trä fins hennes öffuermake icke j Swerige».⁸ Den år 1570 omnämnda »Scholestugen» (s 104) torde ha funnits på samma plats. Några upplysningar om dess utseende har ej kunnat erhållas. Sannolikt rörde det sig om en enkel, envånings timmerbyggnad.

Omedelbart utanför östra kyrkogårdsmuren låg domkyrkosysslomannens ämbetsgård. Tillhörande byggnader var av enkel beskaffenhet (se bl a inv från 1673 »wedh Œconomi Gårdh», VLA räk). Inne på sysslomannatomten, men sammanbyggt med kyrkogårdsmuren låg skolfängelset, »proban», ett lågt, källarliknande hus med kalkade stenvägg, försett med ingång endast från kyrkogården. Proban är i bevarade handlingar tidigast omtalad 1620 (VLA, Bötesboken). Över densamma och på anslutande del av kyrkogårdsmuren hade domkyrkosysslomannen inrättat en bod eller »nattstuga», med timmervägg och tak, täckt av näver (se bl a VLA räk 1676). 1699 framhöll domkapitlet att denna nattstuga borde rivas och sättas på en annan plats i sysslomannagården (VLA akt). Ett par årtionden senare blev det också aktuellt att riva själva arrestrummet i samband med en ombyggnad av ringmuren. Domkapitlet ansåg »samma rum icke wara så mycket nödigt, effter thet i många år warit förfallit och obrukeligt, hälst Scholeungdomen tienligare styres med ris än fängelse». 1727 torde rivningen ha verkställts, då östra kyrkogårdsmuren omlades på den ifrågavarande delen (L Larsson 1922, s 46).

Nära södra kyrkogårdsmurens östra ände låg på strandremsan ett litet hus som var skolans avtråde. Detta »locus privatus» är omnämnt tidigast 1666 och finns med på Sueciabilden (fig 18). Det nybyggdes på samma plats 1733 (fig 17), sedan Rector scholæ anmält att »et wist hus brede wid Östra kyrkodören och kyrkemuren måste för ungdomen

och elliest ens och annors af docentibus förnödenhet med 2:ne rum nybyggas och det gamla afskaffas, såsom aldeles odugligt» (L Larsson 1922, s 66).

På det smala området mellan västra kyrkogårdsmuren och Guldsmedsbäcken fanns två kyrkotomter. På 1700-talet låg här domkyrkokaplanens och klockarens boställen (fig 17), skilda åt av Kyrkogatan, som via en bro över bäcken fortsatte rakt västerut till stadsmitten (nuv Sandgårdsgatan). Över bäcken hade »Rådman Måns Lind wid Kyrkogatan, och Auditeur Gustaf Lund wid Storgatan låtit på egen kåstnad lägga wackre hwälfde Stenbroar» (Rogberg s 79f). Dessa broar byggdes i mitten av 1700-talet; de tidigare torde ha varit av trä (jfr fig 103).

Norr om kyrkogården låg två »läsemästaregårdar» som lektoreernas ämbetsgårdar förr kallades. Väster om Lilla Kyrkogatan, i nuv kv Sigfrid, bodde Primus theologus på platsen för den medeltida S Annæ gård; öster om gatan låg Primus Philosophus' tomt, vilken blev starkt beskuren, då den karolinska skolbyggnaden uppfördes. Gårdens hus fick därefter förfalla (L Larsson 1922, s 68f). »Kyrkostaden» fortsatte även norr om landsvägen och fick också viss utbredning väster om Guldsmedsbäcken. På det förra området låg bl a S Johannis prebendegård, som på 1500-talet uppläts åt biskopen⁹ och där biskopsgården fanns tills dess det nya biskopssätet Östrabo uppfördes 1796. På den gamla biskopsgårdens södra del byggdes 1802 en ny skola (fig 20). Till gårdens norra del förlades 1860 den nya läroverksbyggnaden, nuvarande Nortullskolan.¹⁰ Väster om bäcken, i nuv kv Linné, på platsen för Öjaby komministergård (fig 1) låg på 1500-talet domprostens ämbetsgård.¹¹

Kyrkogården

Kring domkyrkan utbreder sig gräsytor med enstaka lövträd och buskar samt planer och gångar, belagda med smågatsten eller kalkstensplattor. Vid kyrkans nordfasad har grunderna till de båda rivna

Fig 18. Kyrkan under 1600-talets senare del. Detalj av teckning avsedd som förlaga till Suecia antiqua. KB. Foto Nordiska museet.

The Cathedral during the latter part of the 17th century. Detail from a sketch for a copper-plate in Suecia antiqua.

Templum

Cathedrale

Palatium Regis

Gymnasium

Fig 19. Kyrkan och dess omgivningar från sydöst före stadens brand 1838. På det utfyllda området söder om kyrkan har träd planterats och viss bebyggelse tillkommit. Litografi av A Hård, såld »till förmån för de Brandskadade i Wexjö». VSLB. Foto N Lagergren 1969.

The Cathedral and its environments from SE before the town fire of 1838. Trees have been planted on the area S of the Cathedral and some buildings erected. Lithography by A Hård, sold "on behalf of those injured by the fire of Wexjö".

byggnadsdelarna sakristian och vapenhuset schematiskt markerats med stenplattor (pl II). Senaste planering av marken kring kyrkan utfördes vid restaureringen 1957–60. Planen kring domkyrkan markerar i stora drag den forna kyrkogårdens utsträckning. Om dennas storlek och gränser ger de äldre stadskartorna upplysning (fig 16, 17, 103). 1600-talets kyrkogård var förmodligen identisk med den medeltida; de bevarade domkyrkoräkenskaperna från 1500-talets senare del nämner ej någon ändring av rådande förhållanden. I medeltida källor förekommer kyrkogården ytterst sällan. I ett testamente från 1336 upptages en penninggåva till domkyrkan »pro fabrica cymiterij sui» (för dess kyrkogårds byggnadskassa /dvs underhåll/) (DS 3208), varav framgår att en särskild byggnadskassa funnits för kyrkogårdens, sannolikt i första hand för kyrkogårdsmurens byggande och underhåll. Kyrkogårdens belägenhet intill sjön omtalas i ett Sigrifrids-officium från omkr 1400 (stagnum quod cymiterio eiusdem ecclesie adiacet = den sjö som ligger invid nämnda kyrkas kyrkogård).¹²

Av 1600- och 1700-talsarkivalierna framgår att kyrkogårdsmarken var gropig och gångarna mycket ojämna. 1715 blev gången från skolan till vapenhuset stensatt. Gräsväxten på kyrkogården höstades av klockaren. Under 1700-talets senare del för-

märkes det för tiden betecknande planteringsintresset; trädgårdsmästare Lars Corssell fick 1779 betalning för 77 träd som han planterade på kyrkogården. Sedan ny begravningsplats ordnats gjordes 1810 en planering av den gamla kyrkogården, gravstenarna nedgrävdes och sandade gångar utlades. 1819–20 planterades ett antal lönnar och de äldre träden blev beskurna. Trädplaneringen fortsatte 1824–25 då också nedsjunkna gravar igenfylldes. 1841 beslöt domkapitlet att vägen över kyrkogården skulle stensättas »till två famnars bredd» från västra porten till den östra (jfr nedan) och från denna »åter Nordvest upp till Gymnasium» (VLA räk, akt).

Sueciabilden visar att kyrkogårdsmuren varit relativt hög och försedd med ett utåt sluttande tak (fig 18). Räkenskaperna från 1600-talet omtalar vidare att ett takfall även funnits inåt kyrkogården. Detta var emellertid brantare; murens inre fasad var sålunda lägre än den yttre. Murens timrade »reseverk» var täckt med tjärad spån ochnockhuvar av ek. Själva muren var av gråsten med inslag av tegel. Under några år på 1630-talet och i början av 1640-talet gjordes omfattande reparationsarbeten och delvis nymurning (KA räk). 1639 inköptes bl a »Stoor och små Murstenn till kyrkiegårdsmuren» och murmästaren Joen Andersson fick ersättning

Fig 20. Kyrkan med omgivande bebyggelse från norr. Efter teckning från 1845. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

The Cathedral and its environments from N. After a drawing made in 1845.

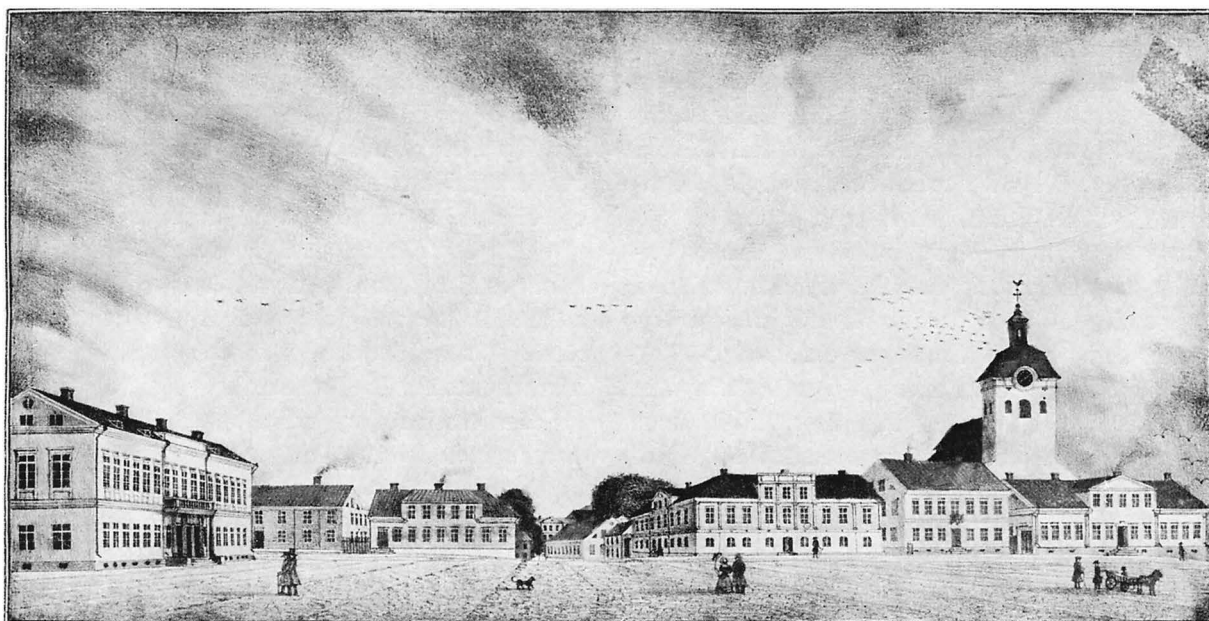

Fig 21. Stortorget i Växjö 1848. T v det samma år invigda, nyuppförda residenset. Akvarellerad litografi. Smål Mus. Foto 1969.

The market-place of Växjö in 1848. Left, the new residence of the Lord Lieutenant, inaugurated the same year.

för tjugo famnar mur »han af Nye wpsatt hafuuer». Arbetena med muren pågick ännu 1643. 1651 hade domkapitlet anledning understryka, att »en stoor bekostnat» var nedlagd på de nyligen utförda arbetena på kyrkogårdsmuren (Eccl saml 1, s 121).

I samband med det nya gymnasiehusets byggnad 1697 omlades delar av norra muren. Nu beslöts att

muren skulle utföras så »att den allenast mäd ett tak kan betäckias (L Larsson 1922, s 42). 1699 försågs »den nya fyrkantiga Kiorckkiogårdsmuren ifrån norra grinden in till gamla Scholen med reswärcke och spåntak» (KA räk). 1704 omlades ytterligare en mursträcka av 49 1/2 famnars längd, 1 famns höjd mot kyrkogården och 4 eller 5 alnars

Fig 22. Gamla gymnasiet från söder. Uppfört 1697. Foto ATA.

The old grammar school from S. Erected in 1697.

höjd »utantill» (KA räk). Den nya murens inre höjd var sålunda 1,8 m, den yttre varierade mellan 2,4 och 3 m, beroende på terrängförhållandena. En fullständig omläggning kom dock till stånd först på 1720-talet (VLA räk), sedan domkyrkosysslomanen 1722 hade anmält, att »kring kyrckiogården är dels altz ingen mur, och den gamble som långliga tider stått, är merendels så förfallen at hwariehanda Creatur sig inträngia och oanständigt så de dödas griffter som andra jorden rubba» (L Larsson 1922, s 42). Efter 1720-talets omlägningsarbeten upptar räkenskaperna enbart lagning av spåntaken samt rapping och lagning av mursidorna, i synnerhet

mot sjösidan (VLA räk). År 1755 påpekades i domkapitlet att sjömuren tog skada av högt vattenstånd, »förorsakat av att vattnet ej har sitt tillbörliga fria utlopp vid Bergsnäs» (VLA prot). När sedermera garvaren Anders Andersson år 1781 anhöll om tillstånd att få göra en utfyllnad i sjön (fig 17) »emellan hemlighuset och Capellans Gården med Sten och Barck, som från mitt Garfweri faller» för att där senare anlägga en kålgård, betonade han särskilt för kapitlet, att fyllningen »friar Ringmuren från watnets anfall» (VLA akt).

Sedan mark för ny kyrkogård anskaffats beslöt domkapitlet år 1808 att hela kyrkogårdsmuren

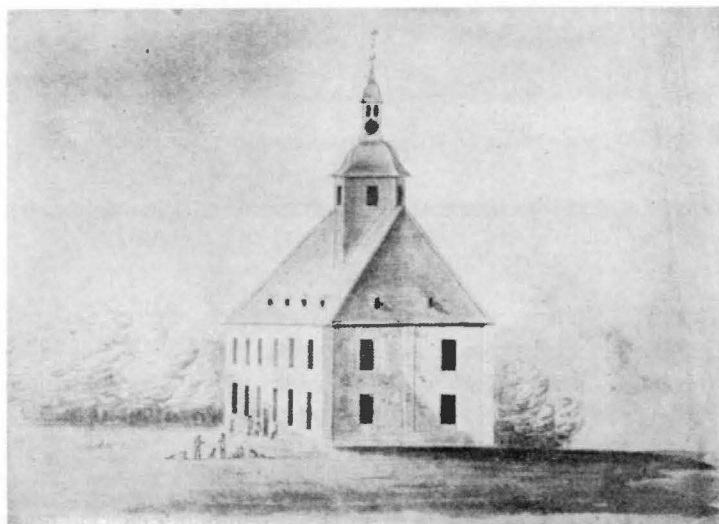

Fig 23. 1700-talsteckning visande gymnasiehuset efter tornhuvens ombyggnad på 1740-talet. VSLB. Efter HCÅ 1922, s 24.

Eighteenth century drawing showing the grammar school after the roof of the tower had been rebuilt during the 1740's.

skulle rivas och av stenarna uppföras en 6–7 kvarter hög kallmur, varefter träd skulle planteras på de sidor »där de finnas nödige» (VLA akt). Om så skedde är osäkert; samma år redovisas endast »reparation» av muren från gymnasiehuset till kyrkogårdens nö hörn. Lagning och reparation av ringmuren är en ofta förekommande post i räkenskaperna under den följande tiden och ännu på 1830-talet, varför det synes som om 1700-talsmuren stod kvar. 1844 anhöll domkapitlet hos K Maj:t om tillstånd att få ta bort muren (RA Eckl dep ingående diariet) och 1862 beslöt sockenstämman att »den mindre prydlige ringmuren må borttagas å alla de ställen där icke svårare hinder möta» (VDA st prot). Muren kvarlåg ännu 1870, då det framhölls att den var i förfallet skick och att kyrkplanen var osnygg (NWbl 4/5). Muren borttogs i samband med att omgivningarna kring kyrkan ordnades enligt ett 1878 upprättat förslag.¹³

Huvudingångarna till kyrkogården fanns i norra och västra muren. Under 1600-talet fanns även en mindre port mitt i östra muren, ledande till sysslomannagården (fig 103). Den murades igen 1704, eftersom det ansågs onödigt att underhålla två portar i östra muren. I slutet av 1600-talet hade nämligen en »Siöluka» inrättats i sydligaste delen av sagda mur (fig 17); genom denna gick en bekväm genväg till staden från bebyggelsen längs östra sjöstranden. »Östra luckan» blev föremål för mycken diskussion eftersom myndigheterna påstod att den missbrukades till smuggling (L Larsson 1922, s 43). Slutligen fanns en liten lucka i syd-muren för passagen till »locus privatus» (fig 17).

På 1600-talet hade portarna utseende av timrade stigluckor med spåntäckta tak som slutade i en spira. 1610 fick fyra timmermän ersättning för att de »wpbygde Norre och östre Kyrkie Portarna af Nyie» och 1614 anskaffades syllar, bräder, sparrar och spik till samma portars »bygning». Spån och tjära redovisades 1637 för »Resewerketz förferdigande öfwer Kijrkioportarne». Timmermannen Måns Persson »spänte denn södra kyrrekeportens Ressningh och spira» år 1639 (KA räk) — med »södra» porten torde här avses huvudporten i västra muren. Mellan det tydliga välvda taket i stigluckan och den yttre takresningen fanns ett litet utrymme; från 1629 finns en uppgift om tjuvgods som hade

Fig. 24. Runsten vid korets östra mur. Foto 1969.

Runestone by E wall of chancel.

gömts »öffuer Kiorkiogrijnden på hualfuet» (VSLB ms 8: o 142). Taken kröntes av järnspiror. Ett inventarium på järnföremål från början av 1700-talet upptar sålunda »En gammal Spira, fordom suttet öfwer Västra grinden» (VDA inv). I vardera porten fanns en nedgrävning med murade väggar, täckt av ett järngaller, en »grind», för att inga kreatur skulle komma in på kyrkogården. 1639 inköptes nya »järngallra» till portarna (KA räk). 1662 antecknades att Olof Jönsson »upgrof norra kyrkogrinden och murade hånne up igen, samt lade 2 Nya Ekeståckar och fäste grinden på» (VLA räk). Liknande arbeten redovisas ett flertal gånger i räkenskaperna. Inventariet för 1699 upptar »2 stora Kyrkiogrinder wed Portarna, 1 Dito lithen och gammal wed Œconomi gård» (VLA räk). Gallren fanns kvar även sedan porthusen borttagits, vilket torde ha skett vid den stora omläggningen av muren

Fig 25. Tegnérstatyn, rest 1926 till minnet av biskop Esaias Tegnér, utförd av A Källström. Foto 1968.

Statue of Bishop Esaias Tegnér, erected in 1926; by A Källström.

på 1720-talet (obs att de inritats på 1783 års karta, fig 17). 1733 gjordes »2ne ledstänger wid Norra Kyrkiogallran». Öppningarna hade på 1700-talet enkla murpelare som var putsade och kalkade. En handling från 1810 anger att de då var täckta med plåt (VLA akt).

Byggnader på kyrkogården

Ett benhus omtalas 1715, då dess spåntak reparades (VLA räk). I sina troligen på 1830-talet gjorda anteckningar om domkyrkan nämner Forsander den synliga huggstensockeln »på korsets västra sida i fordna benhuset» (VSLB fol 137). Benhuset hade sålunda funnits i vinkeln mellan södra sidoskeppet och södra korsarmen. Ett nytt benhus av tegel med brädtak byggdes på kyrkogården 1770 (VLA räk). Först 1807 borttogs det gamla benhuset då det ansågs »för muren skadande» (VLA räk). Kyrkans spånhus fanns vid norra

sidoskeppets västvägg, vilket framgår av de i noggrann ordning medsols redovisade fönsterreparationerna i slutet av 1600-talet (»taflan wed Spånhuset»). Byggnaden, som sannolikt hade ett enkelt pulpettak, spåntäcktes 1665 och försågs med en dubbel dörr (VLA räk). Sedan tillbyggnaden norr om tornet uppförts på 1750-talet gjordes en bod för spån och andra material till kyrkans underhåll i nordöstra hörnet av kyrkogården. Boden nedrevs 1869, då den var »bofällig och vanprydlig» (NWbl 1/9).

Till följd av eldsvådan 1740 då klockorna gick till spillo och tornet skadades (s 119) uppfördes i nöd delen av kyrkogården ett klockgjutningshus med gjutugn av tegel år 1745 (s 231). Efter klockgjutningen kvarlåg resterna av gjutugnen en längre tid. Först 1781 bortfördes »den på Kyrkogården wande kullen, Kläckgiutarebacken kallad» (VLA räk).

År 1746 uppsattes en klockstapel på kyrkogården, vilken var i funktion till 1757, då stentornets reparation hade genomförts (s 123).

Runsten

Invid korets östmur står sedan 1959 en runsten (fig 24), vilken dessförinnan varit inmurad i korväggen strax över markytan. Stenens ristade yta har runinskriften anbragt dels på en kantslinga, dels på tre vertikalt ställda band. Kantslingan börjar med ett uppåtvänt drakhuvud, omslutes upp till av en enkel bandknut, vars ände har två flikar varav den ena är upprullad, och avslutas ned till med samma ornament som på bandknuten. Inskriften har i översättning följande lydelse: Toke — vikingen Toke — reste stenen efter Gunnar, Grims son. Gud hjälpe hans själ. Stenen dateras till 1000-talets senare hälft.¹⁴

Monument över Esaias Tegnér

Mellan kyrkans nordfasad och gamla gymnasiehuset står ett monument i brons och huggen sten över biskop Esaias Tegnér, utfört av skulptören Arvid Källström (fig 25). Stensockeln har bildframställningar i reliefhuggning samt följande inskription: ESAIAS TEGNÉR BISKOP ÖVER VÄXJÖ STIFT 1824–1846. STODEN RESTES 1926 TILL HUNDRAÅRSMINNET AV SKALDENS FLYTTNING TILL VÄXJÖ.

Byggnadsbeskrivning

Huvuddelar

Kyrkan består av kor med kvadratisk grundplan, treskeppigt långhus och ett brett västtorn med tillbyggnader söder och norr om detta. I vinkeln mellan koret och södra sidoskeppet finns en låg tillbyggnad (pl II).

Kyrkans nuvarande gestalt är resultatet av en lång och tämligen komplicerad utbyggnadshistoria, som närmare skall studeras i följande kapitel (s 59 ff). I mittskeppets pelare ingår rester av murar, tillhörande en enskeppig 1100-talskyrka. Tornets nedre del härrör från 11- och 1200-talen, dess övre från senmedeltiden. Det korta koret är en rest av ett på 1200-talet utbyggt korparti med två valvtravéers längd. De näst östligaste travéerna i sidoskeppen

tillhör tvärskeppsarmarna i detta på 1200-talet utvidgade östparti. Sidoskeppstravéerna väster därom har successivt utbyggt under 13- och 1400-talen. Den södra tillbyggnaden vid tornet härrör från senmedeltiden, den norra från 1750-talet. Den östligaste kvadraten i vardera sidoskeppet tillkom 1849–50. Tillbyggnaden söder om koret uppfördes som sakristia 1898–99.

Norr om koret har funnits en sannolikt i början av 1300-talet uppförd sakristia, vilken nedrevs 1849 i samband med norra sidoskeppets utbyggnad. Ett senmedeltida vapenhus, beläget utanför norra sidoskeppets västligaste travé, borttogs sedan kyrkan eldhärjats 1740.

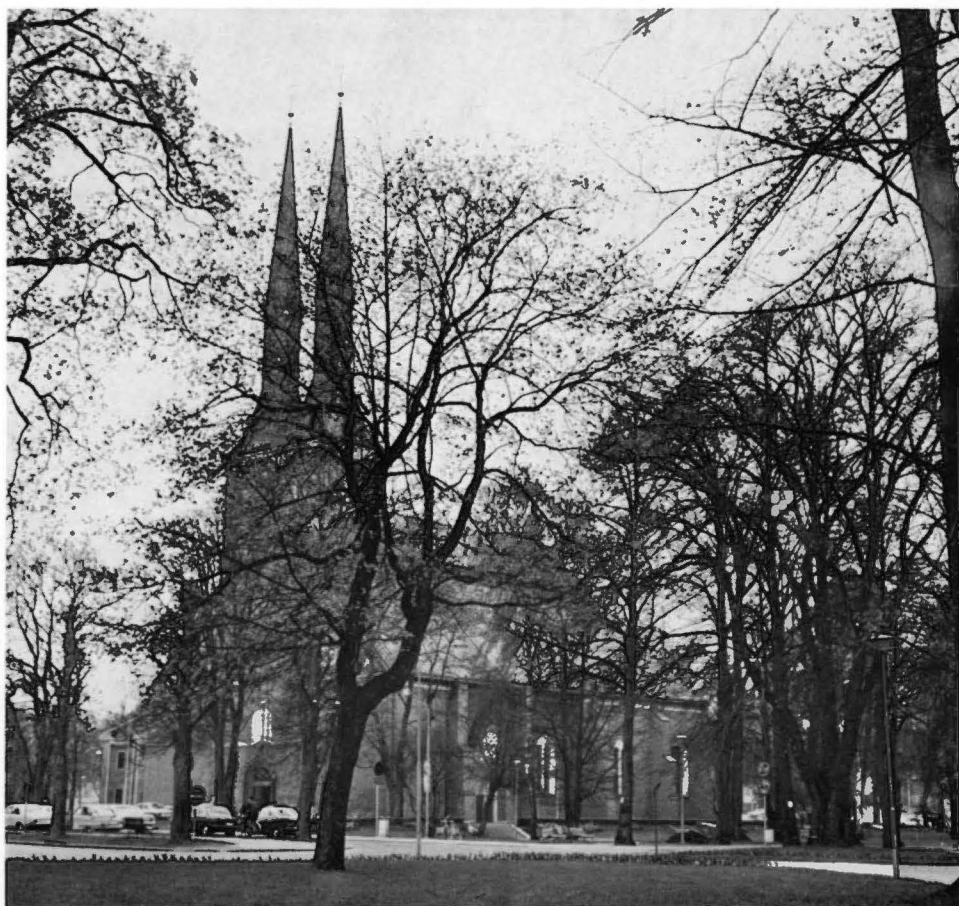

Fig 26. Kyrkan från sydväst. Foto H Danielsson 1969.

The Cathedral from SW.

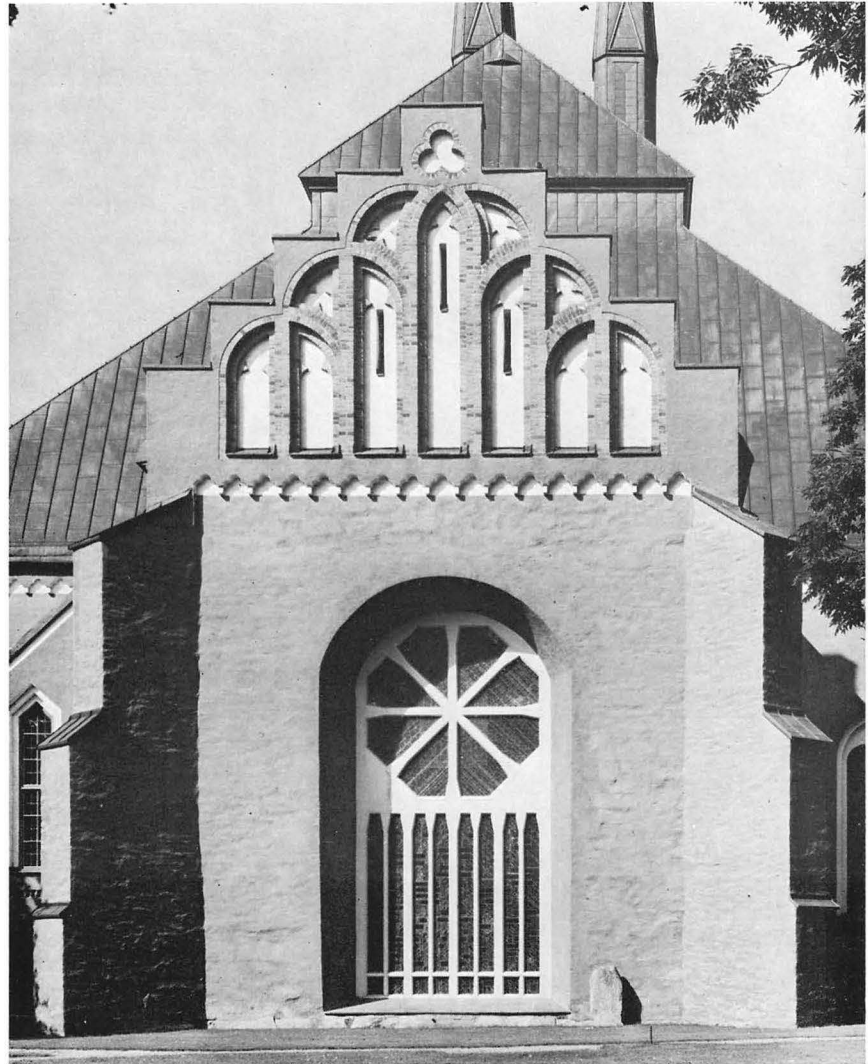

Fig 28. Korets östra gavel.
Foto 1968.

E gable of chancel.

Fig 27. T v. Kyrkan från
väster. Foto 1968.

Left. The Cathedral from W.

Material och murningsteknik

I samband med ombyggnads- och restaureringsarbetena 1957–60 borttogs vägghugget såväl ut- som invändigt, varvid kyrkans murverk kunde undersökas. I de delar som härrör från den romanska kyrkans långhus har murskalen byggts av relativt tunna block av hälleflintskiffer, vilkas klåvytor bildar en slät fasad. Fogarna är täta och omsorgsfullt skolade med små, tunna flisor, kalkbruket är vitt och mycket hårt (fig 29). För huggna detaljer, t ex hörnkvadrar och sockelstenar, har dels använts granit, dels en lättbearbetad, till täljsten om-

vandlad grönsten. Allt byggnadsmaterial torde ha tagits och brutits i växjötrakten.¹⁵

I tornets romanska del består byggnadsmaterialet huvudsakligen av markstenar (granit och besläktade bergarter). I fasaden har blocken antingen en naturligt slät yta eller en klåvyta. Kantbehugning har ej förekommit, men stenar med i stort sett rektangulär form har utvalts. Skiftgångarna är relativt jämna. Kvaderbehuggna granitblock finns i sockel, murhörn och fönsteromfattningar (pl X). Vald och kliven marksten har också använts i senare tillkomna byggnadsdelar, t ex i det utvidgade korpartiet och korsarmarna, i norra sidoskeppet, i nedre delen av

Fig 29. Murverk från 1100-talet i mellersta pelaren mellan mittskeppet och södra sidoskeppet. Foto 1968.

Twelfth century masonry in the centre pillar between the nave and the S aisle.

södra sidoskeppet samt i tillbyggnaderna på ömse sidor om tornet. Ganska stora variationer i stenformat, skifthöjder och fogningssätt kan förekomma i ett och samma murparti. Huggen sten har övertagits från 1100-talskyrkan, så t ex har blocken från tornets sydvästra hörn återanvänts i ytterhörnet av tillbyggnaden söder om tornet (fig 30, se vidare det byggnadshistoriska avsnittet). I de på 1800-talet byggda, östligaste sidoskeppstravéerna och strävpelarna utgörs materialet av sprängsten i ganska tunna skift (fig 30).

Tegelmurverk i större omfattning förekommer endast i tornet och i södra sidoskeppets övre delar. Från en nivå 12 m över tornsockeln och upp till det vitkalkade strömskift som markerar det romanska

tornets murkrön är halva västra tornmuren, hela sydmuren och halva östmuren byggd av tegel med ytskal i vendiskt förband (pl X, fig 31, 33). Löpsstenarna har en ganska ljus, gyllenröd färg medan koppstenarna är mörka och hårdbrända. I muröppningarnas omfattningar finns tegel med specialformer, t ex kil- och rundbågeform samt stenar med en trubbig vinkel för hörn till smygar. Här förekommer också stenar med randstrykning längs löpsidans ena kant samt räfflade tegel, dvs stenar med en mönstring av täta, parallella linjer snett över skådesidorna (fig 32). Denna räffling torde ej vara applicerad på teglet av utseendeskäl utan fastmer bero på den hantverksmetod som använts vid specialtegelnas tillformning före tegellerans bränning.¹⁶

De nämnda detaljerna är synnerligen betecknande för den äldsta tegelarkitekturen i Norden och åtskilligt talar för att ifrågavarande del av tornet härrör från 1200-talets senare del (jfr s 76).¹⁷ Huruvida också fogbehandlingen i fasadmurverket haft de egenskaper som kännetecknar den äldsta perioden av vår tegelarkitektur¹⁸ kan ej avgöras, då omfogning skett i samband med reparationer och omputsningar efter upprepade brandskador. I den bevarade murtrappan i denna del av tornet är fogarna plana. Fogstrykningen är omsorgsfullt utförd.

I södra sidoskeppet ingår tegelmurverk som kan dateras till 13- och 1400-talen. Fasadskiften är här lagda i munkförband; fogbruket är gulaktigt, fett och mycket hårt. En viss skillnad mellan de äldre och yngre partierna kan iakttagas. I 1300-talspartierna är fogarna ryggstrukna, dvs avstrukna utefter båda kanterna. I 1400-talsmurverket är fogarna endast snett avstrukna längs övre kanten. De ursprungliga fogytorna är dock bevarade endast i ringa omfattning. En annan olikhet kan konstateras i fråga om tegelbränningen. 1300-talsteglet är överlag ljusst i färgen och ganska poröst i ytan, 1400-talsteglet mörkare och med fastare yta på grund av hårdare bränning. I det äldre murverket finns emellertid vissa hårdbrända stenar, särskilt koppstenar. I ett bevarat fönstervalv från denna period (fig 85) har en dekorativ effekt åstadkommit genom regelbunden växling mellan ljusare och mörkare koppytor på stenarna i den yttersta valvringen.

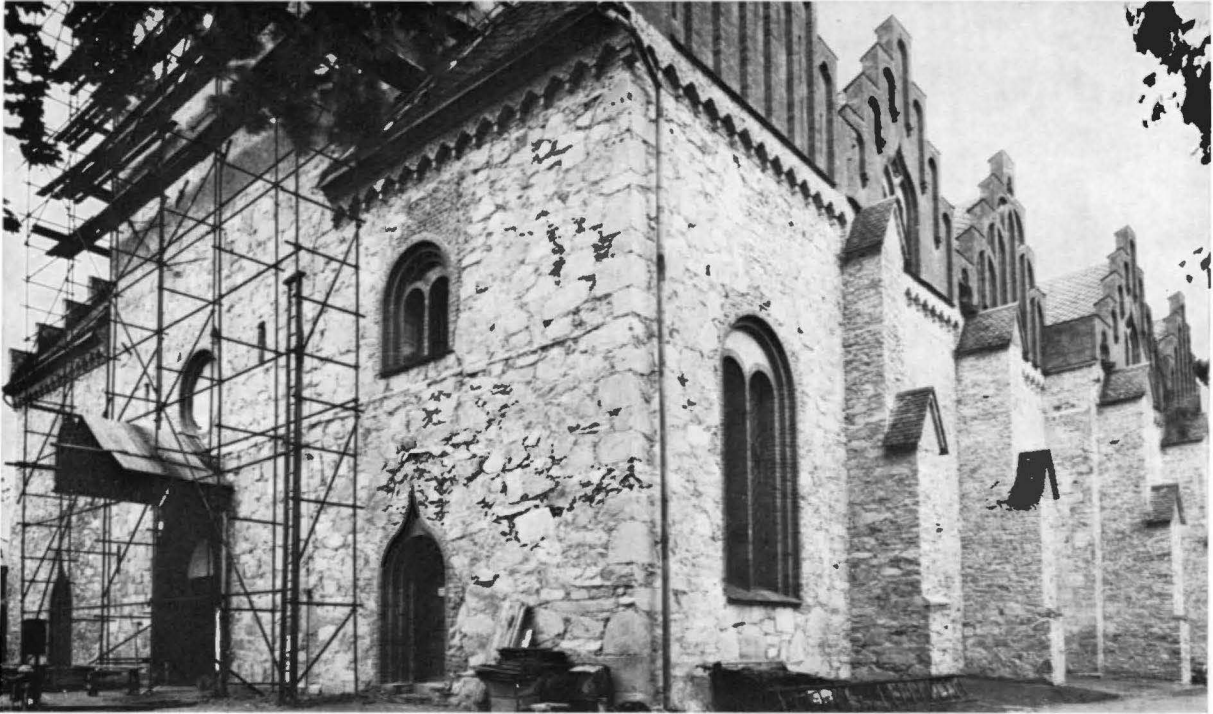

Fig 30. Kyrkan från sydväst under pågående restaurering. Fasadputsens från 1800-talet har avlägsnats och murverket frilagts. Foto T Sjöstrand 1957.

The Cathedral from SW during the restoration. The 19th century plaster has been removed to reveal masonry and brickwork.

Den hårdbrända tegeltypen har också kommit till användning i tornets övre del, som kan dateras till senmedeltiden. Förbandsläggningen är här ej helt konsekvent men normala munkförband överväger. Liksom i tornets 1200-talsdel har teglet delvis omfogats under senare århundraden. Fogarna är snett avstrukna längs övre kanten, stådfogarna är plana.

I tornets inre finns vissa murpartier som härrör från reparationerna efter 1740 års brand (s 127). Det då använda teglet har en tjocklek av 6–7 cm; det är sålunda betydligt tunnare än medeltidsteglet, som håller tjockleken 8–10 cm. Fogbruket är relativt fast, gråvitt och ganska magert genom riklig inblandning av mörka sandkorn. De tegelpartier, som återstår från den av C G Brunius åren 1849–53 ledda ombyggnaden (s 140ff), tex korgavelns röste, har mörkrött, välbränt tegel och ett kalkbruk, som i stort sett har samma egenskaper som 1700-talsbruket, ehuru det är hårdare och har större variationer i kornstorleken.

För den murning som utförts i samband med kyrkans senaste omdaning 1957–60 har maskinslaget tegel använts. Fasadtegelmurverk i munkförband med ensartad färgverkan och ytstruktur finns i portalbyggnaden i södra sidoskeppet (fig 39).

Exteriör

Yttermurarna är sedan 1959 putsade med kvastad yta och kalkmålade i en varmt tegelröd färg. Tunn slamning förekommer på tegelpartier vid sidorna om sydportalen. Fönstersmygar, blinderingsbottnar och dekorationsskift är vitkalkade.

Under medeltiden torde murarna varit oputsade. Kalkstrykning direkt på murverket har emellertid förekommit; fragment av röd kalkfärg på tegelytor påträffades vid den byggnadshistoriska undersökningen av södra sidoskeppets yttermurar, samt i igenmurade fönsteröppningar i tillbyggnaden söder om tornet.

De äldsta arkivaliska beläggen för att murarna

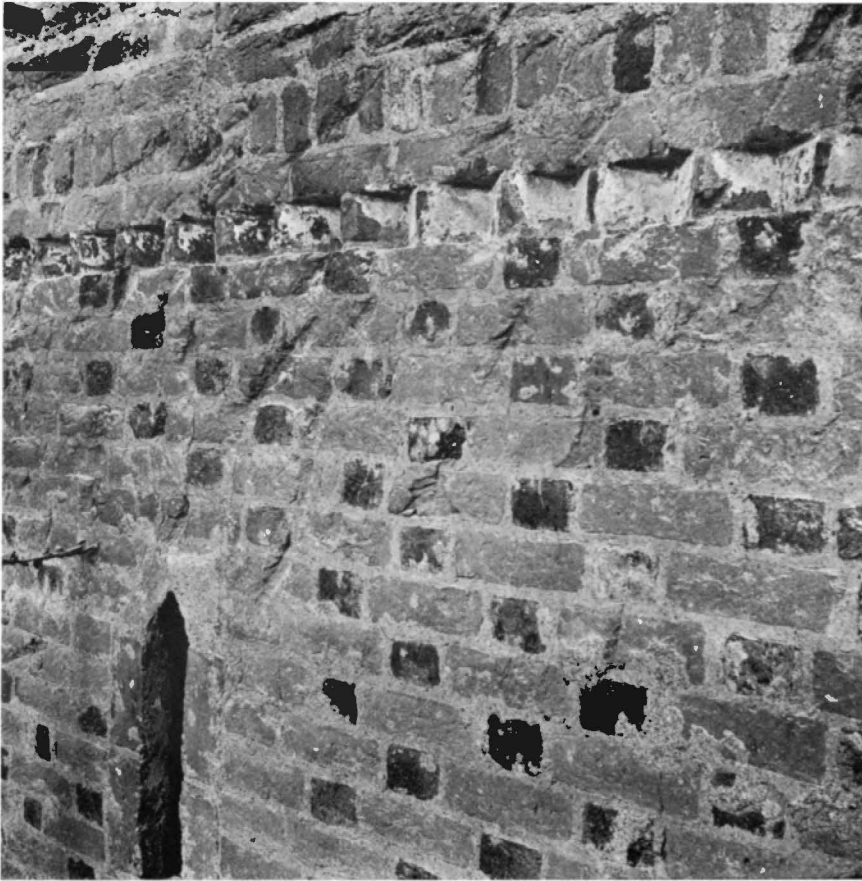

Fig 31. Tegelmurverk från 1200-talet i tornets västra mur. Foto E Gustafsson 1959.

Thirteenth century brickwork in W wall of tower.

Fig 32. Nedan. Fönsterglugg i västra tornmuren med räfflade tegel i smygen. Dageröppningen är avtäckad med en rundbågigt formad tegelsten med avfasad kant. Foto 1968.

Window opening in W wall of tower, with fluted bricks in the splay. The opening has a round head, formed of a brick with bevelled edges.

putsats och vitkalkats är från 1600-talet (s 110, 114). Spritputs i kombination med slätputs på omfattningar och murhörn introducerades 1832 (s 130). Efter den genomgripande förändringen av kyrkan i mitten av 1800-talet framträdde fasaderna med grågult avfärgad spritputs och med fönsterramverk och trappgavelsdekorationer i fogstruket tegel.

Strävpelarna längs nord- och sydfasaderna fick sin nuvarande placering vid C G Brunius' ombyggnad av kyrkan. Deras utseende förändrades 1959, då avtäckningarna fick pulpettak istället för spetsiga sadeltak (fig 30, 37). Frågan om strävpelarnas placering under tidigare skeden behandlas i kapitlet om kyrkans byggnadshistoria.

Huggstenssockel förekommer endast i det romanska tornet samt i de delar av kyrkans sydmur som tillhör koret och södra tvärskeppsarmen. I tornet har sockeln en kraftig och markant profil: plint av kvaderblock, rundstav, platta och skråkant

Fig 33. Tornets östra mur under pågående restaurering.
Foto E Gustafsson 1958.

E wall of tower during restoration.

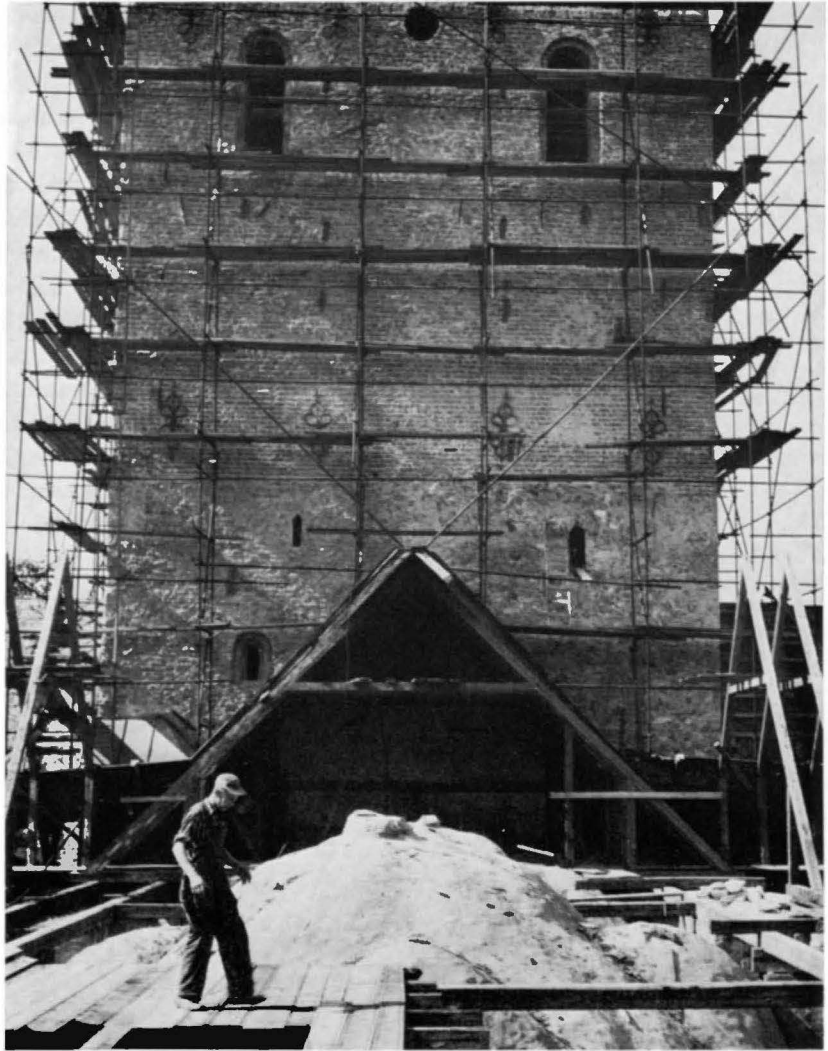
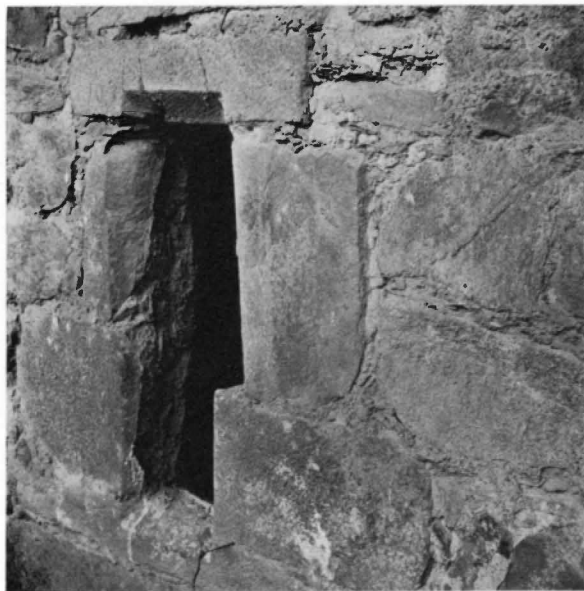

Fig 34. Detalj av den romanska granitsockeln i tornets västra mur.
T v 1700-talstillbyggnaden norr om tornet. Foto 1968.

Detail of the Romanesque granite plinth in W wall of tower. Left, 18th century addition N of the tower.

(fig 34). I korsarmens och korets sydmur består sockelsprånget enbart av en skråkant (pl VIII).

Murartikulerande element som listverk, friser och blinderingar förekommer mycket sparsamt. I tornet finns på en höjd av 5,6 m över sockeln en huggen skråkantlist, som markerar en lätt indragning av fasadlivet (fig 27). I anslutning till denna sitter i hörnkedjan mot norr en sten med ristningar (s 68, fig 66). Högre upp i tornet framträder ett strömskift som markerar tornmurens höjd före den senmedeltida påbyggnaden. Omedelbart under tornets nuvarande murkrön sträcker sig ett blinderingsband med en kryssmönstring av tegel som tecknar sig mot en försänkt, vitkalkad botten. Denna dekoration tillkom i samband med C G Brunius' förändring av exteriören. Samtidigt fick kyrkans långmurar under takfoten en genomgående tegelfris, bestående av trepassbågar, vilande på rektangulära,

Fig 35. Romansk ljusglugg med omfattning av huggna granitblock i tornets västra mur. Foto E Gustafsson 1959.

Romanesque light opening with surround of tooled granite in W wall of tower.

Fig 36. Igenmurad rundbågig fönsterglugg i södra tornmuren. Tegelmurverk från 1200-talet. Foto 1968.

Closed round-headed window in S wall of tower. Brickwork dating from the 13th century.

Fig 37. Kyrkan från nordväst.
Foto T Sjöstrand 1960.

The Cathedral from NW.

nedtill rakt avslutade konsoler (pl VIII, IX). Av de rikt dekorerade trappgavlar, som Brunius uppförde på sidoskepp, kor och torn, återstår nu endast korgaveln, där röstet indelas av lisener, vilka upptill är sammanbundna med varandra skärande rundbågar. Bågsvicklarna är prydda med passornament. I gavelns översta tinne är en trepassblindering infogad (fig 28, jfr fig 117).

Gavelblinderingarna mot väster i sidobyggnaderna vid tornet härrör från kyrkans senaste omgestaltning (fig 27). På norra sidan består decorationen av ett rundblände och fyra högsmala fält, av vilka två har trepassformad, två rundbågig avslutning. På södra sidan finns ett trepass och två breda blinderingsfält, vilka upptill delas av en smal,

konsolburen hängstav och avslutas av rundbågar. Omedelbart under dessa gavelblinderingar finns ett strömskiftsband.

Den söder om koret belägna tillbyggnaden, som även fått sitt nuvarande utseende vid ombyggnaden 1958–59, har i gavelfältet mot öster ett enkelt blinderingsband, löpande längs takfallet. Gränsen mellan gavelns röste och nederdel markeras av ett strömskift, struket i den röda väggfärgen.

De stora fönsteröppningarna i nord- och syd-fasaderna (fig 37), tillkomna vid Brunius' ombyggnad av kyrkan, har rundbågig form och två rätvinkligt smygade språng mellan murliv och karm. Dageröppningen delas av en murad mittpost, som uppbär två mindre rundbågar. Mittposten saknas i

Fig 38. Kyrkans västportal. Omfattningen utförd 1853, den kopparklädda kyrkporten och tympanonfältets gallerverk i tegel och koppar från 1959. Foto 1968.

W portal of Cathedral. Surround erected in 1853; the copper-covered door and the brick and copper tracery of the tympanum date from 1959.

sydfasadens östligaste fönster. Fönsterfallen är klädda med kopparplåt. Fönsterbågar och losholzar är av grönmålat trä; vardera fönstersektion är glasad med blyinfattade smårutor av svagt färgat antikglas. Ursprungligen hade Bruniusfönstren järnbågar med rombiska smårutor och med olika passmotiv i fönstrens överdel, där rutorna delvis var av »kulört» glas (s 143). Nuvarande bågar och indelning är från den senaste restaureringen. Då tillkom också korets östfönster, som i exteriören framträder som en väldig, rundbågig murnisch med djupa snedsmyggar till den i invändigt murliv satta dageröppningen (fig 28). Denna utgörs av två skilda fält, ett övre åttkantigt, indelat av radiellt placerade »ekrar», samt ett nedre rektangulärt, sammansatt av åtta högsmla ljusspringor. Posterna mellan dessa är liksom de strax över fönsterbänken pla-

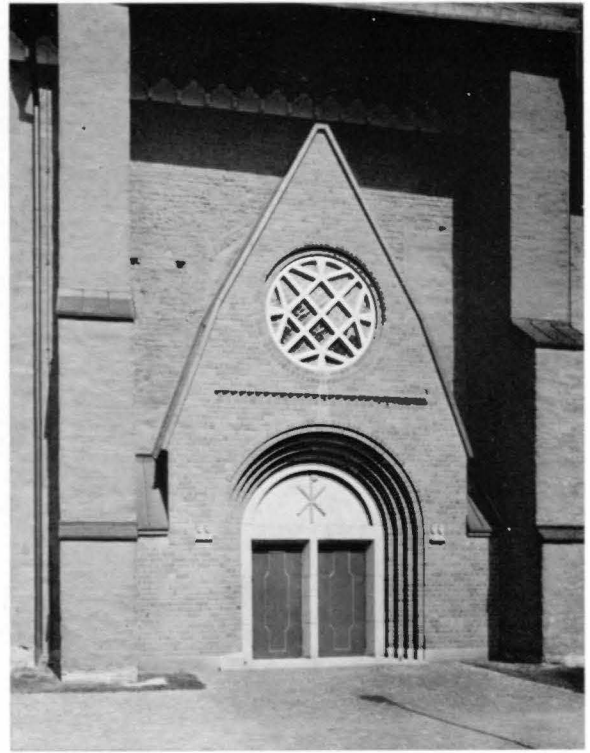

Fig 39. Kyrkans sydportal, utförd 1959. Foto 1968.

S portal of Cathedral, made in 1959.

cerade losholzarna och den övre öppningens ekrar av trä, övrig utfyllnad i det stora murhålet är av tegel.

Tillbyggnaden söder om koret har nedtill i östgaveln tre små rektangulära fönster. Över dessa finns ett högsmlt fönster med triangulär överdel och två språng mellan mur och karm. I pulpettak mot söder finns ett takfönster, som ger ljus åt ett rundfönster i kormurens övre del (fig 142).

I röstet över södra sidoskeppsportalen finns ett rundfönster med dubbla valvringar av kopptegel och träspröjsverk, vars mönster bildas av varandra skärande månghörningar (fig 39). Tillbyggnaden söder om tornet har i sin sydmur ett i två språng avtrappat rundbågefönster, motsvarande byggnadsdel norr om tornet har i nordmuren ett mindre, likaså rundbågigt fönster med ett språng mellan

Fig 40. Detalj av den koppar-
klädda kyrkporten. Porthandtag av
J Brazda. Jfr fig 38. Foto 1969.

*Detail of the copper-covered door of
the portal. Door handle by J Brazda.
Cf fig 38.*

mur och karm. Vid sidan om detta finns en liten fyrkantig ljusglugg och högre upp i samma mur ett rundfönster med rak smyg. Samtliga de nu nämnda öppningarna är nyskapelser från 1950-talets ombyggnad (fig 37).

De rundbågiga, snedsmygade fönstren åt väster i tornets sidobyggnader har rekonstruerats efter kvarvarande rester av 1700-talsfönster. Över portalen i tornets västfasad befinner sig ett senmedeltida fönster med spetsbågig avtäckning och släta snedsmygar. Ursprungligen gick öppningen längre ned i muren (pl X). Omfattning och smyg är av tegel, de ursprungliga, nu bortbilade karmarna har varit av gråsten. Nuvarande karm och poster är av trä, utformade efter fönstrets återupptagande år 1958.

På ömse sidor om det sistnämnda fönstret bryts det romanska murverket av två rektangulära gluggar med omfattningar av huggna granitblock (pl X, fig 35). Högre upp i tornmurarna finns gluggar med tegelomfattning, dels rundbågiga (fig 33, 36), dels avslutade av triangelspets (fig 31, 33). I tornets senmedeltida del finns i sydfasaden en liten rek-

tangulär ljusöppning. Slutligen har tornets klockvåning nio rundbågiga ljudöppningar, vilkas omfattningar artikuleras av ett språng mellan murlivet och den raka smygen. Av de tre öppningarna i västfasaden har den mellersta ett dekorativt utformat gallerverk, utfört vid senaste restaureringen. Genom den breda mittöppningen kan klockorna tagas in och ut i tornet. Samtliga öppningar har i stort sett bevarat sin senmedeltida form. Med undantag av mittöppningen i väster har de dock ursprungligen varit något högre. Kyrkan har tre ingångar, av vilka två leder till kyrkorummet och en till det väntrum, som är inrymt i tillbyggnaden söder om koret. Huvudportalen i tornets västfasad (fig 38) har en omfattning i mörkt, välbränt tegel med indragna fogar, gestaltad av C G Brunius. Yttersta ledet, som bildar utsprång från vägglivet, har upptill kölbågeform med ett krönande fyrpassornament, hugget i täljsten. Bågen pryds av krabbornament i samma stenart. Mellan denna ram och dörrfältet har portalen tre rätvinkligt avtrappade led med rundbågiga arkivolter. Tegelomfattningen reser sig från ett sockelparti av släthuggna granit-

Fig 41. Ingång till kyrkan från tornets bottenvåning. Landskapsvapnet ursprungligen utfört för orgelläktaren 1779. Jfr fig 124. Foto 1969.

Entrance to the Cathedral from ground floor of tower. The province coat-of-arms was originally made for the organ loft in 1779. Cf fig 124.

block. Tympanonytan bildar ett fönsterfält, som delas av korsande tegelstavar och ett gallerverk i koppar. Såväl denna anordning som själva portarna tillkom vid 1950-talets restaurering. På de kopparklädda portarna avtecknar sig nedsänkta, kvadratiska fält, av vilka vissa är prydda med en bokstav i kraftig relief. Tillsammans bildar de ett stort kors med texten IN HOC SIGNO VINCES (I detta tecken skall du segra). Porthandtagen är utformade som stiliserade lejonfigurer (fig 40).

Kring södra ingången (fig 39) reser sig en kraftigt framspringande portalbyggnad i tegel med ett spetsigt gavelröste, vars kopparklädda takfall är svagt brutna. I röstet är infogat det rundfönster, som ovan beskrivits. Under fönstret löper ett strömskift med dubbel bredd. Den rundbågiga portalöppningen är firsprångig varjämte finns ett mycket grunt språng i de tegel, som bildar ytterhörn mellan murfasad och portalsmyg. På vardera sidan om öppningen, i bågarnas anfangshöjd, har inmurats en sten med två primitivt utformade människoansikten. Som i annat sammanhang skall visas (s 81) har dessa skulpturer tillhört den medeltida domkyrkan. Portöppningen är delad genom en kraftig mittpost, huggen i granit liksom karmstyckena och tympanonstenen. I den senare framträder ett Kristusmonogram i relief med grov huggning. Dörrarna är kopparklädda med spegelfält, som markeras av en förgylld, tunn profil.

Portalen byggdes 1959. Då utformades också en ny ingång till väntrummet söder om koret, en rektangulär dörröppning med enkelt språng mellan fasadlivet och den kopparklädda dörren. Ingången är placerad i byggnadsdelens södra mur. På flera ställen i kyrkans murar finns rester av äldre fönster- och portalomfattningar, vilkas lägen markerats i putsen. I den del av sydfasaden, som tillhört södra korsarmen har de kvarvarande hörnblocken till en medeltida portal blivit frilagda. I det följande byggnadshistoriska avsnittet kommer frågorna rörande äldre fönster och ingångar att närmare behandlas.

Flertalet av tornfasadernas ankarslutar härrör från den omfattande murverksreparationen i mitten av 1700-talet. De stora, dekorativt utformade slutarna i tornets övre del tillkom dock på 1880-talet (s 146).

Den kvadratiska, i blått och guld målade urtavlan mitt på tornets västfasad (fig 27) uppsattes vid senaste restaureringen, då även tillhörande urverk byggdes. Tavlan har anbringats på samma plats, där en större, förgylld och målade urtavla uppsattes 1661 (s 115). Då den moderna urtavlan placerades här ersatte den en minnestavla i kalksten, som sedan 1750-talet suttit i fasaden. Minnestavlan är nu uppsatt i tornvestibulen (beskrivning s 56 f, jfr s 127).

Efter exteriörens senaste förändring täckes mittskepp och sidoskepp av ett högt, kopparklätt yttertak, vars sidor uppdelas i två fall genom en inskjuten avsats, försedd med små fönstergluggar. Mot öster är båda takfallen valmade. Takformen anknuter till utseendet före 1800-talsombyggnaden, konstruktionen av takstolarna är däremot helt en skapelse av modern ingenjörskonst. Det nedre långhustaket går västerut numera fram över tillbyggnaderna på ömse sidor om tornet (beträffande äldre tillstånd se s 97). Genom att de två södra sidoskeppstravéerna har mindre bredd än utbygget söder om tornet och den ursprungliga södra korsarmen (pl II) bildas ett kraftigt framskjutande takskägg över ifrågavarande del av sidoskeppsmuren.

Kortaket, som även är kopparklätt, har en enkel sadeltaksform.

De två höga, kopparklädda tornspirorna har vardera ett basparti med fyra lätt insvängda sidor. Genom avfasning av hörnen övergår basdelen i en åttkantig, grunt profilerad avsats, från vilken de smäckra tornspetsarna reser sig. Båda spirorna krönes av en förgylld stång med klot och ornament, i söder ett kors, i norr ett armborst. För spirornas gestaltning har måttuppgifter och avbildningar från tiden före kyrkans brand 1740 varit vägledande (jfr s 149).

Interiör

Med byggnadens yttre gestalt och särskilt den höga takresningen i minne överraskas man vid inträdet i kyrkan av rummets ringa höjd. Mittskeppets pelare är låga och kraftiga och valven, som spänner över stora ytor, har måttfullt stigande bågar och ribbor. Kyrkorummets stora bredd i förhållande till dess längd är också påfallande. Eftersom valven är lika höga i mittskepp och sidoskepp, väggytor och valv

Fig 42. Interiör mot öster. Foto 1968.

Interior looking E.

har samma ljusa putsfärg och flertalet fönster har samma utformning och typ av glasning får interiören en enhetlighet som är mindre vanlig i treskeppiga medeltidskyrkor. Som en kontrast mot hallkyrkorummet framträder dock korpartiet, där fondväggens glasmålningar i djupa färger bestämmer både rumsbild och belysning. För det allmänna intrycket av interiören spelar den moderna golvbeläggningen, inredningen och utsmyckningen en stor roll (fig 41–47).

Golven är lagda på betongunderlag, i vilket rörslingor för kyrkorummets uppvärmning ingjuts. Golvbeläggningen består av rektangulära slipade kalkstensplattor. I koret är plattorna av gotländsk marmor. Sådan marmor ingår även tillsammans med en röd, rumänsk kalksten i det mönstrade golvparti, som markerar mittgången. På denna framträder i

höjd med det andra pelarparet från väster räknat en liten platta med bokstaven S och tre martyrkors i brons. Plattan ligger på den plats, som enligt traditionen utpekas som S Sigfrids gravplats (s 70).

Koret skjuter ut i det treskeppiga kyrkorummet och omfattar sålunda även mittskeppets östligaste kvadrat. Mellan de östligaste pelarna leder en trappa med fyra sättsteg upp till korpartiets golvplan. Mot norr och söder avgränsas korpodiet av låga barriärer, som på utsidan har kvadratiske marmorplattor med Series episcoporum och Series præpositorum. Biskopar och domprostar från katolsk tid återfinns på norra barriären och från tiden efter reformationen på den södra. Namnen är inhuggna med förgyllda versaler i antikvastil.

Längs korets norra och södra vägg samt vid kyrkorummets västvägg finns fasta bänkar med säten

Fig 43. Interiör mot sydöst. Foto 1968.

Interior looking SE.

av kalksten. Korbänkarnas underrede är murat av tegel som vittats i väggfärgen, de övriga nämnda bänkarna uppbärs av stöd i huggen och profilerad kalksten.

I södra sidoskeppets östmur finns en rektangulär dörröppning, upptagen 1898, då sakristian söder om koret, nuvarande väntrummet, byggdes. Den 1958 upptagna dörröppningen mellan koret och väntrummet är rundbågig och tvåsprångig. Samma form har omfattningen kring dörren mot sakristian från norra sidoskeppet. Ifrågakvarande öppning tillkom på 1800-talet i samband med Brunius' ombyggnad. Entrén från den moderna portalen i södra sidoskeppet framträder invändigt som en rektangulär öppning med ett enkelt, kort språng mellan väggliv och dörrläge. Dörrarna har här en gul skinnklädsel, övriga dörrar till kyrkorummet är av

ek med en på grund av ytbehandling gulaktig färgton. Samtliga fönster i kyrkorummet, med undantag av det östligaste fönstret i södra sidoskeppet, har fått sin invändiga gestalt vid den senaste restaureringen. I de rundbågiga 1800-talsöppningarna har mittposten dragits fram till fönsterbänkens innerkant. Vardera fönsterhalvan har spetsbågig avslutning i vägglivet, rundbågig i dageröppningen. Smygarna är putsade, fönsterfallen klädda med stavtegel.

För de i väggarna framtagna eller markerade resterna av äldre öppningar m m redogöres i avsnittet om kyrkans byggnadshistoria.

Rummet är välvt med 13 tegelvalv, av vilka 7 är senmedeltida stjärnvalv. Dessa återfinns i de två västligaste travéerna av mittskepp och sidoskepp samt i södra sidoskeppets tredje travé från

Fig 44. T v. Interiör mot sydöst. Foto 1968.

Left. Interior looking SE.

väster räknat, dvs i den ursprungliga södra korsarmen. De två mindre valven i södra sidoskeppet (pl II, fig 47, 49) har en enkel stjärnform med ribbor som delar valvet i 8 kappor, de övriga är av den vanliga stjärnvalvstypen med diagonalribbor. I de sistnämnda valven möts ribborna

Fig. 45. Interiör mot öster. Foto E Gustafsson 1960.

Interior looking E.

i en hjässring (fig 48). Såväl denna som ribborna har enkel, fyrsidig profil. Ribbtegel med avfasade sidor förekommer dock på valvhjässans korta ribbor i södra sidoskeppets västligaste valv samt på några av ribborna i norra sidoskeppets västligaste valv.¹⁹ Genom putspåslag har dessa ribbor

Fig 46. Interiör mot väster. Foto 1968.

Interior looking W.

fått en spetsig profil. De båda mindre valven i södra sidoskeppet saknar sköldbågar mot syd- och västmurarna. Valvupplag anordnades i dessa murar i samband med den senmedeltida ändringen och förhöjningen av sidoskeppet (s 98). Valvpilaster förekommer här endast på sydväggen mellan valven. Stjärnvalvet i den ursprungliga södra korsarmen har däremot hörnpilastrar och enstens sköldbåge mot yttermuren. Gränsen mellan sköldbåge och valvkappa är ej markerad genom täckskift. Pilastarnas senmedeltida utseende har ej bevarats. Norra sidoskeppets valv har även sköldbågar, vilka avtar i bredd mot valvsvicklarna. Ursprungligen har de utgått från väggkonsoler, murade av tegel och gråsten. Pilastrarna på norra väggen har tillkommit i samband med Brunius' ombyggnadsarbeten (jfr fig 100).

Fig 47. T h. Södra sidoskeppet mot väster. Foto 1968.

Right. S aisle looking W.

De 8-kantiga pelarna i kyrkorummets västra del har i stort sett bibehållits sedan senmedeltiden. Kragbandsprofilen är dock modern, listerna har tidigare gjorts om såväl på 17- som 1800-talet. Pelarparet närmast öster därom innehåller murverk från flera perioder. Övergångarna mellan valvbågar och pilastersprång är utformade vid senaste restaureringen, då de av Brunius gestaltade kragbanden borthöggs.

Korvalvet, de två östligaste mittskeppsvalven samt norra sidoskeppets näst östligaste valv är kryssvalv från 1740-talet (s 122) med enkel, fyrsidig ribbprofil. Övergången mellan ribba och valvkappa är avrundad. Ribborna möts i en liten rund slutstensplatta. Valvkapporna, som är kraftigt kupade, utgår från tryckt spetsbågiga sköldbågar, vilka upp-

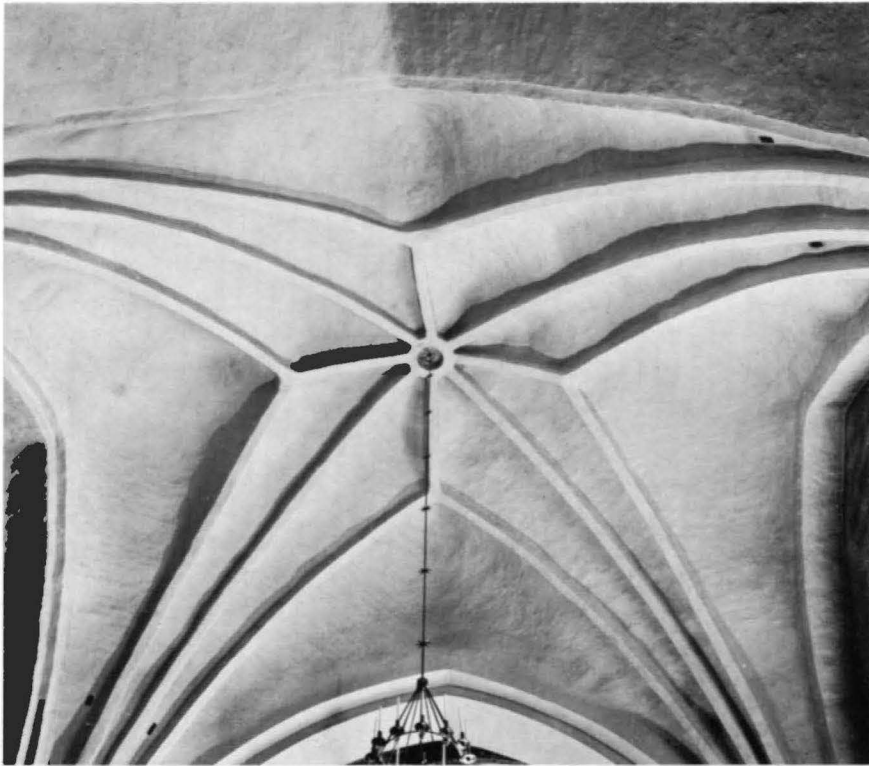

Fig 48. Senmedeltida stjärnvalv i södra sidoskeppet, nr 3 från väster, i den ursprungliga södra korsarmen. Foto 1968.

Late medieval stellar vault in S aisle, no 3 from W, in the original S transept.

Fig 49. Senmedeltida stjärnvalv i södra sidoskeppet, nr 2 från väster. Foto 1968.

Late medieval stellar vault in S aisle, no 2 from W.

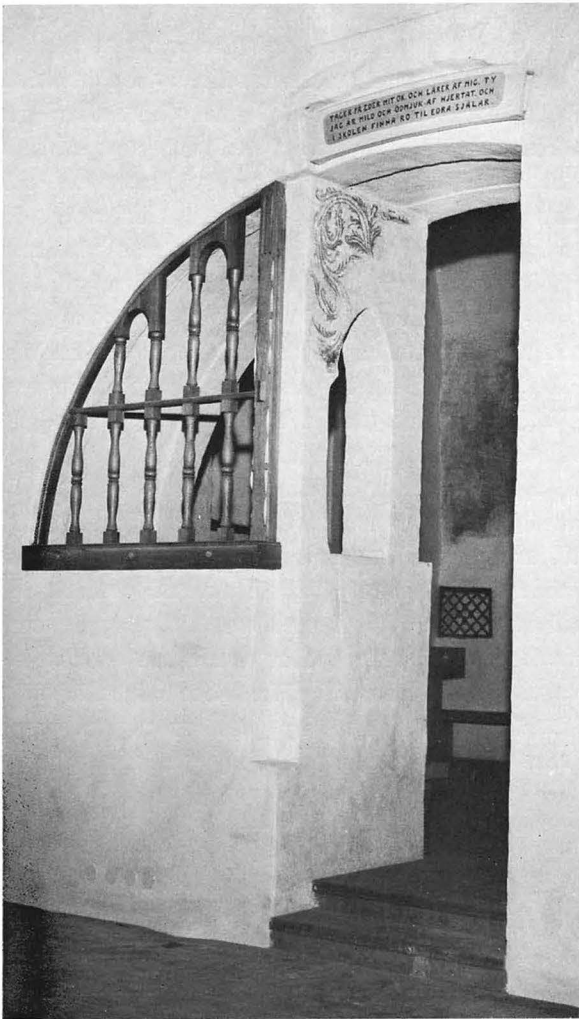

Fig 50. Ingång till själakoret. Jfr fig 95, 96.
Foto H Danielsson 1960.

Entrance to chantry chapel. Cf figs 95, 96.

bärs av pilastrar. 1700-talsvalvens ursprungliga pilasterkapitäl är endast bevarade i korets nordöstra och sydöstra hörn. De har en rik profilering med vulst och käl mellan en övre och en nedre platt (jfr fig 115).

Det östligaste valvet i vardera sidoskeppet inslogs 1850 efter Brunius' förslag. De båda kryssvalven har ribbor med rektangulär profil, enstens sköld- och gördelbågar med firsidigt profilerade täckskift samt tresprångiga pilastrar med kapitäl, vilka i profilen har en lätt markerad kälning mellan en övre platt och en nedre vulst.

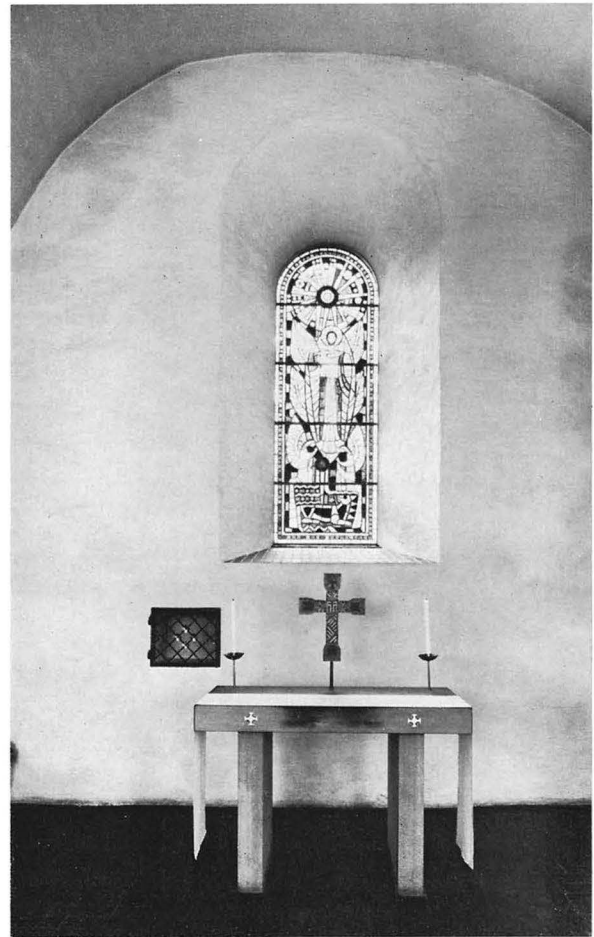

Fig 51. Interiör av själakoret mot söder. Glasmålningen utförd av B Beskow 1959. Foto 1968.

Interior of chantry chapel looking S. Stained glass by B Beskow, 1959.

I västtornet och i sidobyggnaderna norr och söder om detta finns ett flertal mindre rum, iordningställda för olika praktiska ändamål. Den i två våningar uppförda, senmedeltida byggnadsdelen söder om tornet har i bottenplanet ett kapellrum, som ursprungligen fungerat som själakor (Gustafsson 1962, s 116 f). Kapellet har rumsligt samband med södra sidoskeppet genom en ingång utan dörr samt en till ingången ansluten, kvartcirkelformad öppning med ett rekonstruerat gallerverk i trä och en murad stöpelare, försedd med en spetsbågig glugg (fig 50). Återställningen av denna öppning och av det

på 1800-talet nedrivna tunnvalvet över kapellet gjordes 1958–60. Över ingången har placerats en bågformad planka med en i relief skuren bibeltext. Bokstäverna är förgyllda, plankans bottenfärg grå. Själakorets golv är belagt med mörkt tegel, valv och väggar är putsade. Längs västra, norra och östra väggarna finns bänkar med säten och stöd av kalksten. På västra väggen samt på stödpelaren vid ingången finns rester av senmedeltida kalkmålningar (s 156). Västmuren har två rektangulära murnischer, som har moderna galler av smidesjärn. En liknande förvaringsnisch finns i södra muren. Västra och södra muren har vardera ett rundbågigt fönster med släta, vitkalkade smygar (jfr s 97). I östligaste delen av själakorets norra vägg, som är en del av den romanska tornfasaden, finns en dörr till en trång spiraltrappa. Denna fungerade under medeltiden som uppgång till tornets övre delar och till utrymmet ovan kyrkvalven. Trapploppet, som är anordnat i hörnet mellan tornmuren och den ursprungliga västmuren i södra sidoskeppet, är äldre än själakoret. När detta byggdes kom trappan också att utgöra förbindelse med tillbyggnadens andra vå-

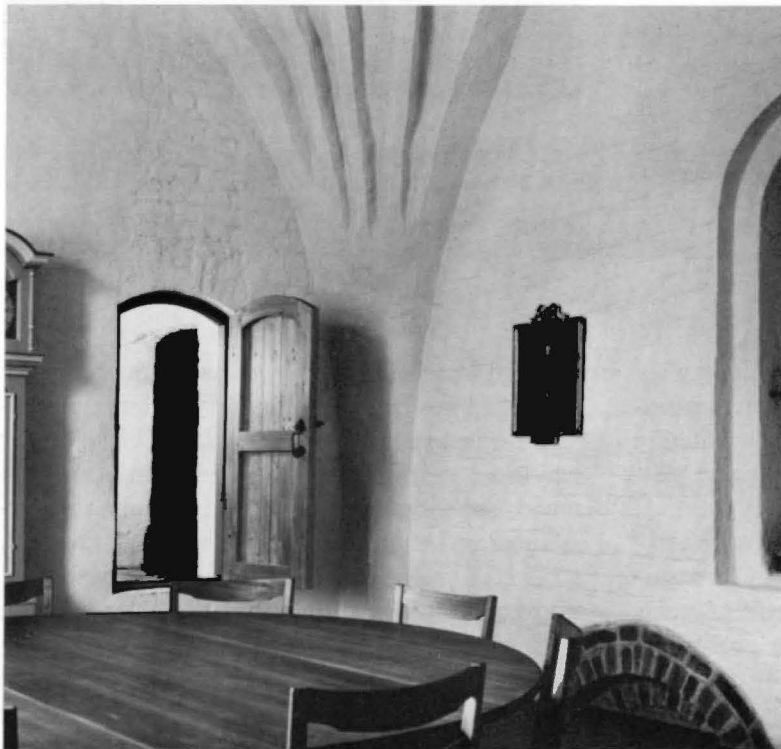

Fig 52. Ovan. Interiör av kapitelsalen mot sydväst. Foto 1968.

Above. Interior of Chapter House looking SW.

Fig 53. Interiör av kapitelsalen mot nordöst. T h södra sidoskeppets ursprungliga gavelmur, t v tornets sydmur med dörr till spiraltrappa. Foto E Gustafsson 1960.

Interior of Chapter House looking NE. Right, original gable of S aisle, left, S wall of tower with door leading to a winding staircase.

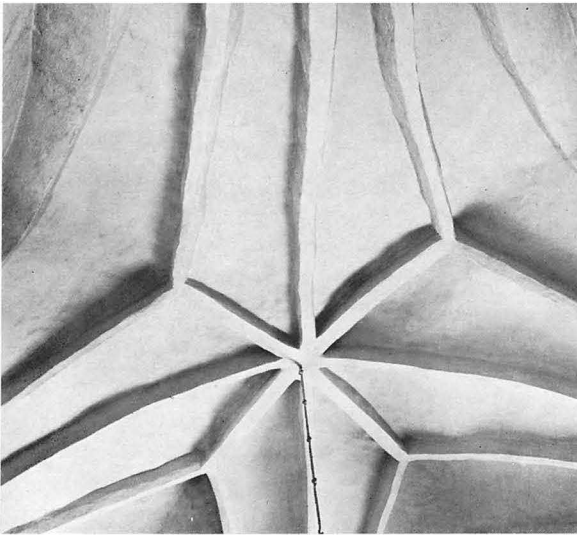

Fig 54. Senmedeltida stjärnvalv i kapitalsalen. Foto 1968.
Late medieval stellar vault in Chapter House.

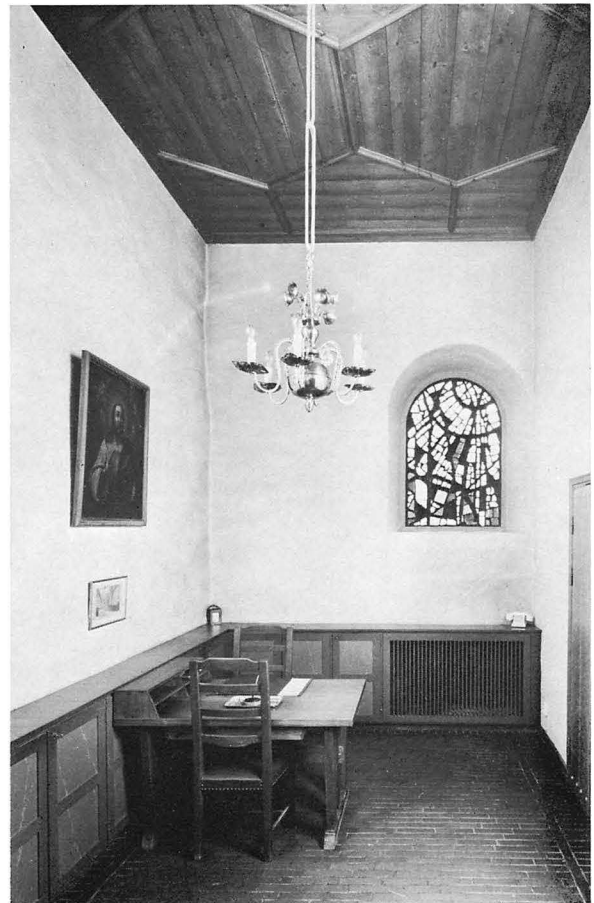

Fig 55. Interiör av sakristian norr om tornets bottenvåning. Foto 1968.

Interior of vestry N of ground floor of tower.

ning, gamla kapitalsalen (s 97). Detta rum nås nu bekvämast via en på 1700-talet upptagen dörröppning från tornets andra våning (jfr fig 86).

Gamla kapitalsalen täckes av ett stjärnvalv av samma typ som i kyrkans mittskepp och norra sidoskepp ehuru det ringformade slutstenspartiet saknas (fig 54). De firsidiga valvribborna har en lätt avfasning; endast de korta ribborna närmast valvhjässan har rätvinkliga hörn. Valvet har enstens sköldbågar som avsmalnar mot svicklarna, där upplag och konsolstenar anbragts i väggmurverket (fig 97). De pilasterstumpar av tegel, som nu vilar mot golvet, dvs tunnvalvets översida, och som saknar bärande funktion, har tillkommit på 1700-talet att döma av tegeltypen. Valv och väggar är putsade och kalkade. Östra väggen, som utgör en del av södra sidoskeppets tegelmurade gavelröste är dock endast tunt slammad. I muren framträder övre de-

len av en fönsteromfattning samt en igenmurad dörröppning, som före sidoskeppets förändring under senmedeltiden fört till utrymmet ovan de ursprungliga, lägre valven (fig 84, s 85). I kapitalsalens västra mur finns ett rundbågigt fönster. Golvet är belagt med rött tegel.

Bottenvåningen i tillbyggnaden norr om tornet nås från tornvestibulen via en 1958 upptagen öppning i norra tornmuren. Utrymmet upptas av ett mindre kapprum med toalett, en spiraltrappa till tornets övre delar, sakristia, skrudkammare samt passage till dörren mot norra sidoskeppet. I väggpartiet mellan passagen och skrudkammaren finns inbyggda skåp för piscina och för domkyrkans silver. Sakristian (fig 55), som är utrustad med väggfasta skåp och ett altare, har ett rundbågigt fönster i vardera västra och norra muren, golv av tegel, putsade väggar samt tak av omålad fur, genom lis-

Fig 56. Minnestavla från 1755, ursprungligen placerad på tornets västfasad, nu uppsatt på södra väggen i tornets bottenvåning. Foto 1968.

Memorial tablet dating from 1755, originally on W front of tower, now on S wall of ground floor of tower.

ter indelat i sexsidiga fält och med mittpartiet utformat som en stjärna. Över skrudkammaren och passagen, som har betydligt lägre takhöjd än sakristian, finns ett rum med elcentral och städskåp. Över entrén till sakristian har inrymmts en förvaringskammare för den biskopliga skruden. De båda sistnämnda rummen har ingångar från spiraltrappan.

Övre våningen av sidobyggnaden norr om tornet upptas av det s k Collegium eller övre sakristian.

Rummet har golv av rött tegel, vitputsade väggar och trätak med synliga bjälkar. Takbräderna är röda och bjälkarna står i träets naturliga färg. I vinkeln mellan bjälkarnas plana sidor finns ett urtag med en vulstprofilerad, blåmålad list. I den västra väggen finns ett rundbågigt fönster och i den norra ett rundfönster.

I sidobyggnadens sydvästra hörn har infogats en liten bönekammare med ingång från spiraltrappan ett halvt våningsplan över Collegium. Kammaren, som är inredd med en väggfast bänk och ett knäfall, har tegelgolv, putsade väggar och en smal, rektangulär fönsterglugg i västmuren.

Själva tornets bottenvåning har liksom övriga utrymmen i västpartiet fått sitt nuvarande utseende vid den senaste restaureringen. Större delen av golvytan upptas av en vestibul, avgränsad mot öster, norr och söder av ljusa skärmväggar med grov putsstruktur, inplacerade ca 1 m från tornbågen och nord- och sydmurarna (pl II). I östra väggen finns en rektangulär dörröppning till passagen in mot kyrkorummet. Öppningen har ett kraftigt profilerat, förgyllt ramverk. Över densamma sitter en texttavla med inskriften *TEMPLUM CATHEDRALE SMOLANDIAE* (Smålands domkyrka) i förgyllda versaler. Omfattningen krönes av en sköld med Smålands vapen i snidat och förgyllt arbete, ursprungligen tillhörande kyrkans orgelläktare från 1779 (fig 41). Mot norr och söder öppnar sig skärmväggarna med stora arkadbågar. Bakom den norra har trappan till läktarplanet förlagts. Den södra omramar ett mörkgrått färgat väggfält av södra tornmuren och den där uppställda minnestavlans från 1755, som tidigare varit placerad på tornets västfasad. Vestibulens tak är ett plant betongtak, målat i blå färg. Golvet är belagt med oregelbundet formade, gråa skifferplattor. Vindfångets väggar är klädda med mosaik. Dörrarna till vindfånget är klädda med ljus ekfanér, vardera dörren har 18 kvadratiske rutor med tjocka plattor av vitt glas. I två av rutraderna har glaset bokstäver i reliefgjutning, vilka tillsammans bildar texten *PAX DEI* (Guds fred). Vid västra muren finns på ömse sidor om vindfångsdörrarna en bänk med säte och stöd av slipad kalksten.

Minnestavlans av kalksten på södra väggen (fig 56) har dimensionerna 301 × 139 cm. Texten i för-

Fig 57–58. Tornets andra våning med den senmedeltida tornbågen och ingång till Collegium. Foto 1968. Ovan. Detalj av tornbågens norra sida med profilerade tegel, lagda i korsform (invigningskors?), samt sekundärt använd vederlagslist från den romanska tornbågen. Foto E Gustafsson 1960.

First floor of tower with the late medieval tower arch and entrance to the Collegium. Above. Detail of N side of tower arch with moulded bricks, laid as a cross (consecration cross?) and secondarily used abutment moulding from the Romanesque tower arch.

gyllda versaler har följande lydelse: HOC. TEMPLVM. CATHEDRALE / CIRCA MEDIVM. SEC. XI. A. S. SIGFRIDO / EXSTRVI. COEPTVM. / A. MCCLXXVI. INCENDIO. DELETVM / ET. / FERALI. DANORVM. FLAMMA. / ANNIS. MDLXX ET. MDCXI. ABSVMTVM / FVLVINE A. MDCCXL. / CONFLAGRAVIT / SVB. / REGE. GL. MEMOR. FRIDERICO. I. / MAIORI. SVI. PARTE. AD. A. MDCCXLVI / RESTITVTVM / QVOD. RESTABAT / REGNANTE. ADOLPHO. FRIDERICO. PIO. / E. TAVILLIS. EMERSI(T) / TRISTIA. QVAEVIS. FATA. / DEVS. AVERTAT. / PROPITIVS. / HOC. MONVM. ERECT. A. MDCCLV. (Denna domkyrka började byggas omkring mitten av 1000-talet av den helige Sigfrid, förstördes genom brand 1276, förstördes åren 1570 och 1611 av danskarnas hemska eld och brann ner

1740, träffad av blixten. Huvudsakligen återställd till år 1746 under Fredrik I:s ärorika regering, reste återstoden sig ur askan under Adolf Fredriks hulda regering. Gud avvände nådeligen all olycka. Denna minnestavla uppsattes år 1755.)

Omedelbart öster om vestibulen har under läktarplanet anordnats kapprum och väntrum för brudföljen på ömse sidor om passagen in till kyrkan. De tre dubbeldörrarna mellan dessa utrymmen och kyrkorummet är av ek (fig 46).

Tornets andra våning har golv av rött tegel, ljusa putsväggar och gjutet, blåmålat tak (fig 58). Våningsplanet har trappförbindelser med vestibulen och orgelläktaren samt med rummen i andra vå-

Fig 59. Interiör mot söder av tornkammaren i tredje tornvåningen. Foto 1968.

Interior of tower chamber in second storey of tower looking S.

ningen av tornets sidobyggnader. Under tornbågen har en skärmvägg mot läktaren och orgelhuset inpassats. Tornbågen, som murats av tegel under senmedeltiden (s 94) har rundade anfangslistor av granit, vilka torde tagits från en äldre, romansk båge (s 67). Strax över det norra anfanget finns en utbuktning med oval form med rester av rundade tegelstavar som bildat ett kors (fig 57).

Rummet får ljus genom det stora spetsbågiga fönstret och de små romanska rektangulära glugorna i västmuren. Vid västväggen finns en fast bänk av samma typ som i vestibulen.

Tredje våningen (fig 59), som enligt föreliggande planer skall inrymma ett domkyrkomuseum, nås numera via trappan i tornets norra sidobyggnad. Ursprungligen tjänade den trånga spiraltrappan i

vinkeln mellan tornet och södra sidoskeppets västmur som uppgång till detta rum. Nuvarande golvnivån torde ungefär svara mot en senmedeltida bjälklagsnivå. Ett stycke upp i västra muren, nära hörnet mot sydmuren, finns en rundbågig dörröppning (fig 71) som leder till ett rakt trapplopp i västmuren. Trappan för upp över de två kryssvalv, som täcker rummet och utgör sålunda förbindelse med tornets övre delar, där den moderna klockstolskonstruktionen är inrymd. Till den nämnda dörröppningen i västmuren har anordnats en trätrappa, utformad i samband med rummets iordningställande 1959. Väggar och valv är putsade. Golvet är belagt med kvadratiska kalkstensplattor, vilka tidigare legat nere i kyrkan.

Kyrkan under äldre medeltid

Träkyrkan

I den medeltida Sigfridslegenden omtalas att S Sigfrid i sällskap med sina systersöner Unaman, Sunaman och Vinaman kom till det ännu hedniska Varend och till den plats som nu heter Växjö och att de där slog läger för att vila. I drömmen fick helgonet se Herrens ängel, som visade honom till det ställe där han skulle bygga en kyrka och utstakade så med säkra råmärken dess längd och bredd. När Sigfrid vaknade fann han platsen med de utsatta råmärkena och byggde där en kyrka av trä.²⁰

Med största sannolikhet har det under missions-tiden på 1000-talet byggts en träkyrka i Växjö, vilken under det följande seklet ersattes av en stenbyggnad, den första biskopskyrkan. Om träkyrkans utseende vet vi intet och dess plats kan ej heller med full säkerhet bestämmas. Det finns dock anledning tro, att den stått på samma ställe som den nuvarande domkyrkan. Vid de omfattande arkeologiska un-

dersökningarna i domkyrkan 1957–1958²¹ hittades visserligen inga rester av någon tidigmedeltida träkyrka, men förutsättningarna för att finna spår efter en sådan byggnad var synnerligen ogynnsamma på grund av att marken till betydande djup under kyrkgolvet överallt var omörd av ombyggnadsföretag och gravgrävningar. Men med hänsyn till medeltidens krav på liturgisk kontinuitet och respekt för den en gång invigda kyrkplatsen är det sannolikt att 1100-talskyrkans murar restes kring den då ännu kvarstående träkyrkan.

Ett starkt stöd härför ger några vid grävningundersökningen påträffade 1000-talsmynt.²² Då inga vikingatida eller tidigmedeltida profanföremål framkom vid de noggranna sållningarna av de omrörda jordlagren inom kyrkan finns ingen anledning att hänföra mynten till en handels- eller boplatz inom just detta område. I kyrkans närmaste omgivning har ej heller några kulturlager från 1000-

Fig 60. a Östligaste pelaren mellan mittskeppet och södra sidoskeppet, sedd mot väster. T h om pelaren grundmur till 1100-talskyrkans absid, i förgrunden t v sulan till 1200-talskorets södra mur. Jfr pl VII. Foto Smål Mus 1957.

Easternmost pillar between nave and S aisle, looking W. Right of pillar is the foundation of the 12th century apse, in the left foreground the base of S wall of the 13th century chancel. Cf Pl VII.

b Östligaste pelaren mellan mittskeppet och norra sidoskeppet, sedd mot nordöst. Rester av absidmur och ursprungligt golv. Jfr Pl VII. Foto Smål Mus 1957.

Easternmost pillar between nave and N aisle looking NE. Remains of apse wall and original floor. Cf Pl VII.

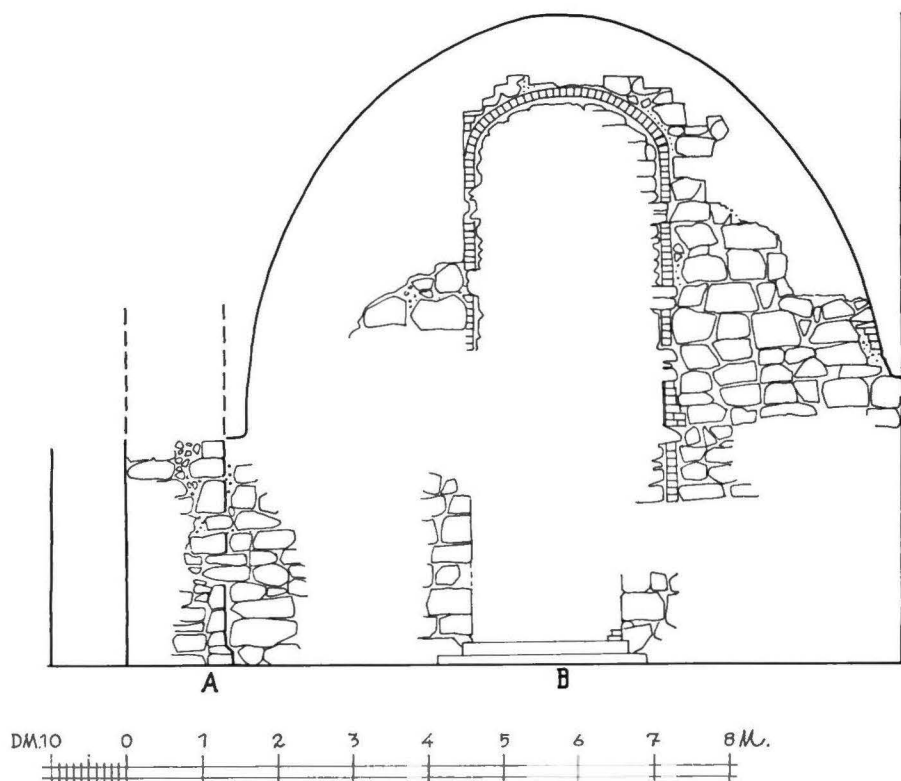

Fig 61. Norra sidoskeppets västra mur. Rester av 1100-talskyrkans norra långhusmur med skråkantsockel (A), omfattning till igensatt 1700-talsfönster samt rester av portal från 1300-talet, vars murhörn består av romanska kvaderstenar (B). 1 : 100, uppm E Gustafsson 1959.

W wall of N aisle. Remains of N wall of nave of 12th century church with bevelled plinth (A), surround of closed 18th century window and remnants of 14th century portal, the quoins of which consist of Romanesque ashlars (B).

talet iakttagits. Det torde sålunda få anses tämligen säkert att 1000-talsmynten har samband med missionstidens kyrka i Växjö. Ytterligare stöd lämnar den på platsen befintliga runstenen från 1000-talets senare hälft (s 32), där inskriftens »Gud hjälpe hans själ» vittnar om kristendomens insteg i virdarnas centralbygd. Måhända restes den strax intill träkyrkan. Eftersom den legat inmurad i grunden till korets östgavel kan det tänkas att den stod i vägen när stenkyrkans östparti skulle utvidgas på 1200-talet.

1100-talskyrkan

Vid de arkeologiska undersökningarna 1957–1958 frilades grundmursrester och murverkspartier som

visade att den ursprungliga stenkyrkan bestått av ett enskeppigt långhus av samma bredd som nuvarande mittskepp, ett smalare kor med absid samt en sidobyggnad norr om koret. Vissa skäl talar för att en dylik funnits också vid korets södra sida (pl VII).

Rester av absidmuren påträffades i anslutning till nuvarande skeppets östra pelarpar. Vid södra pelaren framkom såväl ytter- som innerkant av murens grundskift, vilket bestod av relativt tunna, tuktade block med en kärna av hårt kalkbruk (pl VII, fig 60a). Murtjockleken var hela 160 cm, vilket tyder på att grundskiftet sprungit fram ett stycke utanför yttre fasadliv. Också vid norra pelaren fanns ett mindre parti av absidmuren med bevarat invändigt

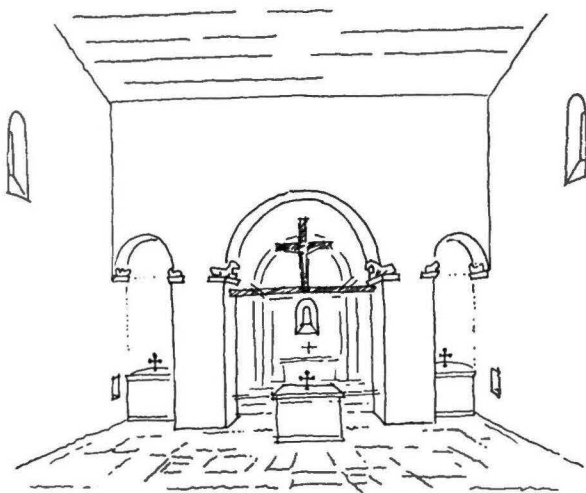
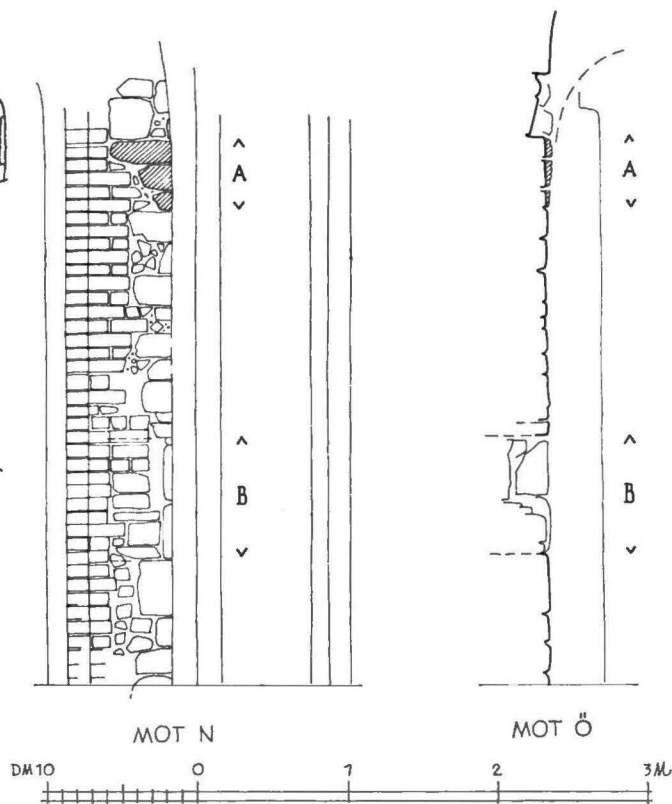

Fig 62. a Försök till rekonstruktion av det romanska långhusets östmur med triumfbåge och sidoaltarnischer. E Gustafsson 1969.

Attempted reconstruction of the E wall of the Romanesque nave with rood arch and side altar niches.

b Mellersta pelaren mellan mittskeppet och norra sidoskeppet. 1100-talsmurverk med avbilade stenar som sannolikt tillhört ett båganfang (A) samt rester av en sidoaltarnisch (B). 1 : 50, uppm E Gustafsson 1958.

Centre pillar between nave and N aisle. 12th century masonry with tooled stones probably originating from an abutment (A) and remains of a side altar niche (B).

väggliv (fig 60b). I anslutning till absidmurklackarnas innerkant låg stenflisor med jämn överyta, vilka torde utgöra en rest av absidgolvet. Absidens hörn mot östra kormuren — tribunbågemuren — hade förstörts av nedgrävningar för gravar; på södra sidan hade en mödosam upphuggning av grunden skett för en liten barngrav.

Vid den norra pelaren konstaterades rester av en grundmur som löpt i riktning mot norr från absiden. Murresten, som kunde följas 200 cm från det förmodade utvändiga hörnet mellan absid och korgavel, överlagrades på nästan hela sträckan av murverk tillhörande den senare byggnadsetapp, då koret utvidgades och norra korsarmen byggdes (s 71 ff). Längst i norr frilades emellertid ett fasadliv mot öster i denna underliggande mur (pl VII). Mursträckningen anger att det norr om koret funnits en ursprunglig sidobyggnad.

Vid södra pelaren fortsatte samma murklack som uppvisade absidkontur ett stycke väster om pelaren.

140 cm från denna var grundskiftet tvärt avbrutet. Skiftet, som låg i en bädd av hårt kalkbruk, kunde också följas 90 cm söder om det rekonstruerade ytterhörnet mellan absid och kor. Även här var det brutet; grunden har sålunda fortsatt i sydlig riktning (pl VII). Ett synligt bevis härpå var några kullerstenar, som kvarlåg söder om murklacken, i direkt anslutning till denna och på sådan nivå, att de måste tolkas som sulstenar till den bortbrutna muren. Denna skulle sålunda sträckt sig så långt söderut (minst 210 cm från absidhörnet) att vi även här måste räkna med en sidobyggnad till koret.²³

Öster om kyrkans mellersta pelarpar fanns rester av stenpackningar, som kan ha tillhört grundläggningen för korets norra och södra mur samt den förmodade södra sidobyggnadens västmur. Eftersom dessa fragmentariska stenpackningar saknade distinkta gränser kan de dock knappast bidra till rekonstruktionen av kyrkans östparti.

Av långhusets murverk finns rester kvar i nuva-

rande kyrkans mellersta och västra pelarpar samt i dess västvägg. Mellan dessa punkter påträffades rester av en stenpackning, som utgjort underlag för muren. Packningen var 200–250 cm bred och bestod huvudsakligen av små, runda markstenar. Den var nästan fullständigt bevarad mellan pelarna; enda störningen var en nedgrävning för en ventilationsränna från 1862, som hade skurit igenom såväl nord- som sydmurens fundament (pl VII). Omedelbart över stenpackningen kvarlåg i anslutning till pelarna det ca 160 cm breda grundskiftet till murarna. Vid det mellersta pelarparet bildade ytterkanten till detta grundskiftet en rät vinkel, därmed markerande långhusmurarnas begränsning mot öster. Inre väggliv har följt grundskiftets innerkant, vilket rester av väggfasader i pelarnas sidor mot mittskeppet visar (jfr nedan). Utvändigt väggliv torde däremot ha befunnit sig ett stycke innanför grundskiftets ytterkant, även innanför pelarnas nuvarande väggliv. Pelaren vid långhusets nordöstra hörn har visserligen naturstensblock och medeltida fogbruk i fasaderna mot norr och öster men murverket har inga klart romanska kännetecken. Detta, jämte den mäktiga tjockleken på pelaren (150 cm) och avsaknaden av huggstensockel (jfr nedan), tyder på att hörnet murats om under senmedeltiden. Ingrepp i långhushörnens ursprungliga murverk torde ha gjorts då norra korsarmens västmur förbands med det romanska långhuset. När senare norra sidoskeppet öppnades mot korsarmen eller vid valvslagningen (jfr s 87) borttogs denna mur och i samband härmed bör pelarens fasadytor ha omlagts.

Det romanska långhusets murtjocklek och ytterfasadens läge i förhållande till grundskiftet kunde bestämmas vid undersökning av det murparti, där norra sidoskeppets västmur ansluter till den ursprungliga långhusmuren. I vinkeln mellan den senare och tornbågemuren fanns stumpar av förbandsanslutna murar med fasadliv, som angav läget för det romanska långhusrummets nordvästra hörn och nordmurens invändiga väggliv. I väggfältet under anfanget för arkadbågen mellan mittskeppets och norra sidoskeppets västligaste valv påträffades så rester av den romanska långhusmurens utvändiga skalstenar inklusive en skråkantad sockel (fig 61, A). Murtjockleken var 130 cm, med sockelsprånget 138 cm. Vid öppningen till södra sidoskeppet kunde

motsvarande iakttagelser inte göras, eftersom västra sidoskeppsmuren här byggts fram i höjd med den romanska långhusmurens innerkant (på fig 83 har det rekonstruerade läget för ytterfasaden angivits vid K).

Som ovan nämnts ger de romanska grundskiften vid det mellersta pelarparet en markering av långhusets ytterhörn mot öster. Med hänsyn härtill och till normaltjockleken för en triumfbågemur borde pelarens sidor mot mittskeppet visa spår av en nedbruten mur, som avgränsat långhuset från koret. Rester av kullerstensgrunder mellan pelarna kan knappast förklaras på annat sätt än som fundament för en triumfbågemur. Pelarsidorna har emellertid rester av väggfasader med klart romansk karaktär (fig 29). Dessa väggliv kunde även följas in bakom valvpilastrarna. Förklaringen härtill måste vara att triumfbågemuren haft djupa sidoaltarnischer, en på vardera sidan om öppningen mot koret (fig 62 a–b). Ca 85 cm över golvnivån, som ungefär motsvarar den medeltida, finns rester av en rektangulär murnisch (fig 62 b, B), vars bevarade östra väggyta har kvar ett tunt lager gulvit kalkfärg. En nisch i detta läge måste anses vara ett indicium på en altarplicering i den omedelbara närheten. Vid undersökningen iaktogs vidare ca 320 cm över golvnivån tre över varandra placerade stenar av den till täljsten omvandlade grönsten, som i kyrkans medeltida delar företrädesvis använts för huggstensdetaljer (fig 62 b, A). Stenarna har ursprungligen sprungit fram från murlivet, men sekundärt har de blivit avbildade i syfte att få väggfältet jämnt. Rester av framsprånget fanns dock kvar i hörnet mot tegelpilasterna och bakom denna. Ovanför dessa stenar och bakom en tegelutfyllnad fanns avtryck av ett snedställt block, som antyder förekomsten av en valvbåge. Över sidoaltarnischens västra del bör sålunda ha funnits ett rundbågigt valv som haft vederlag i väggen med de nämnda, framspringande stenarna som impost. Dessa kan med hänsyn till det valda materialet ha varit profilerade eller rentav försedda med romansk skulptur. Påpekas bör att Samuel Linnæus i sin beskrivning av domkyrkan före bran-

Fig 63. Vådurshuvud av täljsten, del av skulptur som sannolikt suttit i den romanska triumfbågen. Foto 1969.

Ram's head of soapstone, part of a sculpture that was probably on the Romanesque rood arch.

Fig 64. Nordöstra hörnet i tornets bottenvåning med stötfog mellan norra tornmuren och 1100-talskyrkans långhusgavel. Foto E Gustafsson 1958.

NE corner in ground floor of tower with butt joint between N wall of tower and nave gable of 12th century church.

den 1740 citerar en passus i J N Bringanders oration *De Smolandia*, där denne relaterar sägnen om uppkomsten av Trollesläktens vapenbild och bl a framhåller, att »en skräckinjagande bild av trollet är på ett konstnärligt sätt inhuggen i en pelare vid kyrkans predikstol».²⁴ Det är känt att predikstolen

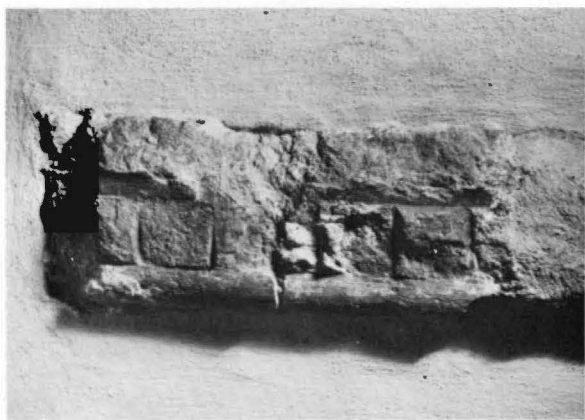

Fig 65. Listfragment med avbilat diamantsnitt, sekundärt placerat vid anfanget till arkadbågen mellan mittskeppets och södra sidoskeppets västligaste valv. Jfr fig 90. Foto 1968.

Fragment of moulding with tooled diamond section, secondarily placed at the abutment of the arcade arch between the westernmost vaults of the nave and S aisle. Cf fig 90.

haft sin plats vid ifrågavarande pelare före 1740 (s 112).

Av långhusets västgavel är mycket litet bevarat efter upptagningen av den höga och breda senmedeltida tornbågen. Under bågöppningen är den romanska murens fundament helt bortbrutet. Ovanför västra mittskeppsvalvet sitter på muren mot tornet en hård 1700-talsputs med grov struktur (med inskrift: M G 1756, jfr s 127), vilket försvårar en närmare granskning av det murverk, som bör ha tillhört den romanska kyrkans västgavel. På västra sidan av denna mur (östra väggen i tornets 3:e våning) påträffades emellertid gränsen mellan det romanska gavelröstet och tornmurverket. Takfallets vinkel kunde här bestämmas och därmed erhöles också ett begrepp om byggnadens resning och fasadens proportioner (fig 68).

Fastän resterna av den romanska kyrkan är obetydliga ger de dock bilden av en byggnad med långhusets invändiga mått 18 m × 8,4 (vid triumfbågen) –8,9 m (vid västväggen), alltså en i det närmaste »tvåkvadratisk» rumsyta, ett rektangulärt kor (ca 6 × 7 m) och en relativt djup absid. De förmodade sidobyggnaderna vid koret bör ha haft ungefär kvadratisk grundplan. Långhusmurarnas höjd har varit ca 7,2 m, takvinkeln sannolikt 82° (fig 68).

Om byggnadsverkets detaljer kan föga upplysning vinnas. Undersökningen av norra långhusmurens västligaste parti visade att långhuset haft skråkantad sockel. Denna är huggen i täljsten. Samma material, behuggning, mått och vinkel har också den sockel, som sitter i nuvarande korets sydmur (nu dold av den lilla tillbyggnaden söder om koret), i södra korsarmens gavelmur och i det lilla kvarstående partiet av korsarmens västmur. Rimligtvis fanns den längs hela denna mur innan korsarmen infogades i södra sidoskeppet. Att döma av C G Brunius har också korsarmens östmur samt södra kormurens västra hälft haft sådan sockel (Konstanteckningar, s 630). Sockelstenarna är utan tvivel övertagna från den romanska kyrkans östparti; de små och välhuggna skråkantstenarna hör ej organiskt samman med de överliggande grova gråstensblocken och är dessutom slarvigt fogade till varandra.

Med hänsyn till yttermursträckan från korets sydöstra hörn till södra korsarmens nordvästra

Fig 66. Granitblock med ristningar i kyrkans västfasad, placerat i det romanska tornets nordvästra hörnkedja. Jfr pl X. Foto 1968.

Granite block with carving in W front of church, placed in the NW quoin of the Romanesque tower. Cf Pl X.

Fig 67. Kvaderblock med ristningar från Skatelövs rivna medeltidskyrka. Jfr fig 66. Smål Mus. Foto 1969.

Ashlar with carving from the now demolished medieval church of Skatelöv. Cf fig 66.

hörn har sockellängden varit ca 42,3 m. Antages att den romanska kyrkan haft två, ungefär kvadratiska sidobyggnader vid koret blir dessas sammanlagda fasadlängd ca 42,5–43 m. Det förefaller troligt att sockelstenarna ingått i dessa byggnadsdelar.

Anmärkningsvärt nog saknar det nuvarande korets östra och norra murar samt norra korsarmen skråkantsockel. Detta bör tolkas så, att man vid grundläggningen av det nya östpartiet utnyttjat material från rivna byggnadsdelar och att sockelstenar ej fanns i tillräckligt antal för hela nybygget (se förslag rörande gången av ombyggnaden s 73 f).

Den fragmentariskt bevarade, igensatta portalen i södra korsarmens sydmur (pl VIII) har omsorgsfullt kanthuggna block av granit och täljsten i murhörn och dörranslag. Behugningen är romansk till sin karaktär. Det kan ej råda någon tvekan om att blocken tagits från en öppning i den romanska kyrkans korparti. Även de få kvarsittande blocken i norra korsarmsportalen (pl IX, XII) bör ha tagits från det romanska koret. Möjligen har de tillhört ingångar från koret till de båda förmodade sidobyggnaderna (jfr s 74). Kvaderblock av täljsten, sekundärt använda i en dörrömfattning, finns också i norra sidoskeppets västmur (fig 61, B). De torde härröra från en nordportal i det romanska långhuset (jfr s 87). En portal har möjligen också funnits i långhusets sydmur.

Att döma av långhusets betydande utsträckning är det rimligt att rekonstruera dess sydfasad med tre fönster. Enligt ordinärt romanskt mönster bör dessa varit ganska små och högt sittande.

Det är knappast troligt att kyrkan haft stenvälv, bortsett från hjälmvälv över absidens altarrum. I tidigare arbeten som berört frågan om den romanska byggnadens utseende har framförts en teori om att koret fått ett kryssvälv redan i samband med kyrkans uppförande²⁵, men enda stödet härför har varit fyra välvkonsoler med primitivt uthuggna människoansikten, vilka hänförts till romansk tid.²⁶ Starka skäl talar dock för att dessa skulpterade stenar tillhör en senare etapp i kyrkans byggnadshistoria (fig 78, s 81).

Den enda figurskulptur, som någorlunda säkert kan hänföras till den romanska kyrkan, är ett vädurshuvud av täljsten, som enligt uppgift påträffats i en jordhög i »västra förstaden» i Växjö (fig 63).²⁷

Huvudet som är 19 cm högt har ingått som del i ett större skulpturblock; baksidan har en brottyta av 12 cm höjd. Under brottet framträder käkpartiet i fullskulptur. Över vädurens nosrygg ligger en rovdjurstass, som griper runt käken. Tassen har utan tvivel tillhört ett lejonliknande djur, som kastat sig över väduren och med sina käftar bitit över dess huvud, ett motiv i romansk kyrkokonst, vilket framför allt möter i den skånska stensulptur som grupperats kring Mårten stensemästares namn.

Vädurshuvudets samband med den skånska 1100-talskonsten har tidigare påpekats²⁸ men ej precisrats. Djurets spetsovala, kupiga ögon, konturerade av kraftigt åsformade ögonbryn, örat inskrivet i hornets rundning och den skarpt inskurna, vinklade »repstavsmönstringen» som markerar lockar och hårbeklädnad, är detaljformer som ställer skulpturen i mycket klar relation till just Mårtensgruppen.

Eftersom skulpturen motiviskt har en klart »kyrklig» karaktär och kan dateras till 1100-talet, och då den dessutom är av samma stenart som använts för huggstensdetaljer i Växjö romanska kyrka — den enda i orten under tiden ifråga — kan det inte råda någon tvekan om att skulpturen härrör från domkyrkan.

I den skånska skulpturgruppen förekommer motivet dels i triumfbåge- och portalskulptur, dels på dopfuntsbaser. Vid en prövning av frågan i vilket sammanhang växjöskulpturen ingått bör dels måtten, dels graden av friskulptur uppmärksammas. Vädurshuvudet och ett till detta proportionerat lejonhuvud bör tillsammans haft en höjd av 45–50 cm, vilket passar väl till ett skulpterat kvaderblock i båganfanget i en triumfbåge, mindre väl för en portal eller funtbas. Mårtens funt i Harlösa har visserligen två basblock — varav ett med lejon och vädur — som har en högsta höjd av 40 cm, men det är här ytterst tveksamt om de ursprungligen varit avsedda för funten.²⁹ Det påtagliga inslaget av fullskulptur i växjöskulpturen tyder också på en placering i ett triumfbågehörn; dopfuntarnas framställning av motivet är mera reliefmässigt, skulpturen framträder där ej så kraftigt från basens blockform.³⁰ De välhuggna detaljerna i vädurens käkparti är för övrigt ett tydligt tecken på att skulpturen skulle betraktas snett nedifrån.

Tornet

Nedre delen av domkyrkans breda västtorn tillhör den romanska anläggningen. Tornet är emellertid senare uppfört än långhuset. Norra och södra tornmurarna är anslutna till långhusets västmur med tydliga stötfogar (fig 64). Av tornets murar är den östra tunnare än de övriga, murtjockleken har här anpassats till långhusgaveln och dess röste. De skiljaktiga sockelprofilerna samt den omständigheten att täljsten endast undantagsvis använts för hörnblock och sockelstenar i tornet ger även belägg för att långhus och torn tillhör två från varandra avgränsade byggnadsetapper.

Några spår av en ursprunglig västportal har ej kunnat iakttagas i murverket kring den nuvarande, breda tornportalen eller i grunden under tröskelnivån. Frågan om tornet försetts med västingång redan under 1100-talet måste sålunda lämnas öppen. Den omständigheten att portaler anordnades såväl i södra som norra sidoskeppets gavelmurar mot väster när dessa byggnadsdelar tillkom under högmedeltiden (s 83 ff, 87) kan inte anföras som skäl för att tornet saknat ingång. De markerar istället hur påtagligt kyrkan under medeltiden vänt sig västerut, mot marknadsplatsen och stadsbebyggelsen.

Utseendet av den romanska bågöppningen mellan torn och långhus kan ej rekonstrueras. De grundstenar, som skulle kunna utvisa den ursprungliga bredden av tornbågen och eventuell förekomst av mittpelare för en tvådelad båge,³¹ har bortrivits och jordlagren har omrörts. Enda resterna av den romanska tornbågen är nu de rundstavsprofilerade granitstenar, som inmurats i anfanget till den senmedeltida, vidgade och höjda bågen (fig 58) och som även ursprungligen bör ha haft motsvarande funktion. Ett svårt skadat listfragment med sekundär placering vid västra anfangen för arkadbågen mellan mittskeppets och södra sidoskeppets västligaste valv kan eventuellt också ha ingått i tornbågearkitekturen (i en mittpelare?). Listen är sammansatt av två i båda ändar avkapade granitstenar av 22 cm höjd, med avrundade kanter och dekorerade med ett diamantsnittband, vars rutor har 7,5–8 cm sida (fig 65). Diamantsnittet är tyvärr avbilat, vilket säkerligen skedde då kyrkans pelare

och pilastrar fick enhetliga kragbandsprofiler på 1850-talet (jfr markeringen av listverket på Brunius' teckning, fig 90).

Det romanska tornet saknade valv över bottenvåningen. Inga spår av upplag för tunn- eller kryssvalv har kunnat iakttagas i tornmurarna på tänkbar höjd. Om valv hade funnits eller planerats borde en ursprunglig trappa till andra våningen ha funnits i någon av tornmurarna. Några rester av en sådan trappa eller av någon igensatt dörr till en dylik har emellertid inte konstaterats. Den av tegel murade spiraltrappan i vinkeln mellan tornet och södra sidoskeppets västmur har anordnats först på 1300-talet (s 85 f). Sålunda bör förbindelsen mellan bottenvåningen och andra våningen äldst ha utgjorts av en trätrappa. Andra våningens golvbjälklag torde ha funnits på något högre nivå än nu. Det av skråkantslisten markerade språnget i tornets fasadliv samt de två rektangulära ljusöppningarna i västmuren ger en anvisning om våningsplanets läge. Med hänsyn till den rekonstruerade höjden av långhusets murar och tak bör passagen till långhusvinden ha funnits i denna våning. Genom upptagningen av den stora senmedeltida tornbågen återstår dock inget av de anordningar som ursprungligen kan ha funnits i denna del av tornets östmur. Tanken att ett tornkapell varit inrymt i detta plan kan inte helt uteslutas men rummet torde i så fall saknat den i breda västtorn ganska vanliga emporöppningen mot långhuset. Skulle en empor ha funnits måste andra våningens golv ha legat så lågt att fönstergluggarna i västmuren kommer i felaktigt förhållande till den våningsindelning, som man då måste räkna med.³²

Nuvarande tredje våningen torde under äldre medeltid ha utgjort tornets klockvåning. I västfasadens mitt har frilagts rester av en ganska smal och hög öppning med granitkvader i omfattningen (pl X). Av bågen är inget bevarat och av omfattningen på södra sidan återstår endast nedersta kvaderstenen efter en ommurning och reparation på 1200-talet (s 74 f). Öppningens dimensioner och proportioner talar för att det rör sig om en romansk ljudglugg för en klockvåning. Tornets bredd gör det vidare sannolikt att fasaden haft ytterligare två likadana gluggar på samma nivå. I fasadens södra del finns i gränsen mellan den ursprungliga grå-

stensmuren och tegelmurverket från 1200-talet en tunn häll, som kan ha utgjort botten i en sådan öppning. I norra delen ger gråstensmurverket intryck av att ha blivit omsatt och lappat i det parti, där en öppning borde ha suttit. Just avsaknaden av bevarade ursprungliga skiftgångar tyder på att en igensättning skett och att skadat murverk kring en öppning blivit utbytt. Även i norra tornmuren och i östmurens norra del förekommer stora skador i gråstensmurverket och många igensättningar, av vilka flertalet är från 1750-talet att döma av murbrukets karaktär och formatet på det tegel som använts för fyllnad. Några spår av omfattningar till ursprungliga ljudgluggar kan ej upptäckas. Det är sålunda på många punkter ovisst hur det romanska tornets översta del varit gestaltat. Eftersom gråstensmurverket fortsätter ett gott stycke över den förmodade klockvåningen bör det överst ha funnits ett plan med utkiksgluggar. Igensättningar i västmurens norra del och i nordmuren (fig 74, pl X) tyder på att öppningar funnits, motsvarande de små gluggar med tegelomfattning, vilka anordnades på denna nivå i samband med tornreparationen på 1200-talet.

Det är ej möjligt att avgöra hur tornet ursprungligen varit avtäckt. Förhållandet mellan tornets längd och bredd ger dock stöd för tanken att det funnits två pyramidhuvar med i det närmaste kvadratisk plan (fig 68).

I tornets nordvästra hörn, omedelbart över den skråkantslist som markerar fasadmurens indragning, sitter ett granitblock, dekorerat med grunda ristningar (fig 66). Ytan är uppdelad i rektangulära och triangelformade fält, vilka är fyllda av kryss- och rutmönster samt raka och vågiga linjer. Helt likartade ristningar finns på några kvaderstenar, som tillvaratagits från en portal i Skatelövs rivna medeltidskyrka (fig 67), uppförd av en kyrkbyggare med namnet Bo enligt runinskrift på ett av blocken.³³

Datering

Då litet återstår av den äldsta stenkyrkan i Växjö är det en svår uppgift att bestämma dess tillkomsttid på arkitekturhistorisk väg. Den enda del av bygnadsverket som kvarstår i någorlunda oförstört skick är tornet. Det synes därför lämpligt att låta tornet bilda utgångspunkten för ett dateringsförsök.

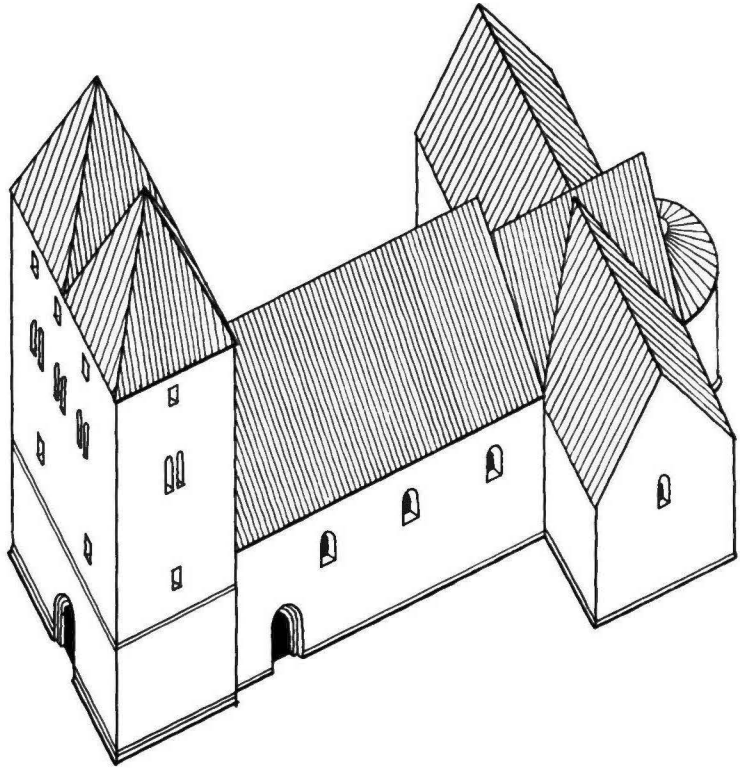
De breda västtornen förekommer talrikt på sydskandinaviskt område men med klar koncentration till sydöstkåne och kristianstadstrakten. Sådana torn har av allt att döma uppförts under en ganska lång tidsperiod, i stort sett från mitten av 1100-talet till början av 1200-talet.³⁴ I åtskilliga fall har tornen fogats sekundärt till kyrkor, vilkas detaljformer för dem till tiden efter 1100-talets mitt. Inom 1100-talets sista fjärdedel torde flertalet av de breda västtornen ha tillkommit. Denna datering bör även gälla för det breda tornet i Rydaholms kyrka, belägen endast 3 mil nordväst om Växjö, inom Linköpings gamla biskopsdöme, helt nära gränsen till Varend och »utbrytarstiftet» Växjö (jfr s 11).³⁵

Murverket i tornfasaderna i Växjö — ganska stora, kluvna block i någorlunda jämna skiftgångar i kombination med välhuggna stenar för hörn, omfattningar, sockel och lister — har sin förutsättning i en strikt kvaderteknik av den art som användes vid domkyrkobygget i Lund. Att lundakatedralens förebildande roll för kyrkbyggandet i götalandskapen under 1100-talets senare del även gäller växjökyrkan framgår särskilt av den mindre vanliga sockeln med profilen byggd av plint, rundstav, platt och skråkant, vilken även funnits i Lunds domkyrkas västparti.³⁶ Samma sockel förekommer också på rydaholmstornet. Det utsökta granitkvadermurverket och rikedomerna på skulptur i Rydaholms kyrka har å ena sidan lett till antagandet att den äldsta stenkyrkan i Växjö är en förenklad efterbildning av Rydaholm,³⁷ å andra att kyrkbygget i Rydaholm tillkommit i konkurrens med Växjö; att linköpingsbiskopen, som 1178 var ägare till Lökyrks by i närheten av Rydaholms kyrka, uppfört kyrkan som en maktmanifestation och givit den sådan form och utstyrelse att den framgångsrikt kunde tävla med motståndarens egen kyrka.³⁸ Den senare uppfattningen vinner stöd i den historiska situationen under växjöstiftets äldsta tid.³⁹

Den romanska kyrkan i Växjö har genom sin planform och storlek haft en klart självständig hållning jämfört med Rydaholm. Detta gäller också tornet, som är annorlunda proportionerat och har en större breddverkan än rydaholmstornet. Det kan sålunda ej hävdas att växjökyrkan varit en enkel avläggare till Rydaholm. Likheter mellan tornen i de båda närbelägna kyrkorna är likväl så stora att

Fig 68. Försök till rekonstruktion av kyrkans utseende under 1100-talet.
E Gustafsson 1969.

Attempted reconstruction of the Cathedral during the 12th century.

de bör vara ungefär samtidigt byggda. Den för Rydaholms kyrka angivna tidsperioden, 1100-talets sista decennier, bör även gälla för växjötornet.

Tidigare har påpekats att västtornet är sekundärt fogat till långhuset. Korparti och långhus har utbyggts i en första, sluten byggnadsetapp. Jämfört med tornets grova murverk har de äldre delarna haft ganska tunna murskift och täta fogar, vilket visar på bekantskap med en murningsteknik, som vunnit viss spridning i Norden före mitten av 1100-talet. Kvaderhuggna omfattningsblock och profilerade sockelstenar knyter emellertid bygget till den stora grupp av kyrkor som direkt eller indirekt rönt påverkan från katedralen i Lund. Det lilla vädurs huvudet, som nu ensamt får representera kyrkans skulpturala utsmyckning, visar tydlig släktskap med skånska arbeten av Mårten stensemästares hand, vilka dateras till 1100-talets tredje fjärdedel.⁴⁰ Inom denna period bör kyrkbygget i Växjö ha ägt rum. Eftersom Varend vid denna tid helt saknade en stenbyggnadstradition måste byggnadsledare och stenhuggare ha engagerats från annat håll, i varje fall i inlednings-

skedet. Det är naturligt om kyrkans män i Växjö därvid vänt sig till Lund för att få anvisning på kunligt byggnadsfolk.⁴¹

En analys av källorna rörande växjöstiftets äldsta förhållanden har visat, att biskopssätet tillkommit under senare delen av 1160-talet som en utbrytning från Linköpings stift.⁴² Uppkomsten av det lilla stift, som endast omfattade Varends fem härader och som hade sitt centrum i en ort som vid denna tid helt saknade stadskaraktär, förefaller mycket egendomlig. Ett starkt självständighetskrav hos varendsborna och bygdens isolerade läge har givetvis spelat sin roll, men avgörande har utan tvivel varit en ur modern synpunkt irrationell faktor, nämligen kulten av den helige Sigfrid. L-O Larsson har övertygande visat att sigfridslegenden i dess fullt utbildade version har nedskrivits i Växjö 1205 (1206) under Johannes Erengislonis biskopstid och att såväl den som krönikan över Växjös äldsta biskopar tillkommit som en försvarsskrift för stiftet.⁴³ Vid denna tid har missionsbiskopen Sigfrid alltså varit det lysande namnet i växjökyrkan och det förnämsta

skälet för biskopssätets berättigande. Men redan då stiftet bildades, om inte förr, bör Sigfrid ha vördats som helgon och upphöjts till växjökyrkans patronus. Larsson har påpekat sannolikheten av att legenden är en bearbetning av synpunkter som växjökyrkans företrädare framlagt inför kurian såsom skäl för stiftgrundningen. Enligt den kanoniska rätten skulle vissa förutsättningar finnas för att ett nytt stift skulle kunna inrättas. Mellan dessa krav och sigfridslegendens framställning föreligger högst påtagliga paralleller.⁴⁴ Bl a måste en locus congruus, ett lämpligt säte för biskopen, finnas. I legenden framhålles att det uppförts en stenkyrka i Växjö till Sigfrids ära och Johannes döparens åminnelse (In quo loco edificium constructum lapidium in honore eiusdem sanctis et in memoria beati Johannis baptiste = På denna plats uppfördes en byggnad av sten till nämnda helgons ära och till minne av Johannes Döparen).⁴⁵ Påpekandet är knappast väsentligt för själva berättelsen men bör ha haft sin betydelse då påvens tillstånd för stiftsbildningen skulle inhämtas. Härav bör slutsatsen kunna dragas att stenkyrkan uppförts eller i varje fall stått under byggnad redan under 1160-talet. Detta motsäges inte av den arkitekturhistoriska datering som tidigare lämnats.

Sigfrids grav och altare

Sigfridslegenden uppger att den vördade missionsbiskopen fått sin grav i Växjö på samma plats som han utvalt till vilostad åt sig. Med ungefär samma ordalag beskrives Sigfrids död och begravning av den isländske munken Gunnlaugr (tiden 1193–1219) och av den till äldre västgötalagen fogade biskopskrönikan (omkr 1240). Den senare källans uttryck »oc i wæxyo hwilæs ben hans» synes innebära att han varit skrinlagd.⁴⁶ Då Sigfridsgestalten som ovan framhållits måste haft avgörande betydelse för biskopssätets uppkomst bör vi räkna med att skrinläggning och altarsättning skett redan vid den romanska biskopskyrkans uppförande.⁴⁷ Sigfrids skrin bör ha stått på högaltaret i denna kyrka. Läget av den grav från vilken kvarlevorna upptagits kan inte angivas; omöjligt är det dock inte att stenkyrkans högaltarplats placerats just över eller invid den grav som på 1100-talet utpekats som Sigfrids viloläger.⁴⁸ Ett visst stöd för antagandet ger den av

J Baazius år 1642 meddelade uppgiften, att Sigfrids gravplats funnits under det altare, som fordom var uppfört mitt i kyrkan och som Petrus Jonæ lät riva ned. Då altaret borttogs hittades under detsamma en gravsten, där Sigfrids namn var inhugget med ålderdomlig stil.⁴⁹ Altaret »in medio Templi» (= mitt i kyrkan) kan gissningsvis ha varit det gamla korsaltaret, som efter reformationen torde haft kvar en funktion som altare för förstamässan.⁵⁰ Har detta altare stått i gränsen mellan koret och tvärskeppets mittkvadrat (jfr s 92 f), dvs i den forna absidens mitt (jfr pl VII)? Har det romanska högaltaret stått kvar på sin gamla plats efter korutvidgningen på 1200-talet?

Enligt Baazius lät Petrus Jonæ nedlägga *altarstenen* mitt på golvet medan graven gömdes under jord: Sed imposito lapide Altaris (qui in medio pavimenti hodie conspicitur) illum sepulchralem terra servandum commisit, ubi hodie invenitur. (= Men sedan altarstenen [som i dag ses mitt i stengolvet] lagts på, överantvordade han denna gravsten åt jorden, där den än i dag finnes.) Att *gravstenen* med Sigfrids namn tillvaratagits framgår sålunda inte av skildringen. Senare under 1600-talet ansåg man sig i Växjö dock kunna utpeka gravplatsen. År 1690 skrev domprosten Enevald Videbäck till Erik Dahlberg (KB M 11: 8: 1) att Sigfrid »ligger begrafwen på Stoorgången mitt för predijkstohlen under een stoor sten uthyggen med Munkestyle, hwilken är så förtrampat och utslitjen, att man den intett mehra läsa kan». Risker att Videbäck här själv konstruerat läget för graven är uppenbar. Emellertid kom denna uppfattning att accepteras i lärda kretsar⁵¹ och kom också att bilda tradition i Växjö. En 1700-talsförteckning på gravplatser i »Storegången» i domkyrkan (VDA handl) upptar som den tredje gravplatsen på manfolkssidan från öster räknat »Sancti Sigfridi ut fertur» (= S Sigfrids, såsom det berättas). Denna plats bör ha varit korsmittens västra del, således i predikstolens närhet.

Rumsfunktioner i den äldsta biskopskyrkan

I jämförelse med ordinära romanska lantkyrkor har 1100-talskyrkan i Växjö haft ett relativt rymligt absidkor. I detta skulle en permanent uppställd biskopstron finnas, det skulle också innehålla sittplatser för biskopens assisterande kaplaner och till-

räckligt utrymme för en kör. Jämfört med övriga nordiska biskopssäten under 1100-talet torde dock antalet befattningshavare varit obetydligt och det fanns sannolikt inga förutsättningar för ett rikt utbildat gudstjänstliv. Kyrkans östparti, som saknat krypta och tvärskepp, speglar detta förhållande. Sidorummen, som funnits norr och söder om koret att döma av de påträffade grundmursresterna, måste dock ha tillkommit för att tjäna ändamål som sammanhänger med byggnadens roll som biskopskyrka. Vilka dessa varit är högst ovisst. Möjligen har det här funnits plats för kyrkans dyrbarheter, eventuellt också en relikförvaring, ett gravställe för biskoparna och ett altare för läsning av dödsböddor. Sidobyggnaderna på ömse sidor om högaltarrummet skulle i så fall ha övertagit vissa av en kryptas funktioner i enlighet med det mönster, som på kontinenten utbildades inom den reformerade benediktinerorden, speciellt inom hirsaukongregationens kryptlösa kyrkor från senare delen av 1000-talet. Impulser från detta håll kan ha förmedlats av Allhelgonaklostret i Lund. Funktionen hos de sakristior eller pastoforier som i Lunds domkyrka är anlagda på ömse sidor om sanktuarier såväl i kryp-

tan som högkyrkan kan även tänkas ha påverkat dispositionen av växjökyrkans korparti.⁵²

Menighetens del av kyrkan har varit en långsträckt sal,⁵³ där östväggen genom sin arkitektoniska utarbetning fått särskild dignitet. Triumfbågemotivet har som bevarade rester utvisar (s 62) varit rikt utbildat med öppningen mot koret flankerad av bågar som inramat sidoaltarnischer. Vi bör även räkna med förekomsten av ett korsaltare i långhusets mittaxel framför triumfbågen (jfr KL IX, sp 192 f).

Kyrkan i Växjö måste vid tiden för biskopssätets inrättande haft en viktig funktion som bygdens dopkyrka; valet av Johannes döparen som stenkyrkans patronus vid sidan av S Sigfrid talar otvivelaktigt härför. Under kyrkans första skede har dopfunten haft sin plats i långhussalen, men torde efter västtornets uppförande förflyttats till tornbottenvåningen, som fick den dubbla funktionen av förhall och doprum, förbundet med långhuset genom en eller två bågöppningar. Det bör framhållas att dopfunten hade sin plats i tornrummet under reformationstiden och ända fram till 1670 (s 112).

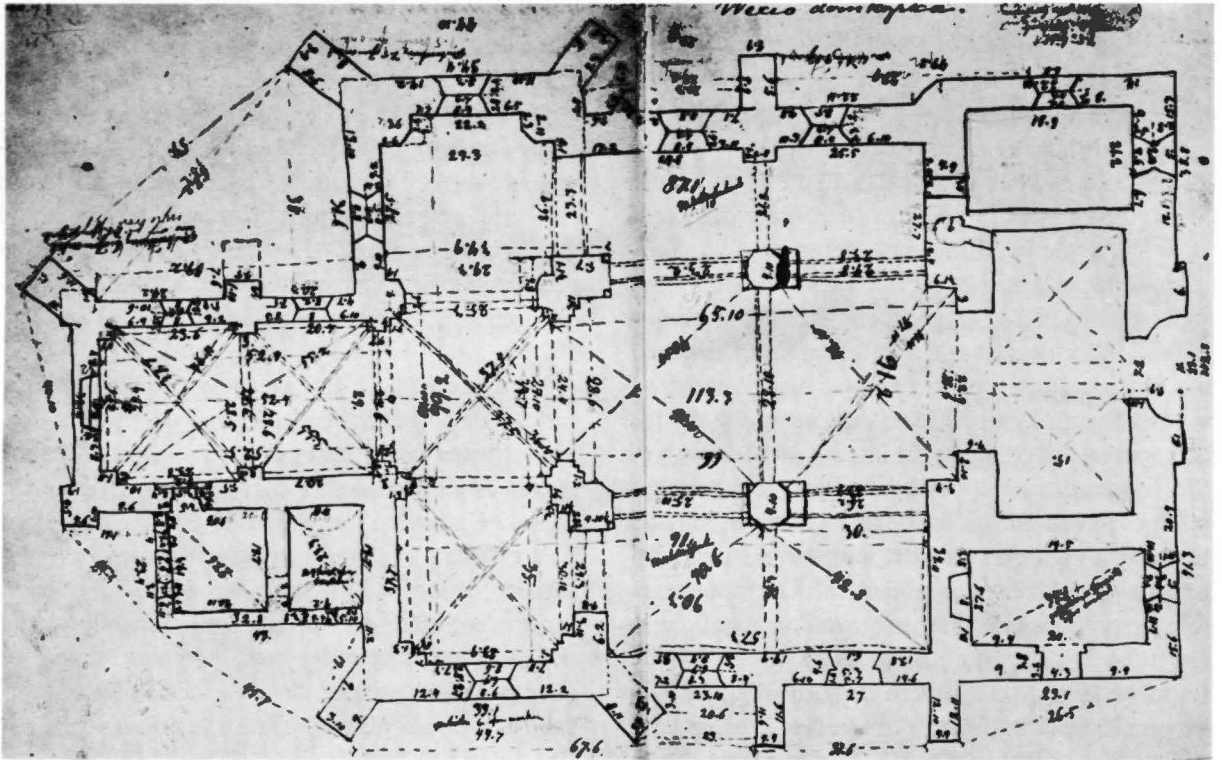
Utvidgning och reparation under högmedeltiden

Kor och tvärskepp

Sidoskeppsmurarnas näst östligaste fack samt korkvadraten utgör delar av en på 1200-talet genomförd förändring och utvidgning av den romanska kyrkans östparti. Absidkoret med dess förmodade sidobyggnader ersattes därvid av ett två kvadrater långt kor med rak östvägg samt tvärskepp.

Gråstensmurverket i dessa delar saknar helt utskolning med tegel i fogarna — härvid bortses från vissa senare lagningar och igensättningar, för vilka tegel i stor utsträckning använts. Södra kormuren samt södra tvärskepparmens murar har haft en skråkantad sockel, som övertagits från 1100-talskyrkans östparti (jfr ovan s 64). Från detta torde också den fragmentariskt bevarade sydportalen ha

hämtats (pl VIII, jfr s 66). Portalblocken är ej särskilt väl fogade till det omgivande murverket och skråkantstenarna i omfattningens nedersta del svarar ej i sina mått mot murens sockel. Detta tyder på att portalomfattningen insatts efter murens uppförande. Under byggnadstiden torde det här ha funnits en provisoriskt avtäckt muröppning som tjänat som arbetsport. Liknande iakttagelser kan göras i den norra korsarmens kvarstående mur (pl IX, XII). Också här har det funnits en portal, som haft exakt samma bredd som portalen i södra korsarmen och som även den synes vara fogad till omgivande murverk i efterhand. I ytterfasaden är endast de tre nedersta omfattningsblocken på varje sida samt tröskelstenarna bevarade. På det understa hörn-

blocket har liksom i sydportalen lagts en skråkantad sockelsten. I det omgivande murverket saknas huggstenssockel. En obetydlig utkravning av grundskiften svarar dock mot sockelsprånget i portalhörn.

På norra kormurens insida fanns före ombyggnadsarbetena på 1850-talet en bred, spetsbågig väggmisch, i vilken dörröppningen till sakristian var placerad (fig 69, 70). Huruvida anordningen varit ursprunglig i denna mur kan ej sägas med säkerhet. Från praktisk och funktionell synpunkt bör det dock varit väsentligt att ansluta en sakristibyggnad till det nya koret. Sakristians utbyggnad kan sålunda varit planerad när kormurarna sträcktes. Den nämnda murbågen bör i så fall fungerat som en avlastningsbåge och under densamma kan en tillfällig skärmur ha insatts i avvaktan på sakristians uppförande. I samband med rivningen av sakristian och upptagning av det norra korfönstret på 1850-talet ommurades stora partier av väggen, varför endast obetydliga avtryck efter murbågens stenar finns kvar. På norra kormurens utsida finns inga bevarade rester av bågen — fasad-

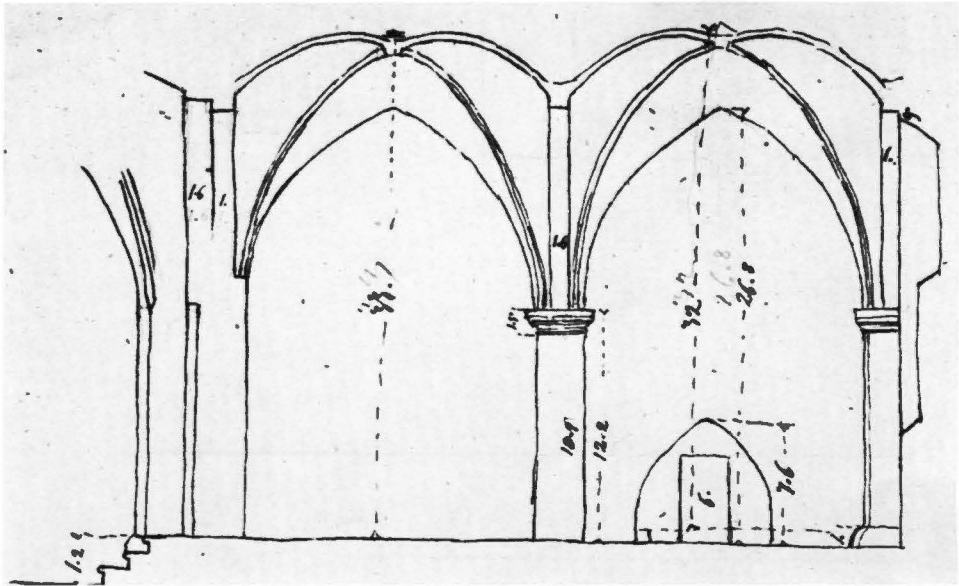
partiet är helt ommurat på 1800-talet — men strax öster därom finns tre fasadblock i 1200-talsmurverket som bildar en stående fog i det läge där sakristians östra mur har anslutit (pl IX). Detta torde utvisa en förtagning i muren för det planerade sakristibygget (beträffande detta se s 77 ff).

Södra korsarmens gavelmur visar obetydliga rester av skarvar mellan det ursprungliga röstet och den påbyggnad som gjordes då korsarm och sidskepp lades under gemensamt tak (s 94). Gränsen mellan korsarmens västra murkrön och påbyggnaden kan iakttagas 8,4 m över sockeln. Spåren utvisar att tvärskeppets murar varit ca 1 m högre än 1100-talskyrkans långhus. Taknocken torde i motsvarande grad ha rest sig över det romanska långhustaket. Långhuset kan dock ha höjts som en följd av korbygget (jfr s 86).

I södra korsarmens gavelröste finns rester av en omfattning till ett smalt fönster (pl VIII). En kvarsitande sten med bågform anger dels var fönstret ungefär haft sin avslutning uppåt, dels att fönstret bör ha varit rundbågigt. På motsvarande plats i norra korsarmen (pl IX) finns isättningar som visar

Fig 69-70. T v.
Kyrkans grundplan,
uppm av C G Brunius
1845. Brunius' saml
bd XXXV, ATA.
T h. Längdsektion av
koret mot norr, uppm
av C G Brunius 1845.
Brunius' saml bd
XXXV, ATA.

*Left. Plan of the
Cathedral by C G
Brunius, 1845.
Right. Longitudinal
section of chancel
looking N, by C G
Brunius, 1845.*

att en liknande öppning funnits. Sannolikt har fönstren varit ganska höga, således av en tämligen vanlig senromansk typ.

Den omständigheten att fönstren gått upp i respektive gavelröste visar att korsarmarna ursprungligen varit välvda, sannolikt med trätunnvalv med rundbågig eller trepassformad genomskärning. Att stenvalv ej planerats förräder södra korsarmens sydvästra hörn med sitt sockelskift, där en skråkantsten med hörnhuggning inlagts. Ursprunglig strävpelare har sålunda saknats. De över hörn ställda strävorna som fanns på korsarmarna fram till Brunius' ombyggnad (fig 69, 103) hade uppförts vid valvslagning senare under medeltiden (s 98). Några spår av äldre valvupplag har inte heller iakttagits under eller över nuvarande valv i korsarmarna och koret. En undersökning försvåras emellertid av att murytorna ovanvalvs fått påslag av en mycket hårt sittande puts, sannolikt vid reparationerna efter eldsvådan 1740. I koret har dessutom partiell omläggning av murarna över valven skett i samband med valvslagningen på 1740-talet (s 122). I ett memorial den 30 augusti 1740 (VDA akt) framhölls sålunda att en del av kormuren »befinnes af elden vara så skadad och swag att hon ofwan ifrån neder til Hwalfwet måste nedtagas och omgiöras». Såväl frågan om korvalvens utseende före 1740 års brand som problemet hur koret ursprungligen varit välvt

måste lämnas öppen. De av allt att döma ursprungliga murfökröppningarna i korets hörn mot öster (fig 69) kan ha fungerat som strävpelare men det kan också ha rört sig om hörntorn, som artikulerat korfasaderna.

Det är ej heller möjligt att rekonstruera korets ursprungliga fönsteröppningar. Inga rester av medeltida omfattningar har bevarats efter murningen av 1800-talsfönstren, då ganska stora ingrepp gjordes i omgivande murverk. I östmuren fanns fram till 1800-talsombyggnaden ett brett, spetsbågigt, senmedeltida fönster (fig 99). De två fönstren i syd-muren var före änderingsarbetena på 1740-talet relativt smala och möjligen bevarade i ursprunglig gestalt (jfr fig 18). 1744 ombesörjdes dessa »2ne Fenstergluggars uthuggande i choret, och til bredden i egalité ställande med de öfrige fenstren i stora kyrkan» (VLA räk).

Med hänsyn till att stenmaterial från 1100-talskyrkans östparti kommit till användning vid uppförandet av kor och tvärskepp bör arbetsgången varit följande. Sidobyggnaderna vid det gamla koret har först rivits, varefter grundmurarna till det nya koret och tvärskeppet utlagts. Därvid har de huggna sockelstenarna från sidobyggnaderna utnyttjats så långt de räckt till, dvs för södra korsarmen och korets sydfasad. Sedan de nya byggnadsdelarna förts upp till full höjd och fått tak har de

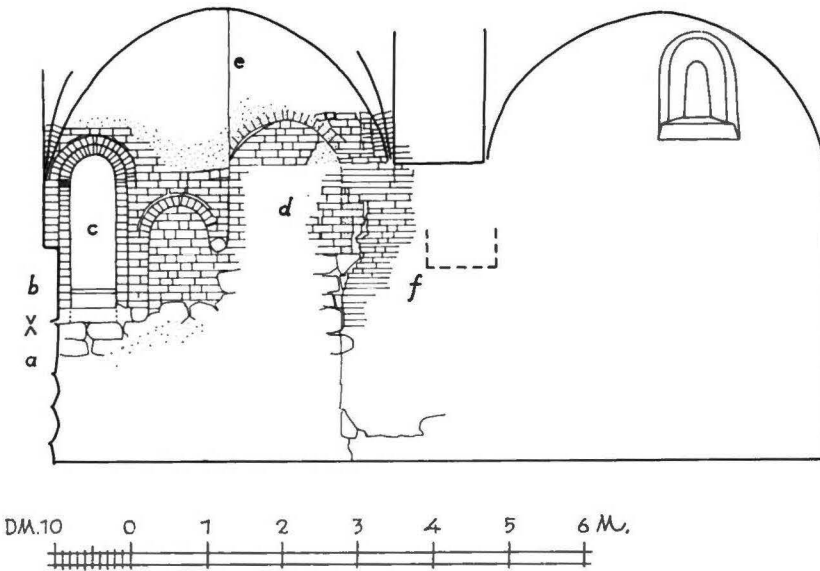

Fig 71. Västra väggen i tornets tredje våning. Gränsen mellan sydmurens gråstensmurverk (a) och tegel (b) utgör sannolikt ursprunglig nivå för bjälklag. Ingången till torntrappan (c) och tegelmurverket till höger om (d) från 1200-talet. Det utkragade vägglivet delvis avbilat (e). 1700-talsmurverk. Läget för en i exteriören synlig 1100-talsglugg markerat (f). 1:100, uppm E Gustafsson 1958.

W wall of second storey of tower. The boundary between the granite rubble masonry (a) and brickwork (b) of the S wall probably marks the original level of the joists. Entrance to the tower staircase (c) and brickwork to the right of it (d) dating from the 13th century. The corbelled wall partly hewed (e). 18th century masonry. The situation of a 12th century opening visible in the exterior is marked (f).

gamla kor- och absidmurarna rivits. Stenen från dessa murar torde då ha uttagits genom arbetsportarna i tvärskeppsgavlarna. De huggna omfattningsblocken från ingångarna till sidobyggnaderna ifrån det gamla korrummet har slutligen kommit till användning vid byggandet av tvärskeppsportalerna.

Innan frågan om det nya östpartiets datering behandlas synes det lämpligt att också redogöra för den omfattande reparation av tornets överdel, vid vilken tegelmureri för första gången kom till stånd vid kyrkan.

Tornreparation

Som ovan framhållits (s 36) består sydmuren och anslutande partier av väst- och östmurarna i det romanska tornets övre del av tegelmurverk i vändiskt förband. Ombyggnaden har berört det dåvarande tornets två översta våningar, mellan vilka

inslogs två kryssvalv, skilda åt av en gördelbåge med vederlag i öst- och västmurarna. De nuvarande valven (fig 59) är dock byggda på 1750-talet, sedan de äldre valven skadats svårt av branden 1740 (s 127), men därvid utnyttjades de ursprungliga, rundbågiga valvupplagen. Väggytorna under valven uppvisar ett omsorgsfullt medeltida tegelmurverk med sköldbågelinjen delvis distinkt angiven av tegelstenar med avfasade kortsidor. För passage till utrymmet ovan valven har anordnats en trappa i västmurens södra del, täckt av ett tunnvalv, som bildas av en serie stigande, rundbågiga valvringar (fig 72). Öppningen till trappan har gestaltats som en rundbågig portal med halvtens språng och dörranslag (fig 71 c, 73). Vid murningen av rundbågarna i portalen och trappvalvet har delvis kilformiga tegel använts.

Muren mellan tornrummet och den brant stigande trappan har utkragats en halv sten och anslutningen

mellan det utkragade murlivet och det nedanför befintliga har lösts genom slagning av två stigande rundbågar med konsoler av gråsten. Den övre rundbågen (fig 71 d) är emellertid avbildad i samband med valvslagning och väggreparation på 1750-talet. Avbildningen har förts fram till bågens södra anfang, så att gränsen mot det utkragade murpartiet numera stiger rakt upp till valvhjässan (fig 71 e). Hur den avbildade bågen avslutats mot norr och anslutits till väggen är knappast möjligt att avgöra, eftersom väggpartiet under valvets gördelbåge uppvisar 1700-talsmurverk (fig 71 f). Norr om väggmitten är 1700-talsteglet anslutet till den romanska gråstensmuren. Den invändiga omfattningen till den i tornets ytterfasad synliga romanska ljudöppningen har därigenom blivit helt dold. Öppningen måste dock ha tillmurats redan i samband med den ursprungliga valvslagningen, eftersom gördelbågen mellan valven har sitt anfang mitt i ljudgluggen (dennas botten streckmarkerad på uppmätningen av innerväggen, fig 71 f). Då valven kom till har denna

Fig 72. Detalj av valvet i västra tornmurens trappa. Foto 1969.

Detail of vault in staircase in W wall of tower.

Fig 73. Dörröppning till trappan i västra tornmuren. Jfr fig 59, 71. Foto E Gustafsson 1959.

Doorway to the staircase in W wall of tower. Cf figs 59, 71.

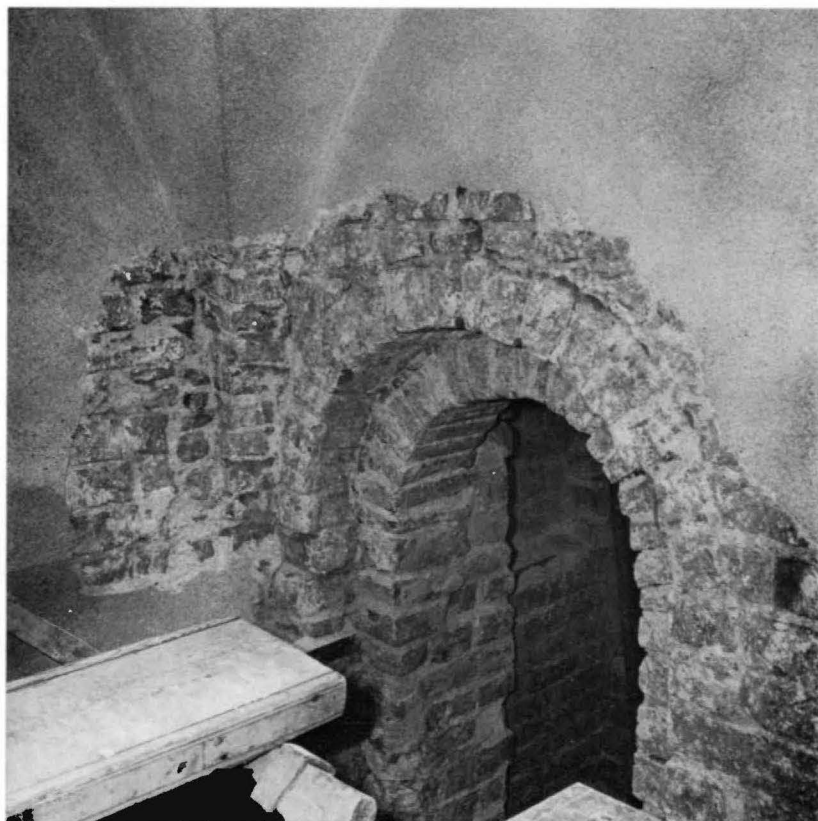

Fig 74. Detalj av tornet från norr, visande skadat och omsatt romanskt gråstensmurverk samt senmedeltida tegelmurverk. Foto Smål Mus 1958.

Detail of tower from N, showing damaged and re-arranged Romanesque granite rubble masonry and late medieval brickwork.

del av tornet ej med fördel kunnat fungera som klockvåning. I stället för ljudöppningar gjordes ganska små, rundbågiga fönster under valvens sköldbågar i nord- och sydmurarna, i norra delen av västmuren och i södra delen av östmuren (fig 33, 36, pl X). Fönstren har såväl utåt som inåt ett halvtstens språng närmast murlivet och innanför detta en smyg, byggd av tegel som formats efter smygens vinkel. Bågarna har kilformiga tegel, yttre bågen har ett följareskift av bågformiga stenar. Dageröppningarna är igenmurade utom i västmurens fönster, där dock det yttre språnget och en del av smygen fyllts ut vid 1700-talsreparationen. I den rundbågiga glugg, som ger ljus åt torntrappans nedersta del, finns liknande detaljer. Här finns också i dageröppningen en avtäckning av rundbågigt formad sten (fig 32).

Våningen över valven försågs med små gluggar med dageröppning i yttre murlivet, varifrån smygarna vidgar sig inåt genom murtjockleken. Över smygarna är avtäckningarna svagt stickbågiga eller närmast raka. Dageröppningen slutar däremot i en triangelspets, gestaltad av två mot varandra lutande

tegelstenar. Gluggarnas sidor är delvis murade av stående tegel med liggsidan vänd utåt (fig 31, pl X).⁵⁴

Avslutningen på tornet markerades av ett strömskift, som kan följas längs tornets västra, södra och östra fasader. Omedelbart över detta lades ett skift med enbart löpare och slutligen ett rullskift (fig 31). Rullskiftet återfinnes också över gråstensmurverket på norra tornfasaden (fig 74).

Datering

I samband med redogörelsen för kyrkans byggnads-material och murnings teknik framhölls att murverket i denna del av tornet är betecknande för 1200-talets tegelarkitektur i Norden. De utförda arbetena har karaktär av reparation efter en svårartad skadegörelse på det övre tornmurverket, sannolikt förorsakad av brand. Dessa omständigheter kan sammanställas med de arkivaliska uppgifterna om en eldsvåda som drabbat kyrkan under striderna mellan konung Valdemar och hans broder Magnus. Den äldsta bevarade källan, *Annales Sigtunenses*, har under året 1276 notisen »incensa est ecclesia Wexio per regem W. Dacie» (= brändes kyrkan i Växjö av kung W av Danmark) (SRS III: 1, s 6) medan *Erikskrönikan* förlägger händelsen till 1277 i samband med Valdemars och den danske kungen Erik Klippings härjningar i Varend och Finnveden. *Krönikan* uppger att Valdemar vållat förödelsen men också att han givit gården »Thollagarna» till kyrkan för att sona sitt brott. »Han wlte at Wexio kyrkia bran / thet bötte han sidhan som en man / Thollagarna gaff han till booth / fore thet han gjorde kyrkionne amoth».⁵⁵ Vilken egendom som avses med »Thollagarna» är väl ej helt klart⁵⁶ men för kyrkans byggnadshistoria är detta av mindre intresse än själva omständigheten att kungen engagerade sig i återställningsarbetet. Härigenom kan det kvalitativt högtstående tegelmureriet i domkyrkotornet få en rimlig förklaring. Tegelformer och murningsarbete av samma art återfinnes i hans eget palatsbygge i Vadstena, vilket pågick vid denna tid.⁵⁷ Det är sålunda troligt att Valdemar inte enbart anslagit intäkter från något jordagods till växjökyrkans reparation utan också beordrat egna hantverkare att delta i arbetet. Någon längre tid torde ej ha förflutit mellan branden och igångsättningen av reparationen.

Vid de dansk-svenska truppernas härjning i Växjö har kyrkan sannolikt använts som refugium och förskansning. Taken över kyrkorum och torn torde då ha stuckits i brand utifrån. Eftersom valv saknades i tornet och det romanska långhuset kunde elden få snabb spridning. Katastrofen aktualiserade utan tvivel önskemålet att få skyddande stenvalv över kyrkan. Den vid reparationen utförda valvslagningen i tornet får ses som ett uttryck för behovet av en kyrka som var mera brandsäker. Om valvslagning också skett i andra delar av kyrkan vid denna tid är emellertid obekant. Från 1270-talet och fram till 1300 föreligger uppgifter om ett antal gåvor till domkyrkan eller dess byggnadskassa,⁵⁸ vilka kan tyda på en fortgående byggnadsaktivitet.

Tyvänn finns inga dokumentariska uppgifter som kan knytas till bygget av det nya koret och tvärskeppet. De stora korbyggen, som under 1200-talet igångsattes vid våra domkyrkor, bör sättas i samband med domkapitlens inrättande och den utveckling av gudstjänstlivet som därmed följde.⁵⁹ Domkapitlet i Växjö är känt först 1280 (DS 1712), men det fragmentariska källmaterialet utesluter givetvis inte möjligheten att kapitlet funnits tidigare än detta år. En bakre gräns för dess tillkomst torde erhållas i påbrevens 1250 och 1258 med stadfästelse av legaten Vilhelm av Sabinas plan för inrättande av domkapitel vid de svenska stifts kyrkor som ännu saknade sådana. Biskopssätet i det lilla växjöstiftet hörde utan tvivel till dessa. Om korbygget i Växjö varit en följd av kapitelsbildningen torde det tidigast blivit igångsatt på 1260-talet. Östpartiet, som har en allmänt senromansk karaktär och saknar välbevarade, karakteristiska detaljer, medger ingen närmare datering. Det är därför svårt att avgöra om korutvidgningen skett före 1276 eller om den ingått som ett led i byggnadsaktiviteten efter branden. För det förra alternativet talar onekligen den omständigheten att tornreparationen utförts i tegel, medan bevarade delar av koret, byggnadens ur betydelsynpunkt viktigaste del, totalt saknar detta på 1200-talet nymodiga och dyrbara material.

Sakristian

Redan när korbygget igångsattes planerades av allt att döma en sakristia i vinkeln mellan koret och norra korsarmen (s 72). Måhända försinkades

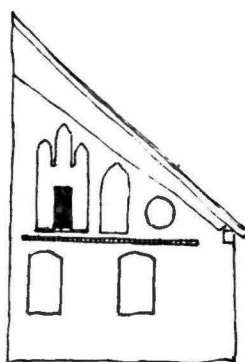
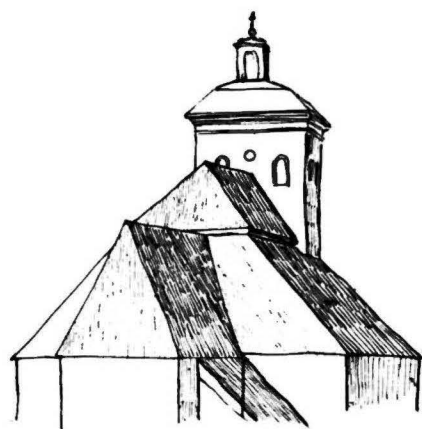

Fig 75. Teckning av C G Brunius 1845 visande kyrkans yttertak samt den medeltida sakristians östra gavel. Brunius' saml bd XXXV, ATA.

Drawing by C G Brunius, 1845, showing the roof of the Cathedral and the E gable of the medieval vestry.

uppförandet av denna för domkyrkans funktion så viktiga byggnadsdel av iståndsättningsarbetena efter branden 1276. När sakristian uppmurades fick den gestalt av en ganska låg, i plan rektangulär byggnad i två avdelningar, ett större, kvadratisk rum och en smal, något lägre liggande kammare i anslutning till korsarmsmuren. Av de vid grävningens undersökningarna frilagda resterna (pl VII) framgår, att grundskiften lagts som gråstensmurverk, men för övrigt har byggnadsmaterialet varit tegel. Domkyrkosysslomannen J Forsanders beskrivning från 1800-talets förra hälft uppger sålunda, att »sakerstigan helt och hållet» är av tegel (VSLB fol 137). Det större rummet försågs från början med kryssvalv av tegel. I byggnadens nordöstra ytterhörn fanns

Fig 76. Konsol av täljsten som ursprungligen torde ha uppburit en gördelbåge i sakristian. Foto T Sjöstrand 1959.

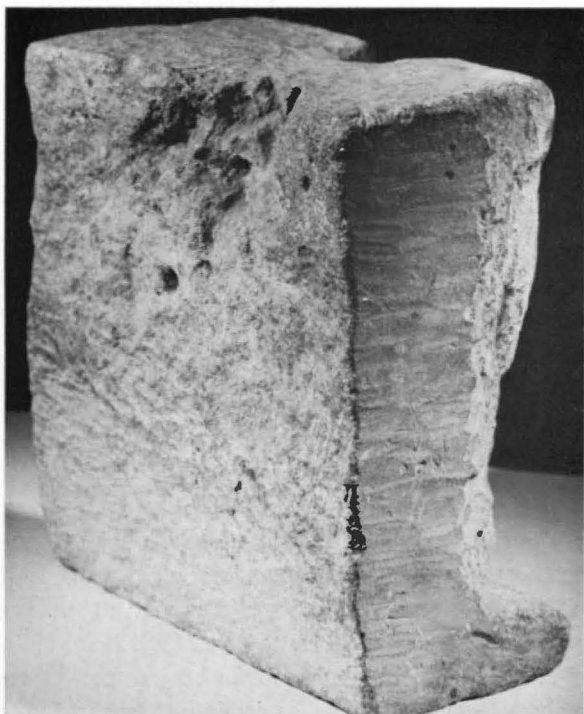
Soapstone corbel which probably originally supported a wall rib in the vestry.

Fig 77. Nedan. Baksidan av konsolstenen fig 76, visande behuggningstekniken. Foto T Sjöstrand 1959.

Rear side of the corbel in fig 76, showing the tooling technique.

Fig 78. T h. Valvkonsol av täljsten, sannolikt från sakristian. Foto 1969.

Right. Soapstone vault corbel, probably from the vestry.

en över hörn ställd strävpelare, vars fundament ligger i förband med anslutande murar. Det mindre rummet hade tunnvalv med vederlag i väster och öster, 1,6 m över golvnivån. Väggarna var här murade av gråsten, som putsats och vitkalkats. I södra delen av den mur som åtskilde de båda rummen fanns en smal öppning med dörranslag uttaget i den tunnvalvda kammarens väggliv. Över sakristibyggnaden lades ett snedtak mot koret och gavelmuren mot öster försågs med en tegeldekoration av ungotisk karaktär, bestående av strömskift, en cirkelblindering och två spetsbågiga nischer av vilka den större var tredelad genom hängstavar (fig 75, jfr KL V, sp 221–222). Som tidigare omtalats fanns ingången till sakristian från koret under en bred, spetsbågig murnisch mitt i norra muren i korets östra travé (s 72). Från dörranslaget, placerat ungefär mitt i murtjockleken, gick på östra sidan en rak och på västra en sned smyg in till sakristians väggliv (fig 69). Dörren var enligt inventarieuppgifter från 1600-talet helt järnbeslagen (VLA räk).

Fig 79. a Kolonnkapitäl, sannolikt från mittkolonn i sakristian. b Bas, sannolikt från sakristians mittkolonn. Foto 1969.

a. Capital of a column, probably from the centre column in the vestry. b. Base, probably from the centre column in the vestry.

Brunius uppger, att det större rummet »betäckes med ett korshvalf, hvilket saknande kantbågar har korsbågar, som hvila på fyra gubbhufvuden» (Konstanteckningar, s 631). När Brunius gjorde sin beskrivning hade sakristian emellertid ganska länge haft ett plant »gipstak», inlagt 1789 (s 133). I ett memorial rörande behövlige reparationsarbeten detta år (VLA akt) framhölls, att sakristians valv var »så bristfälligt och til fall gränsande, att det nödvändigt måste nedrifwas». För att slippa fukt i sakristian hade man tidigare gjort en utgrävning av marken under trägolvet, »hwilket förorsakat, at stenröret (dvs fundamentet) hwarpå hwalfpelaren hwilat, efter hand gifvit sig ut och åstadkommit sjunkningen». Härav framgår att sakristian haft en mittpelare, som således uppburit fyra kryssvalv. Efter borttagningen av valven samma år igenmurades upplagen för dessa i sakristimurarna; en kvittens meddelar härom att hantverkarna efter rivningen »giort murarna jemna» (VLA räk). Det är därför förklarligt om Brunius inte fått en riktig bild av valvsystemet. Ovanför det plana taket fanns

valvspåren dock kvar i murarna. Forsanders anteckning »Öfver Sakerstian ha varit 2ne hvalf (troligen korshvalf) hvaraf lemningar synas ofvanpå vinden» (VSLB fol 137) kan ej förklaras på annat sätt än att han på en och samma mur sett konturerna av två valvupplag, ingående i en konstruktion med fyra kryssvalv och mittpelare.⁶⁰

År 1928 påträffades i en bod, tillhörig kyrkan, ett antal huggna och skulpterade stenar,⁶¹ som samtliga kan sättas i samband med sakristians välvning. Det rör sig om fyra hörnkonsoler för valv med ett schematiskt uthugget gubbansikte på skådesidan, fyra rektangulära konsolstenar, vardera med två ansikten, en kolonnbas, prydd med enkla hörnblad, samt ett bägarformat kapitäl med en i genomskärning segmentformad ansvällning på var och en av de fyra sidorna (fig 76–79). Kapitålet och basen har båda en uthuggen fördjupning för en kolonn med 25 cm diameter. Samtliga stenar har en höjd av 30 cm, samtliga är också av täljsten⁶² och uppvisar samma behuggningsteknik. Tack vare Brunius' anteckning vet vi att konsolerna med vardera ett gubbansikte suttit i sakristians fyra hörn. Då de andra fyra konsolerna utan varje tvivel tillhör samma ensemble som hörnkonsolerna bör de ha suttit mitt på vardera väggen under anfanget till gördelbågarna mellan sakristivalven. Sedan valven nedrivits har de antingen huggits ut ur väggarna och lagts på något undanskymt ställe i sakristian eller har de suttit dolda av skåp el dyl så att Brunius inte observerat dem. Kapitålet och basen återigen bör ha tillhört en mittkolonn (fig 80). Omständigheten att alla konsolerna, kapitålet och basen har rester av upprepade vitkalkningar talar för att de hört till samma rum.⁶³ Överensstämmelserna beträffande material, behuggning och mått tyder därtill på en och samma tillkomsttid.

De från stilsynpunkt »primitiva» gubbansiktena har tidigare hänförs till 1100-talet (jfr s 66) men det är tveksamt om dateringen håller vid en närmare prövning. Romansk stensulptur har — även då det rör sig om enklare bygdekunst — i regel avrundade volymer och en detaljrikedom som vittnar om intresse för ytans dekorerings. De kantiga och ytterligt schematiska ansiktena visar större frändskap med sådana stiliserade gubbhuvuden som från och med 1200-talet ofta uppträder på kapitäl och

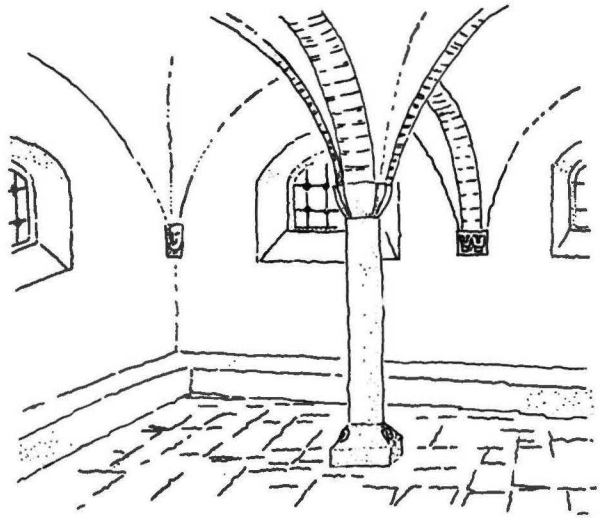

Fig 80. Försök till rekonstruktion av sakristians valv. E Gustafsson 1969.

Attempted reconstruction of the vestry vault.

konsoler i anslutning till tegelvalv, och som i åtskilliga fall är utförda av tegel.⁶⁴ En mera unggotisk än romansk karaktär har också kapitålet och kolonnbasen. En god parallell till det förra utgör kolonnkapitälerna i den kryssvälvda källaren på Biskops-Arnö från 1300-talets förra hälft.⁶⁵ Slutligen kan framhållas att huggningstekniken ej är typiskt romansk. De skulpterade stenarna torde sålunda alla kunna hänföras till tiden för sakristians byggande.

Sakristitypen med ett större kvadratisk rum och en väster därom belägen, tunnvalvd kammare, är karakteristisk för Upplands kyrkor från slutet av 1200-talet och 1300-talets förra hälft.⁶⁶ Med hänsyn till att typen inte förekommer i sydsverige bör en direktkontakt mellan ärkestiftet och Växjö ha förelegat. Till valvtypen — fyra kryssvalv och mittkolonn — finns dock en parallell på närmare håll, nämligen S Lars i Söderköping. Dess sakristia, daterad till ca 1300, har haft en ursprunglig välvning med detta utseende.⁶⁷ Med hänsyn till jämförelseobjektens dateringar har sakristian i Växjö domkyrka knappast tillkommit senare än i början av 1300-talet. Ett dokumentariskt stöd för dateringen erhålles i de påvliga nuntiernas redovisning av sex-årstionden år 1326–29. Här omtalas nämligen att en del av medlen från Växjö stift försvunnit 1318 under kriget mellan Danmark och Sverige, då

Fig 81. Detalj av södra sidoskeppets fasad, visande skarven mellan 1300-talskapellet sydmur och den senmedeltida utfyllnads-muren mellan kapellet och södra korsarmen. Jfr pl VIII. Foto E Gustafsson 1959.

Detail of front of S aisle, showing the joints between the S wall of the 14th century chapel and the late medieval supplementary wall between the chapel and the S transept. Cf Pl VIII.

Fig 82. Detalj av södra sidoskeppets fasad, västra travén, visande fönsteromfattning från 1300-talet som förhöjts under senmedeltiden. Lägg märke till att teglen i omfattningens övre del ej svarar mot skiften i 1300-talsmurverket. Jfr pl VIII. Foto E Gustafsson 1959.

Detail of front of S aisle, W bay, showing the 14th century window surround, which was heightened during the late Middle Ages. Observe that the bricks in the upper part of the surround do not coincide with the bond in the 14th century brickwork. Cf Pl VIII.

några beväpnade danska och tyska rövare med våld tillägnade sig sakristanens nycklar till domkyrkan och dess sakristia, trängde in i sakristian och bröt upp kistorna och lade beslag på en del av de där förvarade penningarna (AC 1, s 229). Sakristian har sålunda existerat som byggnad år 1318.

Södra kapellbyggnaden

Sidoskeppsmuren mellan södra korsarmen och tillbyggnaden söder om tornet innehåller medeltida tegelmurverk av två skilda slag (s 36) samt skarvar och spår efter bortrivna anordningar, vilka tillsammans avslöjar något om sidoskeppets utbyggnadshistoria (pl VIII). I murens nederdel finns gråstensblock, till vilka tegelmurverk omsorgsfullt anslutits. Över en nivå 5 m från marken består muren enbart av tegel. På en höjd av 7,7 m i det västra sidoskeppsfacket och 8 m i det östra konstateras rester av avbilade och igenfyllda strömskift. Dessa har framträtt i fasaden före Brunius' förändring av exteriören, eftersom Forsander noterar »de fördjupade decorations impressionerne» i båda väggpartierna; »de kantige intrycken» jämföres med motsvarande utsmyckning på sakristian (VSLB fol 137). Ovanför strömskiftsresterna kan en gräns iakttagas mellan två till sin karaktär skilda tegelmurverk (s 36, pl VIII). I murens övre del löper skiftgångarna obrutna fram till södra korsarmsmuren. Där strömskiftet slutar i östra facket bildar det äldre tegelmurverket ett tydligt murhorn (fig 81), vilket kan följas 1,5 m under gränsen för påbyggnaden. Öster om detta horn, som är beläget 1,5 m från korsarmsmuren, finns en isättning med gråstensmurverk, som har samma utseende ända från grunden.

Spåren i fasaden visar att sidoskeppet ursprungligen inte gått ända fram till tvärskeppet. Brunius' fönster och en numera igensatt portal från 1898 har förorsakat sådana ingrepp i muren att det nämnda hörnet inte kan beläggas i nedre delen av väggen, men äldre avbildningar av kyrkan (fig 103, 108) visar att det här stått en ganska låg strävpelare. Den framträdde i stympat skick.⁶⁸ Tydligen blev den avkapad då sidoskeppet förenades med tvärskeppet. Gråstensblocken i den då lagda kompletteringsmuren ger intryck av att ha blivit inhuggna i murhornet för förbandets skull.

Södra sidoskeppet torde alltså äldst ha framträtt

som ett kapell, utbyggt vid det romanska långhuset. Resterna av ytterhornet mot öster ger förklaringen dels till läget för sydmurens två ursprungliga fönsteröppningar, vilka ej korresponderar med de senmedeltida valvtravéerna, dels till placeringen av en ursprunglig strävpelare i östligare delen av det västra sidoskeppsfacket (pl VIII). Fönstren har haft tegelomfattningar med tre språng mellan murhorn och karm. Skarvar mellan det äldre och yngre murverket anger att anfangen för bågavtäckningarna befunnit sig 34 resp 35 skift över fönsterbänken. Vid den senare påbyggnaden av muren har fönstren höjts 1,35 m (13 resp 12 skift, jfr fig 82 o pl VIII).

På murens insida finns hörnen till de ursprungliga fönstersmygarna bevarade på en sträcka av 3,25 m resp 3,4 m över fönsterbänkhöjd (pl XI, B och D). Vid en senare ändring har smygen minskats med en stens längd och sålunda gjorts rakare (C och E). Det äldre tegelmurverket skiljer sig från det yngre här som i ytterfasaden genom att det har ryggstrukna fogar. Under det västra sidoskeppsvälv har betydande partier av muren klätts med det senare teglet. Den sekundära isättningen, som visar sig vara samtidig med det senmedeltida valvet, har strax väster om pilastern mellan valven en form som anger att här tidigare funnits en valvkonsol (i höjd med F, pl XI). Läget svarar mot resterna av strävpelaren mitt på yttermuren. Kapellet synes sålunda varit täckt med två kryssvalv.

I samband med den senmedeltida valvslagningen har väggen i sidoskeppets östra travé — öster om och över nuvarande fönster — fått en beklädnad av tegel som lagts med liggsidan utåt (pl XI, A). Detta visar att en oregelbundenhet i muren skulle döljas. Här har utan tvivel den antagna östra kapellmuren haft sin anslutning till sydmuren. Fönster- och dörrhåll har spolierat de rester som tidigare bör ha funnits. Endast en knappast skönjbar brytning i väggflykten skvallrar nu om sammanfogningen av den ursprungliga sydmuren med korsarmens västmur.

Fundamenten till sydkapellets östmur har så gott som helt förstörts genom gravgrävningar o d. Endast ett mindre parti av mursulan framkom vid grävningundersökningen 1957–1958.⁶⁹

Kapellets västra mur försågs med en portal, av vilken numera endast återstår en rest av den invändiga bågomfattningen över öppningen till själa-

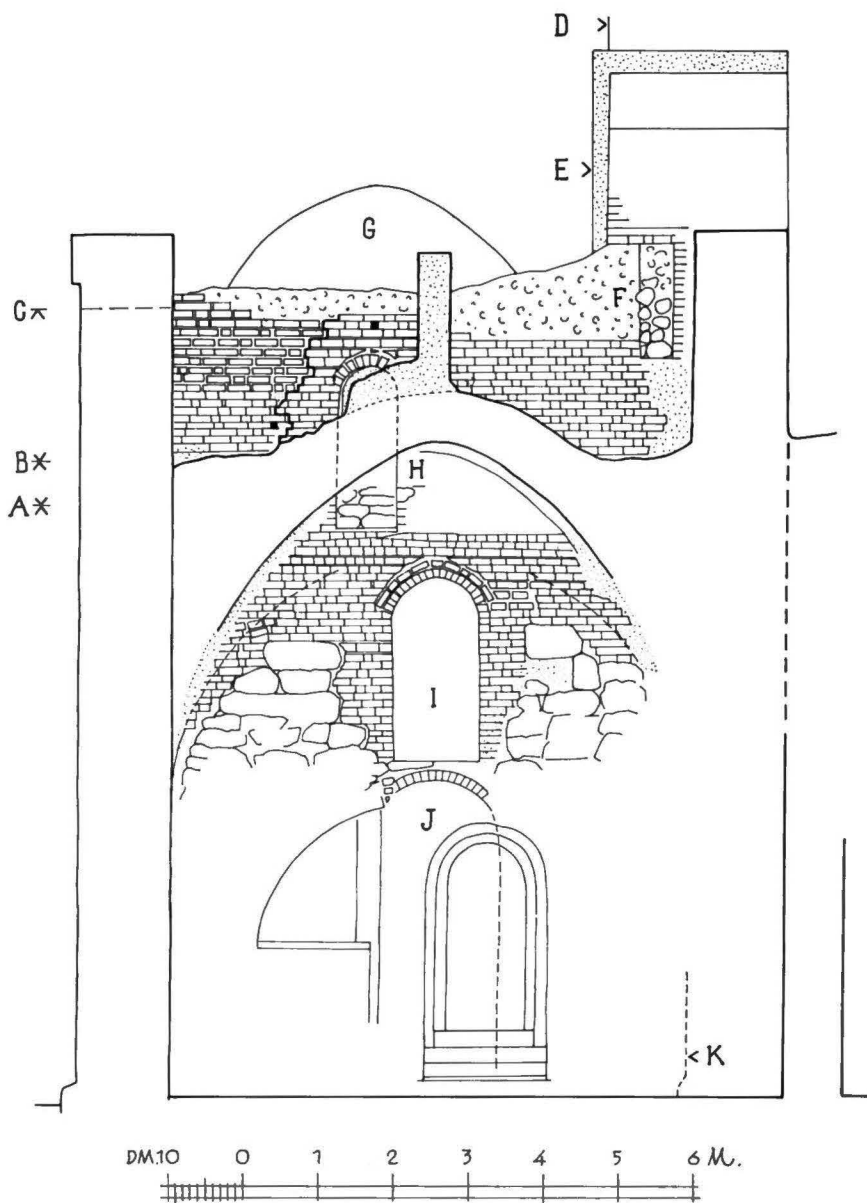

Fig 83. Södra sidoskeppets västra mur. A läge för strömskift i sydmuren, B ursprungligt murkrön (1300-tal), C murkrön (1400-tal), D tornmuren, E trapphus, F igensatt ingång till kyrkvinden från spiraltrappan, G valv över kapitalsalen, H dörröppning till 1300-talskapellets vindsvåning, I fönster, igensatt under senmedeltiden, J rest av ursprunglig dörröppning (1300-tal), K läge för 1100-talskyrkans södra långhusmur. 1 : 100, uppm E Gustafsson 1958. *W wall of S aisle. A position of a diagonal course in the S wall, B original coping of wall (14th century), C coping of wall (15th century), D tower wall, E staircase, F closed entrance to attic from spiral stairs, G vault over Chapter House, H doorway into attic of 14th century chapel, I window, closed in late medieval times, J remains of original doorway (14th century), K situation of S wall of nave of 12th century church.*

Fig 84. T h. Parti av södra sidoskeppets, det ursprungliga kapellets, västgavel, sett från kapitalsalen. A fönsteröppning, B dörröppning, C under senmedeltiden påbyggt murparti, c gråsten i valvkonsoler och upplag för gångjärnshakar. 1 : 100, uppm E Gustafsson 1958.

Right. Part of gable of S aisle, originally W gable of the chapel, from the Chapter House. A window, B doorway, C wall built during late medieval times, c granite rubble in vault corbels and supports for hinge hooks.

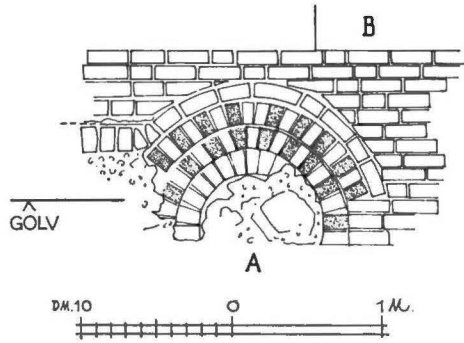
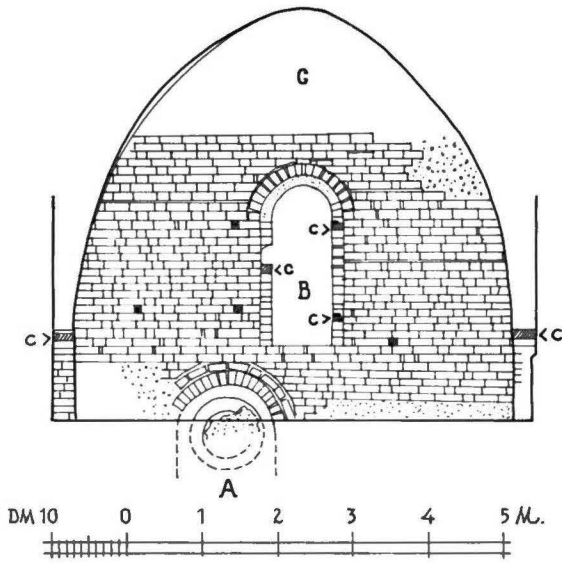

Fig 85. Detalj av fönsteromfattning i södra sidoskeppets ursprungliga västgavel. Jfr fig 84, 87. 1 : 50, uppm E Gustafsson 1958.

Detail of window surround in original W gable of S aisle. Cf figs 84, 87.

koret (fig 83J, 95, jfr Gustafsson 1962, s 117f). Över denna murades ett rundbågigt fönster med inre snedsmyg (fig 83I). Av fönstrets utvändiga, rundbågiga omfattning är endast överdelen synlig ovanför tunnvalvet mellan själakoret och gamla kapitelsalen (fig 53, 84A). Innanför ett halvvstens språng följer två valvringar som tydligen bildat full cirkelform (fig 85, 87). Det har sålunda funnits en rund dageröppning i fönstrets övre del och under denna en, eller möjligen två smala, rund- eller spetsbågiga gluggar. I murens övre del finns ytterligare en rundbågig öppning, som fört till vindsutrymmet över kapellet (fig 83H, fig 84B). Rester av ursprungliga gångjärnshakar på upplag av gråsten (fig 84c) visar att det här suttit en dörr, som slagit utåt. Öppningen torde ha tillkommit för att möjliggöra upphissning av föremål ovanvalvs, där det sålunda funnits ett förrådsutrymme. Samtidigt med murningen av kapellets västmur anordnades en spiraltrappa av tegel i vinkeln mot tornet. Ingången, som upptogs i södra tornmurens östligaste del, har rak avtäckning och tegelmurat anslag för en dörr. I trapploppet gjordes ett vilplan med ingång till tornets andra våning och en smyg ut i södra tornmuren med en ljusöppning, som från början torde varit rakavtäckt (fig 53, 86, Gustafsson 1962, s 120). I tegelomfattningen finns ursprungligt insatta gångjärnshakar på gråstensupplag, som visar att öppningen haft en trälucka. Mellan detta vilplan

Fig 86. Parti av södra tornmuren, sedd från kapitelsalen. a markerar sekundära tegelstöd under valvkonsoler, b huggstenslist i den ursprungliga tornfasaden, c gråsten i valvkonsoler och upplag för gångjärnshakar. 1 : 100, uppm E Gustafsson 1958.

Part of S wall of tower, from the Chapter House. a marks secondary brickwork support under vault corbels, b tooled stone moulding in the original front of the tower, c granite rubble in vault consoles and supports for hinge hooks.

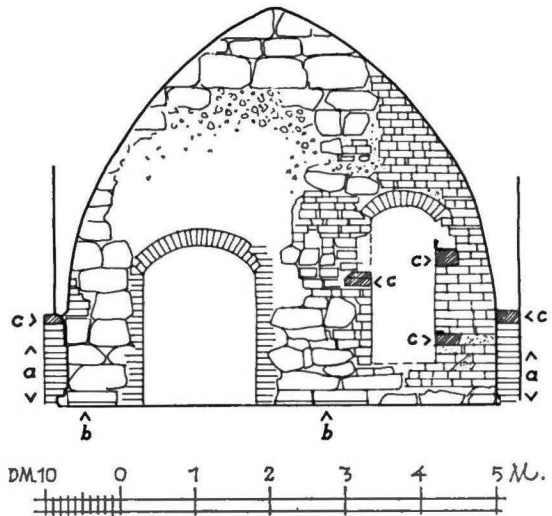

Fig 87. Detalj av fönsteromfattning i södra sidoskeppets ursprungliga västgavel. Jfr fig 85. Foto Smål Mus 1958.

Detail of window surround in original W gable of S aisle. Cf fig 85.

och trappans mynning i tredje tornvåningen (fig 88) finns en igenmurad rektangulär öppning, som fört in till sidoskeppsvinden (fig 83 F).

Västra kapellmurens övre parti utgör en del av en snedgavel, som vid den senmedeltida gestaltningen av sidoskeppet påmurades och fick ett jämnt murkrön. Påmurningen ligger i förband med den förhöjda delen av sydmuren. Gränsen mellan de båda murverken framträder tydligt i västmurens södra del över nuvarande sidoskeppsvalv (fig 83, 89). Takfallslinjen kan ungefärligt angivas med utgångspunkt från den sannolika höjden på sydmuren.

Förekomsten av en snedgavel på västmuren talar för att kapellbyggnaden haft pulpettak mot söder. Murarnas höjd och takvinkeln förutsätter att de romanska långhusmurarna fått en förhöjning, liksom långhustaket. Detta kan ha skett redan i samband med östpartiets ombyggnad (s 72) eller efter branden 1276.

Norra sidoskeppet

Norra sidoskeppets yttermur har fått sin sträckning i linje med korsarmens gavelfasad. Murverket är enhetligt upp till 8–8,5 m höjd över nuvarande markplan, bortsett från sådana partier som tillkommit vid ändringar av fönster- och dörröppningar samt vid lagning av skador. Att döma härav har sidoskeppsmuren ursprungligen varit lägre än nu. I vart och ett av de två väggfacken finns rester av en med tegel klädd fönsteromfattning (pl IX, XII). Eftersom teglet är svårt skadat går det ej att bestämma murningens ursprungliga karaktär. I det västra fönstret, som har de bäst bevarade resterna, har avtäckningen såväl i inre som yttre murlivet haft en mycket flack båge av halvtstens tegel. Tillräckligt mycket återstår ej för att avgöra om valvet varit spets- eller stickbågit. Fönsterbredden kan ej heller bestämmas. I det östra fönstret har bågens övre del ommurats vid en fönstervidgning i nyare tid. Båda öppningarnas placering i muren är ursprunglig. Fönsterlägena är ej symmetriskt anbragta under de senmedeltida stjärnvalvens sköld-

Fig 88. Spiraltrappans mynning i sydöstra hörnet av tornets tredje våning. Jfr fig 59. Foto E Gustafsson 1959.

Opening of spiral staircase in SE corner of second storey of tower. Cf fig 59.

bågar. Det breda fönstret i västmuren (fig 61 B), igensatt då tillbyggnaden norr om tornet uppfördes på 1750-talet (s 127), har en tegelomfattning som helt är från nyare tid. En vidgning av fönstret i denna mur planerades 1737 (s 119) och genomfördes sannolikt efter branden 1740. Den ursprungliga öppningen bör ha varit betydligt smalare och haft ett högt fönsterbänksläge. Då sidoskeppet byggdes anordnades nämligen en portal i västgaveln som en motsvarighet till dörröppningen i sydkapellets västmur. Rester har bevarats av portalens murhörn, bestående av täljstensblock med romansk behuggning, övertagna från 1100-talskyrkans långhus (fig 61 B, jfr s 66).

Vid sidoskeppets byggande upptogs en bågöppning in mot norra tvärskeppsarmen. Öppningen har varit relativt trång att döma av det från norra väggen framspringande murparti, som fanns kvar fram till Brunius' omgestaltning av kyrkan (fig 69). Det borttogs sålunda ej i samband med den senmedeltida valvslagningen. Om motsvarande murstycke funnits söder om bågöppningen kan ej avgöras, men det förefaller sannolikt. Murverket på nordsidan av pelaren mellan mittskepp och tvärskepp ger nämligen intryck av att vara samtidigt med valven (jfr s 62).

Vidare får förutsättas att sidoskeppet satts i förbindelse med det romanska långhuset genom en eller två bågöppningar.

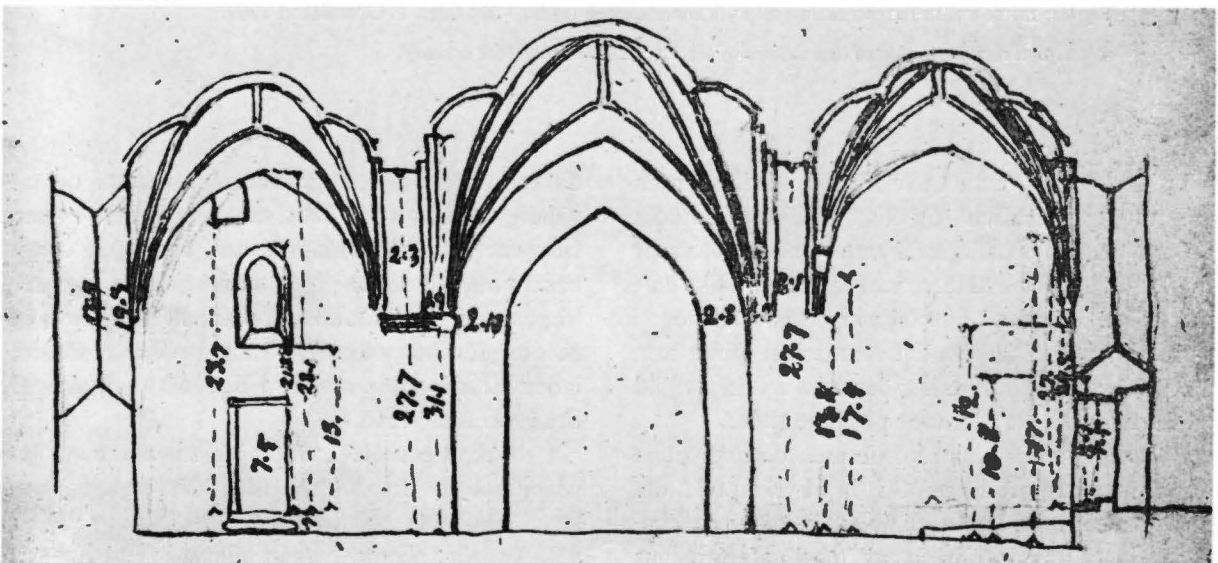

Fig 89. Detalj av södra sidoskeppets gavel mot väster ovan sidoskeppets västra valv. Jfr fig 83. Foto Smål Mus 1958.

Detail of gable of S aisle looking W above W vault of aisle. Cf fig 83.

Fig 90. Tvärsektion mot väster av C G Brunius 1845. Brunius' saml bd XXXV, ATA.

Cross section looking W by C G Brunius, 1845.

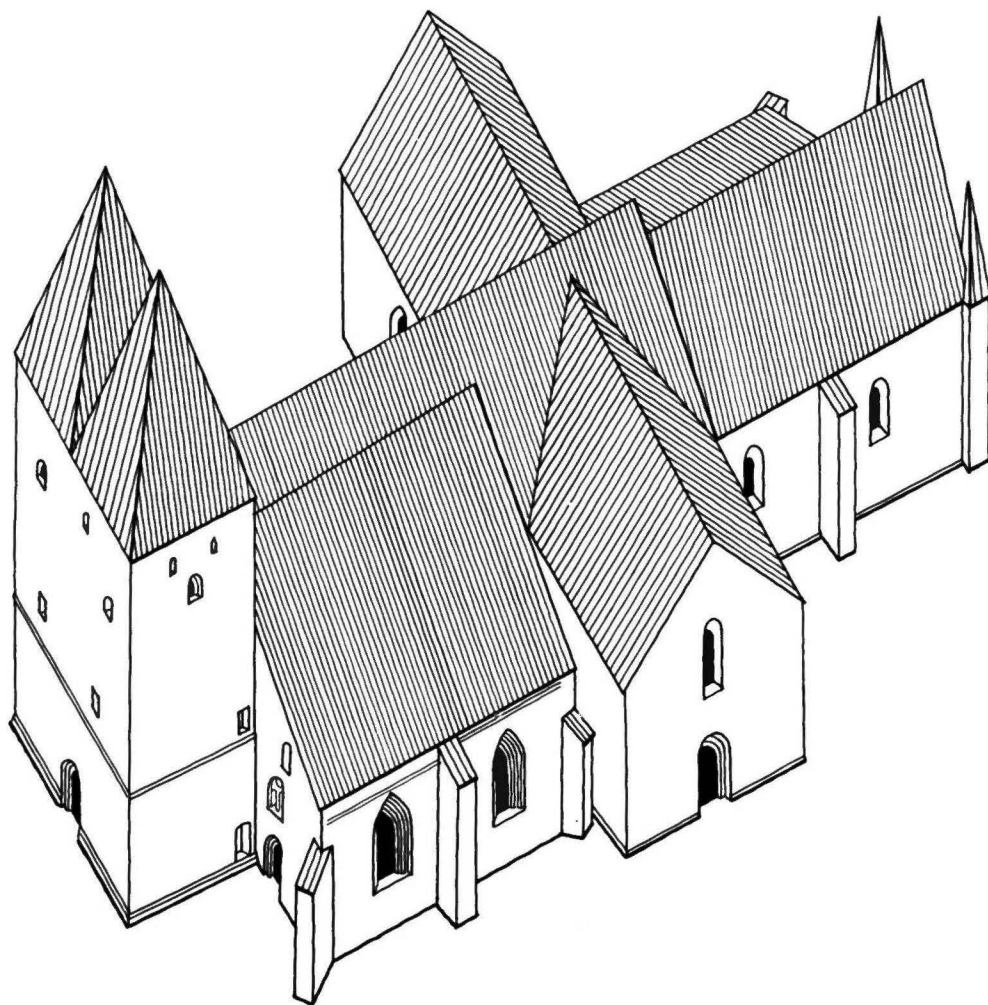

Fig 91. Försök till rekonstruktion av kyrkans utseende under 1300-talet. E Gustafsson 1969.

Attempted reconstruction of appearance of the Cathedral during 14th century.

I sidoskeppets östra travé finns i nordmuren en ursprunglig murnisch (fig 92, pl XII), rakavtäckt genom en stenflisa. Tegelväggarna i nischen saknar spår av puts eller kalkfärg, varför de sannolikt haft träklädsel. På grund av placeringen ganska högt i väggen är det mindre troligt att nischen tjänat som förvaringsskåp. Kanske har den hyst en helgonbild i anslutning till ett nedanför placerat altare.

I västra travéen syns i nordmuren de obetydliga resterna av en portal, som fört in i kyrkan från det forna vapenhuset. Ingången är sekundärt upptagen, vilket särskilt väl framgår av tegelomfattningens

dåliga anslutning till gråstensmurverket i det utvändiga murlivet vid östra smygen (pl IX) — västra smygens tegelomfattning är helt borttagen i samband med portens igenmurning med gråsten. Vapenhuset var sålunda ej planerat vid sidoskeppets uppförande, vilket för övrigt bevisas av fönstret i den norra och portalen i den västra muren av ifrågasvarande travé.⁷⁰

I nordmurens östra del inom samma travé har påträffats en ursprunglig liten dörröppning med tegelomfattning och stickbågig avtäckning (fig 92, 93). Anslaget och de kvarsittande gångjärnshakarna

omtalar att öppningen haft en dörr som stängts inifrån kyrkan. Dess tröskelsten, som ligger 0,6 m över den medeltida golvnivån, bär spår av nötning, liksom en innanför liggande trappsten. Genomgången har tillmurats med stora gråstensblock och tegel redan under medeltiden, sannolikt under dess slutskede, vilket framgår av det hållfasta bruk som använts för igensättningen. Dennas synliga, relativt släta yta ligger 0,5 m innanför vägglivet; öppningen har sålunda en tid framträtt som en nisch i väggen.

Omedelbart över dörröppningen sitter en samtidigt med denna murad, fönsterliknande öppning. Gluggen har stickbågigt valv, halvstens språng och raka, inåtgående smygar. I den partiellt frilagda västra smygen har omsorgsfullt rygstrukna fogar konstaterats. På tegelytorna har vidare svarta sotstråk iakttagits, vilket visar att häftig brand dragit igenom öppningen. Igenmurningen av gluggen har skett samtidigt med valvslagningen; isättningen har exakt samma tegel och fogbruk som valvsvickeln. Anmärkas bör att valvpilastern härrör från Brunius' ombyggnad. Tidigare fanns det här en väggkonsol (fig 100, jfr s 98).

Mot dörröppningen och gluggen svarar en strävpelari liknande utbyggnad, vars grund delvis bevarats, förbandsansluten till sidoskeppsmuren (pl VII, IX). Utbyggnadens västra väggliv har bildat trubbig vinkel mot sidoskeppsväggen. Den senare uppvisar över grundklacken ett sårigt murverk med rester av en bortbilad tegelmur som gått ut ifrån muren samt öster därom, delvis dold av Brunius' strävpelare, en gråstensisättning, svarande mot den invändigt konstaterade genomgången i muren.

Funktionen hos denna utbyggnad, som alltså haft förbindelse med kyrkorummet via den ovan beskrivna dörröppningen, kan synas svårförklarlig. Eftersom vapenhuset är sekundärt i förhållande till sidoskeppet (jfr ovan) medan dörröppningen och utbyggnaden är samtida med detta kan det ej röra sig om en murtrappa som fört till utrymmet över ett eventuellt valv i vapenhuset. Ett trapphus för en uppgång till sidoskeppsvinden kan ej heller ifrågakomma, då sidoskeppsmuren i det sannolika äldsta »vindsplanet» saknar varje spår av någon genomgång från ett trapplopp. Resterna av utbyggnadens anslutning till sidoskeppets murverk kan för övrigt endast följas till 5,5 m höjd över grunden. Troligast

Fig 92. Detalj av norra sidoskeppets västligaste travé med igenmurad ljusglugg och dörröppning till en murtrappa, som sannolikt fört till ett s k predikotorn. Foto E Gustafsson 1959.

Detail of westernmost bay of N aisle with closed light-hole and opening into a wall staircase, which probably led to a so-called sermon tower.

är att utbyggnaden varit ett s k predikotorn, försett med en öppning och lucka mot kyrkogården. Från en sådan »utvändig» predikstol kunde predikan ske till en på kyrkbacken församlad större menighet.⁷¹ Från dörröppningen i sidoskeppet har en gång med trappa lett upp till predikantens plats. Den lilla fönsterliknande öppningen i innerväggen kan ha tillkommit för att trappan skulle få bättre belysning. Placeringen av en utvändig predikstol på domkyrkans nordsida förefaller naturlig då det här fanns ett större kyrkogårdsutrymme än på sydsidan.

När vapenhuset senare uppfördes kom utbyggnaden att ingå som en del i dess östmur. Igensätt-

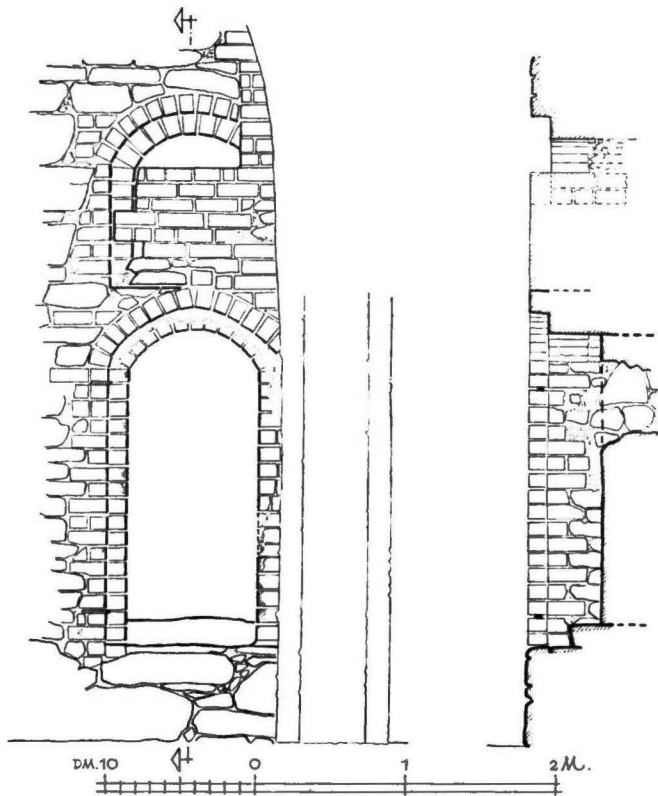

Fig 93. Ingång till trappa i norra sidoskeppets norra mur samt ljusglugg. Jfr fig 92 och pl XII. Valvpilastern tillkom på 1800-talet. Jfr fig 100. 1 : 50, uppm E Gustafsson 1959.

Entrance to staircase in N wall of N aisle and light-hole. Cf fig 92 and Pl XII. The vault pilaster was added in the 19th century. Cf fig 100.

ningen av passagen måste ha skett vid detta tillfälle. Predikatornets murar kom att stå kvar efter vapenhusets rivning, då de ingick i en strävpelare (fig 17 där murpartiets sneda fasad mot väster tydligt framträder). De bortogs först då strävpelarna omplacerades av Brunius. I en dessförinnan gjord skiss av kyrkans nordfasad har konturen av en rundbågig glugg i strävpelaren inritats (fig 94). Har omfattningen till predikatornets lilla öppning alltså avtecknat sig i denna? Påpekas bör emellertid att skissen också visar en liknande glugg på den västligaste strävpelaren, dvs på den rest av västra vapenhusmuren som då stod kvar. En öppning på denna plats förefaller helt obegrädd.

Några valv inslogs tydligen inte vid sidoskeppets uppförande. Om så varit fallet hade en snedställd strävpelare byggts mot nordvästra ytterhörnet. Inga rester av en sådan har kunnat iakttagas. För det senmedeltida valvets försträvning kunde västmuren i det ungefär samtidigt uppförda vapenhuset utnyttjas.

Efter sydkapellets och norra sidoskeppets uppförande torde kyrkans långhus ha framträtt med ett pseudobasilikalt yttertak av ganska låg resning.⁷²

Datering av kapell och sidoskepp

Frågan om kapellets tillkomsttid kan knappast besvaras nöjaktigt genom en arkitekturhistorisk granskning eftersom blott rudiment av byggnadsdelen återstår. Murningstekniken och de omsorgsfullt utarbetade detaljerna, tex i gavelmurens fönsteromfattning, har dock en avvikande och klart äldre karaktär än motsvarande företeelser i kyrkans senmedeltida partier, varför en större tidsskillnad måste förutsättas. Då det historiska källmaterialet ej lämnar stöd för antagandet av en nybyggnadsaktivitet under 1400-talets förra hälft eller 1300-talets senare del (jfr s 92) synes det riktigast att datera kapellet till förra hälften av 1300-talet, i all synnerhet som en rad altartiftelser vid domkyrkan är belagda under denna tid. Den från Varend börjande linköpingsbiskopen Karl⁷³ instiftade 1311 ett

nytt prebende till »den allsmäktiges, jungfru Marias, den helige Sigfrids och alla helgons ära» (DS 1782). Lagmannen över Tiohärads Tuke Jonsson (Läma), död 1321, inrättade ett annat prebende, vilket år 1327 utökades av brodern Håkan Jonsson (DS 2615). Vidare stod Tuke Jonssons son, riddaren Karl Tukesson, bakom en altarestiftelse, känd genom det testamente som hans hustru Ramfrid Bengtsdotter upprättade 1346. I detsamma ihågkommes prästen vid det altare, som hennes make hade inrättat i domkyrkan (DS 4039). Ytterligare en stiftelse kan hänföras till 1300-talets förra hälft. Jarlen Erengisle Sunesson (båt) skänkte år 1392 sin tidigare sätesgård Hultaby i Näsby socken med tillhörande gods jämte andra gårdar till S Andreas' kapell i Växjö domkyrka, vilket grundats av hans förfäder och släktingar (per progenitores et cognates michi carissimos = genom [eller: av] mig mycket kära förfäder och släktingar; DN 8: 1, 217). Erengisle Sunessons fader Sune Jonsson, som på 1330-talet var lagman i Tiohärads, dennes broder Peter, som synes ha haft ett betydande antal gårdar i nordöstra Varend, samt deras svärsöner hade under 1300-talets andra fjärdedel en mycket betydande ställning.⁷⁴ Kapellstiftelsen bör ha skett före 1339, eftersom Sune Jonssons död inträffade senast detta år (DS 3451).

Tyvärre finns ingen bevarad urkund som omtalar var i domkyrkan Andreaskapellet varit beläget. Benämningen »capella sancti Andree» (S Andreas kapell) i Erengisle Sunessons donationsbrev anger dock att det rört sig om en särskild rumsenhet (jfr KL VIII, sp 246ff), varför en lokalisering till östra delen av kapellbyggnaden söder om långhuset ligger nära till hands. Den västra travén har att döma av portalen i gavelmuren haft karaktär av entrérum till kyrkan. Även i detta kan helgonaltaren ha varit placerade.

Undersökningen av norra sidoskeppet har tydligt visat, att dess murar är äldre än de senmedeltida stjärnvalven och det rivna vapenhuset. Slitaget på trappstenarna i den igensatta passagen till »predikortornet» är upplysande. Det bör sålunda ha förflutit lång tid mellan sidoskeppets tillkomst och dess senmedeltida omgestaltning. Murverkets detaljer, främst förekomsten av ryggestrukna tegelfogar, tyder på närmare samband med sydkapellet än med de

senmedeltida byggnadsdelarna. Den historiska situationen ger dessutom visst stöd för ett antagande att sydkapellets uppförande och domkyrkans utvidgning mot norr ägt rum ungefär samtidigt.

Från 1340-talet och början av 1350-talet föreligger några dokument som ger uttryck för en bestämd ambition hos Magnus Eriksson att gynna Växjökyrkan och stärka biskopens maktställning.⁷⁵ Den 13 februari 1342 fick Växjö sina första stadsprivilegier. I brevet betonas, att S Sigfrid och domkyrkan lidit svårt avbräck av att Växjö inte varit köpstad. Värendsbornas handel skulle nu helt förläggas till Växjö; av bötesbeloppen för olovlig handel skulle hälften gå till domkyrkans byggnadskassa, hälften till »then biskoper ähr och staden tillhöre». Köpstaden skulle sålunda underställas biskopen. Något intrång på biskopens och prelaternas egendomar fick ej ske; köpstaden skulle »till handel och giärning byggias, biskopper och canicher till ingen misshuft eller skade».⁷⁶ Genom donationsbrev 1347 och 1349 (DS 4248, 4439) erhöll biskopen kungens gods i Nättraby vid blekingekusten samt ett antal byar längs en av förbindelselederna mellan Varend och Blekinge, den s k Lyckåvägen. I urkunden från 1347 framhålles att donationen föranletts av att växjöbiskopen saknade egendomar vid havet och därigenom förorsakades onödiga kostnader. Donationerna avsåg att ytterligare stärka biskopens handelspolitiska ställning. Vidare gav Magnus Eriksson domkyrkan 100 mark penningar till »bygning» då han 1346 upprättade sitt testamente (DS 4069). Slutligen gjorde han 1352 en framställning hos påven att avlatsförmåner skulle beviljas dem som på vissa dagar besökte domkyrkan, vilken som det heter länge varit ödelagd på grund av fattigdom, men som nu blivit återställd genom frikostiga kungliga skänker (DS 5362, 5364).

Påståendet att kyrkan varit ödelagd (extiterat desolata) får inte tagas bokstavigt men det ger likväl en fingervisning om att domkyrkans fabrica tidigare saknat resurser för annat än nödortfört underhåll. Kungens aktioner till förmån för Växjökyrkan hade sålunda kommit domkyrkobyggnaden tillgodo. Bakom formuleringen »nunc regis largicionibus reformata» (= nu återställd tack vare konungens frikostiga gåvor) skönjes en byggnadsverksamhet utöver enkla reparationsarbeten. Det är

sålunda tänkbart att man först under 1340-talet kunnat fullborda södra kapellbyggnaden. Även om kapellet har baserats på enskildas donationer ger dess gestalt av »dubbelkor» med entré från kyrkogården och spiraltrappa till torn och kyrkvind en anvisning om att bygget också varit beroende av fabricans medel.

Stadsprivilegiernas bestämmelser att virdarnas handel skulle koncentreras till Växjö och att alla hantverkare ute på landsbygden skulle flytta in i staden gjorde det givetvis nödvändigt att skaffa större utrymme i domkyrkan, där den egentliga menighetsdelen blott bestod av det romanska långhuset. En utbyggnad torde också ha aktualiserats av växande skaror tillfälliga besökare, särskilt vid marknadsdagarna. Den ökade betydelse Sigfridskulten hade fått bör ha varit en bidragande orsak. I Magnus Erikssons donationsbrev 1347 möter Sigfrid för första gången som en rikets skyddspatron. I suppliken från kungen till kurian 1352 omnämnes domkyrkan som »sue prime ecclesie cathedrali regni sue» (= åt [eller: för] sin första domkyrka i sitt rike). Detta visar att sigfridslegendens framställning av Sveriges kristnande och växjökyrkans äldsta historia vunnit officiellt erkännande (jfr s 9).⁷⁷

Mot denna bakgrund är det troligt att också norra sideskeppet börjat byggas före 1350.

Det har antagits att växjökyrkans dugande ledare, biskopen Thomas Johannis, legat bakom kungens åtgärder på 1340-talet för att stärka biskopens makt och ekonomi.⁷⁸ Han torde också ha varit mannen att organisera och bedriva en förbättring och utvidgning av domkyrkobyggnaden vid denna tid. På 1350- och 1360-talen var han däremot sällan i sin stiftsstad på grund av sina rikspolitiska engagemang. Från 1369 togs hans krafter även i anspråk för att leda byggandet av Vadstena kloster och sköta dess ekonomi.⁷⁹

Den politiska oron i landet efter mitten av 1300-talet gör det vidare mindre troligt att någon nybyggnadsverksamhet bedrivits vid domkyrkan. Den blev istället direkt drabbad av krigshändelserna, sannolikt på 1360-talet. I ett av påven Urban V utfärdat avlatsbrev år 1370 lämnades indulgens för dem som besökte kyrkan på vissa dagar och bidrog till dess iståndsättning. Av brevet ordalydelse

framgår att kyrkan blivit eldhärjad i samband med krig (*ecclesia Vexionensis ex eo quod dudum occasione guerrarum, que in illis partibus vigerunt, extitit ignis incendio combusta* = därför att Växjö kyrka nyligen till följd av de krig som rasade i dessa trakter blev härjad av eldsvåda; RA, KHK). Brandspåren i den ovan beskrivna gluggen i norra sideskeppet kan måhända sättas i samband med denna förödelse. Endast provisoriska reparationer synes därefter ha utförts. I slutet av 1300-talet var nämligen kyrkan åter i stort behov av hjälp. 1395 gav Bonifacius IX avlat åt dem som lämnade bidrag till kyrkans fabrica; i brevet sägs att kyrkan hotar att förfalla och att omfattande reparationer behövs (*ecclesia Wexionensis que minatur ruinam multa reparacione indigeat* = Växjö kyrka som hotar att störta samman kräver mycken reparation; RA, KHK). Från 1399 och 1401 föreligger nya indulgensbrev till förmån för domkyrkan (RA, KHK, SD 2850); i det senare framhålles ånyo besökarnas bidrag till kyrkans reparation som en förutsättning för att avlat skulle beviljas.

Det måste förutsättas att en grundlig iståndsättning genomfördes i början av 1400-talet. Inga dokument finns bevarade som belyser förhållandena. Omöjligt är det dock inte att den år 1412 omtalade, betydande penninggåva, som drottning Margareta tidigare lämnat för »en eviga mässa», har haft ett samband med arbeten på byggnaden, eftersom medlen tydligen förvaltats av »domkyrkan», dvs fabrican (SD, 1536).⁸⁰

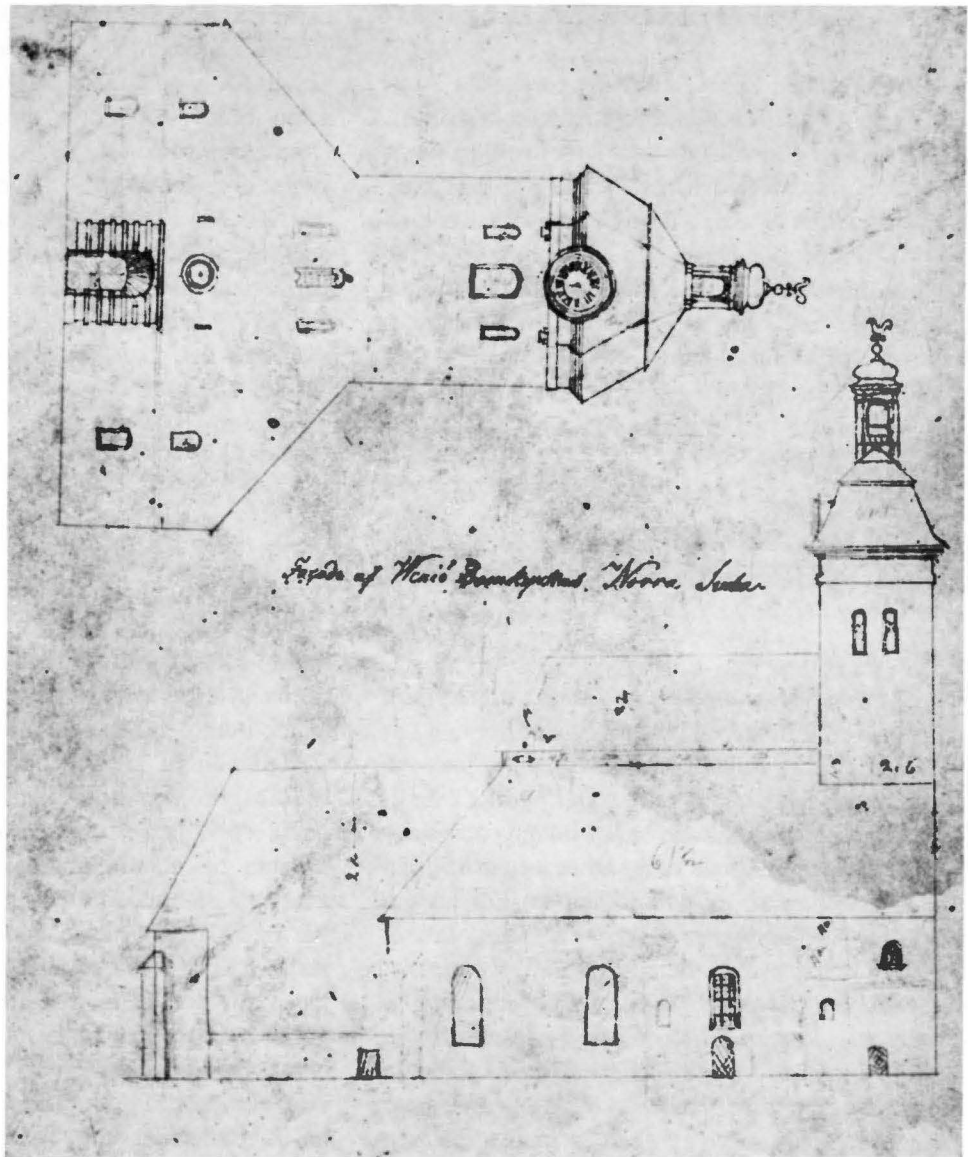
Funktionssynpunkter

När ombyggnaden av domkyrkans östparti hade genomförts på 1200-talet fick S Sigfrids relikskrin sin plats på eller vid det nya högaltaret i sanktuariet, för vilket hela östra travén i koret torde ha reserverats. Det är obekant vilket år den högtidliga translationen från det gamla koret ägt rum men dagen har varit den 15 februari.⁸¹

I det nya koret och tvärskeppet fick domkyrkan utrymmen som möjliggjorde en rikare liturgi och en mera omfattande kortjänst. I korsarmarna kunde sidoaltaren för privatmässor anordnas. Portalerna i tvärskeppets nord- och sydmurar fungerade sannolikt dels som biskopens och kanikernas ingångar till kyrkan, dels som processionsportar. Då det endast

Fig 94. Kyrkans nord- och västfasader, tecknade av N M Mandelgren före ombyggnaden 1849–1853. Mandelgrenska saml, LUF.

N and W fronts of the Cathedral, drawn by N M Mandelgren before the restoration 1849–53.

fanns några få kaniker vid kyrkan⁸² torde det funnits tillräckligt antal platser för dessa inom korets västra travé. Det har knappast varit behövt att placera korskranket och sångläktaren så långt västerut som i den romanska triumfbågen. Det verkar troligare att anordningen funnits framför bågen mellan tvärskeppets mittravé och koret. Att skrank och läktare funnits framgår av Smålandslagens kyrkobalk, i bevarade versioner från 1300-talet.⁸³ Bland stadgandena om mål inför biskopsnämnd finns bestämmelsen att bannlysning skall

kungöras av biskopen och hans kaniker i läktaredörren, dvs inför församlingen i domkyrkan: »tha scal biscofer gangæ j læktæra dyr meth lærthum mannom sinom oc han bansätia».⁸⁴

Sakristian omtalas flera gånger i medeltida källor som plats för överläggningar, arvskiten och utfärdande av brev. Här torde kapitlet haft sin ordinarie sammanträdeslokal före senmedeltiden (jfr s 104). Här har givetvis också kyrkans skrudar, dyrbarheter och penningmedel förvarats. Det smala, tunnvälvda rummet, »inre sakristian», torde ha tillkommit just i

syfte att förse kyrkan med ett säkert förvaringsutrymme.

Kapellbyggnaden söder om det romanska långhuset speglar den för högmedeltiden karakteristiska företeelsen att enskilda personer låter instifta altaren och kapell med föreskrift om särskild mässläsning enligt donators önskan. I Växjö har domkyrkans fabrica under högmedeltiden sannolikt haft för svag ekonomi för att samordna sådana donationer med en genomtänkt plan för kyrkans utvidgning eller att verkställa välvning efter ett system som möjliggjorde en visuell förening av de olika rummen.

Därför kunde sydkapellet ej utbildas som ett regelrätt sidoskepp, ej heller omdanas till ett sådant när kraven på väsentligt ökade utrymmen för menigheten restes och norra sidoskeppet byggdes ut. Domkyrkan fick sålunda under högmedeltiden en ytterst oregelbunden plan och en svårgripbar rumsbild. Till följd av nya och ändrade funktioner hade den ena rumsenheten efter den andra lagts till den gamla stommen. Ända in i medeltidens slutskede behöll byggnadsverket den »additiva» prägel, som kännetecknar den förgotiska kyrkoarkitekturen (jfr KL IX, sp 609).

Den senmedeltida hallkyrkan

Ombyggnadsarbeten

Under medeltidens slutskede genomgick domkyrkan en stor förändring, till vilken drivkrafterna varit önskemålen om fullständig valvslagning och en öppnare, enhetligare interiör. Den gotiska hallkyrkotypen med lika höga valv i huvud- och sidoskepp och utan skiljande väggpartier mellan de olika rumsenheterna har varit förebildande. För att genomföra ett ombyggnadsprogram efter sådant mönster krävdes först och främst att sydkapellet förenades med tvärskeppsarmen, att sydmuren höjdes och att västgaveln fick en påbyggnad. Analysen av murverket i södra sidoskeppsmuren och i muren mot själakoret (s 83) har visat hur dessa ändringar genomförts. Höjningen av de ursprungliga fönstren skedde samtidigt med påmurningen, vilket visar att de två låga valven i kapellbyggnaden rivits i detta sammanhang. Strävpelaren mitt på kapellets yttermur flyttades något mot öster med hänsyn till det planerade valvsystemet och den i östra hörnet stående pelaren borttogs till större delen när luckan in till tvärskeppsväggen fylldes igen. Sedan sammanbindningsmuren kommit till och sydmuren höjts kunde kapellets östmur rivas, liksom södra korsarmens västmur. Vid detta tillfälle måste också övre delen av korsarmens gavelröste ha rivits och vissa ifyllningar gjorts för att krönet på muren skulle bli horisontellt och svara mot det nya sidoskeppets

murhöjd;⁸⁵ en påmurnning i tegel av den lilla i exteriören synliga återstoden av korsarmens västmur ingick i detta arbetsmoment.

Med hänsyn till den av spännvidden beroende sköldbågehöjden hos de planerade valven måste också en höjning av norra sidoskeppets yttermur komma till stånd. Norra korsarmens gavel fick genomgå samma förändring som på södra sidan. På underlag av de båda korsarmarnas östmur restes ett högt gavelröste (fig 18), sannolikt helt av tegel. En ny takstolskonstruktion kunde härefter göras för uppbärning av ett yttertak, som täckte hela kyrkbredden. För att få upplag för bindarbjälkarna bör mitterskeppsmurarna fått påmurningar på de partier där valvpelarna skulle utsparas. Den nya takresningen krävde en höjning av tornet, vilket påmurades i tegel ungefär till nuvarande murkrönets nivå.⁸⁶ Nya spiror uppfördes. Det har antagits att dessa domkyrkans senmedeltida spiror finns avbildade på den kyrkmodell, som en ängel visar fram för en helgonbiskop (S Sigfrid?) på en altarskåpsmålning från tiden omkr 1500 i Långemåla kyrka i östra Småland (fig 2).⁸⁷

Genom upptagning av en vid tornbåge förenades mitterskeppet med tornets bottenvåning, som blev ett högt och välbelyst rum sedan bjälklaget för den tidigare andra våningen tagits bort och ett stort, spetsbågigt fönster upphuggits i västmuren (pl X).

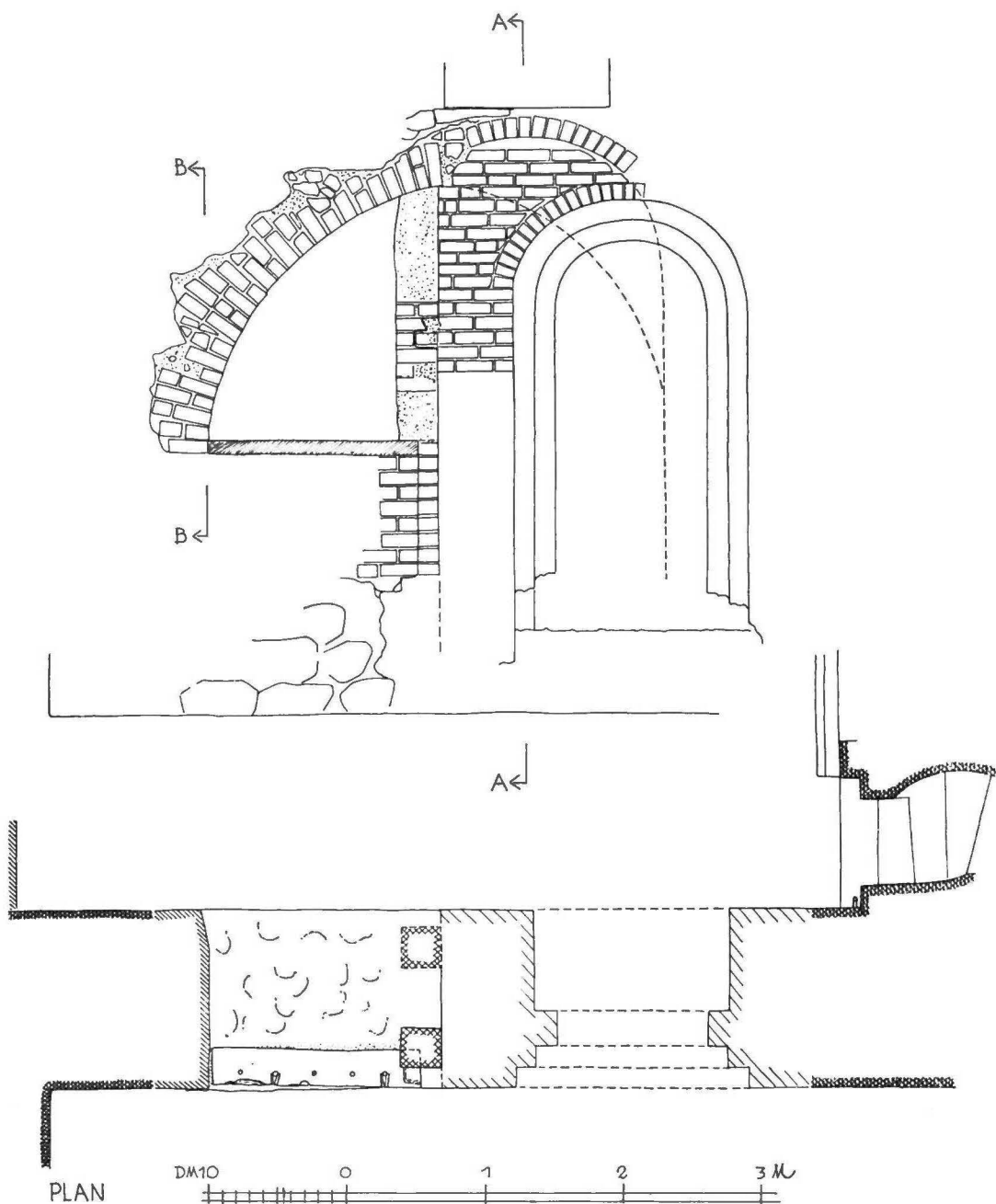

Fig 95. Fasad och plan av öppningen till själakoret, visande resterna av 1300-talsportal, kvartsirkelformad öppning från 1400-talet, stödpelare och rundbågig 1800-talsportal. Jfr fig 96. 1:50, uppm E Gustafsson 1958.

Front and plan of opening into the chantry chapel, showing the remains of 14th century portal, quarter-circle shaped opening dating from the 15th century, buttress and round-headed 19th century portal. Cf fig 96.

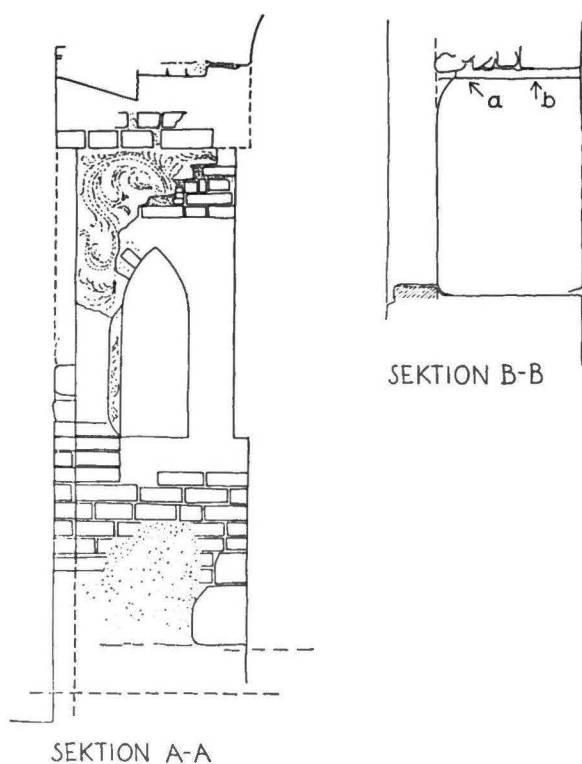
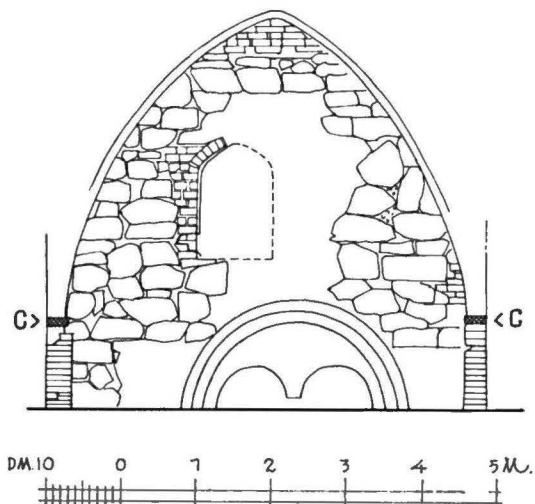

Fig 96. Sektioner genom öppningen till själakoret. A-A visar stöpelarens anordning, B-B visar hur kvartscirkelöppningen utnyttjats som förvaringsutrymme under 1600-talet. Ovanför den skrafferade plankan till det ursprungliga gallerverket en tunn mur, vid a och b avtryck av ett brädtak. Jfr fig 95. 1 : 50, uppm E Gustafsson 1958.

Sections of opening into the chantry chapel. A-A shows the buttress, B-B how the quarter-circle shaped opening was used as storage space during the 17th century. Above the hatched plank of the original grille is a thin wall, at a and b impressions of a wooden ceiling. Cf fig 95.

Flera av kyrkans fönsteröppningar torde för övrigt ha omgestaltats, bl a fönstret i korets östmur, vilket före Brunius' förändring var av samma art som fönstret i tornfasaden (fig 99). Tvärskeppsarmarna bör även fått nya fönster (jfr s 72f) med samma bänkhöjd som övriga sidoskepps-fönster; härvid har tvärskeppsportalernas bågar kapats och öppningarna satts igen.

Tillbyggnader

Den senmedeltida förändringen av domkyrkan innebar vidare att två nya byggnadsdelar tillkom, nämligen vapenhuset utanför norra sidoskeppets västra travé och själakoret söder om tornet.

Som framgått vid en undersökning av grundmurarna till det rivna vapenhuset har detta haft rektangulär plan med största utsträckning i öster-väster (pl VII). Anmärkningsvärt är att västra murens fasadliv ligger utanför sidoskeppets gavelflykt (se även fig 103). Det är möjligt att muren härigenom kunde motverka trycket från ett valv i västra sidoskeppstravén. Grunden har bestått av ett inre och ett yttre skal av större, obearbetade gråstenar och en kärna av murbruk och mindre stenar.⁸⁸ Inga finskift över grunden har bevarats. I byggnadsräkenskaperna från tiden före rivningen går det ej att få uppgifter om materialet i vapenhusmurarna. De knapphändiga notiserna om reparationsarbeten bidrager ej heller i övrigt till belysning av frågan om byggnadens utseende. Det är dock klart att norra muren haft ett gavelröste och att ingången från kyrkogården funnits i denna mur. Av portalen in till kyrkan finns endast obetydliga rester kvar (s 88). Det är ovisst om vapenhuset haft valv, i all synnerhet som murhörnen saknat strävpelare.

Tillbyggnaden söder om tornet har en i det närmaste kvadratisk plan. Sydmuren har sträckts närmare en halv meter längre ut än motsvarande mur i

Fig 97. Kapitelsalens södra vägg med rester av ursprunglig fönsteröppning. Valvets konsoler murade av gråsten (C) och tegel. Under konsolerna sekundära tegelstöd. 1 : 100, uppm E Gustafsson 1958.

S wall of Chapter House with remains of original window opening. The corbels of the vault are of granite (C) and brick. Secondary brick supports below the corbel.

sidoskeppet, vilket kan bero på bestämda utrymmeskrav (Gustafsson 1962, s 118). Måhända har också en försträvning av sidoskeppshörnet åsyftats. Den sneda vinkeln mellan de båda sydmurarna, synlig före exteriörens omdaning på 1850-talet, synes utvisa att en snedställd strävpelare ursprungligen funnits här och att en rest av densamma fick stå kvar vid tillbyggnadens uppförande.

Murarna är uppförda av kluvna gråstensblock. Vid västmurens anslutning till tornet undveks problemet med en genomgående stötfog enär den romanska hörnedjan av huggna granitstenar revs ut för att sedan återanvändas i den nya byggnadsdelens sydvästhörn. Det ifrågavarande hörnet har saknat strävpelare. Tegel har använts vid murningen av fönsteromfattningar och dessutom i ett mindre parti av sydmurens överdel, längst österut (pl VIII). Om det ursprungliga utseendet av västmurens snedgavel kan inget sägas. En ombyggnad genomfördes 1675 (s 114); äldre uppgifter saknas. Sannolikt har den varit av tegel, särskilt som den anslutande delen av tornmuren uppvisar tegelmurverk. Höjden på tillbyggnadens sydmur utvisar att yttertaget i likhet med taket över södra korsarmen haft mindre lutning än taket över de två sidoskeppstravéerna.⁸⁹

Byggnadsdelen fick redan vid tillkomsten två våningar, vilket framgår av fönsteröppningarnas placering i sydmuren. Rester av ursprungliga omfattningar har här bevarats (fig 97, pl VIII). Öppningarna har haft sneda smyggar med ljusröd kalkstrykning. Även i västra muren finns fragment av bågar för fönsteromfattningar.

Som passage in till andra våningen från spiraltrappan utnyttjades den öppning i södra tornmuren som tidigare kunnat ge ljus åt trappan och ingången till tornets andra våning (s 85). Den från början sannolikt rakavtäckta öppningen fick nu en stickbågig omfattning (fig 53, 86).

När ingången till bottenvåningen — själakapellet — skulle anordnas, utnyttjades givetvis den gamla portalen i sydkapellets västmur. Portalens språng och dörranslag bortbilades. Vid södra sidan av passagen genombröts murverket och den sålunda bildade öppningen avtäcktes med en kvartcirkelformad tegelbåge. Det är möjligt att bågen drogs ner så att den erhöll halvcirkelform (fig 95). Denna del

Fig 98. Högmur på vilken det senmedeltida valvet i tvärskeppets mittkvadrat haft upplag. Nuvarande valv från 1740-talet. Foto Smål Mus 1958.

High wall on which the late medieval vault in the crossing rested. The present vault dates from the 1740's.

av omfattningen har emellertid förstörts senast 1651. När det forna själakoret detta år inrättades till konsistorierum (s 116) gjordes en del av utrymmet under kvartcirkelbågen till ett förvaringsskåp (fig 96, sektion B–B) och vid sidan härav anordnades en rektangulär dörröppning (fig 90). Om någon rest av bågens norra del härefter satt kvar försvann den då Brunius ersatte den enkla dörren med en rundbågig portal. Brunius' tegelmurverk visade sig gå ända upp till resterna av 1300-talsportalens båge (fig 95). I murbänken vid sidan av passagen kvarligger en kraftig plank, försedd med fem stycken borrhål på lika avstånd från varandra (fig 95, plan). Sannolikt har vi här rester av ett trägaller, som med hänsyn till plankans goda infogning i muren bör ha varit ursprungligt. Då bågen restaurerades 1959 utfördes över den gamla plankan ett nytt gallerverk med svarvade stolpar i de gamla lägena (fig 50).

Vid friläggning av bågen påträffades vidare betydande rester av en i tegel murad stödpelare (fig 50, 96, sektion A–A). Pelaren har varit utformad med en spetsbågig öppning av dekorativ verkan. Den mot själakoret vettande delen av pelaren hade visserligen bortbrutits vid uppförandet av Brunius-

portalen, men rekonstruktionen var dock relativt lätt att genomföra. På de bevarade murpartierna kvarsatt ursprunglig puts, försedd med målad rankornamentik (s 156).

Pelaren har tillkommit vid en senare tidpunkt än själva bågöppningen. Härpå tyder två omständigheter. Dels finns ett ursprungligt kalklager kvar på bågens undersida, vilket nu döljes av pelarens murverk. Dels har pelaren placerats över ändpartiet av den nämnda plankan, där en 3 cm djup och 12 cm bred urtagning finns (fig 95, plan). I denna urtagning har sannolikt ett karmträ, tillhörande gallret varit infogat.

Valvslagningen

Det komplicerade arbetet med att slå enhetliga stjärnvalv i mittskepp och sidoskepp har rimligtvis skett i etapper så att gudstjänster hela tiden kunnat hållas i domkyrkan. Gången i valvbygandet kan emellertid inte rekonstrueras, då valven är varandra mycket lika såväl byggnadstekniskt som arkitektoniskt och då valvkapporna överallt är anslutna till arkad- och gördelbågar på sådant sätt att den relativa tidsföljden inte går att utläsa.

Återstoden av de romanska långhusmurarna revs successivt med undantag av de partier som kom att bilda stommen i pelarna mellan skeppen. De utsparrade partierna kläddes helt eller delvis med tegel, vilket måste ha skett i omedelbar anslutning till rivningsarbetet.

Vid höjningen av södra sidoskeppets yttermur hade välvningen förberetts genom att upplag för valvkapporna anbringats i tegelmurverket. Några sköldbågar behövde därför inte slås till de båda valven över södra sidoskeppet (fig 47). I norra sidoskeppet, där gråsten använts för murhöjningen, fick däremot valven sköldbågar mot yttermurarna. Bågarna avsmalnar mot valvsvicklarna och slutar i en konsol av tegel och behuggen gråsten. Tegelpilastrarna på norra väggen mellan sidoskeppsvalven härrör från 1800-talet; Brunius' skisser (fig 69, 100) lämnar upplysning om den ursprungliga anordningen. Metoden att låta valvbågar uppbäras av konsoler inhuggna i äldre mur är karakteristisk för murmästaren som arbetat i denna del av kyrkan. Även det västra mittskeppsvalvets arkadbågar erhöi konsolupplag i sidoskeppens västmur. Samma

valvs sköldbåge mot tornmuren saknar likaledes pilastrar.

Södra korsarmens valv fick till skillnad från de ovannämnda såväl sköldbågar som hörnpilastrar. Valven i korsmitten och norra korsarmen, vilka förstördes av branden 1740, torde varit av samma art. Mittvalvet reste sig emellertid högre än kyrkans övriga valv. Mellan arkadbågen och valvkappans baslinje fanns här en högmur av tegel, vilket framgår av kvarlämnade murrester på ömse sidor om det nuvarande 1700-talsvalvet (fig 98). I en notis från 1653 kallas korsmittens valv för »store hualfuet» (KA räk).

De kraftigt utskjutande, snedställda strävpelarna i korsarmarnas ytterhörn (fig 69) bör ha tillkommit i samband med den senmedeltida valvslagningen (jfr s 73). Det kan särskilt noteras att norra korsarmens västra hörn fått en snedsträva trots att sidoskeppets mur tidigare förts fram i linje med korsarmsgaveln. På grund av strävans placering över hörn ligger det nära till hands att betrakta den som äldre än sidoskeppsmuren (Konstanteckningar s 631f; jfr fig 69). Pelarens bevarade fundament stöter emellertid stumt emot sidoskeppets grundskift (pl VII). Över marknivån finns ej heller några rester av skarv som visar att sidoskeppsmuren anslutits till ett redan existerande strävpelarmurverk.

Huruvida också koret fått stjärnvalv är ovisst. Den stora snedsträva, som funnits i korets sydöstra hörn och som ersatt en äldre pelare (fig 69), talar närmast för att en valvslagning utförts under senmedeltiden.

Tillbyggnaden söder om tornet erhöi ett stjärnvalv i den övre våningen (s 55). Valvet har sköldbågar som avsmalnar nedåt och slutar i konsoler av tegel och gråsten (fig 86). Valvslagningen har av allt att döma ägt rum i ett senare skede än uppförandet

Fig 99. Tvärsektion mot öster av C G Brunius 1845. Brunius' saml bd XXXV, ATA.

Cross section looking E by C G Brunius, 1845.

Fig 100. Längdsektion av norra sidoskeppet av C G Brunius 1845. Brunius' saml bd XXXV, ATA.

Longitudinal section of N aisle by C G Brunius, 1845.

Fig. 101. Murad senmedeltida grav, belägen i mittgången i höjd med mellersta pelarparet. Jfr pl VII. Gravens golv belagt med sannolikt medeltida taktegel, s k fjälltegel. Foto Smål Mus 1958.

Medieval masonry grave, in the nave between the centre pillars. Cf Pl VII. The floor of the grave is covered with pantiles, probably medieval.

av murarna. Själakapellet i bottenvåningen hade från början antingen ett plant trätak eller ett tunnvalv. När rummet inrättades till konsistorielokal 1651 gjordes utbetalning till en murmästare för »huallffueet i Siela choren» (KA räk, jfr s 116), vilket måste vara identiskt med det tunnvalv som fanns över rummet till 1830-talet. Notisen ger ingen klarhet i frågan om arbetet gällt ett helt nytt valv eller en omfattande reparation. De rester av valv-ansfangen, som satt kvar efter rivningen och som möjliggjorde en rekonstruktion av valvet vid restaureringen på 1950-talet, ger heller inget säkert besked om valvets samtidighet med murarna. Det är dock klart att själakoret ej erhöill kryss- eller stjärnvalv; under tunnvalvets anfang går nämligen den gamla putsen med kalkmålningsdekor (s 156) in till hörn på den höjd över golvnivån där valvsvicklarna skulle varit belägna.

Datering

I det föregående har de olika faserna i domkyrkans omdaning under senmedeltiden redovisats. Utan tvivel har en lång följd av år behövts för att genomföra alla dessa byggnadsarbeten. Inte bara omfattningen av arbetet utan också funktionsskäl och ekonomiska omständigheter talar för att ombyggnaden dragit ut på tiden och skett i etapper. Byggnaden

skulle utan avbrott kunna tillgodose en domkyrkas många funktioner. För att inte alltför hårt belasta byggnadskassan, som ju var beroende av årliga inkomster från jordagods, och för att möjliggöra ekonomisk återhämtning, bör byggandet tidvis ha inskränkts. Även om förhållandena efter reformationstiden inte är direkt jämförbara kan det likväl framhållas, att iståndsättningen av kyrkan efter branden 1570 (s 104ff) tog mer än 30 år att genomföra; ett arbete, som dock var av mindre omfattning än den senmedeltida ombyggnaden.

Dessvärre saknas samtida dokument som direkt omtalar byggnadsarbetena. I beskrivningar av kyrkan från 1600- och 1700-talen återfinns vanligtvis notisen att ett av domkyrkans valv hade en inskrift, som omtalade att stenhuggaren Olof från Linköping under biskop Ingemars tid fullbordat »denna del av välvningen» (hæc pars testudinis) larsmässoaftonen 1509 (se vidare s 154). Uppgiften är värd tilltro, eftersom de bevarade stjärnvalven med sina enkla ribbprofiler och uppåtsvängda kupor är av en typ som arkitekturhistoriskt får hänföras till 1400-talets slut och 1500-talets början.⁹⁰

Förebilderna till det enkla och överskådliga ribb-systemet bör sökas i den svenska valvarkitekturen från 1400-talets förra hälft som bäst representeras av Vadstena klosterkyrkas fyruddiga stjärnvalv och

som i sin tur har sin förutsättning i tyska ordens byggnadskonst inom Preussen.⁹¹ Mönstret har länge bibehållits och har sålunda också tagit sig uttryck i lokal och retarderad arkitektur, bl a i vissa delar av linköpingsstiftet. För Växjös del är beröringspunkterna med de östgötska stjärnvalven från medeltidens slutskede påtagliga. Likheter med valven i S Lars i Söderköping bör framhållas. Dateringen av dessa är visserligen svävande men det bör påpekas, att målade inskrifter med årtalen 1498 och 1501 har funnits.⁹² Valvribbor med rektangulär genomskärning har av allt att döma knappast förekommit i Östergötland tidigare än omkring år 1500.⁹³

Har valvslagningen i Växjö domkyrka skett under årtiondena kring 1500 bör arbetena med sidoskeppsmurarnas och tornets höjning, tillbyggnaderna, taken och spirorna förläggas till 1400-talets senare hälft. Det är ytterst vanskligt att ange någon tidpunkt för igångsättningen av ombyggnadsföretaget. Källorna ger dock en antydning om att starten skett redan omkring 1460.

Från senmedeltiden finns två bevarade brev, som båda berör en donation till själakoret vid Växjö domkyrka. Det ena brevet är utfärdat 1471 (RA, Bergshammarsaml perg 15/6 1471) av riddaren Knut Grundis till Eknaholm, make till Birgitta Haraldsdotter,⁹⁴ som ägde ett stort godscomplex i Varend. I brevet intygar Knut Grundis, att han för sin egen själ och sina föräldrars själar givit »Siælakoren om i Wexio en halffwa qwern, som heter Liidh qwern i Tolge sokn i Norwidinga hæradh» samt vidare »kalk och Disk, som staa til panth i Asaa kirkio for xxiiij mark guthniska, ok ther til eth fulth messo rede» på det att »serdelis böner» skulle läsas för honom och hans föräldrar i sagda själakor. Det andra brevet, från 1483 (RA, Bergshammarsaml perg 3/4 1483), är en stadfästelse på gåvan av halva Lidekvarn, utfärdat av häradshövdingen i Norrvidinge sedan »hedherlek man her Maans siæla koorses forstandare i Wexio» inställt sig till tinget med det ifrågavarande gåvobrevet.

Tillbyggnaden söder om tornet måste främst ha föranletts av kravet på ett särskilt rum i domkyrkan för själakoret. Själakorstiftelserna vid våra domkyrkor och större stadskyrkor tillkom i snabb följd under 1400-talets förra hälft och det får förutsättas

att också Växjö domkyrka erhållit sitt præbenda animarum under denna tid. Med tanke på institutionens betydelse och många viktiga funktioner (Gustafsson 1962, s 112 ff, 129 ff) bör det ha funnits ett starkt behov av att lösa lokalfrågan utan längre dröjsmål. Det måste därför vara riktigt att sätta Knut Grundis' gåva till själakoret år 1471 i samband med det nya kapellets färdigställande.

Tillbyggnaden med sina två våningar förutsätter att omdaning av det gamla södra kapellet bedrivits samtidigt eller i varje fall påbörjats med en höjning av dess sydmur och västgavel. Ombyggnaden av domkyrkan skulle sålunda ha igångsatts under senare delen av Lars Mikaelssons tid som biskop (1438–1468). Biskop Lars är känd för sin byggnadsverksamhet på Kronoberg, som under denna tid utbyggdes till ett fast hus.⁹⁵ En biskopslängd för Växjö i en handskrift från slutet av 1500-talet (UUB, K 62) meddelar att han »canonias et præbendas ordinavit Wexio» (= i Växjö stiftade han kanikämbeten och præbenden); även Messenius' biskopskronika ger ett liknande eftermäle (Chronicon episcoporum, s 104). Uppgifterna torde ha erhållits från någon äldre, nu försvunnen källa. Det är mindre troligt att de enbart grundats på det bevarade brevet från 1458 (RA, pappersbr 15/2 1458) enligt vilket linköpingsdekanen Tord Bonde Pedersson⁹⁶ säljer en rad jordagods till domkyrkan »vndher eth altare, Som werdogom fadher biskop Larens ther om tiil radha wardher». Brevet vittnar likväl om biskopens verksamhet för att främja domkyrkan och bör här uppmärksammas med hänsyn till det annorstädes belagda sambandet mellan byggnadsverksamhet och instiftande av præbenden och altaren.⁹⁸ Ett annat uttryck för aktiviteten är måhända också väpnaren Nils Magnussons överlåtelse av gårdarna Skruv och Frynsmåla i Slätthögs socken år 1461 till Apostlakoret i domkyrkan, sannolikt en vid denna tid nyinrättad stiftelse (RA, B 15, fol 144v). Visserligen kan ett flertal præbenden och altarstiftelser beläggas långt före 1400-talets mitt⁹⁹ men en förestående omdaning av domkyrkan kan ha krävt en förändring och reorganisering av dessa. Även under de sista tre årtiondena av 1400-talet fick kyrkan mottaga egendomar till olika altarstiftelser (s 102). Det är lockande att se en fortgående ombyggnadsverksamhet speglad i dessa gåvor.

Kyrkorum och altaren

Genom ombyggnaden fick domkyrkan en regelbunden plan och en ljus, öppen interiör, där valvpelare och arkadbågar ej framstod som rumsskiljande element. Mittskepp, sidoskepp och tvärskepp bildade tillsammans ett överskådligt hallkyrkorum, lämpat för senmedeltidens predikan och visuellt utformade mässa (jfr KL III, sp 595f; IX sp 718). Då tvärskeppet gjordes till en del av den vida hallen blev det sannolikt också funktionsmässigt inlemmat i menighetens kyrka. Korskrank och läktare torde ha funnits framför öppningen till presbyteriet (jfr s 93); eventuellt har det avskrankade »koret» skjutit fram i tvärskeppets mittkvadrat och upptagit en större del av denna. Det har dock inte gått ända fram till läget för den romanska triumfbågen. På denna plats har nämligen påträffats en stor gravkammare (fig 101, pl VII), vars detaljer antyder att den tillkommit under senmedeltiden.¹⁰⁰

Väggar, valv och pelare har varit kalkade och smyckade med målningar. Någon rik kalkmålningsdekor har dock knappast funnits, eftersom kvarsitande fläckar av ursprunglig kalkning, bl a i valvsvicklarna, kan uppvisa färgfragment endast i något enstaka fall. Interiören har likväl fått omväxling och färgrikedom tack vare de många altarplatserna med sina skåp och kultbilder. Eftersom vissa altarplatser betecknats som »kor» har de sannolikt varit kringgärdade med konstfärdigt byggda skrank. Altaren bör ha funnits såväl vid pelare som ytterväggar. Vissa av dem kvarstod ganska länge efter reformationen (s 111 f, 164 f).

På eller invid domkyrkans högaltare har S Sigfrids relikskrin haft sin plats. Eventuellt har högaltaret också bevarat Unamans, Sunamans och Vinamans relik. När generalkonfessorn Nils Ragvaldsson skildrade S Katarinas skrinläggning 1489 uppräknade han även andra svenska helgons planerade kanonisering: »först S Sigfridi Söstersöner, Martyres» (SRS III: 2, s 275). De »dyrkades av alla med stor vördnad i kyrkan» enligt en uppgift från 1500-talet (OM II: 21). Ännu fram på 1700-talet pryddes högaltaret med bilder av S Sigfrids systemsöners huvuden (s 165).

Johannes döparen, som tillsammans med S Sig-

frid var kyrkans skyddspatron har haft sitt eget altare, möjligen invid dopfunten, som stod i tornets bottenvåning (jfr s 112). Johannesprebendet hade vid medeltidens slut 15 landbor (KA, Smål handl 1545: 5). »Sanctj Johannis Baptistæ prebende gårdh» inom staden låg enligt en uppgift från 1560 »Öster nor iffrån Kyrckien» (VLA, kungl br).

Helga Lekamens altare — sannolikt placerat under triumfkrucifixet vid korskranket (jfr s 112) — omnämnes 1450, då en kvarn i Tegnaby, som legat under detta altare, av biskopen överlämnades till rätte ägaren, frälsemannen Johan Gyntersson (RA, perg br överl från DRA, 1450 21/5). Troligen hade kvarnen varit pantsatt till kyrkan. 1545 hade prebenda Corporis Christi 9 landbor.

Apostlakoret är känt genom det tidigare nämnda köpe- och gåvobrevet från 1461, vidare genom ett brev från 1473, enligt vilket växjöborgaren Mårten skraddare skänker »till apostla Chor i Wexsio domkyckia» sin gård i staden, belägen »wäster wjdh rådhuset, i norra hörnet» (RA, B 15, fol 173r) samt i Arvid Trolles jordebok, som omnämner en gård i »Wexiobö» skänkt till apostlakoret och dess prebendat, herr Folke, med föreskrift »at huar clærk som choren haffuer skall boother wdj till ewig tiid» (ATJb s 45). I brevet från 1461 framhålles, att ägoöverlåtelsen till »Apostla Choor i Wexsio» sker »i Gudz hether, ok alla Apostlar», varav torde kunna slutas att koret ej varit identiskt med det 1392 omtalade kapellet med altaret vigt åt aposteln Andreas.¹⁰¹

Varken Apostlakoret eller Andreaskapellet är upptaget i godsförteckningen från 1545.¹⁰² Detta är inte heller fallet beträffande det altare som instiftats till åminnelse av Marie sju smärtor och som varit beläget i domkyrkans västra del. Arvid Trolle¹⁰³ skänkte omkr 1470–1498 en gård i Notteryd samt Tegnaby kvarn till »jomffrv Marie bedroffuilsse koren æpterest j Wexiø domkirke» (ATJb, s 45, 53). Enligt en 1500-talsuppgift skulle väpnaren Gudmund Slatte ha »rappat» en gård och en kvarn ifrån »prebenda Compassionis» i Växjö. Namnen på egendomarna är emellertid inte angivna (LUB, Vejdes saml).

Domkyrkan hade vidare ett altare helgat åt S Erasmus. 1489 skänkte Knut Grundis änka, Birgitta Haraldsdotter (not 94), en gård i Löpanäs till

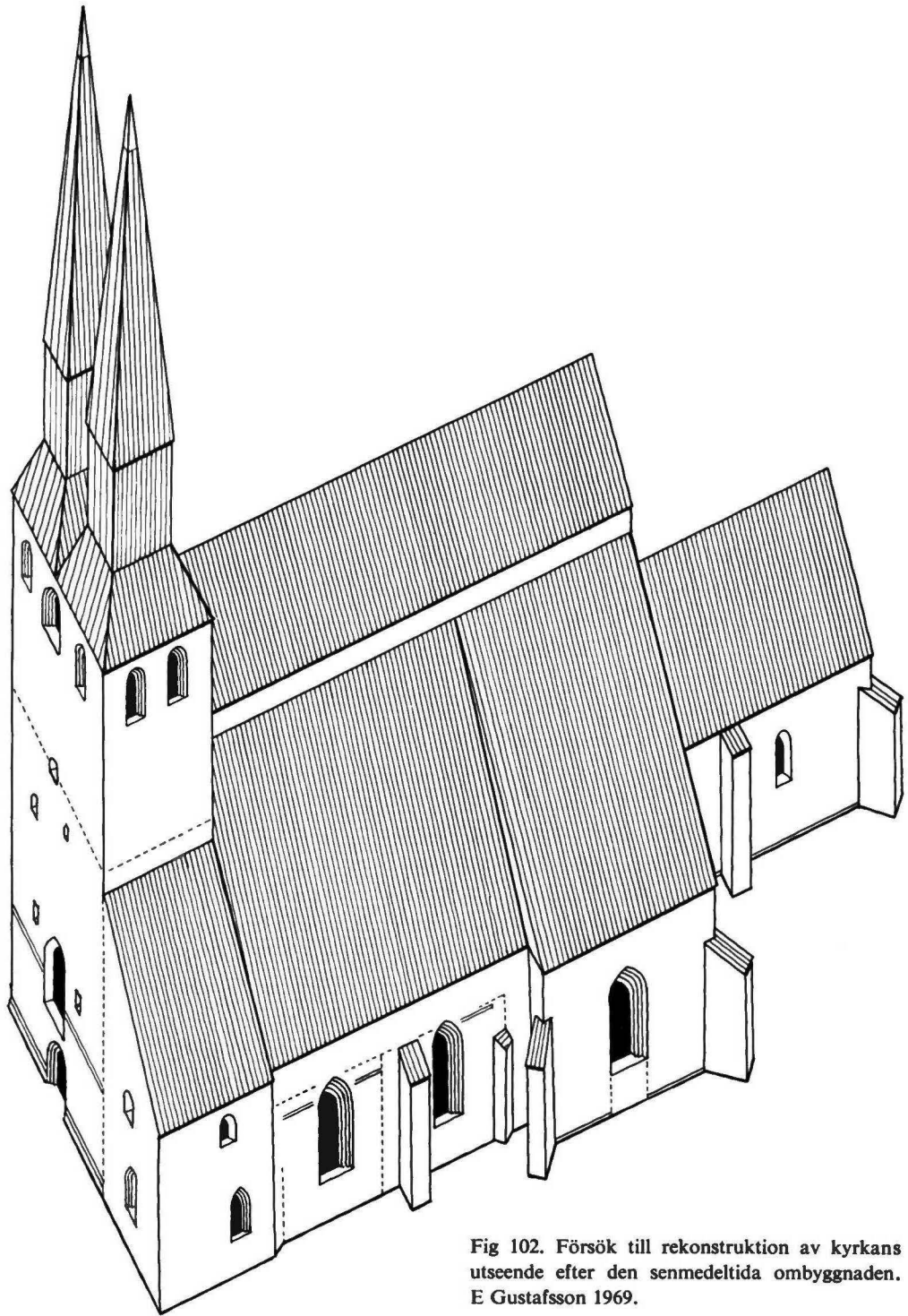

Fig 102. Försök till rekonstruktion av kyrkans utseende efter den senmedeltida ombyggnaden. E Gustafsson 1969.

Attempted reconstruction of appearance of the Cathedral after the late medieval rebuilding.

Växjö domkyrka »vnder Sancti Erassmi Alter ther Samme Stadz» (RA, B 19b). 1545 hade Erasmus-prebendet kvar 7 gårdar, dock inte den av Birgitta Haraldsdotter skänkta.¹⁰⁴

Altarstiftelserna för Marie bedrövelser och martyren Erasmus ger uttryck för senmedeltidens fromhet varför det kan antagas att de blivit nyinrättade i domkyrkan under 1400-talet liksom själakorstiftelsen.

Kyrkan hade även altaren helgade åt S Anna, S Katarina, S Olof och Heliga Trefaldighet. Till prebendena hörde ett flertal landbogods samt dess-

utom gård och gärde i staden.¹⁰⁵ Slutligen hade själakapellet minst ett altare. Till själakorsprebendet hörde 1545 hela 28 gårdar. Det var vid denna tid anslaget »til the fattiga», vilket visar att stiftelsen ännu hade kvar något av sin ursprungliga betydelse (Gustafsson 1962, s 114).

I rummet över själakoret har sannolikt inte funnits något altare. Om rummets användning finns inga medeltida uppgifter, men senare källor omtalar, att domkapitlet här hade sin sammanträdeslokal före 1651. Det kan antagas att så varit fallet redan under medeltidens slutskede (Gustafsson 1962, s 120f).

Från nyare tidens början till 1650

Gustav Vasas hårdhanta kyrkopolitik medför stagnation och fattigdom för Växjö domkyrka. Den gestalt som byggnaden fått under biskop Ingemars tid blev därmed bestående. I kyrkorummet måste dock en del förändringar ha skett under reformationstiden, t ex borttagande av överflödiga altaren och helgonbilder. Någon hastig och radikal omvandling av domkyrkans interiör torde dock inte ha ägt rum.

Uppgifterna om domkyrkans öden under Gustav Vasas tid är ytterligt sparsamma. Möjligen skadades byggnaden av eldsvåda 1546. Den 15 september detta år skrev kungen ett öppet brev för Skara domkyrka med beslut att tredjedelen av kyrkotiondet 1546 från hela Skarastiftet skulle lämnas till domkyrkan som drabbats av våld. I registraturet gjordes därvid anteckning om ett samtidigt utfärdat brev »Lijke lydandes för Wexiö Domkyrkio» (GVR 18, s 146). I Skarabrevet betonas att tiondemedlen skall användas för att kyrkan må »komma vnder taak igen och thess bätter blifwe restaureret». Huruvida också Växjö domkyrka brandskadats och i sådan omfattning att nytt tak måste läggas kan inte bevisas eftersom vi helt saknar uppgifter om reparationsarbeten från denna tid.

Branden 1570. Kyrkans iståndsättning

I början av år 1570, under det nordiska sjuårskrigets slutskede, gjorde en dansk styrka ett plundrings-

tåg i södra Småland, varvid Växjö stad och domkyrka blev lågornas rov. Händelsen skildras av växjöbiskopen Nils Knutsson i ett brev till Johan III den 10 mars samma år (Smål arch 3, s 84). Den 26 februari belägrades Kronobergs slott, men då styrkan där vägrade att kapitulera drog sig danskarna strax till Växjö. Tidigt på morgonen nästa dag »thende the på byn, och brende honum slät aff, så när som Scholestugen, oc någre hus bliffue beholdne i Spet-talen. Men domkyrkian intoge the och hade ther theres läger inne. oc opbrende både stolar, tafflor, segerwerck, och alt thet hon war bepryd innan till medh. Sedan kom elden vthi taket, och brende så thet slät aff. dog bleff hualffuedt meste parten beholdet. Men tornet och clockorna bleffuo och affbrende.»

I sitt svarsbrev den 29 mars beviljade Johan III sina av härjningen drabbade undersåtar tre års frihet från skatter och andra pålagor, så att de »måghe haffua thäss bätter rådth till att vprätte och vpbygge theres gårdher ighenn. Sammelunde Wexiö Domkyrckio och andre Sochnekyrckior som fijanndhenn haffue giordtt skade vpå både mett brannd och elliesth» (KA, Smål handl 1571: 5). Senare under året gjorde biskop Nils en ny framställning till kungen med bön om bistånd till domkyrkans reparation. I sitt svar den 26 oktober konstaterade kungen att man ännu inte igångsatt reparationen av kyrkan på grund av medelsbrist. För att byggnads-

Fig 103. Detalj av H Ruuths växjö-karta från 1659, visande kyrkan och omgivande kyrkogård. LMS.

Detail from H Ruuth's map of Växjö in 1659 showing the Cathedral and the churchyard. LMS.

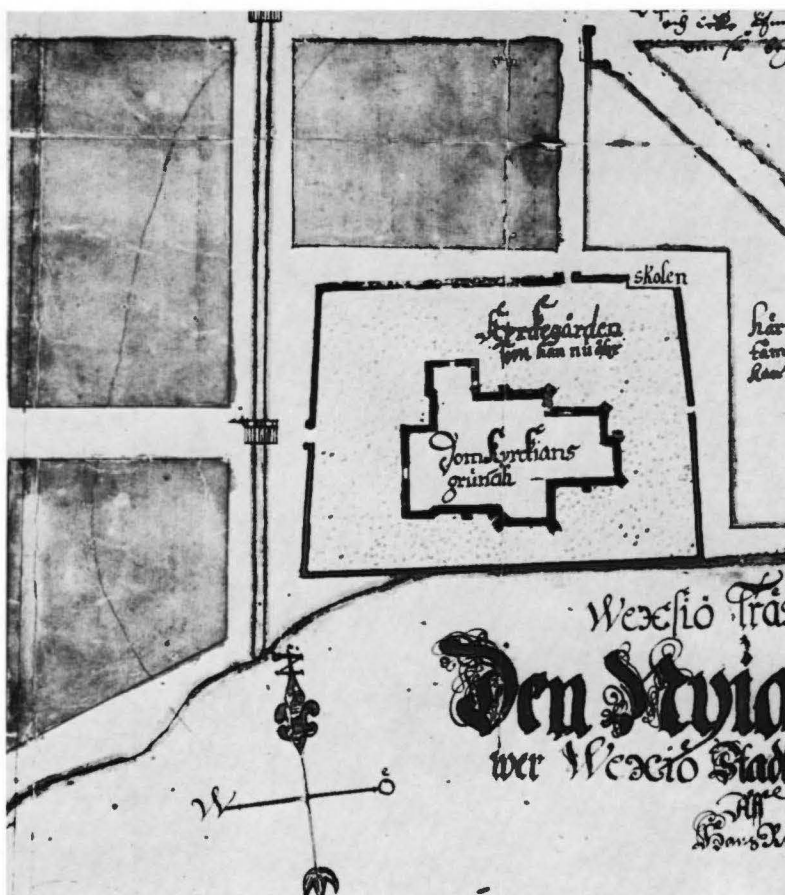

Fig 104. Detalj av växjö-karta från 1697. Lägga märke till kyrkan med sina två tornspiror. LMS.

Detail of map of Växjö dated 1697. Observe the Cathedral with its double spires. LMS.

verksamheten skulle komma igång beviljade han nu tiondespannmålen från Konga härad varjämte menige man i Växjö stift uppmanades att bidra »både medh almoser och elliest huad the haffue rådth till» (KA, Smål handl 1571: 5). Från 1571 och de närmast följande åren finns bevarade byggnadsräkenskaper, förda av domkyrkans dåvarande *Æconomus* Jöns Olsson, som också var iståndsättningsarbetets organisatör.¹⁰⁶ Som byggmästare engagerades Mauritz Nilsson från Vä, som efter hand förde med sig yrkesmän av olika kategorier från Skåne, t ex snickare och glasmästare. Under 1571 och 1572 höggs och sågades avsevärda mängder timmer för murband, sparrar och bräder till de stora taken. Virket synes främst ha huggits i ekskogarna i Gårdsby socken en dryg mil norr om staden. Sågningen skedde vid Rottnes kvarn, som enligt kungligt beslut skulle disponeras av domkyrkan (RA, Johan III:s utg diarier). Därifrån kördes virket till den närbelägna Helgasjön, över vilken det roddes och flottades. Sjötransporten gick vidare den dåtida sjövägen från Helgasjöns utlopp vid Helgevärma, över Bergundasjöarna, via »Longebäcken» och Växjösjön ända fram till kyrkogården, där virket drogs upp (jfr fig 105, 106).¹⁰⁷

Under 1572 kom byggnadsarbetena igång på allvar sedan spannmål från ett flertal härader inom stiftet anslagits för kyrkans upprättelse. Mauritz byggmästare och hans timmermän svarade för takstolskonstruktionens upprensning, i vilket arbete också några djäknar deltog. Djäknarna var också sysselessatta med att rensa valven. Murningsarbeten utfördes av en Mats murmästare och nya fönster insattes i »högä koret» och sakristian av Per glasmästare från Vä. Notiserna visar att arbetena drevs med början i kyrkans östra del.

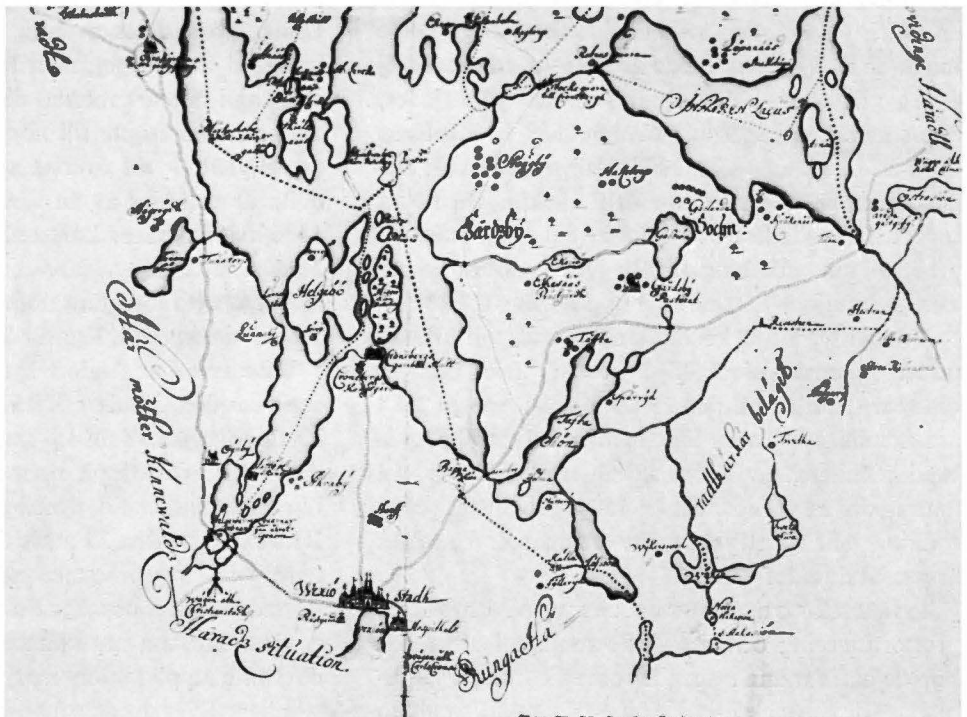
Under 1573 fortsattes takarbetena men samtidigt bedrevs iståndsättningen av kyrkans inre. Bland specificerade uppgifterna kan nämnas att Kristiern, en av de skånska hantverkarna, var sysselessatt med »ath tackrede och opslå bräder nordan på domkyrkan» samt att tillverka »stolar». Mauritz Kyrkebyggare fick utöver delbelopp på den summa »som biskopenn han honom loffuad hade för ähn (han) ville laga till ath arbeta vpå Domkyrkena» också ersättning med 2½ daler för »läctarenn hann bygdhe». Följande år utfördes ännu täckning med ekebräder på kyrktakets norra sida, men samtidigt arbetade timmermännen på vapenhuset, i själakoret och i tornet. På sistnämnda plats rörde det sig sannolikt

Fig 105. Detalj av karta över Kinnevalds härad av H Ruuth 1661. LMS.

Detail of map of Kinnevald hundred by H Ruuth, 1661.

Fig 106. Detalj av karta över Norrvidinge härad 1658. LMS.

Detail of map of Norrvidinge hundred, 1658.

om våningsbjälklag och klockstolskonstruktion eftersom murmästaren Phalentin¹⁰⁸ samtidigt »inmurade bielkar ij höga tornit och halp till ath rensa thet» och klockgjutning utfördes av klockgjutaren Håkon Jonsson (s 227). 1574 synes byggmästaren Mauritz Nilsson ha slutfört sitt kontrakterade arbete i Växjö domkyrka att döma av en kvittens den 20 augusti på dellikvid för det arbete han »wthi 3 årh och på thet fierde giordth och fullkomnath haffuer wppå for:de domkiörkios bygningh». I fortsättningen torde Kristiern ha svarat för den praktiska arbetsledningen eftersom han i 1577 års räkenskaper benämnes »kyrkebyggare». Under åren 1575–77 spånades kyrktaken, murningsarbeten utfördes i vapenhuset under ledning av Phalentin murmästare, ytterligare fönsterglas anskaffades, Jöns Nor kalkade kyrkan invändigt och Påvel målare utförde målningsarbete i koret. Iståndsättningen av kyrkan var antagligen i stort sett färdig med den orgelbyggnad som påbörjades 1576 av prästen och orgelbyggaren »Jörghen ienson» och som avslutades hösten 1577 (s 178).

Tornspiror och tornur

Tidigare har framhållits att domkyrkotornet under senmedeltiden sannolikt kröntes av två smäckra spiror. Efter branden 1570 dröjde det ganska länge innan en nybyggnad kunde ske. Vi vet emellertid ej exakt vilket år konstruktionsarbetet påbörjades, eftersom räkenskaperna från åren 1578–82 inte finns bevarade. 1583 uppges att södra tornet är färdigt och det norra »något meer än halff täckt». Då norra tornet fullbordades först 1585 är det uppenbart att arbetstakten varit långsam. Bygget av södra spiran kan gissningsvis ha satts igång omkring 1580.¹⁰⁹

Av utgifterna för kosthåll framgår att tornarbetet under räkenskapsåret 1583 bedrevs från den 10 oktober detta år till den 23 april 1584. Enligt 1584 års räkenskaper, som löpt från den 1 maj, pågick bräddtäckningen av norra spiran med hjälp av två man under 12 veckor. Under 1584 igångsattes också spåning och tjärstrykning av norra spiran, vilket arbete avslutades 1585.

Tyvär saknas uppgifter om de nya spirornas höjd, proportionering och detaljutformning. I stort sett bör de haft samma utseende som spirorna på växjöbilden för Suecia antiqua (fig 18), särskilt som den

tidigare nämnda kyrkbilden på altarskåpet i Långe-måla torde återge den senmedeltida växjödomen tämligen porträttligt (s 94 och fig 2) och spirorna där har ett nedre parti med fyra takfall, en ganska hög, lanterninliknande avsats och en i genomskärning firsidig, hög och smal spets (jfr fig 102).

1583 inköptes fernissa, mönja och cinnober till »Rosorna på tornet» och viss kvantitet därav användes detta år till rosen på södra tornet. 1584 antecknades utgifter för mönja till rosen på norra tornet. Måhända har det rört sig om snidade och målade dekorationer som krönt spirornas mellanparti. De »sågeblock» av ek som 1583 anskaffades till norra tornet och som redovisas tillsammans med färgen för »rosorna» kan ha utgjort material för denna utsmyckning. Nämnas bör att de »zirater», som betydligt senare uppges vara anbragta på denna plats, var av trä, utsågade ur »ekekubbar» (s 114, jfr s 111 och fig 18).

Spirorna avslutades upptill av klot och flöjlar av koppar. 1586 fick »unge Per Kopparslagare» betalning »för kättillenn och flögenn han opfärdade som föll aff Norre tornett».

Resningen av tornspirorna skedde under ledning av »Anders Kyrkiobyggare», som i kvittenserna skriver sig »Anders Larsson, Bårgare i Calmar». Under större delen av åren 1583 och 1584 arbetade han med tornbygget, men 1585 nämnes han endast en gång i räkenskaperna, då han erhöll 6 mark för bly som han stöpte till norra tornet, sannolikt för en »blyhätta» till översta spetsen. Spånslagningen detta år utfördes av en »Jacob Kyrckebbyggare». 1586 avled Anders Larsson. Eftersom »liikstoll för Anders Kyrckebbyggare» betalades av domkyrkans medel är det möjligt att döden drabbat honom under arbete vid kyrkan. Kanske föll han ned ifrån tornet.

Utän tvivel är Anders kyrkobyggare samma person som den »Anders Kyrkiospån» eller »Anders Kyrkiobyggare» som 1583 och 1584 är tillfälligt anställd för arbeten på Kronobergs slott, som 1585 blir fast knuten till slottsbygget och som i Johan III:s skrivelse den 29 mars detta år kallas »wår tienare och byggemestare på Cronebergh Anders Larsson». I Kronobergs räkenskaper för 1586 finns Anders Larsson antecknad i mantalslängden men därjämte upplyser en marginalanteckning om att »Anders Byggemester är död anno 86». Att döma

av de samtidiga uppgifterna från Växjö domkyrka och Kronoberg är det sålunda osannolikt att slottsbyggmästaren är identisk med Anders Larsson Målare från Stockholm, vilket forskningen hittills antagit.¹¹⁰

Bland övriga arbeten för att slutgiltigt återställa kyrkans västparti kan nämnas fönsterglasning som Gert glasmästare från Kalmar¹¹¹ utförde på »västra gaffuelenn» år 1584 samt iståndsättning av urverket. Det senare arbetet påbörjades antagligen 1585, då Claes Smidh och Nils Korre »förde segervuerchz hammaren opå Stora Klockan och gjorde lenchiar och annan behöruing ther till» — således en transmissionsanordning upp till klockvåningen. 1586 var arbetet klart då »Richardus Petri segermachare Borgare udi Selissbårg» (Sölvesborg) kvitterade ut betalning för att han »förmerat Segerwärcket» under 4 veckor.

Eftersom domkyrkan vid denna tid endast hade en ringklocka (se t ex inv i 1586 års räkenskap) ger benämningen »Stora klockan» en antydning om att urverket också var kombinerat med en liten timklocka, som ljud nere i kyrkan (jfr nedan). Den lilla timklockan upptages emellertid först år 1600 i räkenskapernas inventarieförteckningar. 1603 uppges den slå varje halvtimme. Tornuret krävde ofta reparation. Redan 1588 var Richardus åter i Växjö och arbetade med verket en halv månad. 1590 reparerades det av Kosten Hansson segermakare, som i sin kvittens garanterade ett så gott arbete att »ingen breck eller feel» skulle behöva uppstå »på 20 årz tidh». Men 1593 noterades likväl att »Nils i Korra kom then 26 Majj att reformera segeruerket och bleff til then 23 Junij». 1596 var uret tydligen helt uttjänt eftersom en ej namngiven segermakare med sin medhjälpare gjorde verket »på nyio». Kost utgick under 64 dagar och »effter Biscopens Befalningh» fick mästaren dessutom »huar dagh 3 kannor ööl emillan måltiderna». En penningutbetalning om 12 daler till segermakaren året därpå torde avse det 1596 utförda arbetet. Därefter blev reparation aktuell först 1605, då Richardus klensmed arbetade några dagar på verket. År 1613 inköptes så ett nytt urverk i Ronneby för 101½ daler. Ett belopp om 9½ daler utbetalades som resepengar — »fram och åtherfärth till Rottneby» — till den man »som hemtade och togh Segerwärcket och framförde till Wex-

sio». Samtidigt anskaffades en ny hammare med tillhörande ställ för »timmakläckan».

Urverket var inbyggt i ett litet rum med trävägar, till vilket ledde en trappa. »Sägercammarenn» omnämnes i räkenskaperna första gången 1587, då snickaren Nils Hiulare iordningställde densamma. 1597 lagade Anders Snickare trappan och dörren som ledde dit och samma år målades kammaren.

De lakoniska källuppgifterna ger ingen klar uppfattning om verkets placering. Att döma av formuleringen i Nils Knutssons berättelse om branden 1570 fanns segerverket ej uppe i tornet utan hörde till kyrkans prydnader »innan till». Ett inventarium från 1628 anger att timklockan var placerad »nider i kyrkian hooss segerverket» (VLA, Bötesboken). Möjligen har kammaren funnits på en läktarliknande anordning vid västra väggen i tornets höga bottenvåning, vid sidan om det stora fönstret över portalen. Kammarens vägg mot kyrkorummet bör i så fall haft en visartavla. Axel till en utvändig visare kan ha gått genom en av de små romanska gluggarna i denna del av tornmuren. Antagandet att urverket haft denna låga placering stöds av uppgifterna om det nya verk som byggdes 1661. Vid detta tillfälle framhölls bl a att en helt ny kammare byggdes »högt uppe i Tornet» (VLA räk, jfr s 115).

Reparation av tak och murverk 1593–1607

Täckningen av kyrktaken efter branden 1570 hade tydligen inte gjorts med större omsorg. Sannolikt hade virket inte fått torka ordentligt, varigenom takbräderna slagit sig. Redan 1586–87 omlades det nedre stora taket på kyrkans norra sida under ledning av Måns Jonsson i Fylleryd. År 1593 planerades en fullständig omläggning av taken; ett större parti bräder sågades upp och bars in i kyrkan undan höstvåtan. Under vintern körde bönderna i stiftet timmer och spån till kyrkan. Kyrkbyggaren »Per i Tranåsa» lämnade anbud på takomläggningen samma år och 1594 igångsatte han sitt arbete sedan det gamla taket rivits av. Reparationerna pågick även de tre följande åren; under 1596–97 rörde det sig dock huvudsakligen om påläggning av spån, vilka täljdes, tjärströks och borrades innan de uppvindades på taken. Korset på huvudskeppets östra gavelspets nedtogs 1596 och uppsattes åter sedan Peder kopparslagare renoverat »knapparna» på detsamma (jfr fig 18).

Partierna mellan de övre och nedre takfallen kläddes med »upståendebräder», dvs en stående panel, som målades. Målningen skedde först 1601, då också en andra tjärstrykning av spåntaken utfördes. 1603 spånades gavelröstena såväl på kyrkan som på vapenhus och sakristia¹¹² samt på vissa strävpelare.

År 1604 påbörjades lagning av kyrkans yttermurar och strävpelare samt putsning och vitkalkning. Vissa igenmurningar gjordes »ther som dörar och Fenster ärhe gangzlös». I samband med kalkningen pryddes exteriören med dekorationsmålning (s 153). Reparationen fullbordades 1607. Av en skrivelse som domkapitlet sände till Karl IX den 4 augusti (KA avskrift bilagd räk) framgår att årets inkomst av domkyrkotunnorna från stiftets socknar enligt K Maj:ts vilja skulle användas för inköp av koppar att täcka domkyrkotaket med. Kapitlet fann sig därför föränlåtet att närmare redogöra för kyrkans tillstånd. För fyra år sedan hade tak och torn fullbordats, medan »kiörkiomuren sedan kiörkan affbrendes aldrih wart wprettat wtan mökit Rimnat och wtfallen at många trä wexte ther up». Därför började man »medh flijt at wpretta muren och nu wti 3 nest förliden åars tidh haffuom faritt Kiörkan omkringh ifrån westre gafflen och intill honom igien, weggarna och pelarna bådhe om wapenhuset, Kiörkan och Choren, tilmurat huitlimatt och med Brunroot her och ther bestruckett». Inkomsterna av de år 1607 levererade domkyrkotunnorna hade behövs och också använts till sista etappen av detta arbete, nämligen sydfasadens restaurering.

Som ett led i kyrkans yttre iståndsättning bör också nämnas den nya kyrkdörr som uppsattes 1607, beställd och till större delen bekostad av domprosten Johannes Ungius. Enligt räkenskapsnotisen var den »konsteligen wtskoret och (hade) inlagdt werck med wacker englahuvud och samma dör fernissades wpsattes med Iern och Låås kostade 14 daler». Antingen var den avsedd för tornportalen eller för vapenhusets portal.

Arbeten på tornspirorna 1629–32

Väder och vind utsatte de smäckra spånklädda tornspirorna för ständiga påfrestningar. Det är därför inte överraskande att räkenskaperna tämligen ofta upptar reparationer på tornen. 1610 och 1614 gjor-

des förstärkning av spirornas timmerkonstruktion och skadat virke utbyttes. Det framhölls därvid att tornen var mycket »försuagade». Svårigheten att underhålla spånklädseln och skydda timret från röta gjorde det önskvärt att kläda spirorna med koppar. Trots stora ekonomiska bekymmer genomfördes koppartäckning sedan tornen blivit svårt stormskadade 1629.

I 1629 års räkenskaper läses att kopparslagaren Bröniel Biörnsson »haffuer beredt Knappen och fljelen på then södra spiran af thornet, hwilken Ny åhrs Natt huius anno genom förskreckeligit stormwädher niderkastat bleff». Tornbyggarna Måns timmerman, Peder Larsson och Peder Arffuidsson erhöll tillsammans 42 daler för kosthåll och 50 daler för det arbete, som de »på Thornit gjort hafuer». Samma år utfördes koppartäckning på det södra tornet av den nämnde kopparslagaren och hans yrkesbroder Måns Staffansson. Påföljande år fick Peder Larsson och Peder Arffuidsson 100 daler i betalning »för then Norra Thornspiran» och de båda kopparslagarna erhö 95 daler för sitt arbete att »bekläda och beslå then Norra Spiran».

Notiserna ger inga helt klara besked om stormskadornas omfattning. Sannolikt var det södra tornspirans övre, spetsiga parti som föll ned. Men också norra spiran torde ha ramponerats att döma av arbetena 1630. Även de närmast följande åren pågick timmermansarbeten och koppartäckning. Måns timmerman var 1631 sysselsatt med »arbete på Spiran och till att Insättia Bielkar mellan båda tornen af Nyio och sedan medh kopar beslå» — tydligen sådana förankringsbjälkar som ses på Sueciateckningen (fig 18). Måns Staffansson fick samma år ersättning för arbete och koppar »att förbättra tornen, rennor och bielkar med». Ännu 1632 gjordes en utbetalning till Staffansson, som »wthi kopparsmedian arbetat och wthslagit koppar till tornen». Ett belopp om 40 daler utgick till de tre timmermännen, som »i then stora lijfzfharen the haffua warid» arbetat på en »Rannd (ränna?) mellan båda Tornen».

Tornspirornas timmerkonstruktion och koppartäckning ansträngde domkyrkans ekonomi till bristningsgränsen. Koppar anskaffades från flera håll och i varierande kvantiteter till dyrt pris — räkenskapsföraren klagar på »then dyra tijden».

Till råga på allt förnellade sysslomannen Håkan Nilsson en del av byggnadskassan. Domprosten Nikolaus Krokius intygade att domkyrkan på grund av Håkan Nilssons förhävande »war så af sigh kommen» att Erland Biörnsson — Håkan Nilssons efterträdare på sysslomannaposten — år 1630 nödgades låna 270 daler kopparmynt av förre borgmästaren Henrik Saltow »på thet Tornet måste blifwa ferdigt och icke länger så stå, domkyrkionne och nestan oss allom till snöplighen».

Med största sannolikhet fick domkyrkotornen 1629–32 definitivt det utseende som visas på Suecia-teckningen (jfr s 108). Likheten med den spira som tornresaren Gerlof Pettersson byggde på Nicolai-kyrkan i Nyköping 1632–33¹¹³ bör uppmärksammas men det är därmed inte sagt att något direkt samband föreligger. Det bör betonas att växjöspirorna ingenstädes i räkenskaperna omtalas som nykonstruktioner, endast förankringsbjälkarna mellan tornen säges vara gjorda »af Nyio». Har spirorna helt eller delvis ombyggt torde den tidigare formen varit om inte helt bestämmande så dock vägledande. Härför talar måhända också den omständigheten att ett lag om tre timmermän svarat för arbetet. Hade det gällt en nyskapelse skulle företaget säkerligen stått under en byggmästares ledning.

Under tiden 1633–51 finns uppgifter om tornen i de bevarade räkenskaperna endast 1648, då utbetalning gjordes till två hantverkare »som hafua belagdt 16 st. ziratzspjror kring tornen medh krokar» (jfr s 114 och fig 18). De tillverkade och upphängde också en dörr i ena spiran och förstärkte hjärtbjälkarna i tornet.

När biskop Stalenus vid sitt första sammanträde i domkapitlet år 1651 begärde upplysningar om domkyrkans tillgångar framdrogs åtskilliga omständigheter ända sedan »Danska fejdgen» vilka orsakat kyrkans fattigdom. Ledamöterna påpekade att sysslomannen Håkan Nilsson förslösat en del av domkyrkotunnorna och att tillgängliga medel bl a använts till uppbyggnad av tornen »som för een tijdh sedan nidhföllo» (Eccl saml 1, s 121). Utan tvivel är det tornarbetena omkring 1630 som domkapitlet syftar på i sin förklaring till den nye biskopen, som dessförinnan varit superintendent i Dorpat och som ej kan ha varit särskilt väl underrättad om domkyrkans tidigare öden.

Kyrkorummet

Sedan domkyrkan restaurerats efter branden 1570 förflöt en ganska lång tid utan att några genomgripande ändringar gjordes i dess inre. Lyckligtvis förskonades kyrkan från större förödelse då danskarna härjade och brände Växjö år 1612. Åtskilligt blev dock skadat då trupperna använde kyrkan som lägerplats. Bänkinredningen blev sönderslagen (s 175) och domkapitlets arkivalier förstördes.¹¹⁴

Under slutet av 1500-talet och 1600-talets förra hälft är räkenskapernas uppgifter om invändiga arbeten knapphändiga och då inga beskrivningar eller bilder av interiören finns att tillgå är det synnerligen svårt att göra sig en föreställning om kyrkorummets utseende under detta skede. Kyrkans väggar och valv stod vitkalkade sedan 1576. Det är dock inte uteslutet att rester av senmedeltida kalkmålningsdekor bevarats efter branden (s 100). Att döma av räkenskaperna utfördes ingen ny kalkning förrän på 1650-talet. Fönsteröppningarna hade kvar sina 1400-talsformer; inga uppgifter om vidgade fönster förekommer under ifrågavarande period. Notiserna om insättning av glas är däremot många. Glasfönstren bestod av större skivor med blyspröjsade smårutor, infattade i järnskenor. Dessa skivor inmurades i fönsterfalsar och skyddades av »galdrar» av järn, inhuggna i murverket. Golvbeläggningen utgjordes av stenflisor och väl i stor utsträckning av gravhällar. Efter branden möter uppgifter om reparationsarbete på kyrkgolvet först 1585 då Tore Krock stenlade »mitt ått gulffuett i domkyrckiann och in till Norre dörren». Arbetet med kyrkgolvet fortsatte påföljande år.

Det senmedeltida kyrkorummet hade i hög grad präglats av de många altarplatserna med sina helgonbilder, skåp och skrank. Något av denna inredning överlevde reformationstiden och branden 1570. Ännu in på 1700-talet pryddes högaltaret i koret av ett altarskåp. Vid östväggen i södra tvärskeppsarmen fanns ett altare försett med skrank och helgonbild i skåp — under 1600-talets senare del antogs bilden föreställa S Sigfrid. På ej angiven plats i kyrkan stod ett altare med ett Mariaskåp (om dessa altarskåp se s 166). I slutet av 1500-talet omnämner räkenskaperna ytterligare ett par altaren, vilka då togs bort. 1588 fick Valentin murmästare (not 108) er-

sättning för att han »bröt ut altaret för nya predikstolen och murade stolen in». Platsen för det borttagna altaret och den nya predikstolen var säkerligen vid östra pelaren mellan mittskeppet och norra sidoskeppet. Härpå tyder en notis i 1653 års räkenskaper som nämner »det store fönstret mit emot Predikestolen på Norre Kyrckewäggen». Av andra uppgifter framgår klart att »det store fönstret» på nordsidan är identiskt med fönstret i den östra av de två sidoskeppstravéerna. I senare handlingar finns inga uppgifter om ändrad placering av predikstolen och i slutet av 1600-talet är det fullt klart att den stått vid ovannämnda pelare. Det 1588 rivna altaret har sålunda varit på en plats där det romanska långhusets norra sidoaltare bör ha funnits (jfr s 62, 64).

Sannolikt kvarstod också motsvarande sidoaltare vid mittskeppets sydöstra pelare. 1598 fick en murmästare 1 mark i betalning för att han »bröt ut it altare i domkyrkian och murade pelaren färdig». Kost utgick för en dag till 12 personer som bar ut sten från altaret samt till murmästaren »som slätade pelaren». Åtgärden kan ha samband med det 1598 pågående arbetet att bygga en fast bänkinredning i kyrkan (s 175) men kan också vara en följd av den nye växjöbiskopen Petrus Jonæ' iver att i praktiken omsätta de tankegångar som fördes fram vid Uppsala möte, där bl a påbjöds att »the onyttige altaren i kyrkiorna skola nederrifwas» (SRA III, s 57). Det är frestande att sätta altarnedrivningen 1598 i samband med den av J Baazius författade relationen om S Sigfrids gravplats, som skulle ha påträffats då Petrus Jonæ lät nedriva ett altare som var uppfört mitt i kyrkan. Platsangivelsen »in medio Templi» tyder dock närmast på att detta altare stått i kyrkans mittaxel (jfr s 70).

Mellan högkoret och tvärskeppets mittravé fanns ett korskrank, kombinerat med en sångläktare (jfr s 93). Anordningen bör ha varit av medeltida ursprung men i varje fall en partiell förnyelse torde ha gjorts efter 1570 års brand, då Mauritz Nilsson byggde en läktare. I de bevarade handlingarna finns inget som tyder på att domkyrkan under denna tid haft någon annan läktare än denna sångläktare vid ingången till högkoret.

Tyvär saknas närmare uppgifter om korskrankets utseende. I detsamma fanns en dörr med smi-

desbeslag och lås, sannolikt en dubbeldörr. 1585 fick Clas Smid betalning »för 4 par dörre Jernn han gjorde som sloges opå högkorsDörrenn. En dörr med järnlås fanns också till »läktaretrappan». Denna torde från koret ha fört upp till läktaren. Själva skranket hade ett trågaller. I anslutning till läktarbröstningen torde triumfkrucifixet varit monterat att döma av den uppgift om krucifixets plats »Super Chori» som meddelas i G Stalhoffs reseskildring från 1661 (UUB, S 28) och av de åtgärder som vidtogs när sångläktaren togs ner 1670 (s 116f).

Om den medeltida traditionens livskraft vittnar också dopfontens placering inom ett »kor» i tornets bottenvåning. Först 1670 flyttades den »iffrån wästre kyrkiodörren fram i Choret» (KA, räk). På sin gamla plats omgavs alltså funten av ett träskrank, sannolikt försett med gallerverk. 1598 arbetade Anders Snickare och hans medhjälpare på »funktoren» och en smed fick $\frac{1}{2}$ mark för arbete på den dörr som förde till koret. I 1600-talsräkenskaper nas inventarier på lås och andra järnföremål upptas låsen till denna dörr såsom låsen »för fundten». Även sedan dopfonten flyttats togs den — kanske av slentrian — upp i förteckningarna; så sent som 1704 omnämnes den som »En gammal funtlås utan Nyckell som sitter wid bråde skranket som står wid S. Sigfridi altare» (KA, räk).

Trolle- och Ulf saxgravarna

1616–17 uppfördes Trollesläktens gravkor i norra korsarmens nordöstra hörn (pl VII). Gravkorsbygget var en följd av att Anna Trolle till Helgerum och Roma, Charles de Mornays änka, på sin ålders höst uttalat önskemål om att bli begraven i Växjö domkyrka, där fadern Ture Trolle till Bergkvara, modern och syskonen vilade.¹¹⁵ Tack vare de redogörelser som Petrus Jonæ lämnade Anna Trolles släkting, rikskanslern Axel Oxenstierna, är vi ganska väl underrättade om tillkomsten av gravkoret.¹¹⁶ Den 12 november 1616 skrev biskopen att Bengt Sparre¹¹⁷ föregående vinter besett Trollarnas gravställe i kyrkan och att man därvid kommit överens om att bygga en ny grav: »Och mädan samma höge slächtz lägerplass hafver varit berammat mitt i kyrkian, thär ingen lägenhet var sådana prydingh göra, som sådan högh familiae tiente, och ingen åtskilnat var emällan theras och andras begraffningh,

thet Hans Vålborenhet mycket förundrade, utvalde H. H. itt annat bequemligare rum in emoot koren.» Fru Anna hade blivit mycket »bevecht» av initiativet och därefter föreslagit att på platsen ifråga »skulle opkastas een kiällare och muras till 6 eller 7 kijsters rum, som nu och skedt ähr». Eftersom graven placerats i ett hörn »så att kyrkioväggian svarar på två sidor» ville hon »hafva een väl utarbetat koor på the andre två sidor, hvilckett arbethe enn temligh konstrijk tysk snicktare nu uthi biscopzgården under händerna hafver». Vidare ville hon att koret skulle förses med »skiöna målningh, märkeligha sententier, med förgylta bookstäfver utschrefne, och elliest så beprydder, som then höga slächt och elliest kyrkian kunn tienligit och till prydingh vara» samt att Oxenstierna skulle få avgöra hur denna utsmyckning skulle göras. Av brevet framgår också att fru Anna önskade låta flytta föräldrarnas och syskonens kistor till den nya gravkammaren. Av ett senare brev samma år, daterat den 22 december framgår att Oxenstierna nyligen besökt Växjö och att biskopen var tveksam om det tegel som behöves för det planerade valvet över kammaren skulle beställas i Ronneby eller brytas från murarna på Kronobergs slott. Sedan Anna Trolle avlidit den 4 september 1617 meddelade Petrus Jonæ i brev till Oxenstierna den 9 januari 1618 bl a att några av kistorna i den gamla graven var förfallna och att herr Tures och fru Magdalenas kistor »kunna nepligen haffvas aff rummet, med mindre the förnyias». Den 23 januari slutligen skriver han om den förestående ankomsten av Anna Trolles kista och förberedelserna för gravölet samt påpekar beträffande gravkoret att »gulff, mur och hvalff, med heela snickarevärket, bleff alt färdigt uppsatt i sommars», endast en invändig vitkalkning återstod att göra.

Det tunnvalvda gravkorets murverk höjde sig enligt senare beskrivningar flera fot över kyrkgolvet (för uppgifter om de murade gravarna, se bl a bil 3). En kort stentrappa ledde till gravkammarens dörr, som var belägen ungefär mitt i västra muren. Då den gamla Trollegravens kistor överflyttades till den nya gravkammaren lades Ture Trolles gravsten (fig 195) i golvet mittför nedgången.

I svårt skadat skick återfanns stenen på denna plats då grundvalarna till gravkoret och rester av dess golvbeläggning med stenflisor frilades vid grävningundersökningarna i kyrkan 1957–58.

I södra korsarmen fanns redan under 1600-talets förra hälft en motsvarighet till Trollegraven, den s k Ulf saxgraven. Av de vid undersökningarna framgrävda resterna (pl VII) och av arkivaliska uppgifter (jfr ovan) framgår att gravbyggnaden höjde sig över golvet och var försedd med skrank och att kammaren var något större än Trollegravens och hade tunnvalv, golv av stenplattor och kalkade väggar.

Inga uppgifter om gravkorets tillkomsttid har kunnat erhållas. Den 15 maj 1654 skrev domkapitlet till major Peder Lindormsson Ulf sax på Osaby och anhöll att han måtte reparera och pryda sin salig faders förfallna grav i domkyrkan eller också ge tillstånd att ta bort gallerverket och igenkasta graven (VLA konc). Lindorm Ulf sax dömdes till döden 1638 och avrättades samma år (Elgenstierna VIII, s 496). Hade gravkoret byggts för hans räkning vore det egendomligt om det redan efter 16 år blivit så förfallet att domkapitlet ansåg sig behöva ingripa. Graven måste ha tillkommit betydligt tidigare. Då dess läge i södra korsarmen torde kunna anses som förnämligare än Trollegravens kan den rentav vara den äldre av de båda herrskapsgravarna. Av intresse i detta sammanhang är att benämningen »Ulf saxgraven» inte förekommer i domkyrkoarkivalierna kring mitten av 1600-talet. Uppmärksamheten riktas på en uppgift från 1653, då räkenskaperna redovisar fönsterarbeten i södra korsarmen »Sunnan och ostan till för Eknagrafven» (KA räk). Ekna i Tjureda socken var Strålesläktens sätesgård. Den nämnde Lindorm Ulf sax var gift med Katarina Stråle, dotter till ståthållaren på Kronoberg, Anders Svensson Stråle.¹¹⁸ Anders Svensson dog 1604 och skall ha fått sin grav i Växjö domkyrka, där hans broder Jöns Svensson var domprost.¹¹⁹ Det är sålunda troligt att gravkoret byggts för Anders Svensson och att Lindorm Ulf sax på grund av släktförbindelsen senare övertagit ansvaret för detsamma.

Tiden 1650–1740

Byggnadsunderhåll

I sin stifts- och biskopskrönika från 1752 hävdar Andreas Rhyzelius att domkyrkan i Växjö under biskop Zacharias Lundebergius' ämbets-tid (1651–1667) blev målad och valven smyckade med sinnrika inskriptioner »samt Kyrkiotornet gjort högre och anseeligare år 1654».¹²⁰ Det senare påståendet kan ej styrkas av de samtida källorna. Visserligen saknas räkenskaper för åren 1654–57 men anledningen till att sådana ej insänts till Kammarkollegium torde vara att de av K Maj:t beviljade domkyrkotunnorna för en tid hade lagts till Jönköpings stadskyrkas byggnad. I skrivelser till konungen och riksråden den 24 februari och i november 1656 väddjade domkapitlet om att återfå inkomsten av domkyrkotunnorna, som »för trij åhr sedan» anslagits för kyrkbygget i Jönköping. Kapitlet framhöll behovet av iståndsättning av »Thorn och Taak, som nu med nödigh omkostnat kunna repareras och förwaras» (VLA, konc). Någon förändring av tornspirorna torde sålunda inte ha skett 1654. Senare uppgifter om arbeten på tornspirorna ger ej heller belägg för några ändringar av höjd eller form. En reparation skedde 1663 då Nils Svensson och Zachris Andersson »befäste Södra tornspiran innan till med Nytt sperwercke och band» (VLA, räk). Samma hantverkare »fäste Bielkarna i Tornet och öfverdrogo tem medh ten gambla kopparen» år 1667. Troligen rör det sig här om de kopparklädda förbindelsebjälkarna mellan spirorna (jfr s 110). Även 1671 utfördes iståndsättningsarbeten. Lars Byggemester fick 32 daler »för det han lagadhe tornen som begynte willia förfalla». Nya hjärtbjälkar och nytt sparrvirke anskaffades för denna reparation.

Enligt uppgifter i räkenskaperna från 1673 och senare är spirorna beklädda med spån — huruvida helt eller delvis kan ej avgöras. Måhända togs kopparplåtar från tornen då storklockan skulle omgjutas 1659. I räkenskaperna för detta år redovisas till klockgjutningen ett belopp på 139 daler »För wäxlade Plåtar».

År 1700 gjordes en upprustning av tornet under ledning av byggmästaren Lars Höflin från Eksjö. Arbetena gällde främst timmerkonstruktionen samt

klockvåningen. I den kvittens för erhållen betalning som Höflin och hans medhjälpare lämnat omtalas att de »lagat om tornet på ett sätt och annat både uppe och under till sin befästning, förbättrat alla lukorna, giordt en ny boten under alle Klåckorne och beklädt Bielkarne med bräder så att wattnet kan slå sig där ifrån och rinna uth» m m. Först 1715 tycks spirornas klädsel blivit rejält översedd, varvid byggnadsställningar måste uppsättas kring tornen. Arbetena, som gällde komplettering av spån och »afmåsannde, Tiärande och Rödfergiande» av tornens men också kyrkans övriga spånklädda tak och gavlar, leddes av byggmästaren Pehr Jonsson Sjöberg från Karlskrona, som arbetade »på ifrån Kongl. Ammiralitetet erhållit förlof». Ett par år innan den förödande branden 1740 gjordes en omsorgsfull iståndsättning av tornen. Ställningar uppsattes och byggmästaren Jonas Lundwall och timmermannen Petter Tillström lade 6 000 ekspån på »bägge övertornen» samt 8 800 spån »på begge nedre tornen och på tre små Pelaretak» — troligen strävpelare. Förruttnade bräder ersattes och »överportarna» — tydligen luckorna i spirornas mellanparti — gjordes nya. Garvaremästaren Stenberg förärade domkyrkan »4 st. Ekekubbar», av vilka bildhuggaren Sven Segervall (jfr s 170) gjorde »Sexton st nya Zirater till begge tornen» (jfr s 111). Sedan dessa »zirater» uppsatts målades de gula av Zachris Andersson Herlin, vilken tillsammans med Tillström också beströk portarna, »Undertornen» och de »öfre kyrkiotornen» med linolja och färger.

De yttre arbetena på kyrkans övriga delar är lika så främst underhållsarbeten. Takspåning utfördes vid flera tillfällen, bl a 1665 på östra sidan av vapenhuset, vilket även fick nyanockhuvar, 1667 på övre kyrktaket, där även »nya huffwar» pålades, 1690–91, 1696, 1715 och 1716. Murverksreparation, kalkning och vitmening utfördes »sunnan till» på kyrkan år 1666 av Lars murmästare och »Petter Meenlöss».¹²¹ Västgaveln på själakoret ommurades 1675 av murmästaren Peder Jonsson. Samtidigt byggdes här nya takstolar varefter taket spånkläddes. Samme murmästare verkställde omputsning av kyrkans yttermurar 1684–85. 1684 erhöi han 165

Dr Smt för att han »förbeströck Tornet, Wapenhuuset och then Norra sijdan in till Sacristigan med gråkalk, och sedan medh huijtkalk, såsom och för han högh hålet på Tornet till then Nya Wijsaren» (jfr nedan). Arbetena fortsatte på sydsidan följande år. Först efter en mansålder blev det så åter aktuellt att omputsa kyrkan. 1721 upprättades kontrakt med murmästaren Lars Brandt från Karlskrona om lagning och »späckning» av torn, strävpelare och väggar där brister fanns samt om vitkalkning. Arbetet kom till stånd samma år.

Naturligt nog måste fönstrens glastrutor tid efter annan lagas. Vissa år gjorde glasmästarna en fullständig översyn av samtliga fönster, varvid de i sina kvittenser specificerade arbetena på fönstren i tur och ordning medsols från östra korfönstret. Genom att vardera fönstret därvid fick sitt namn, t ex »taflan widh Sancte Sigfridz Bildh», »Tillanders fönster» och »taflan wed Spånhuset» erhålles god hjälp för lokaliseringen av vissa betydelsefulla detaljer.

Nytt tornur 1661

Det urverk som domkyrkan inköpt 1613 reparerades av segerverksmakaren Johan Pädheron från Jönköping år 1629. Det ansågs 1637 vara »nägeett gammalt» och 1642 fick det genomgå en ny reparation av segerverksmakaren Peder Larsson. 1650 rubricerades det som »uthgammalt» och 1659 som »heel förslitit».

År 1661 byggdes ett nytt stort »Special Slaag och Uhrwärck» i domkyrkan av »Inspectoren Mäster Gudmund Låkke i Jönköping» som fick 600 daler för sitt arbete. Ny visartavla av dubbla bräder och av 5 alnars längd och bredd tillverkades av snickaren Nils Svensson och uppsattes på tornets västfasad sedan det målats »med gulld och färgor» av »H. H. G. Excellenz RichssDrottzens Contefeyare, M. Johan Wernner» för en kostnad av 42 daler.¹²² Vidare anskaffades en stor eketrissa och nya hampliner till »dubla vikten», dvs loden, samt 100 alnar ståltråd »till lilla klockans slaggång under uti kyrkan». Vidare byggdes ett rum för urverket »heelt af Nyo» ovanför tornvalven (jfr s 109). Det är därmed klart att den nya visartavlans placering på tornfasaden var i höjd med gränsen mellan det romanska och det senmedeltida murverket, dvs

där urtavlan nu sitter. I 1662 års räkenskap redovisas utgifter »för det nya Teldet (golvet) öfver hwallfuen i Tornet wid Nya Segerhuset». Den gamla urverkskammaren, vid vilken timklockan hängde, fick vara kvar på sin plats i tornets nedre del. 1676 fick en murare betalning »för det hoolet han igen Murade Vid gamla Segerverket». Den gamla kammaren och dess trappa omnämnes ännu 1678 och 1679 och själva verket upptages i inventarieförteckningarna så sent som 1684-85, då det emellertid har överstrukits.

Omedelbart efter installationen av det nya urverket uppstod fel på detsamma. Gudmund Lockes dräng Anders Svensson, som tycks ha haft ansvaret för uppsättningen, blev den 9 november 1661 instämd till rådsturätten, som frågade varför han inte upptäckt bristfälligheterna innan uret sattes upp i tornet (VLA, dombok). Anders sade sig då ha framhållit för sin mäster att han fruktade »wij fahra illa alle Samman för detta Segerwärc». Men Locke hade blivit vred av dessa ord »och slogh migh den ena gången efter den andra, besynnerligen när segerwärcet stannadt och klockan slogh intet». Den 29 november framträdde Gudmund Locke för rätten och beskyllde sin dräng för att »falskeligen och obewijseligen hafwa förklenat och förringat hans konstrijka och wälgiorda Segerwärc, Gudj till Ära, domkyrkian och staden till prydnad och gagn». Han måste dock erkänna verkets defekter men menade att de uppstått under transporten på »den enda och elacka wägh emellan Jönköpingh och Wexsio». Han hade emellertid nu gjort erforderlig reparation och vid efterföljande besiktning kunde rätten konstatera att »alle de förige defecter woro nu botade och ferdige».

Att Lockes urverk var välgjort är uppenbart, eftersom det kom att fylla sin funktion ända fram till kyrkans brand 1740. Reparationer utfördes dock 1681, 1683 av urmakaren Wilhelm Kock, 1700 av urmakaren Sven Berg, 1715 samt 1723 av urmakaren Anders Forsman i Jönköping. En komplettering gjordes 1684 av Wilhelm Kock då en visartavla också uppsattes på norra tornmuren. Året därpå nedtog och återuppsatte Michael Smed den västra tavlan och »giorde sielfva Wijsaren lijk medh dhen Norra». Urtavlans målning renoverades 1686 av Gudmund Målare och västra tornvisaren förgylldes

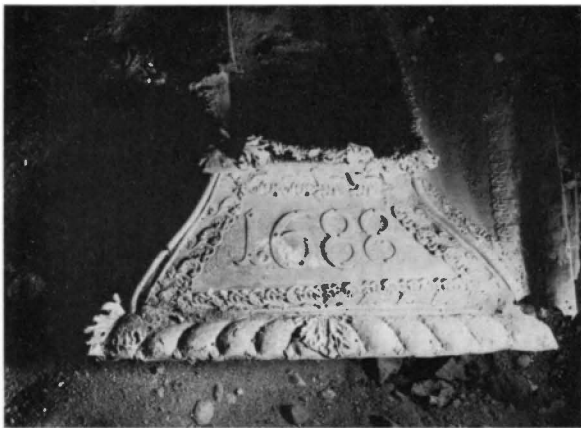

Fig 107. Detalj av landshövdingen Håkan Nilsson Skyttes kista, placerad i den s k Skyttegraven i kyrkans sydvästra hörn. Jfr pl VII. Foto Smål Mus 1958.

Detail of coffin of Lord Lieutenant Håkan Nilsson Skytte, placed in the so-called Skytte grave in the SW corner of the Cathedral. Cf Pl VII.

år 1700 av stadens bokbindare. 1721 nygjordes tavlor av en snickare Bohman samt stofferades och förgylldes av bildhuggaren Sven Segervall.

Invändiga arbeten vid 1600-talets mitt

Vid sitt sammanträde den 29 januari 1651 beslöt domkapitlet att skaffa sig en bekvämare möteslokal än den välvda salen i övervåningen av tillbyggnaden söder om tornet, dit endast en trång spiraltrappa ledde. Till ny lokal »Eligerades Siåla Choren» i bottenvåningen av samma byggnadsdel (Eccl saml 1, s 120). Själakoret hade efter reformationen och branden 1570 degraderats till ett biutrymme utan värdigare funktion. Troligen var rummet i ganska dåligt skick. Iståndsättningsarbeten påbörjades också omedelbart som en följd av domkapitlets beslut. 1651 års räkenskaper tar upp utgifter för murmästaren Jacob Torstensson »för huallffueet i Siåla Choren, ther Capitelet eller Consistorium nu åhr» — arbetet kan antingen gälla nymurning av tunnvalvet över rummet eller reparation av ett ursprungligt senmedeltida tunnvalv. I muröppningen vid sidan om ingången till själakoret från kyrkan ordnades ett förvaringsskåp (fig 96, sektion B-B). De medeltida väggnicherna kläddes med trä och försågs med dörrar, järn och lås. Börje Månsson Kläckare i Tegnaby lade golv — »Tehlade Capitelet

med Bullster Stockars inleggande och Steens wtleggande» — samt »sammanhögg träwercket i Capitelsdören».

I domkapitlets gamla sammanträdesrum i övervåningen ordnades plats för konsistoriets bibliotek. En senast 1658 utförd igenmurning av ett fönster »i gamla Capitlet» kan sättas i samband härmed. Från 1666 finns en säker uppgift om att biblioteket fanns i detta rum (Gustafsson 1962, s 120).

1653–54 vidtogs åtgärder som väsentligt ändrade kyrkorummets utseende. I norra sidoskeppets östra travé vidgades fönsteröppningen och försågs med ny omfattning. Vidare återupptogs två fönster »som wpmurade woro och mycket der af mörckades i kyrckan», dels södra korsarmens östfönster, dels norra korsarmens nordfönster »öfwer Romægrafwen» (dvs Trollegraven). Genom dessa åtgärder bör kyrkorummets mittparti blivit betydligt ljusare. Samtidigt blev väggar och valv omputsade och kalkade: murmästaren Jonas Andersson i Ströby »huitmenade Kyrckan, Chorhualfven undantagandes och kåpade med gråkalck under der så behöfdes». Här efter utfördes en omfattande dekorationsmålning av valven, vilket arbete avslutades 1654 (se s 154).

Under 1500-talets slutskede och 1600-talets förra hälft saknas uppgifter om invändiga byggnadsarbeten i sakristian. År 1667 togs det lägre liggande, tunnvalvda rummet i bruk som bisättningskammare, varvid det avskildes från den egentliga sakristian. Jonas Andersson i Ströby »igenmurade den innersta Sacristugudörren när wålb. Landshöfdingens frus Lijk insattes». Samtidigt tog murmästaren upp ett dörrhål i det tunnvalvda rummets norra yttermur. Uppgiften att han »högg hohl på den innersta Sacristijgan och åter thet igen vpmurade» kan tyda på att ingen mera beständig dörröppning gjordes. Att rummet senare användes för bisättningar är emellertid fullt klart (se bl a VLA akt 1699).

Den speciella medeltidsaccent som kyrkorummet ännu i mitten av 1600-talet hade genom den bevarade anordningen med korskrank och läktare vid ingången till högkoret försvagades 1670 då sångläktaren togs ner (VLA räk). Korskranket med dess dörr behölls men då läktaren nedmonterades måste skranket få en ny avslutning uppåt. Det föll sig då naturligt att minska dess höjd. Räkenskapsboken

omtalar att en av de hantverkare som deltog i sångläktarens nedtagning också »afskaar Pellarewerket och gjorde ther på nya lister, lagade Chordörren och gjorde Crantzen ther öfwer». Som en följd av läktarens borttagande måste triumfkrucifixet uppfästas på ett nytt sätt. Sedan krucifixet renoverats (se s 166) upphängdes det ovanför kordörren i järnstänger och en kedja, som fästes i en nygjord konstruktion av bjälkar ovanvalvs. Räkenskaperna upptar utgifter för dessa bjälkar, för långa järn och krokar, för kedjan »som Crucifixit hänger uthi», för järnringar, monterade »kringom biälkarna på hwalfwet» samt för murmästaren »som högg holl på hualfwet att fästa Crucifixit igiönom» och för »Karlarna som vpwinnade Crucifixit».

Kyrkorummet från 1600-talets slut till 1740

Genom de åtgärder som vidtogs vid mitten av 1600-talet, främst ändringen av korskranket och utsmyckningen med valvmålningar hade domkyrkans interiör dels fått en anordning som ganska väl uppfyllde tidens krav på ett protestantiskt kyrkorum, dels en tämligen modern uppsyn i färgrik senrenässans. Moderniseringen av kyrkorummet från funktions- och utseendesynpunkt fördes ett steg vidare då kyrkans nya stora orgelverk 1688–91 byggdes och placerades på en läktare i mittskeppets västligaste del och då kyrkan ungefär samtidigt fick en ny predikstol, skänkt av landshövdingen Jacob Flemming (se s 169). Läktaren med sin orgelfasad torde haft ganska stor höjd och blev sålunda västpartiets dominerande inslag på bekostnad av den senmedeltida tornbågen, som helt doldes. Läktaren var uppbyggd i två våningar, vilket framgår av en notis om byggnadsarbeten 1689, då murmästaren Pehr Jonsson inmurade bjälkar »under öfwerste orgeläcktare». Tornbottenvåningen förlorade nu sitt samband med mittskeppet. Läktaren torde ha byggts in i tornrummet, där i så fall orgelhuset helt eller delvis fick plats. Det senmedeltida fönstret i västra tornmuren, vilket 1673 och ännu 1690 kallades »det stora fönstret öfver den västra dören» benämnes sålunda 1700 och senare för fönstret »uppå Orgeverket».

Andra åtgärder av betydelse för kyrkorummets karaktär var uppsättandet av en läktare i norra sidoskeppet samt en ny bänkinredning. I domkapitlet

föredrogs 1699 ett memorial där det bl a heter: »Om en Läktares uprättande wijd Norra domkyrkiodören, till Landtförsamlingen eller Scholæ Staten, befans högnödige wara» (VLA akt). Förslag till den nya läktarens anordning framlades av byggmästaren Lars Höflin och under hans ledning utfördes arbetet 1700–01. Om bänkinredningens utförande föreligger uppgifter från åren 1706–07 (se s 175).

Den nya läktaren och bänkinredningen tyder på viss platsbrist i kyrkan. Antalet »stolrum» hade vid denna tid minskat genom uppförandet av gravbyggnader i västpartiet. I södra sidoskeppets västligaste del murades en grav för landshövdingen Håkan Nilsson Skytte och hans familj.¹²³ Vid undersökning 1958 av kvarvarande delar av graven konstaterades att kammaren mätte 450 × 210 cm (pl VII). Mitt på norra långsidan fanns en ingång och utanför denna en 160 cm bred trappa med fyra bevarade steg. Av äldre uppgifter (jfr bil 3) framgår att kammaren varit tunnvalvd, att de murade väggarna höjde sig över kyrkgolvet och att uppbyggnaden före branden 1740 pryddes av ett skrank.¹²⁴ Graven, som sålunda varit helt likartad de äldre gravkoren i kyrkans östra del, torde ha uppförts hösten 1688; Håkan Skytte avled den 9 augusti detta år och jordfästes i Kristianstad den 15 januari. Stoftet fördes till Växjö den 17 i samma månad. Den rikt prydda kopparkistan, försedd med namnplåt och årtalet 1688 frilades vid den ovannämnda undersökningen av graven (fig 107).

Något senare tillkom den fjärde av domkyrkans stora gravar, den s k biskopsgraven i norra sidoskeppets nordvästra hörn (pl VII). Gravstället köptes av biskopen Samuel Wirenius och graven murades genom hans anhörigas försorg år 1703, då Wirenius dog (Rogberg, s 48). Undersökningarna 1958 visade att gravkammaren invändigt haft måtten 315 × 325 cm, putsade väggar, golv av tilltrampad sand samt en 145 cm bred trappa och dörröppning i östra väggen. Även denna grav var tunnvalvd samt försedd med skrank före 1740. I anslutning till skranket fanns en inskription med följande lydelse: SACRÆ REGIÆ MAJESTATIS MAGNÆ FIDEI VIR, REVERENDISSIMUS ET AMPLISSIMUS DOMINUS SAMUEL WIRÆNIUS, S. S. THEOLOGIÆ DOCTOR ET EPISCOPUS WEXIONENSIS CELEBERRIMUS, NATUS ANNO 1647. DENATUS 1703 (= den kungatrogne, vördnads-

värde och höge herr Samuel Wirenus, teol doktor och vittberömd biskop i Växjö, född år 1647, död år 1703). Se Rogberg, s 48, Rhyzelius, s 313.

Vid denna tid ersattes Trollegravens skrank från 1600-talets början med ett nytt, utfört av växjöbildhuggaren Torbjörn Röding. Upprustningen av gravkoret var en följd av att Bergkvaras dåvarande ägare, friherre Lars Sparre och hans hustru Charlotta Soop¹²⁵ utsett detsamma som sin gravplats. Detta framgår av det bevarade kontraktet med bildhuggaren, daterat den 6 augusti 1701 (RA, Sävstaholmssaml vol 139). Skranket skulle enligt kontraktet på långsidan, dvs mot väster, uppdelas i tre fält och vardera fältet prydas »med Blomwärk så åfwan som nedan med sine Bilder och pilastrar». Uptill skulle det smyckas med änglar »som Dessein uthwijsar» samt med vapensköldar i lövverk, »Trollewapnet mit uthi och Sparrewapnet vthi Skillden på högre och Sopewapnet på vänstre sijdan». På gravkorets kortsida skulle skranket uppdelas i två fält; över vart och ett av dessa skulle sättas en inskriftssköld med förgyllda bokstäver i relief mot försilvrad botten. Hela bildhuggeriarbetet skulle för övrigt stofferas i guld och silver och Röding skulle »alt sammans så förfärdiga så att han derföre kan och böhr stå till swars när någon som slijkt Arbethe förstår det inthet har att tadla, hwilket och sidermehra kan lända honom till beröm». Rödings kvittenser »oppå Romaregrafs arbetet» är daterade 1703–05. Varken Lars Sparre eller hans hustru fick se skranket färdigt. De avled båda 1704 på sin egendom Nygård i Lofta socken. Deras kistor insattes samma år i gravkoret.

Eftersom Ulf saxarna på Osaby före 1686 skaffat sig en familjegrav i den egna sockenkyrkan¹²⁶ var det inte längre någon som vårdade den gamla Ulf saxgraven i domkyrkan. År 1709 såldes den av löjtnant Per Ulf sax för 100 dr smt till landskamreren assessor Abraham Liungfelt. Den kom därefter att kallas Liungfeltska graven eller Telestagraven efter den strax utanför staden belägna gård i Telestad, som kom i släkten Liungfelts ägo längre fram på 1700-talet (L Larsson 1922, s 33).

Omedelbart norr om Ulf saxgraven befinner sig en mindre, murad grav, som sannolikt anordnats under 1700-talets förra hälft. Rådsmannen Nils Eklin, död 1749, hade här sin gravplats (VSLB ms 4:o

374). I domkyrkans kor fanns flera murade gravar av vilka vissa höjde sig något över golvnivån. I det tidigare nämnda memorialet från 1699 angående önskvärda arbeten i kyrkan framhålles bl a att gravarna bör nedsänkas och jämnas med golvet framme vid altaret, »dock biskoppen Krooks graf blifwer i sitt förra stånd effter hon intet ståår till något hinder eller men». Domkapitlet beslöt samma år att en nedsänkning skulle göras av de »vid Choraltaret» belägna gravarna (pl VII), tillhörande biskoparna Petrus Jonæ (död 1630) och Jonas Scarinus (död 1687) samt domprosten Enevald Widebeck (död 1694). Sannolikt vidtogs dessa åtgärder år 1700 då byggmästaren Lars Höflin enligt kvittens bl a reparerade korgolvet och gjorde en ny altarring. Den nämnda graven för biskop Nicolaus Krokus (död 1646) torde ha befunnit sig i korets västra del, eftersom den inte orsakade någon olägenhet. Härpå tyder också att gymnasisterna använde gravstenen som sittplats när de före predikan skulle uppehålla sig i koret (L Larsson 1922, s 33f). Krokus' grav torde kunna identifieras med den murade gravkammare, som påträffats mitt i den västra travén av det dåtida koret (pl VII).

Bland övriga arbeten i domkyrkan under perioden ifråga kan främst nämnas de ofta återkommande golvreparationerna, vilka till stor del orsakats av sättningar i samband med gravgrävningar. Korgolvet iståndsattes 1671, 1700, 1717 och 1719. 1664 stenlades golvet i södra sidoskeppet och 1686 gjorde dödgravaren en lagning och utjämning av stora gången i mittskeppet. Ett nytt stengolv lades i mittgången 1697 av murmästaren Fabian Wolter.

Ett par år före branden 1740 planerades en större upprustning av interiören. Enligt kyrkorådsprotokoll den 6 december 1737 skulle den fasta inredningen genomgå färgrening, ny altartavla skulle anskaffas och krucifixet flyttas, golvet på mittgången beläggas med Ölandssten och kyrkdörrarna lagas och förses med vindfång. Vidare förbereddes kalkning av väggar och valv, vid vilket arbete skulle tillses att »the, af åtskillige Antiquiteter, befintlige afskrifter, blifwa orörde, och med anständig målning omkring, bättre utstofferade». Slutligen skulle en stor läktare för skolungdomen uppsättas i norra sidoskeppet. Läktaren skulle sträcka sig från vapenshusdörren ända fram till »twärpelaren wid muren»,

dvs den stora pilastern vid gränsen till norra tvärskeppsarmen. För att få tillräcklig belysning på och under denna läktare föreslogs att fönstret i sidoskeppets västmur vidgades och att det delvis igenmurade fönstret över Romaregraven måtte »ända under igenom mera öppnat blifwa» (VDA kr prot). Av dessa förslag kom sannolikt endast läktaren till utförande (VLA prot). Vid domkapitlets sammanträde den 11 april 1739 tillsades timmermannen Tillström, som tillsammans med byggmästaren Lundvall åtagit sig att uppsätta läktaren, att »med

denna byggnad, ju förr des hällre begynnelse giöra, det han äfven utlofvade skie skola». Emellertid syns en ändring ha skett av det ursprungliga beslutet att läktaren skulle reserveras för skolungdomen. Den 21 november togs frågan om gymnasisternas plats i kyrkan åter upp i kapitlet. En läktare för dessa borde byggas »wid södre Kyrkiowäggen» men innan något fastställdes skulle man »hafva tillfälle, med Hans Högwyrldighet Herr Doct. och Biskopen sig härom närmare rådföra».

Från branden 1740 till ombyggnadsförslaget 1845

Den 29 maj 1740 slog blixten ned i domkyrkotornets norra spira och förorsakade en våldsamt brand. Av den berättelse om händelsen som domkapitlet lämnade K Maj:t i en skrivelse den 2 juni (VLA konc) framgår, att elden med stor häftighet spred sig från spirorna och klockvåningen till spåntaken över kyrkan samt ned till tornets bottenvåning, orgelverket och kyrkorummet. Valven blev svårt ramponerade, särskilt i kyrkans östra del, där gavelröstena rasade samman. På mindre tid än tre timmar hade kyrkan och dess inredning »icke vtan alles vår hiertel. grämmelse» lagts i aska. Sakristian och konsistorierummet i gamla själakoret fick dock inga allvarligare skador. Textilier och ljuskronor, kyrkans penningmedel och domkapitlets handlingar kunde räddas.

Efter branden fick gudstjänsterna hållas i gymnasiehuset, som med knapp nöd undgått att bli lågornas rov. Byggnadens största sal inrättades med bänkar och musikläktare. Taklanterninen ombyggdes och höjdes så att den kunde härbärgera ett slagur och en mindre klocka (L Larsson 1922, s 25).

Som hjälp till kyrkans istandsättning gav K Maj:t den 27 mars 1741 sitt tillstånd att medel »så wäl genom twenne wilkorlige Collecter om året uti trenne års tid som och genom Stamböcker måge öfwer hela Riket insamlas». Några år senare, den 29 mars 1748 beviljade K Maj:t ett nytt samman-

skott för ändamålet, nämligen 1 öre smt »utaf hwar och en ståndsperson samt Borgare och Hemmansbrukare uti hela Riket» såvida det inte förelåg särskilda skäl till befrielse (RA, Inrikes civilexp reg). Gåvor lämnades av drottning Ulrika Eleonora d y med 6 000 dlr kmt och av riksrådet Axel Banér med 200 dlr smt (Rosengren, s 631). Bland stadens borgerskap insamlades även medel till kyrkan. Bland bidragsgivarna kan nämnas rådmannen Måns Lind i Växjö som enligt kyrkorådsprotokoll den 5 mars 1741 »låt it påkosta dörar för domkyrkian» och som »jämwäl nu hos Bilthuggaren Mäster Sven Segervall» beställt en ny predikstol (s 169).

Istandsättning av skepp och kor

Sommaren 1740 gjorde murmästaren Johan Qvandt från Karlskrona en utredning rörande valvens och murverkens tillstånd efter branden. I sitt memorial till kyrkorådet den 30 augusti (VDA handl) framhöll han bl a att de stora valven över kyrkan syntes »fuller behåldne och ståndachtige» medan de »smärre» valven delvis var »myckit swaga och opålitelige», varför de borde tagas ned. Övre delen av muren mellan koret och sakristian uppvisade svåra skador, varför nedtagning och ommurning måste göras. Norra sidan av tornet befanns vara så ramponerad att fullständig ommurning av hela denna mur rekommenderades. Eftersom muren var »af

Fig 108. Kyrkan från sydväst. Teckning av N I Löfgren 1821. KB.

The Cathedral from SW. Drawing by N I Löfgren, 1821.

pour gråsten» som »blifwit helt skiör och brände» måste också anslutande murpartier i hörnen göras om. I nordöstra murhörnet fanns en elakartad spricka som öppnat sig över 2 tum. Stora järnankaren och bjälkar borde insättas. Men Qvandt betvivlade att tornet skulle kunna bli så hållbart att klockorna åter kunde placeras i detsamma. Han ansåg sålunda att tornet helt och hållet borde rivs och återuppbyggas från grunden.

Frågan om kyrktakens iståndsättning utreddes samtidigt av byggmästaren Sven Svahn, även han från Karlskrona. Kyrkorådet kunde meddela domkapitlet att Svahn var »beredd att uprätta et perpetuelt tak» (VLA akt), men tills vidare fick han endast uppdrag att göra provisoriska brädtak. Dessa plådes hösten 1740.

Vid domkyrkorådets sammanträde den 22 januari 1741 uppvisade Svahn en ritning på hela domkyrkan »till dess profil och väggar, tak och torn», tydligen ett definitivt förslag eftersom ritningen skulle underställas landshövdingen och domkapitlet för godkännande (VDA kr prot). Under loppet av 1741 torde takstolsarbete och brädtäckning i huvudsak ha genomförts. Man avstod från att återuppmura de stora gavelröstena; såväl långhus- som kortak valmades av mot öster (fig 109, 110). Spåntäckningen utfördes av timmermannen Petter Tillström, som 1742 täckte långhusets övre tak och året därpå kortaket, sakristian och »östra gavlarna på öfwersta kyrkiotaket». Tjärstrykning av spånen bör givetvis ha skett i samband med takets läggning även om notiser härom saknas i räkenskaperna.

Fig 109. Ritning sannolikt utförd i början av 1800-talet, visande takstolskonstruktionen. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

Drawing executed probably at the beginning of the 19th century, showing the construction of the roof trusses.

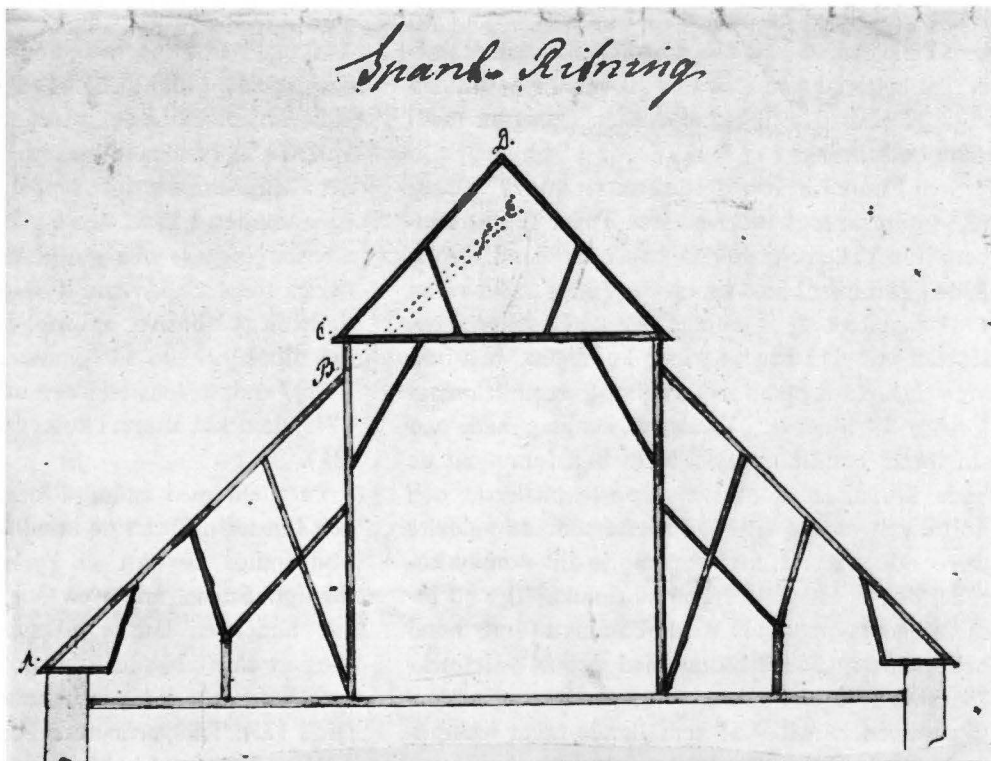
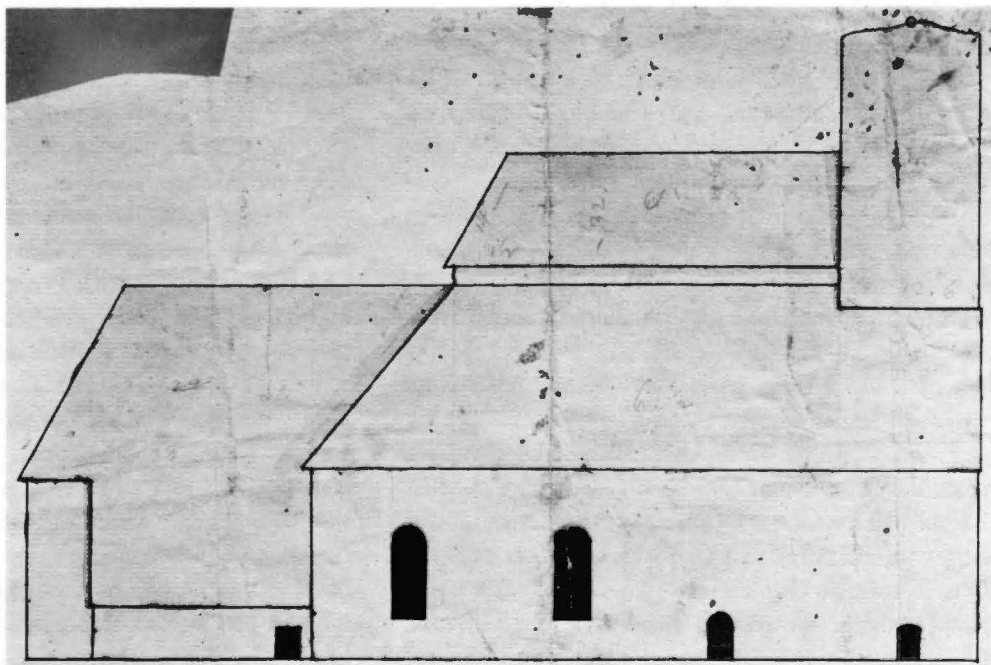

Fig 110. Ritning av kyrkans nordfasad, sannolikt från början av 1800-talet. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

Drawing of N front of the Cathedral, probably from the beginning of the 19th century.

Först 1750 finns en nedtecknad uppgift om att taket skulle överstrykas och om anskaffande av erforderligt material som »tiära, rödfärg, vitriol, salt och rågmjöl efter den af Sal. Probstens Oxelgren meddelte beskrifning» (VLA räk).

Som ledare för arbetet med murarna och valvens reparation antogs murmästaren Påvel (Paul) Penberg från Vallen i Våxtorps socken i Halland. Denne hade tillsammans med sin broder Petter under våren 1741 »angifwit sig at wilja arbeta på Domkyrkian», företett »wackra bewis» på sin kunnighet, bl a från murmästareämbetet i Hälsingborg, samt framlagt förslag till åtgärder. Bröderna Penberg hade vid sin första besiktning av kyrkan bl a funnit att de båda korvalven samt tvärskeppets mellersta och norra valv borde ombyggas eftersom de »aldeles woro oduglige». I en promemoria till domkyrkorådet den 5 juni 1741 framhöll domkapitlet att inslagningen av nya valv borde komma i första hand och att dessa borde muras med dubbel valvtjocklek, så att de blev »durablare» än de gamla halvstensvalven, »hwilka af nedfallande taket igenombrutes och elden thymedelst i kyrkan insläptes» (VDA handl). Vid sammanträde påföljande dag påpekade kyrkorådet även att fönsteröppningarna borde »blifwa egale och lika både till bredd och högd, at Kyrkian, Architecturen likmätigt, må winna sådant lius, anseende och prydnad, som et slikt Herrans hus anständigt är» (VDA kr prot).

Murningsarbetena kom igång på allvar 1742, då Paul Penberg enligt räkenskaperna bl a vidgade vissa fönsteröppningar, reparerade stråvpelarna och uppförde två nya stråvor »där Wapnhuset stod» — tydligen hade detta blivit så skadat av branden att en reparation ansetts för kostsam. I dessa »nya» pelare bör dock gammalt murverk ha ingått (jfr s 90). Valvslagningen försinkades emellertid; i september 1742 framhöll kyrkorådet att valven över korsmiten och norra korsarmen skulle muras påföljande vår »och sedan Chorwalfwen så skyndsamt det sig göra låter». Enligt överenskommelse skulle Penberg erhålla 1 000 dlr smt för dessa fyra valv. 1743 fick han ut 650 dlr »för 2ne dubble Hvalffs upmurande» (jfr ovan beträffande valvtjockleken) och av kvittensen framgår att arbetet gällde de båda tvärskeppsvalven. Kostnaden för korvalven redovisas under åren 1744–45. Beslut fattades om att fönstret

över Trollegraven — norra korsarmens östfönster — skulle igensättas så högt upp att »allenast en liten glugg skulle blifva öfrig» (VDA kr prot). År 1745 blev valven och en del av murarna putsade och vitkalkade. Återstående invändiga putsarbeten utfördes 1746, då norra sidoskeppet, koret och sakristian behandlades. I koret utvidgade Penberg år 1744 två »fenstergluggar» och gav dem samma bredd som övriga fönster i kyrkan. Tydligen rörde det sig om de båda sydfönstren i koret. Det östra korfönstret fick dock behålla sitt gamla utseende (jfr fig 99, s 96), endast fönsterjärnen utbyttes, vilket skedde 1746, då också altaret i koret återuppmurades (VLA räk).

Parallellt med iståndsättningen av väggar, valv och fönster utfördes de inredningsarbeten, som var nödvändiga för att få kyrkorummet funktionsdugligt. Snickarmästaren Johan Härman Stöppel var under en längre tid sysselsatt med tillverkning av en ny bänkinredning; utgifter för detta arbete redovisas i räkenskaperna för åren 1744–49 (jfr s 175). Timmermannen Petter Tillström byggde 1745 en läktare »för Musicanterne» i kyrkans västligaste del. Reparationerna hade vid denna tidpunkt kommit så långt att domkyrkan åter kunde tagas i bruk. Den 13 september 1745, på fjärde stora böndagen, kunde gudstjänst hållas i kyrkan för första gången sedan branden (L Larsson 1922, s 25). Mycket återstod dock att göra; bänkinredningen var ej fullbordad, koret ännu inte färdigställt, nya golv ännu ej lagda. 1747 begärde rektor Johan Streling att brädgolv måtte inläggas, i synnerhet vid entrén och i mittgången, eftersom mycket damm revs upp »wid Ungdomens gemensamma inträde i kyrkan, el. af Blåswäder, igenom den norra kyrkiodörren» (L Larsson 1922, s 25f). Problemet fick sin lösning året därpå, eftersom Paul Penberg då fick betalning för domkyrkogolvets »beläggande med Öhlandssten». 1747 upptar räkenskaperna en utgift för »bulsterstockar» under korgolvet, sannolikt till ett trägolv under de korbänkar, vilka 1748 utfördes efter mästare Stöppels förslag. Slutgiltigt ordnat blev koret först 1751, då ytterligare snickarearbeten utfördes, bl a golvläggning och tillverkning av en altarring, och då den av Georg Engelhardt Schröder målade altartavlan uppsattes (s 166). I samband härmed igensattes fönstret i östra kormuren. En

mindre öppning, möjligen ett lunettfönster, utsparas dock över tavlän, eftersom Penberg fick betalning för »det nya franska fönstrets inmurande öfwer altaret».

Korets och skeppets yttermurar hade 1750 ännu inte blivit avputsade. Den 15 december konstaterade kyrkorådet att stenar börjat falla ut ur murverket på sydsidan och att den gamla kalken »aldeles genom wätan är förtärd». Påföljande vår skulle Penberg gå över murarna med gråkalk även på norra sidan, där nymurningar gjorts över fönstren och där nya strävpelare hade uppförts på ömse sidor om nordportalen. Våren 1751 lämnade Penberg förslag och begärde 400 dlr smt för arbetet. Under sommaren verkställdes så domkyrkans »Rappande och Huitmenande».

Reparation av tornets murverk. Ny tornhuv

Frågan om det svårt skadade domkyrkotornets behandling kom att sysselsätta kyrkoråd och domkapitel under mycket lång tid. Det skulle dröja mer än trettio år efter branden innan tornet var fullständigt iståndsatt.

Murmästaren Johan Qvandtts tvekan om möjligheterna att restaurera det gamla tornet delades av andra fackmän. I en skrivelse till domkapitlet 1741 framhöll kyrkorådet att två murmästare från Karlskrona — av vilka Qvandt bör vara den ene — efter granskning funnit att tornet ej kunde förbättras med någon pålitlighet. Andra åter menade, liksom en stor del av stadens innevånare, att det skulle kunna sammanbindas och göras säkert »genom försiktig reparation med bjälkar och järnankar». Kyrkorådet uttryckte tveksamhet om hur man skulle förfara och frågade sig om inte någon förfaren man från Stockholm »antingen af fortifikation eller Murmästare Embetet hit förskrifwas kunde» (VLA akt).

Den 20 maj 1741 blev tornet besiktigt av biskopen, landshövdingen och kyrkorådet. Man överlade därvid med murmästaren Penberg, som hörde till dem som ansåg det fullt försvarligt att reparera tornet. Troligen kunde Penberg övertyga om att inga omedelbara rasrisker fanns, eftersom några åtgärder ej vidtogs under de närmast följande åren. Först i september 1744 föreligger ett memorial av Penberg, där han föreslår en förstärkning av tornmurarna genom ökning av murtjockleken »af half-

annor tegelstens tjocklek» upp till 28 alnars höjd i tornets inre. Han anser även att »Båda hwalfwen i tornet skola af nyo upmuras» samt begär som egen arbetslön 5 000 dlr smt (VDA handl). I ett nytt memorial den 12 december samma år, författat av Penberg och Petter Tillström, utvecklas förslaget vidare, bl a lämnas uppgifter om erforderlig kvantitet tegel (VLA akt 1745).

Dessa utredningar ledde emellertid inte till något beslut om tornets reparation. Domkyrkans nya klockor, gjutna 1746 i ett på kyrkogården byggt gjuthus (s 231), fick tills vidare hängas upp i en stapel vid kyrkan. Ritning till klockstapeln levererades av byggmästaren Hans Havemann och underställdes kyrkorådet på försommaren 1746 (VDA handl). I sitt protokoll den 5 september konstaterade rådet att den nyuppsatta klockstapeln »befanns wara för swag och opålitelig at hänga klockor uti». Vid sammanträde den 24 september fick kyrkorådet emellertid löfte av klockgjutaren Andreas Wetterholtz (se not 231) att han skulle förbinda stapeln så att klockorna kunde upphängas i densamma (VDA kr prot).

1748 togs tornreparationen åter upp på dagordningen i kyrkorådet. Murmästarna Johan Georg Strubel från Norrköping och Anders Larsson Drake från Jönköping anmodades granska tornmurarna och lämna förslag till iståndsättning. Båda inkom med sina förslag under oktober månad (VDA handl). Projektet synes härefter ha insänts till K Maj:t eller överintendenten. På försommaren 1749 kom ärendet in i en ny fas. Vid domkapitlets sammanträde den 14 juni (VLA prot) omtalade biskopen att överintendenten Hårleman¹²⁷ besökt Växjö och därvid lovat utarbete ett nytt förslag till iståndsättning av tornet om han blott erhöi en »avritning i profil» av detsamma. Det föreslogs att lantmätaren Boije skulle få i uppdrag att utföra denna sektionsritning men av okänd anledning vidtogs inga omedelbara åtgärder i denna sak. Carl Hårleman kunde emellertid med stöd av de uppgifter om tornet som han fått vid besöket på platsen utarbete sitt förslag.

Vid domkapitlets sammanträde den 16 maj 1750 anmälde att Hårleman översänt »then förledit är lofwade ritningen öfwer domkyrkiotaket härstädes, hwilken af hans Kongl. Majt är i nåder gillad». I

Fig 111. C Hårlemans förslag från 1750 till ombyggnad av tornet. NM.
C Hårleman's proposal for the rebuilding of the tower, 1750.

Fig 112 T h. C Hårlemans alternativa förslag till tornhuv. NM.
Right. C Hårleman's alternative proposal for the tower roof.

följebrev till biskopen lovade Hårleman att också »tilskapa den ställning som kläckorna tarfwa» om han erhöill den tidigare begärda sektionensritningen. Först 1751 kom lantmätare Boijes avmätning till stånd, varefter hans ritning sändes till överintendenten (VLA prot).

Som framgår av Hårlemans ritningar till utformning av kyrkans västparti (fig 111, 112) skulle en tillbyggnad göras norr om tornet som en motsvarighet till själakoret på sydsidan. Tornfasaden kunde därigenom få en symmetrisk anordning och det bräckliga murverket på tornets nordsida kunde försträvas. I ett brev den 6 april 1753 till överintendenten Carl Johan Cronstedt, Hårlemans efterträdare, påpekade domprosten Sven Bælter att »Herr Baron Hårleman sade, at denna tilbyggnaden vore högst nödvändig, på det tornet derigenom måtte erhålla styrka äfwen på den sidan» (ÖIÄ, Avgjorda mål före 1811). Vidare föreslog Hårleman två ljudgluggar i västmuren i stället för befintliga tre. Även i syd- och nordmurarna skulle ljudöppningarnas antal minskas, från två till en (jfr s 128). Tornmuren föreslogs bli slät och enkel, endast dekorerad med en kraftigt rusticerad portalomfattning och över denna ett rundfönster. Genom portalarkitekturens tyngd och den antydda grovhuggningen av de markant framspringande omfattningsblocken skiljer sig förslaget från Hårlemans gängse projekt till kyrkportaler, vilka har en ordinär klassicistisk portalrustik i tunn relief. Parallellt till växjöportalens ytbehandling finner man i Hårlemans militärarkitektur.¹²⁸ Sannolikt önskade Hårleman med sin tids arkitektoniska uttrycksmedel ge betoning åt det gamla 1100-talstornets tyngd och fästningslika slutenhet. Huruvida den utförda portalen kunde ha en sådan verkan är väl tveksamt, även om den i stort sett följde förslaget. Hundra år senare ansåg C G Brunius att den »liknar snarare en inkörsport till en herregård i modern stil än en hufvudingång till en uråldrig katedral» (Konstanteckningar, s 636).

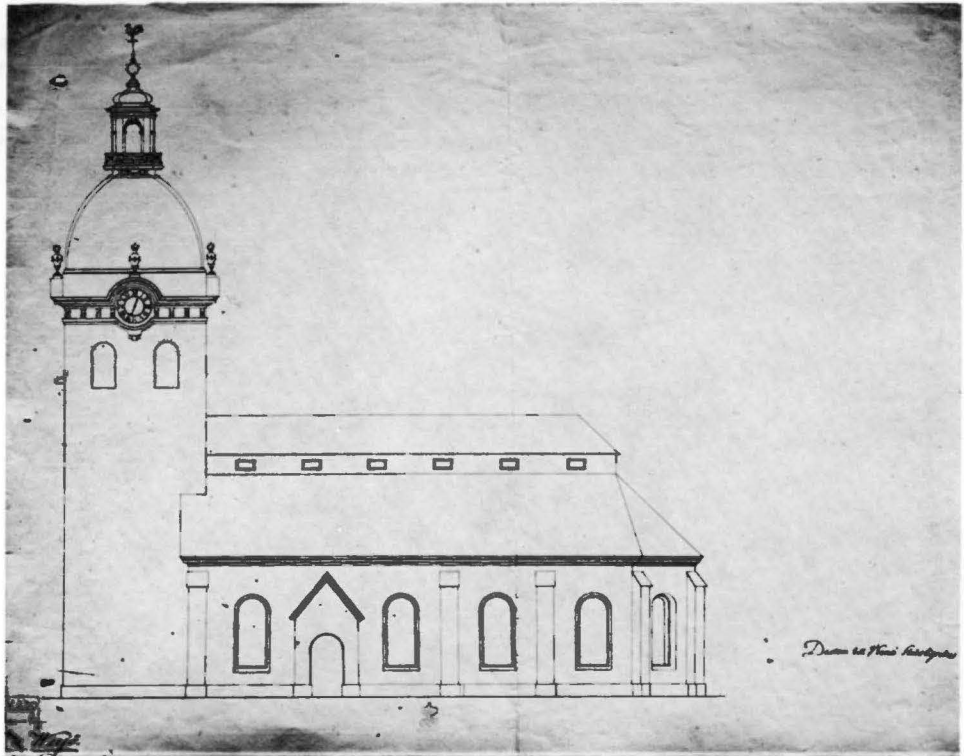
I stället för höga dubbelspiror över tornmurarna föreslog Hårleman en låg huv. Alternativa förslag till utformning av tornets översta del föreligger, men gemensamt för dem är att huvan reser sig från ett markerat entablement med konsoler under en framspringande, rikt profilerad taklist. Ett förslag visar en i genomsärning korsformig lanternin med

väggfälten prydda av lisener och med en urtavla infälld i listen till det brutna taket, vilket krönes av ett kors (fig 112). Ett annat förslag har en låg, utsoekt profilerad huv utan lanternin och med urtavla infälld i taklisten (fig 111).¹²⁹ En i KBS förvarad ritning med påskriften »Dessein till Wexjö Stadskyrcka» (fig 113) bör även nämnas i detta sammanhang. Urtavlorna — en på varje fasad — är även här infällda i murens listverk men de krönes av en eldurna. Huvan är kupolformad och bär en liten lanternin, som omgives av en balustrad. Den livligt profilerade lanterninhuvens slutar i en spets med kula och kyrktupp. Även detta förslag torde vara Hårlemans, eftersom det är nära besläktat med hans projekt för Strängnäs domkyrka och Jakobs kyrka i Stockholm.¹³⁰ Den av K Maj:t år 1750 fastställda och till domkapitlet översända ritningen är tyvärr inte bevarad. När iståndsättningen av tornets murkrön sedermera kom till utförande gestaltades entablementet i stort sett efter det alternativ där lanterninen saknas. Av C F Adelcrantz' uttalande i samband med den senare omprövningen av frågan om torntakets utseende (se not 129 och nedan) framgår fullt klart att Hårlemans fastställda förslag saknade lanternin. Efter Hårlemans död i februari 1753 meddelade överintendenten Cronstedt att ritning till klockstolarna skulle sändas så snart de återkommit från slottsbyggmästaren Eliander,¹³¹ vilken tydligen haft Hårlemans uppdrag att detaljutforma förslaget (VDA kr prot). I april fick Cronstedt en information om de förestående arbetena av domprosten Bælter (jfr ovan). Bl a framhölls att tilbyggnaden skulle muras innan man påbörjade arbetet med själva tornet. I augusti skrev Bælter åter till Cronstedt, erinrade om de utlovade ritningarna och framhöll att arbetet skulle påbörjas följande år. Därvid skulle man först »rifwa neder den öfwersta delen af tornet, som icke kan repareras, utan måste aldeles å nyo byggas, sedan tornet fått sin styrka ifrån foten». Bælter påpekade att tornet nu var så »sönderspruckit och skröpligt, så att man befruktar dess fall» samt begärde överintendentens råd och hjälp (ÖIÄ, Avgjorda mål före 1811).

Under våren 1754 redovisas dagsverkskostnader för »planens afrödjande och ansande der et rum skall byggas vid domkyrko-tornet» samt för »Tornverkets (virkets) sammanläggande och betäckande

Fig 113. Alternativt förslag till tornhuv, sannolikt av C Härleman. Kyrkans långhus och korparti är ej korrekt återgivna. KBS.

Alternative proposal for the tower roof, probably by C Härleman. The nave and chancel are not correctly represented.

med bräder» (VLA räk). Förberedelser för iståndsättningsarbetet gjordes sålunda men först den 7 december skrevs kontrakt med »Bygg- och murmästaren ifrån Carlscrona Johan Christopher Braune» (Braunne).¹³² Enligt kontraktet åtog sig Braunne att uppföra sidobyggnaden, reparera tornet »ifrån grunden till och med cornitzen», lägga »et försvarligt tak» över tornet, insätta klockstolsanordningen och upphänga klockorna »allt efter de af hans Kungl. Majt^t i nåder Approberade ritningar» och till en kostnad av 8 500 dlr smt. Arbetet skulle igångsättas i mars 1755 (VDA handl).

Kontraktet nämner inget om valvslagning i tornet men det är dock uppenbart att de nuvarande kryssvalven byggts av Braunne. Tegel och fogbruk har karakteristiska 1700-talsegenskaper och tegelformatet överensstämmer med de måttuppgifter som räkenskaperna lämnar om det tegel som levererades till domkyrkan från Utнас tegelbruk. Att de gamla valven tidigare rivits framgår av en inläga till kyrkorådet från klockgutaren Andreas Wetterholtz den 12 januari 1747, där denne uppräknar de tjänster han gjort domkyrkan, bl a att han »med

möda och omsorg låtit till domkyrkians besparing nedtaga de utj Tornet warande 2ne till lifs spillande hotande walf, utj hwilka warande Tegell til Jutungnens med dess tillbehörs inrättande och i stånd sättjande anwänt ...» (VDA handl).

Braunnes arbete igångsattes planenligt och avslutades 1757 (VLA räk). Som extra poster i räkenskaperna kan nämnas den modell av tornets listverk som snickarmästaren Stöppel tillverkade 1756 samt den 1755 i Karlskrona utförda stora kalkstens-tavlan, där Braunne »efter befallning låtit uthugga domkyrkans öden» (s 56 f, fig 56). Förslaget till inskription på denna för västra tornfasaden avsedda tavla gjordes av domprost Bælter. För uppgifterna om domkyrkans äldre historia utnyttjades tydligen Andreas Rhyzelius' *Episcoposopia Sviogothica*, som utkom 1752. Bælters textförslag godkändes i domkapitlet och intogs i dess protokoll den 5 juni 1755 (VLA prot). Sedan tavlan anlönt till Växjö förgylldes texten av målaren J C Zschotzcher år 1756 (VLA räk), varefter den uppsattes på tornfasaden under den plats där urtavlan tidigare suttit.

Fig 114. C F Adelcrantz' förslag till tornhuv, fastställt av K Maj:t 1771. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

C F Adelcrantz' proposal for tower roof, approved by the Crown in 1771.

1756 beslöts att byggmästaren påföljande år skulle ommura västra gaveln över södra sidobyggnaden, dvs själakoret, »till likhet med den norra». 1757 gjordes en framställning till K Maj:t rörande tornets ljudöppningar. Enligt det fastställda förslaget skulle dessas antal minskas från nio till sex. Man befarade nu att tornet skulle försvagas genom en sådan åtgärd och byggmästaren hade frågat »om han finge gå ifrån Ritningarne» och behålla alla de gamla gluggarna. Detta blev beviljat sedan Cronstedt yttrat sig i ärendet och föreslagit godkännande (RA, ÖIÄ skr till K Maj:t). Ett annat avsteg från rit-

ningarna gjordes då tillbyggnadernas övre våning fick varsitt rundbågigt fönster mot väster axiellt placerat över fönstret i bottenvåningen.

I februari 1758 fick Braunne slutlikvid av det betingade beloppet för tornets iståndsättning. Längre fram på året gjordes vissa kompletterande arbeten; förankringsbjälkar inlades, ljudgluggarna fick brädbottnar och »krantzen wid västra kyrkiodören», dvs portalomfattningen, kläddes med koppar (VLA räk). I samband med att domkyrkotaket rödfärgades 1760 beströks också torntaket. Det »försvarliga» tak som Braunne enligt kontraktet hade av-

täckt tornet med var ett provisorium av obekant utseende. Uppgiften om rödfärgningen 1760 tyder på att man vid detta tillfälle ej räknade med att snabbt få en tornhuv enligt det fastställda förslaget.

Det dröjde till 1770 innan man beslöt sig för att bygga en ny tornhuv. Det provisoriska taket var nu i dåligt skick och stadstimmermannen Jonas Sjöberg fick använda 2 tolfter bräder »för Torn-takets lagande för dropp» (VLA räk). Den 29 mars skrev landshövding Raab till K Maj:t och framhöll att tornbyggnadens verkställande borde »till undvikande af nog äfventyrlig påföljd så snart giörligit blifver företagas, men tillgången af medel förslår icke att upföra denna byggnad efter nådigt faststälta ritning». Han hemställde därför att överintendentsämbetet måtte författa »en mindre kostsam dessein» (ÖIÄ skr till K Maj:t 1771). Ungefär samma argument framfördes i den bifogade skrivelsen från domkapitlet. I stället för den kostsamma tornbyggnad som fastställts önskade man »ett tjenligt tak med koppar eller järnplåtar beslagit». Domkapitlets inlägga sändes till landshövdingen för vidare befordran den 23 mars »tillika med ritningen», dvs det Hårlemanska förslaget (VDA handl).

Sedan framställningen remitterats till överintendentsämbetet utarbetade C F Adelcrantz ett nytt förslag till tornhuv med förenklad taklistprofil och brutet tak, krönt av en liten lanternin.¹³³ En av de i KBS förvarade förslagsritningarna är daterad 1770. Den 30 januari 1771 framlade slottsbyggmästaren A U Kirstein förslag rörande materialåtgång och timmermansdagsverken. Kopior av ritningar och kostnadsförslag sändes till Växjö med en skrivelse från Adelcrantz den 1 februari. I denna framhåller överintendenten att »Takställningen uti den upkomna ritningen tycktes, i anseende till de flere särskilte Profiler, vara nog mödosam och swår att wärkställa, emedan förmodeligen i ortern ej lærer vara tillgång på sådane Mästare, som i den slags byggnad kunna vara tillräckeligt förfarne». Han hade därför gjort en enklare ritning till tak, vilket kunde täckas antingen med koppar eller järnplåt. »Till mera prydelighet och anseende för Kyrkan» hade han även projekterat en lanternin på torntaket. För denna hade ett separat kostnadsförslag upprättats, då dess uppförande kunde anstå om medel saknades. Eftersom K Maj:ts beslut i ärendet kunde

dröja sändes kopior av handlingarna, så att domkapitlet kunde »betinga och under påstående winterföre låta framskafa nödwändige bygningsmaterialier så att arbetet dess förr så snart Hans Kongl. Maj:t nådige approbation nedkommer må kunna företagas» (VDA handl). I sitt yttrande till K Maj:t den 25 februari framhöll Adelcrantz att det tidigare fastställda förslaget ej kunde anses vara särskilt kostsam men ritningen var »nog granlaga i anseende till dess flera profiler och förkroppningar, till hwilkas utförande efter Scala och proportion mera erfarenhet fordras, än af en Bygmästare på landet skähligen kan wäntas». Han hade sålunda »författat en annan Simplare dessein» (ÖIÄ skr till K Maj:t).

Förslaget godkändes den 3 juli av Gustav III. Enligt påskrift blev ritningen uppvisad i domkapitlet den 17 juli (fig 114). Vid denna tidpunkt var emellertid arbetet med tornhuvens byggnad i full gång. Åtgärder började vidtagas mycket snart efter det att Adelcrantz sändt kopior av sitt förslag. Från den 13 mars föreligger en kvittens underskriven av 20 personer, vilka »med mycken möda uti swåraste wägelag hugit, framkört allt det timmerwärke ... som till det nya Tornets uppsättande nyttjas skall» (VLA räk). Domkyrkosysslomannen Wirgander påpekade i ett memorial den 8 juni att han varit anförd att ackordera med byggmästaren Carl M Bockberg från Karlskrona om tornarbetet och att Bockberg nu var antagen och väntades till Växjö (VDA handl). Enligt en tidningsnotis daterad »Wexio d. 20 Sept.» var arbetet färdigt denna dag, då »en starkt förgyld Kopparhane» kunde uppsättas. Notisen förmäler vidare: »Näst Guds Nåd, at ingen af arbetsfolket lidit skada, bör man tillskrifwa den snälla Byggmästaren ifrån Karlskrona C. M. Bockberg, och den drifwande sysslomannen, Kyrkoherden Mag. D. M. Birgander (Wirgander) at detta Torn ... på icke fulla 3 månader blifvit uppsatt, oaktat en ostadig väderlek och flere beswärligheter.»¹³⁴ Byggmästaren erhöi enligt överenskommelse 650 dlr i arvode. Som extra utgifter redovisas bl a den nya spiran av järn, kyrktuppen, kulorna och 16 dukater i guld till tuppens förgyllning. Resterande virke användes till uppbyggnad av en ny läktare i kyrkans västparti efter förslag av Bockberg (VLA räk, VDA handl). 1771 inköptes även koppar till tornhuv, men täckningen utför-

des först året därpå av kopparslagaren Johan Valentin Kiöhler från Karlskrona (VDA handl). 1773 gjorde denne ett kompletterande arbete »sedan nödigt befants att Laternen på Tornet borde äfwen inuti med Koppar beklädas» (VLA räk). Samma år ombyggdes klockstolen i samband med omgjutningen av kyrkans storklocka (s 230) och urmakaren Peter Ernst (not 228) tillverkade ett tornur för en kostnad av 4 000 dlr (VLA räk, prot).

Yttre underhållsarbeten

Under den långa tidsperioden från 1773 till 1849 gjordes inga väsentliga förändringar av domkyrkans exteriör. Räkenskaperna ger upplysning om ett noggrant, löpande underhåll av spåntak, murar, fönster och dörrar. Taken rödfärgades och tjärades 1783 och året därpå utfördes omputsningsarbeten, sannolikt endast på vissa murpartier. Vid detta tillfälle beströks minnestavlan på tornfasaden med svart oljefärg. Mera omfattande rappning gjordes 1807 av murmästaren Olof Modig tillsammans med Abr Handell. I samband härmed beslöts att »den öfwersta öppne delen af Fönstret på Domkyrkans östra gafvel» skulle muras igen »til förekommande af skada för Altare taflan» samt att strävpelaren i sakristians nordöstra hörn skulle tagas ned, »hälst den inte tjenar byggnaden till någon nytta» (jfr s 133). 1832 blev kyrkans ytterväggar ånyo omputsade efter förslag av stadsbyggmästare C R Palmér i Jönköping. Förslaget innebar spritrappning av väggarna i kombination med slätputsade murhörn och omfattningar kring fönster och dörrar samt avfärgning av gesimser och listverk (VLA räk, VSLB fol 137).

Den mödosamt genomförda iståndsättningen efter branden 1740 gav kyrkan ett utseende som knappast var tilltalande för den som tillägnat sig klassicismens arkitektursyn. Det mäktiga taket rimmade illa till den korta kyrkan och de låga murarna. Bristen på proportioner förstärktes av tornets låga huv och diminutiva lanternin. I slutet av 1700-talet skriver J C Linnerhjelm att kyrkan »ger på avstånd anledning att hoppas på en täck byggnad genom dess torn i nätt och modern stil, vilket då ännu ensamt synes» (fig 116). Men vid närmare betraktande finner han dess utseende »mindre behagligt». Tornets listverk och sirater passar ej samman

med murarnas obrutna släthet, koret anser han vara för smalt och långt i förhållande till kyrkan; genom sin ringa höjd synes denna byggnadsdel »förlora i det majestät» som korpartiet i en kyrka bör äga.¹³⁵

Kyrkorummet

Hur interiören tedde sig efter iståndsättningen i mitten av 1700-talet framgår av Pehr Hörbergs (jfr s 216) teckning från 1768 (fig 115). Mittskeppets stjärnvalv framträder vitputsade, helt utan målad dekor. Pelare och väggpilastrar har fått kraftigt profilerade, breda vederlagslister. Fönstren indelas av järnskenor och har smårutor med blyspröjsning i diagonalmönster. Den breda mittgången är belagd med kvadratiska, stora golvplattor. Teckningen antyder också en större, ornerad gravsten i gången. Vidare ses de ganska obetydliga mässingsljuskronorna, snickarmästare Stöppels bänkinredning med enkelt profilerade dörrspeglar, Sven Segervalls predikstol och Schröders altartavla, omgiven av en draperimålning på muren. I sidoskeppens östligaste del skymtar de upphöjda och med trågaller försedda gravarna, »Romaregraven» på norra och »Telestadgraven» på södra sidan.

Kyrkorummet präglades av största enkelhet. De ansvariga för domkyrkan var medvetna om att interiören gjorde ett fattigt intryck. När domkyrkans orgelverk stod under byggnad på 1770-talet framhöll domkapitlet och landshövdingen att orgelfasaden »såsom ländande til denna kyrkas bättre anseende» borde orneras, »anständigit och i god smak», i all synnerhet som kyrkan inte ägde några andra prydnader än altartavlan och predikstolen (VLA prot). Fasaden fick sålunda en rik utsmyckning, gestaltad 1779 efter en tidigare upprättad ritning (s 186).

Den interiör som Pehr Hörberg dokumenterat förblev sig lik ända fram till 1800-talets mitt med undantag av att ny predikstol uppsattes 1821 (s 172, fig 155). Givetvis utfördes kontinuerligt underhåll, kalkstrykning av väggar och valv, reparationer och smärre ändringar av bänkinredningen samt omläggning av golven. Partiell golvomläggning fick göras mycket ofta på grund av de sättningar i golvfyllnaden som gravgrävningarna försakade. Ett mera omfattande arbete utfördes 1787 då bänkinredningen uppriktades och golvet i gångarna omlades sedan

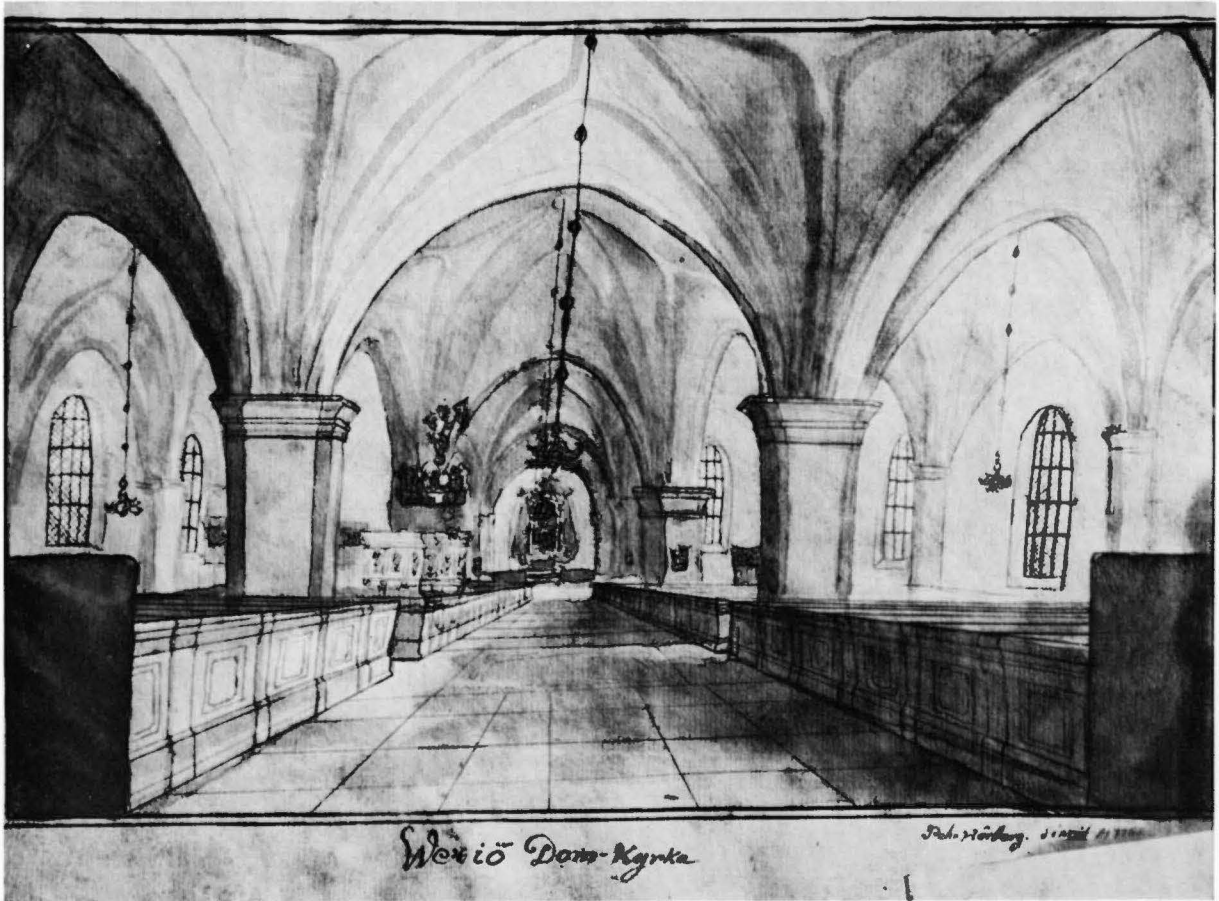

Fig 115. Interiör av kyrkan, lavering utförd av P Hörberg 1768. Foto 1968.
Interior of Cathedral, wash drawing by P Hörberg, 1768.

100 lass sand påförts som fyllning. Stensättaren erhöll betalning för omläggning av 66 famnar »flatsten» och 16 famnar kullersten (VLA räk). Mittgång och tvärgångar var belagda med huggna kalkstensplattor, sidogångarna med kullersten och korgolvet med bräder (inv 1830).

Efter branden 1740 uppkom förslag att inrätta bänkplatser på de uppmurade gravarna i kyrkorummets fyra hörn. Arvingarna efter biskop Wirenus hade sålt dennes gravkammare i nordvästra hörnet till hovjägmästaren Lars Silfversparre, som i sin tur sålt den till regementsauditeuren Gustaf Lund. Dennes fader, handelsmannen Olof Olsson gjorde 1745 anstalter att bygga bänkar på graven, men domkapitlet ansåg att det borde vara kyrkan förbehållet att upprätta stolrum över gravarna (VLA

prot). Enligt en uppgift från 1748 skulle dock major Skytte på Sinclairsholm ha uppfört bänkar på Skyttegraven i sydvästra hörnet. Guldsmeden Linnell i Växjö (not 209) önskade hyra dessa platser, något som domkyrkan ej kunde bevilja innan majoren lämnat sitt tillstånd (VSLB ms 4:o 374). Sedermera övertog emellertid domkyrkan dispositionsrätten till bänkarna på Skyttegraven.

Eftersom vice häradshövdingen Gustaf Ljungfelt år 1745 erbjudit domkyrkan sin del av den sk Telestadgraven ansåg kyrkorådet sig ha rätt att placera bänkar för skolungdomen på gravbyggnaden. Beslut härom fattades 1750 (VSLB ms 4:o 374) och en bänkinredning byggdes, men först 1783 fick skolgossarna sin plats i detta hörn av kyrkan. I ett memorial den 16 augusti påföljande år framhöll rektor

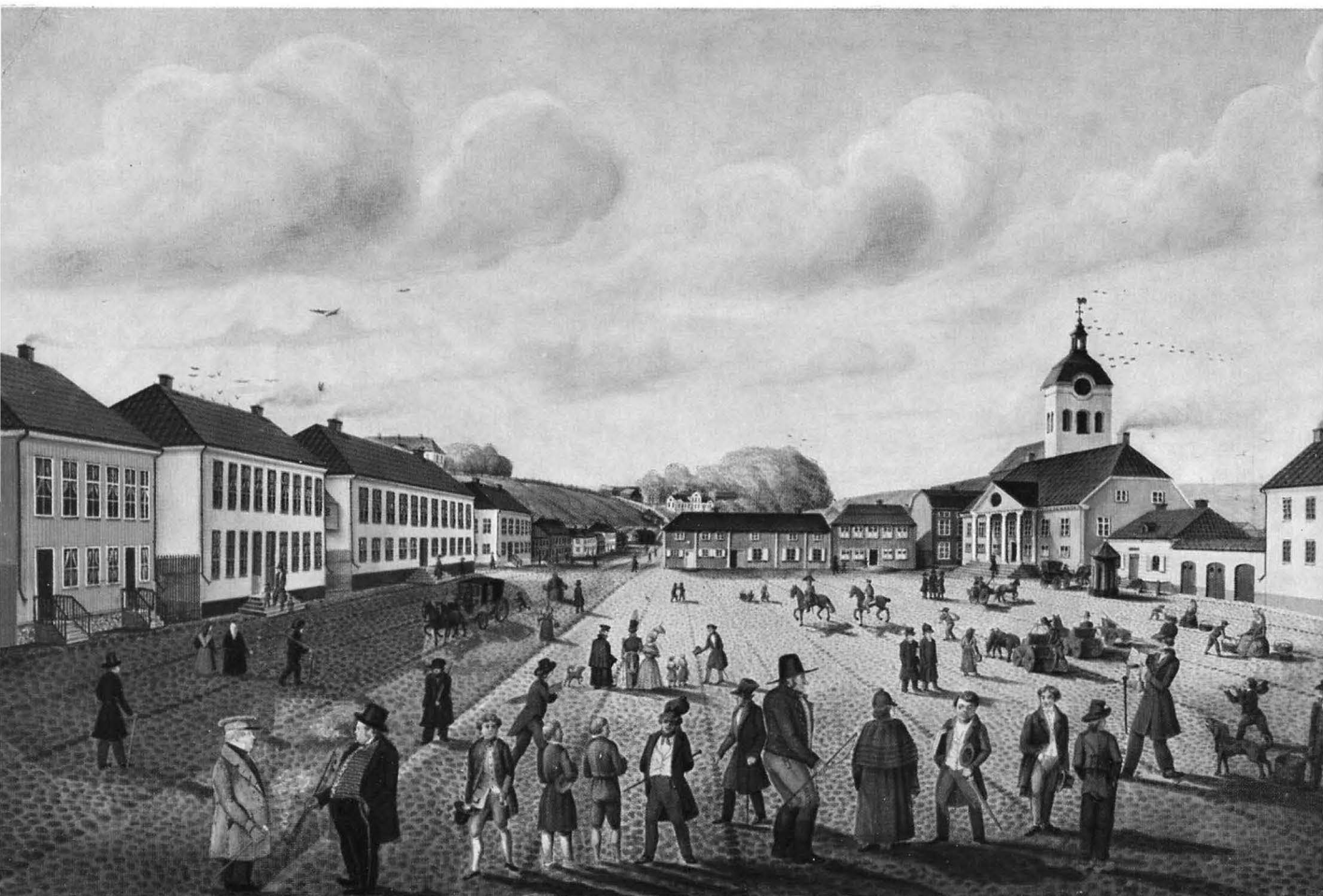

Fig 116. Växjö torg 1837, akvarell av A Wittlock. Smål Mus. — Längs torgets norra sida ligger handlanden Krantz' hus, Wittlockska huset, Residenset och handlanden Lundgrens hus. I bakgrunden Östrabo och Östregård. Längs södra sidan ligger fånghuset, ränteriet med pump framför samt rådhuset och gästgivaregården. Bakom rådhuset reser sig domkyrkan. På torget har konstnären samlat en del av stadens kända personer. På residenstrappan står landshövding Mörner. General Wrede med adjutant rider mitt på torget och något till höger om dem går biskop Tegnér och domprost Elmgren. I förgrunden står den för sin storlek beryktade Puttetorpa-Here (here = pojke), hemmansägaren Jöns Abrahamsson.

Växjö Market Place in 1837, water-colour by A Wittlock. — Along the N side of the market place are Krantz' house, the Whittlock house, the Residence, and Lundgren's house. In the background Östrabo and Östregård. Along the S side are the prison, revenue-office with a pump in front, the town hall and the inn. Behind the town hall is the Cathedral. The artist has collected some of the well-known people of the town in the square. Lord Lieutenant Mörner is standing on the steps of the residence. General Wrede with his adjutant are riding in the middle of the square, and a little to the right are Bishop Tegnér and Dean Elmgren. In the foreground stands Puttetorpa-Here (here = boy), famous for his size, freeholder Jöns Abrahamsson.

Olof Floderus att man härmed vunnit en dubbel förmån, »först at Domkyrko-Choret, jemte stora gången, nu mera få hållas rene, til obehindrad passage för det öfriga Kyrko-Folket, och sedan, at de arme piltarne undslippa den förra olägenheten, at dels flyttas af och an, under Gudstjensten, dels ock at blottställas för frost i fötterne, under sittjandet på det kalla Sten-golfwet». Men rektorn ville också ha förbättringar utförda på den nya platsen för skolungdomen; en skärm borde sättas upp i det stora sydfönstret för att dämpa draget och bänkarna borde lagas eftersom de var »mycket lossige och knarande, så at, under trängslen, et Säte lättel:n kan brista sönder, och wid nedfallandet, förordsaka buller i kyrkan». Vidare var det önskvärt »at et litet, på 2:ne sidor inbygdt Stol-rum blefwe inrättadt, til Docentis tjenst, med helskuren dör på västra sidan, hwarpå et litet fenster kunde insättas midt uppå, för at göra utsigten öpen, äfwen åt den kanten» (L Larsson 1922, s 51f). Arbetena kom till utförande 1784. Räkenskapernas uppgift om »en innelyckt bänk öfwer grafven med fönster omkring och spegeldör, samt fönster i dörren» visar att rektorn fick igenom sitt förslag om en särskild »bur» för läraren som hade uppsikten över eleverna.

1745 framlades förslag om att utnyttja platsen över »Romaregraven» som sakristia »för predikantens bekvämlighet» innan denne gick till predikstolen (VSLB ms 4:o 374). På förfrågan meddelade kammarherre, greve Gustaf Bonde, att ett skrankverk kunde få uppsättas, i annat fall skulle gravens ägare själva draga försorg om »ornamenter». 1747 gav gravkorets dåvarande ägare, Carl, Gustaf och Fredrik Bonde slutgiltigt tillstånd för domkyrkan »att låta byggja ett vackert och anständigt skrankverk och det till en sacristia nyttja, så vida gravens därunder varande valv ej någon skada tager» (VLA akt). Sedan sakristian anordnats fick Trollarnas gamla gravbyggnad heta »Prästagraven». Ulfsax- eller Telestadgraven blev »Skolgraven», Skyttegraven, där platser inrättades för stadens drängar och domkyrkans arbetskarlar, blev »Drängagraven» och Wireniska graven, där bänkar anvisades för yngre kvinnfolk, blev »Piggraven» (L Larsson 1922, s 33).

Enligt en värderingshandling från början av 1800-talet (VSLB fol 137) var skranken kring de fyra gravbyggnaderna utförda av furubräder med »Speg-lar och Gallor». Sakristians skrank var 4 alnar och 4 tum högt, de övriga var något lägre (jfr fig 115).

Sakristian. Rummen i kyrkans västparti

År 1789 ombyggdes sakristian efter konstnadsförslag av murmästaren Jonas Ahlstrand (VLA akt). De medeltida valven, som var skadade av sättningar, togs nu ned (jfr s 80f), väggarna slätputsades och ett »gipstak» inlades. Fönsteröppningarna vidgades (fig 75) och »tegelkakelugn» insattes. Rummet fick också en ny inredning: ett »Contoir» med hyllor, soffor kring väggarna, bord och en lång knäfalls-pall.

Det år 1651 iordningställda konsistorierummet i gamla sjalakoret hade en enkel inredning: ett stort bord, några ekstolar samt hyllor för domkapitlets handlingar. 1708 beslöts att kakelugn skulle insättas men detta blev ej realiserat förrän 30 år senare. 1784 murades en ny tegelugn, en brädklädsel på murarna togs bort, rappning och vitkalkning utfördes. De båda fönsteröppningarna fick även nya järn och glasrutor (VLA räk). Enligt domkapitlets beslut skulle fönstren »i lika egalité med Domkyrkans fenster apteras, och et galler af jern deruti göras» (L Larsson 1922, s 55). Sedan nya biskops-huset färdigstälts och dess sal för domkapitlets sammanträden tagits i bruk på nyåret 1797 blev konsistorierummet i kyrkan arkiv för domkapitlets handlingar. På 1830-talet nedtogs tunnvalvet över detta rum (VSLB fol 137). I tillbyggnaden norr om tornet inrymdes ett bårhus i bottenvåningen. Andra våningen skulle disponeras för gymnasiet bibliotek.¹³⁶ Biblioteket i det välvda rummet över sjalakoret hade eldhärjats 1740 men blev under 1700-talets senare del relativt betydande tack vare större donationer av bl a domprosten Sven Bælter. En utomordentlig insats för att utöka samlingen gjordes av biskop Wallqvist. Emot mitten av 1800-talet upptog biblioteket »hela tornbredden» väster om orgelläktaren (Wieselgren 2, s 677).

Kyrkans omgestaltning i mitten och slutet av 1800-talet

Vid de förödande bränder, som drabbade Växjö stad 1799, 1838 och 1843, undgick domkyrkan all skadegörelse. Eldsvådan 1843, som bl.a berörde kvarter i kyrkans närhet, gav näring åt tanken på en omläggning av yttertaket på kyrkan. Brandkommissionen utdömde det som odugligt och eldfarligt. I en skrivelse till domkapitlet den 22 mars 1845 framhöll landshövdingen Carl Mörner, att taket borde omläggas med skiffer och att väggarna samtidigt borde rappas. I sin resolution den 2 april över landshövdingens framställning underströk domkapitlet behovet av en större reparation av kyrkan men framhöll även önskemålet om en utvidgning av kyrkan. Domprosten Elmgren hade nämligen anmält att det rådde stor trängsel i kyrkan till följd av den ökande folkmängden i staden. Hur frågorna om reparation och utvidgning skulle lösas borde bli föremål för utredning av »någon erfaren och för skicklighet beprövad Architekt, dervid Consistorium anser sig böra nämna Arkitekten Nyström i Wadstena» (VLA prot).

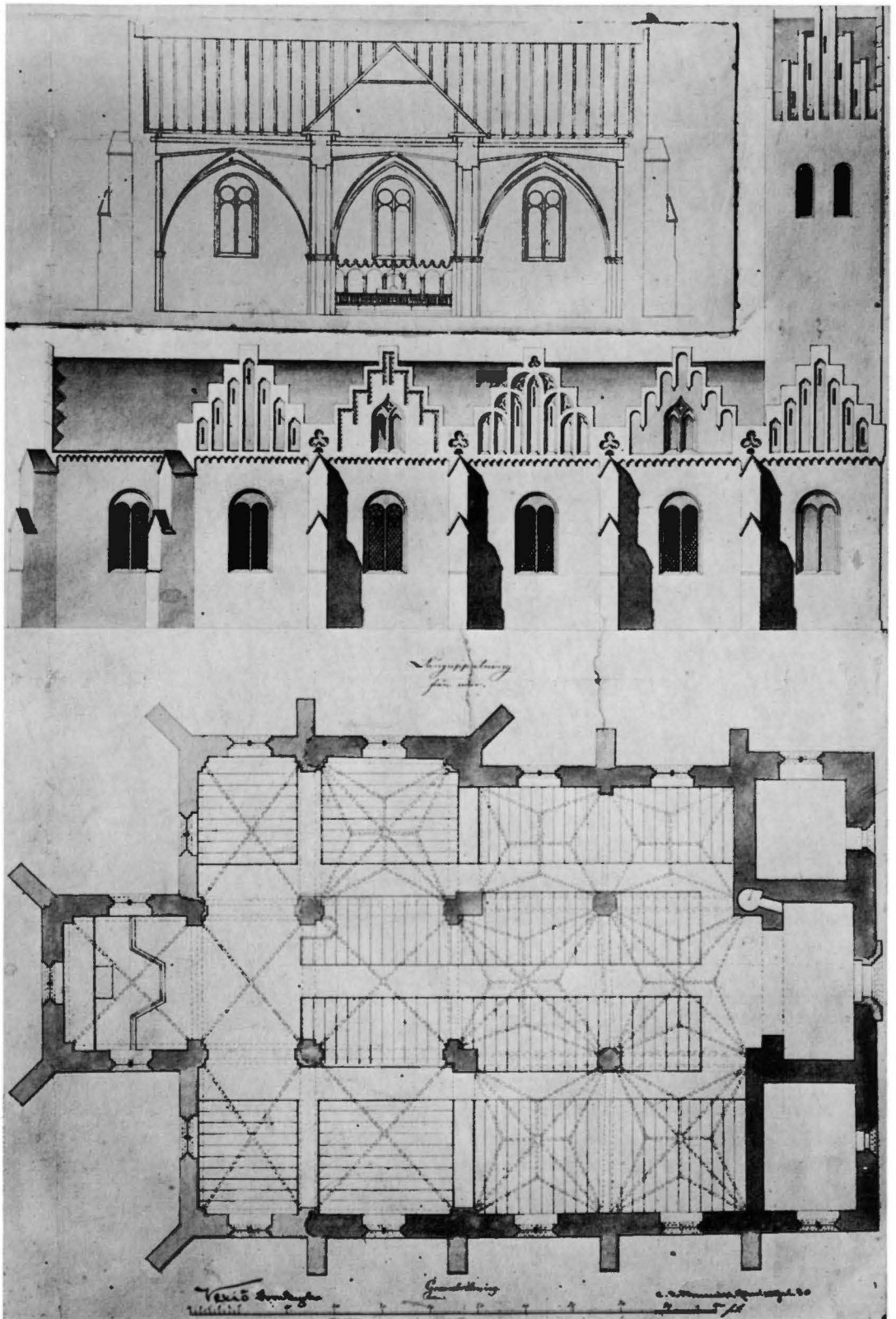
C G Brunius' förslag

Det avgörande steget mot den kommande omgestaltningen av kyrkan tog landshövding Mörner och biskop Esaias Tegnér då de beslöt anmoda C G Brunius¹³⁷ att undersöka hur de aktuella arbetena bäst kunde utföras. Av Mörners skrivelse till domkapitlet den 19 november 1845 framgår att Nyström varit förhindrad komma till Växjö och att Mörner därför vänt sig till »Herr Professor Brunius i Lund, hwars utmärkta Skicklighet är känd» (VLA akt). Om det var Mörner eller Tegnér, som väckte tanken att engagera Brunius är ovisst. Det var i varje fall biskopen, som gjorde den första framställningen genom ett brev den 17 maj 1845: »Härvarande Domkyrka, gammal, ful och förfallen behöfver en grundelig reparation, kanske äfven en och annan tillbyggnad. Men vi ha ingen här som deri kan gå oss tillhanda med råd. Min anhållan är derfor att Herr Professorn ville vid slutet av Juni, då Terminen är förbi, göra en resa hit för att ta kyrkan i ögnasigte» (ATA Bruniusaml, vol X). Den 25 maj

svarade Brunius¹³⁸ sin företrädare på professorsstolen i grekiska vid Lunda-universitetet att han med nöje skulle ställa sig »denna ynnestfulla kallelse till hörsam efter rättelse». Några dagar senare skrev han också till Mörner och betonade att han länge och med vetenskaplig ambition studerat den högre byggnadskonsten. Det glädde honom därför »att Herr Grefven ansett närvarande fråga vara af sådan vigt, att den hvarken kan eller bör enligt vanliga skråidéer lösas». Brunius visar sig ha en mycket klar bild av Växjö domkyrka, trots att det var 25 år sedan han sett den. En byggnad med sådan gestalt som Växjö domkyrka kunde enligt Brunius »på ett lika ändamålsenligt som prydligt sätt utvidgas». Med rätt behandling skulle kyrkan bli en vacker helgedom. »Medeltidens byggmästare lifvades af en djup religiös anda, hvilken uppenbarar sig i deras allvarliga byggnadsverk, som varande i sig harmoniska medgiva harmoniska Utvidgningar.» I slutet av juli 1845 besökte Brunius Växjö och gjorde en grundlig undersökning och uppmätning av kyrkan (ATA Bruniusaml, vol X och XXXV). Den 27 oktober kunde han översända sitt färdiga förslag med tillhörande utförligt betänkande och kostnadsberäkning till landshövding Mörner (fig 117, 118).

Brunius föreslog en radikal ombyggnad av domkyrkans tak. I stället för det breda och 16 m höga taket över mitt- och sidoskepp och det 5,5 m lägre kortaket skulle mittskepp och kor läggas under ett gemensamt, endast 6 m högt sadeltak. På sidoskeppens murkrön skulle trappgavelrösten uppföras med bakomliggande sadeltak i vinkel mot mittskeppstaket, allt efter mönster från skånska stadskyrkors gotiska sidokapell. Även tornets krön och korets östgavel skulle förses med trappgavlar. Utvidgningsfrågan fick sin lösning genom en kryssvälvd tillbyggnad öster om de båda sidoskeppen.

Fig 117. C G Brunius' förslag till ombyggnad 1845. ATA.
Proposal for rebuilding by C G Brunius, 1845.

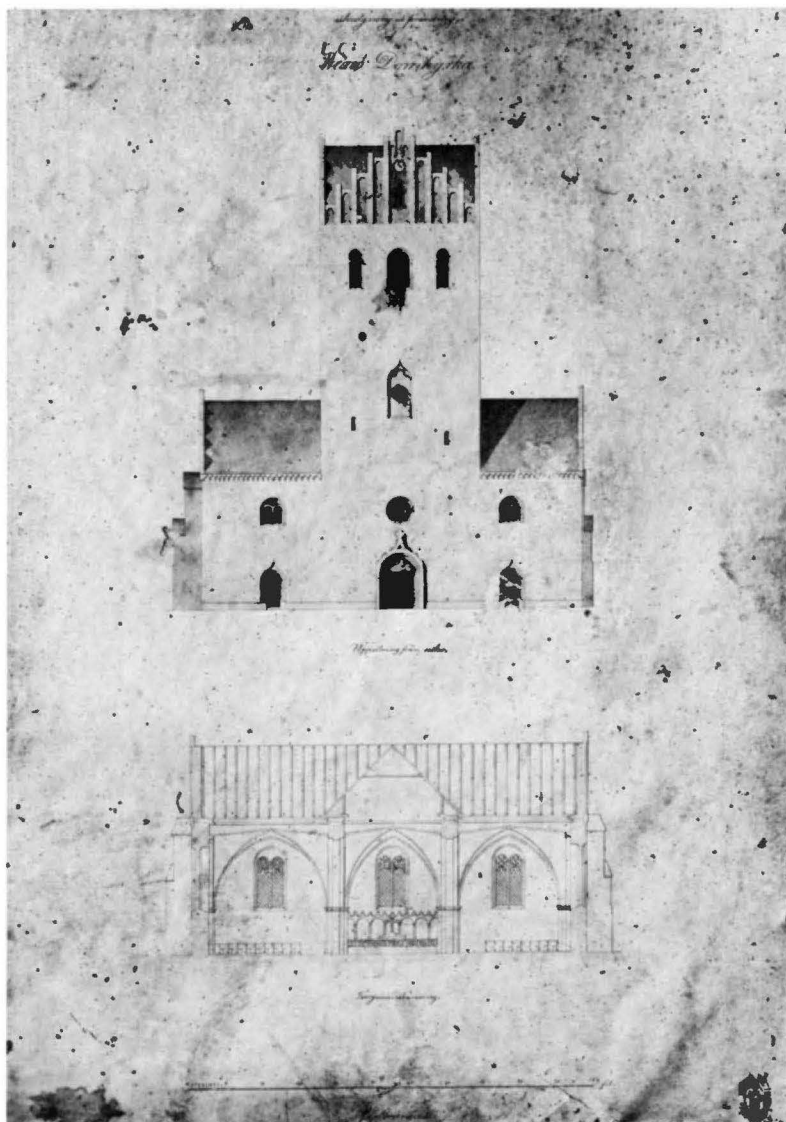

Fig 118. C G Brunius' förslag till ombyggnad 1845. Tornfasad och tvärsektion. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

C G Brunius' proposal for rebuilding. Tower front and cross section, 1845.

För att genomföra tillbyggnaden på norra sidan måste den medeltida sakristian nedrivras. Förslaget innebar vidare ombyggnad och flyttning av strävpelare och fönster varigenom exteriören kunde erhålla större regelbundenhet. Den gamla ingången i norra sidoskeppets västra travé föreslogs bli slopad. I stället markerades två nya portaler i västfasaden, ledande till sidobyggnaderna vid tornet (fig 118).

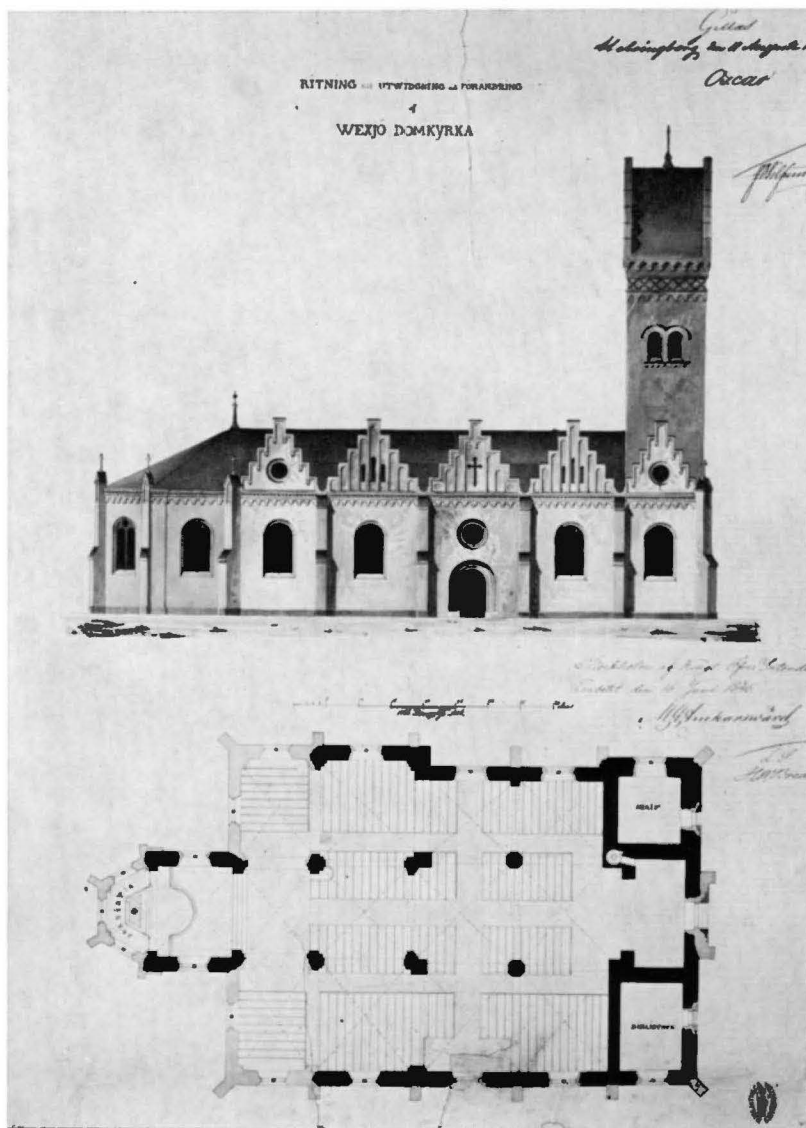
I kyrkans inre ville Brunius bli förändra altarpartiet; altarbordets enkla utsmyckning med ett stort kors, skranket bakom altaret och fönstret i korets östmur är karakteristiska inslag i Brunius'

kyrkoarkitektur. Predikstolen skulle placeras vid pelaren mellan gamla södra tvärskeppsarmen och tillbyggnaden öster därom. De gamla gravbyggnaderna borde »skäligen jemnas med kyrkans golfplan, emedan de vanställa hennes innandöme».

I fråga om utsmyckning var Brunius mycket måttfull i sitt förslag. Gavelröstena över sidoskeppen, koret och tornet skulle »siras med olikartade nischfördjupningar samt prydliga tinnar»; under dessa rösterna skulle anbringas en treklöverformad bågfris, bruten av strävpelarnas små sadeltak. Portalerna i västfasaden gavs kilbågig omfattning; i huvudpor-

Fig 119. A Törnqvists förslag till ombyggnad, fastställt av K Maj:t 1846. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

A Törnqvist's proposal for rebuilding, approved by the Crown in 1846.

talen erhöill denna omramning en enkel krabborna-mentik. De rundbågiga fönstren pryddes med mas-verk i järn för inpassning av kulörta glas.

När Brunius översände förslaget till landshöv-ningen sade han sig vara övertygad om att kyrkan »icke kan på något lämpligare sätt än det nu före- slagna behandlas, såvida det hela skall bli fullt ända- målsenligt, få en harmonisk hållning, bli i yttre och inre afseende imponant och lofva framtida varaktig- het». Vad som dock bekymrade honom var att över- intendantsämbetet kunde förändra förslaget. Det skulle smärta honom om ämbetet »finge genom en

mindre behöflig och alltför artig förfrågan förvräda närvarande planer».

Såväl landshövdingen som domkapitlet uttalade sitt gillande av förslaget (VLA prot). I brev till Bru- nius den 7 november framhöll Mörner att det glatt honom mycket »att få se ritning till en Domkyrka i så vacker och verkligt antik style som den ifråga- varande». Han beklagade att överintendantsämbetet måste ha sitt ord med i laget; med ämbetets benägen- het att förändra förslag, som insändes för faststäl- lelse kunde man »vänta förändring i Herr Profes- sorns vackra arbete». Mörner lovade att göra vad

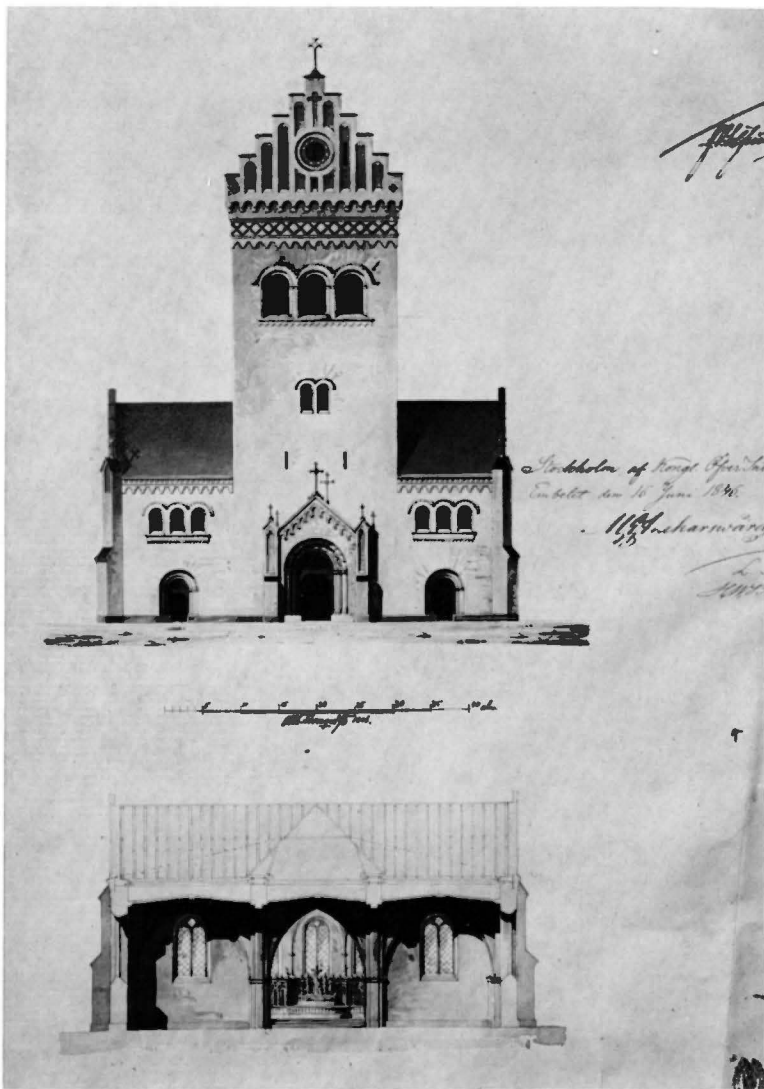

Fig 120. A Törnqvists förslag till ombyggnad. Tornfasad och tvärsektion. Förslaget fastställt av K Maj:t 1846. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

A Törnqvist's proposal for rebuilding. Tower front and cross section. Approved by the Crown in 1846.

Fig 121. C G Brunius' slutliga förslag till utformning av tornets trappgavlar, upprättat 1852. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

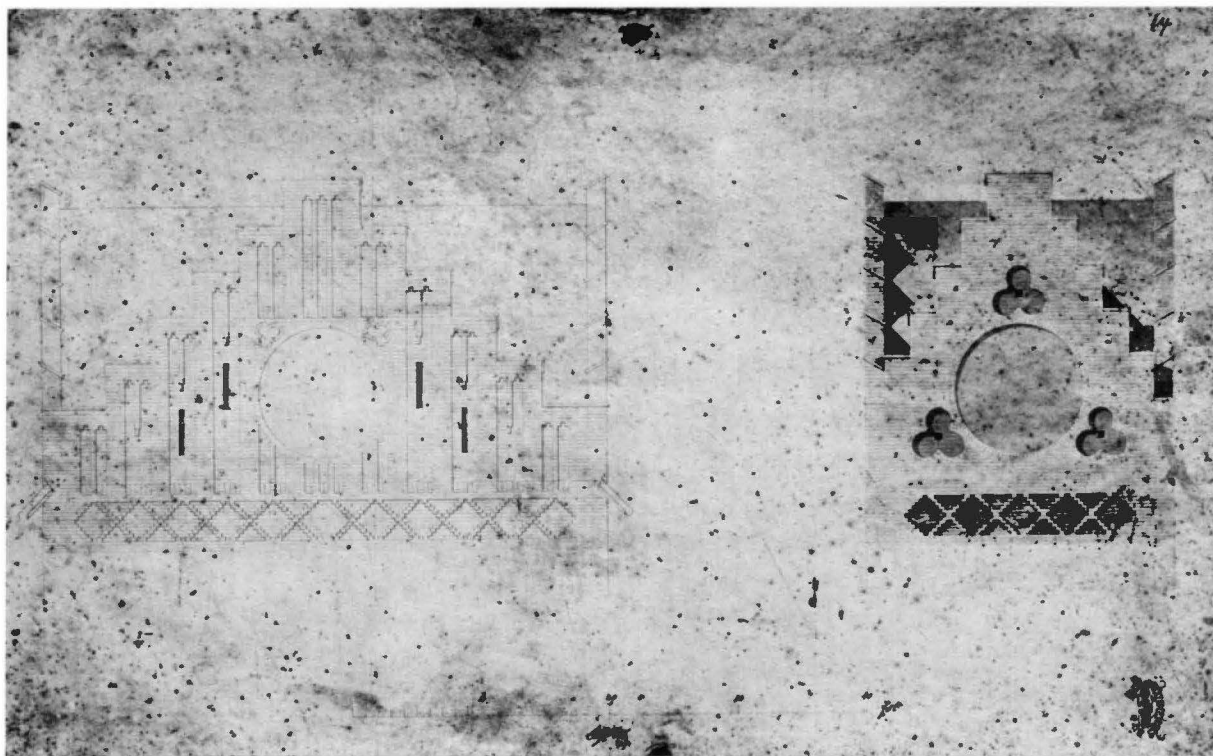
C G Brunius' final proposal for the construction of the corbie steps of the tower, 1852.

han kunde för att hindra detta. Brunius meddelade i sitt svar den 14 november att han kunde lämna anvisning på skickliga murare och stenhuggare som han själv övat upp, men skulle ritningarna bli förändrade nödgades han helt och hållet dra sig tillbaka. Det var honom främmande att åtaga sig ledningen av ett arbete som inte överensstämde med hans övertygelse. Han utbad sig dock att få taga del av eventuella ändringsförslag från överintendentsämbetet. Visserligen skulle ämbetet »väl icke numera föreslå en modernisering af en sådan Kathedral som denna», men förvisso skulle man »fram-

komma med tillsatser och afstympningar, för att ådagalägga sitt mästerskap».

A Törnqvists ändringsförslag

Brunius' farhågor besannades. Sedan förslaget med landshövdingens skrivelse den 4 december sänts till K Maj:t för stadfästelse fick överintendentsämbetet i vanlig ordning yttra sig över detsamma. Inom ämbetet remitterades det till e o konduktören A Törnqvist, »som egde att under ledning af Professor Nyström detta ritningsmål handläggas» (ÖIÄ prot).¹³⁹

Törnqvist synes snabbt ha skisserat ett nytt förslag, ty redan i början av 1846 kunde han vid besök i Växjö förevisa ett utkast till kyrkans förändring. Samtidigt lät han Brunius taga del av detsamma. Den 16 februari skrev Brunius till Mörner härom: »Allt hufvudsakligt bibehålles, men decorationerna mästras för att dymedelst synas liksom låta det hela vederbörligen undergå censur. På detta sätt kommer förändringen att kosta minst en tredjedel mera och byggnaden att öfverlastas med opassande prydnader.» Brunius framhåller att det skulle varit lätt för honom att »utstyra ritningarna med en bländande prakt» om byggnaden med sin ursprungliga enkelhet medgivit en rikare utsirning och kyrkans kassa haft medel härför. »Men liksom jag vågar tro det jag uppgifvit det ändamålsenligaste sätt att utvidga och betäcka denna ovanliga byggnad, så har jag äfven visat det idémessigaste manér att dekorera densamma.» Brunius finner nu lämpligast att det ämbete, som »mönstrar» hans ritningar också ombesörjer arbetets utförande. »Det torde bli något svårare att inslä stora takhvalf än att förse

pråliga ritningar med bjerta laveringar», konstaterar han buttert.

Den 16 juni kunde ämbetet översända Törnqvists — onekligen bjärt laverade — ritningar med åtföljande memorial till K Maj:t för stadfästelse (ÖIÄ reg). Förslaget fastställdes den 11 augusti, men först den 25 november ankom K Maj:ts nådiga brev i ärendet till överintendentensämbetet (ÖIÄ, Kungl br). Härifrån översändes förslaget till landshövding Mörner den 1 december. I den bifogade skrivelsen framhöll ämbetet att förslaget utarbetats »med hufvudsakligt iakttagande af Herr Professor Brunii åsigtter och anordning» (ÖIÄ reg).

Enligt Törnqvists förslag (fig 119, 120) skulle takombyggnaden och utvidgningen utföras efter de riktlinjer som Brunius anvisat. Koret skulle emellertid försees med en tresidig avslutning mot öster och i det sålunda vunna utrymmet skulle altaret infogas och bakom detta en sakristia. Genom koravslutningens tre fönster och altarskrankets nischform åsyftades en rikare verkan än vad Brunius' lösning kunde erbjuda. I norra sidoskeppsmuren markera-

Fig 122. Kyrkan från sydväst. Foto sannolikt från 1880-talet av J Jaeger (jfr fig 124). ATA.

The Cathedral from SW. Photograph taken probably during the 1880's by J Jaeger (cf fig 124).

des en rundbågig portal. Det är troligt att Törnqvist vid sitt besök på platsen fått höra att kyrkan även i fortsättningen behövde en ingång från norr.

Arkitektens strävan att ge den påvra kyrkan en festligare uppsyn yttrar sig i fönster- och portalomfattningarnas artikulering och i murkrönens dubbla rader av friser. Särskilt västfasaden dekorerades rikt, uppenbarligen i syfte att åstadkomma en »skådefasad» efter mönster av medeltida kyrkoarkitektur på kontinenten. I likhet med Brunius använde Törnqvist uteslutande romanska och gotiska formelement vid gestaltningen av nytillsatserna, ehuru andra detaljer valdes. Brunius fick sålunda rätt i sin tidigare uttalade förmodan att överintendentsämbetet inte längre skulle föreslå »modernisering» av en medeltida domkyrka men att hans förslag likväl skulle ändras.

Sedan landshövding Mörner fått del av det fastställda förslaget begärde han omedelbart att få tillbaka de av Brunius upprättade ritningarna (ÖIÅ reg). Samtidigt tillskrev han Brunius och översände Törnqvists kostnadsförslag, beklagade det dröjsmål som uppstått, hoppades att takomläggningen med skiffer i bästa fall skulle kunna igångsättas våren 1848 och att även »den viktiga utvidgningen» skulle

kunna komma till stånd samt förnyade sin »ofta yttrade önskan» att arbetena »kunde få ledas under Herr Professorns insigtsfulla tillsyn och af Dess arbetare». I sitt svar den 25 december meddelade Brunius att han ej längre ville engagera sig i arbetet. Beträffande Törnqvists kostnadsförslag framhöll han att det var honom oförklarligt att ombyggnaden skulle draga så stor kostnad som upp-gavs, men någon närmare granskning ville han ej göra: »Jag är numera i högsta grad konservativ och tillåter mig aldrig något klander mot en hög myndighet.»

Ombyggnaden verkställes 1849–54

I sin strävan att förverkliga domkyrkans reparation och tillbyggnad hade landshövding Mörner inte haft någon hjälp av biskop Tegnér. Utredningsarbetet skedde under Tegnér's sista levnadsår, då hans krafter var ytterst nedsatta. Tegnér's efterträdare Chr I Heurlin tog efter sin utnämning emellertid upp den vilande frågan och 1848 lyckades han övertala Brunius att åta sig ledningen av arbetet och anskaffa kunnigt yrkesfolk. Ombyggnaden skulle dock ske efter Brunius' förslag. Den 29 januari 1849 lämnade Brunius uppgifter om virkes- och stenåt-

Fig 123. Interiör mot öster. Fotot taget före 1876 (jfr fig 124). ATA

*Interior looking E.
Photograph taken
before 1876 (cf fig 124).*

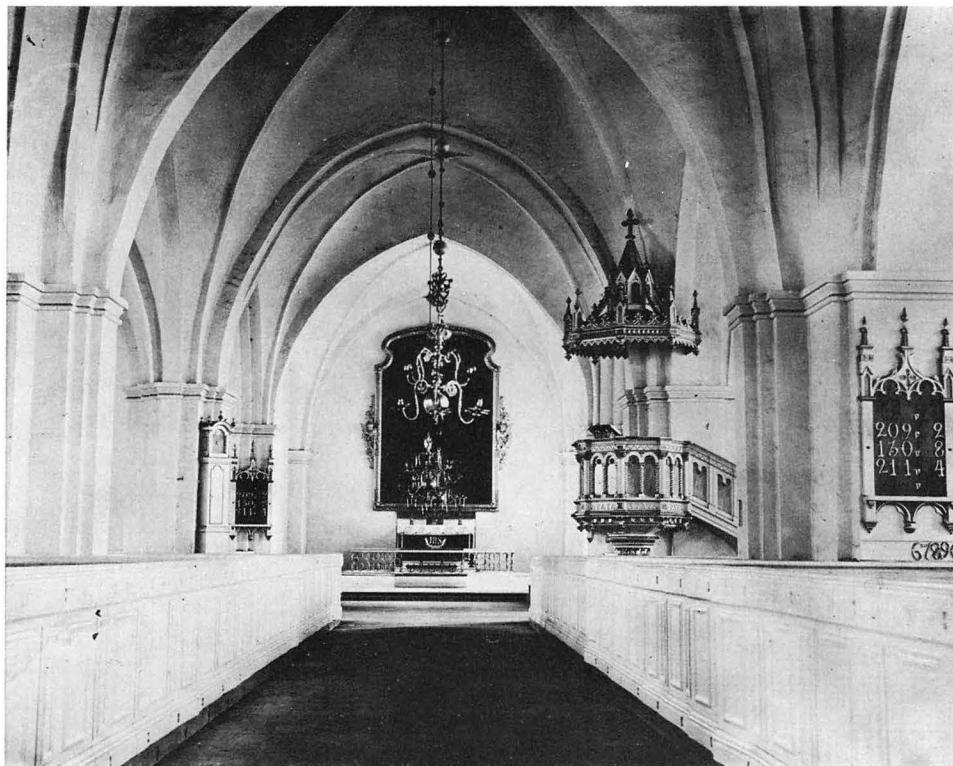
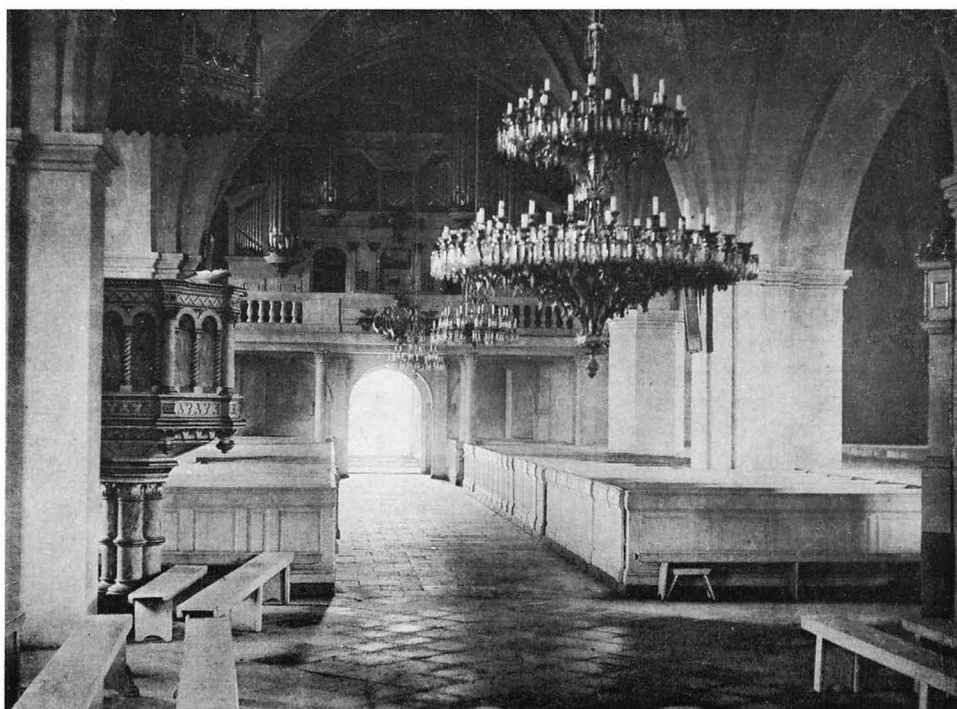

Fig 124. Interiör mot väster. Fotot taget av J Jaeger efter 1876, det år då ljuskronorna skänktes. LUB.

*Interior looking W.
Photograph by J Jaeger
taken after 1876.*

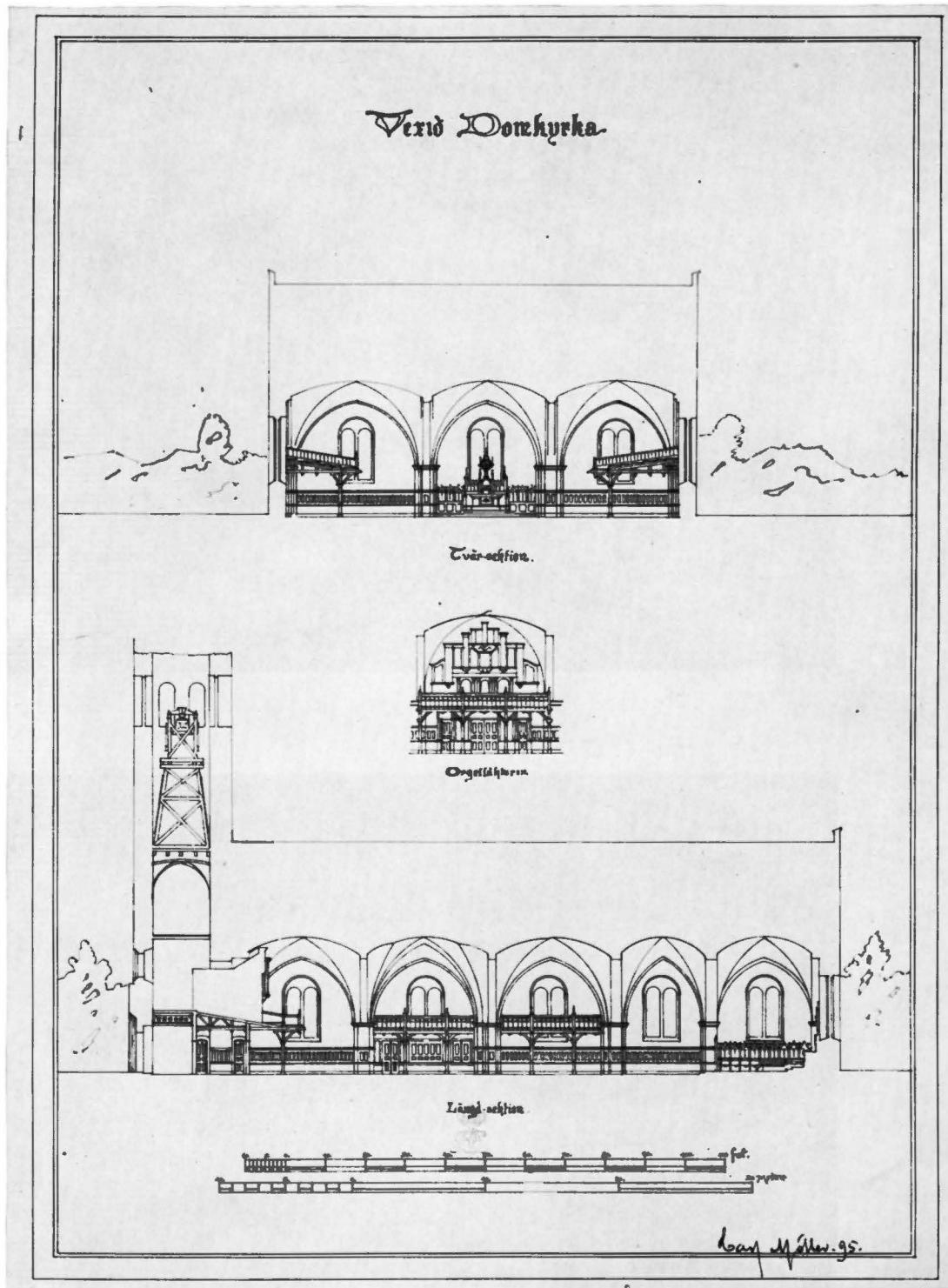

Fig 125. Förslag till restaurering av C Möller 1895-96. KBS.
 Proposal for restoration by C Möller, 1895-96.

gång m m i brev till domkyrkosysslomannen J Forsander samtidigt som han beklagade »att ett gifvet embetsförslag ej kan följas». Den 26 februari meddelade han Forsander att två murare skulle bege sig till Växjö till våren. Brunius sade sig helst vilja slippa befattning med detta byggnadsföretag »men herr Biskopen Heurlins önskan har jag icke kunnat undandraga mig, ehuru jag högst gerna velat se, huru herrar arkitekter, som af infall förändra andras planer, betett sig med insläende af stora takhvalf».

År 1848 hade arbetena förberetts genom sprängning och framkörning av gråsten till murarna för de båda tillbyggnaderna av sidoskeppen. Den 9 februari 1849 beslöts att reparationerna och tillbyggnaden skulle utföras på löpande räkning varför domkyrkosysslomannen ägde att anskaffa erforderligt material efter Brunius' anvisningar. Vidare bestämdes att murargesällerna från Lund skulle få 2 Rdr Rgld i dagspenning samt fritt husrum och ersättning för fram- och återresor (VLA räk). Den av Brunius uppövade muraren, C G Rosdahl, blev ledare för arbetena. Under våren påbörjades nedrivningen av den medeltida sakristian. I oktober kunde Forsander meddela Brunius att omgivningsmurarna till de båda nya kvadraterna var färdiga och att anslutande stråvpelare även ombyggs.

Vid årsskiftet 1849–50 skrev Brunius till biskop Heurlin och begärde sin ersättning för att han skulle åtaga sig uppdraget att vara byggnadsledare. Om så blev fallet skulle Rosdahl kunna fortsätta sitt arbete i Växjö men därjämte skulle en »ännu skickligare i hvalfkonsten åtfölja i ty uppdragande af omgifningsmurar är idel prosa, då deremot insläende af stora takhvalf är högre poesi».

Sedan överenskommelse om ersättningen träffats skisserade Brunius arbetet för sommaren 1850. De nya tillbyggnadernas gavelrösten skulle först muras, varefter taken måste uppläggas. Under tiden skulle de gamla murarna genombrytas och därefter skulle valven inslås. Vissa justeringar i programmet blev dock nödvändiga enligt vad Forsander meddelade i brev den 6 april. Innan murarna genombröts måste gravvalven rivas och avskärmade brädskrank uppsättas. När de gamla gravarna öppnades gjorde Forsander ett besiktningssprotokoll med noggranna uppgifter om de där förvarade kistorna (bil 3). »Olssonska graven» i kyrkans nordvästra

hörn besiktigades den 17 april, »Romaregraven» den 1 maj, »Ljungfeltska graven» den 21 maj och Skyttegraven först den 3 oktober 1851.

Förutom ovannämnda arbeten, vilka granskades av Brunius vid besök i Växjö på försommaren, bortogs nu de gamla yttertaken över hela kyrkan, nya takstolar restes och ett provisoriskt brädtak lades på. Murningen av gavelröstena längs sidoskeppen bedrevs hela sommaren och hösten.

Påföljande år uppfördes gavelrösten och tak över tornets sidobyggnader sedan de gamla gavelpartierna mot väster nedrivits och tornets murverk förankrats. Portalarkitekturen i västfasaden tog form och fönsteromfattningarna ommurades, allt i enlighet med Brunius' förslag. Fönstrens järnbågar tillverkades av växjösmeder medan blyspröjsning och glasning med vitt och färgat glas utfördes av glasmästaren C J Nordström från Lund.

Sommaren 1851 hade K Maj:t beviljat domkyrkan ett låneunderstöd å 25 000 Rdr Bco för arbetenas »snara fullbordande» (VLA räk). Därför kunde ombyggnaden utan dröjsmål utsträckas även till tornets överdel. Den 15 mars 1852 skrev Forsander till Brunius att beslut hade fattats om tornets förändring. Några dagar senare sände Brunius en promemoria om tornrösternas murning samt ritning på hur urtavlor skulle infogas i blinderingsdekorerna (fig 121) — en ritning som i detaljerna skiljer sig något från det ursprungliga förslaget. Vidare levererade han ritning till nya dörrar. Förutom tornkrönets omgestaltning gjordes detta år ett väsentligt ändringsarbete i norra sidoskeppet. Det från nordmuren framspringande murpartiet mellan ursprungliga norra tvärskeppsarmen och sidoskeppets östra travé nedrevs och gördelbågen mellan ifrågasvarande kvadrater murades om (jfr fig 69 och fig 117). För arbetets utförande lämnade Brunius anvisningar vid sitt årliga sommarbesök på platsen. Vid detta tillfälle diskuterades också frågan om en ny predikstol i kyrkan. Den 6 september kunde Brunius skriva till Forsander att han nu i stort sett avslutat sitt »missionsverk» i Växjö men att han om så önskades gärna lämnade ritning till predikstol och nummertavlor. Den 17 januari 1853 sände Forsander begärda uppgifter om predikstolens mått och önskvärda anordning men Brunius kom dock aldrig att upprätta något förslag (jfr s 174).

Fig 126–127. Interiör mot öster och väster efter C Möllers renovering 1898–1899. ATA.
Interior looking E and W after C Möller's restoration 1898–99.

Skiffersten för de nya taken anskaffades i Dalsland och transporterades med ångbåt till Jönköping, där materialet upplades i förråd. Utbetalningar för takskeer gjordes 1851 men först 1853 verkställdes beklädnaden av tak och stråvpelare. Takläggaren Nils Erasmusson från Stränge i Dalsland var ansvarig för detta arbete. Tornets vattentak kläddes emellertid med kopparplåt. Bland övriga arbeten detta år kan nämnas stenläggning av golv, huggning och uppsättning av västportalens »prydnadsstenar» genom C G Rosdahls försorg samt snickeriarbeten, främst komplettering av bänkinredningen (VLA räk). Rosdahl, som hela tiden förtjänstfullt fungerat som arbetsledare, kunde på hösten avsluta murningsarbetena. Våren 1854 fullbordades den genomgripande förändringen av kyrkan med tillverkning av dörrar och andra inredningsdetaljer samt målning- och förgyllningsarbeten.

Den 9 november 1853 skrev Forsander till Brunius: »Vår förnyade gamla kyrka ser nu ut såsom det anstår en Cathedral och vinner allt mer och mer bifall, äfven bland dem, som i början ej kunde förlika sig med den skedda förändringen och jag är viss derom, att hon inom denna landsort skall i sin mån bidraga att sprida en bättre smak i afseende på kyrkobyggnadskonsten än den man hittills här fått genom de moderna nya kyrkorna, som här i senare tider uppförts.» Verket prisades också av landshövding Mörner och biskop Heurlin i den tackskrivelse som dessa domkyrkans tutores samtidigt bifogade: »På samma gång som den gamla Sigfridskyrkan i sitt förändrade skick lemnar ett värdigt begrepp om medeltidens herrliga tempelbyggnader, utgör den tillika en talande minnesvård om Herr Professorns allmänt erkända förtjenster i afseende på fäderneslandets kyrkliga byggnadskonst.»

Citaten förråder bekantskap inte endast med Brunius' arkitektursyn utan också med hans vokabulär. Det är tydligt att han förmått vinna sina uppdragsgivare för de åsikter han förfäktade. Hans personliga auktoritet måste härvidlag ha spelat en stor roll men utan tvivel också hans skrifter. Säkertligen var det med beräkning som Brunius sände sin programskrift om kyrkobyggnadskonsten — talet vid jubelfesten i Lunds domkyrka 1845 — till landshövding, biskop och domkapitelsledamöter, då ombyggnadsförslaget skulle presenteras.¹⁴⁰

Huruvida växjöborna i allmänhet gillade domkyrkans förändring (fig 122) är osäkert. Att meningarna var delade är uppenbart. Ett starkt missnöje kom till synes i en artikel i Nya Wexjöbladet 1861. Det påpekades att det rådde besvärande trängsel genom att kyrkan endast hade en ingång, att antalet bänkplatser var otillräckligt, att fukt och svamp angrep bänkarna eftersom man ej anbragt ventilation i murfoten och att klockklangen försämrats genom olämplig anordning av klockorna. Skribenten dömer Brunius' verk i dess helhet mycket hårt då han hävdar att detta »till sin stil näppeligen tillfredsställer ens det tarvligaste konstsinne och till sin ändamålsenlighet högst ofullkomligt motsvarar församlingarnas även måttligaste anspråk».¹⁴¹

Reparationer och smärre ändringar

Åren 1862–63 utfördes den nödvändiga golvreparationen, varvid ventilationskanaler anordnades under bänkkvarter och gångar. Bänkarna reparerades även, ny predikstol uppsattes (fig 154), orgeln ren gjordes och utvidgades och Schröders altartavla renoverades och återuppsattes på sin gamla plats i koret (se s 168, VDA st prot). Den sistnämnda åtgärden visar att man ej var tillfreds med Brunius' enkla altaranordning. Enligt sockenstämmoprotokoll 3 april 1862 borde också läktare uppföras, värmeaggregat anskaffas och »fler utgångar anordnas». Dessa planer måste dock ställas på framtiden. Uppvärmningsfrågan löstes på hösten 1873 då varmluftsugnar, levererade från Kockums i Malmö, insattes i kyrkorummet (NWbl 29/10). Planerna på en sidoingång avancerade så långt att framställning gjordes till överintendentsämbetet den 6 maj 1862 om en ny portal i sydfasaden »under 2 fönstret från koret räknat». Skissritning till portalen medsändes. I överintendentsämbetet författade Törnqvist en promemoria i ärendet, där han erinrade om att hans eget år 1846 godkända förslag upptog en portal mitt på norra långsidan, »men om arbetet är i enlighet med den af K Maj:t fastställda ritningen utfört, är mig alldeles obekant», säger Törnqvist syrligt. Memoriet jämte en omarbetad ritning till portal »mitt på långsidan» översändes den 27 maj till landshövding Mörner för yttrande (VDA handl). Någon ytterligare åtgärd synes härefter inte ha vidtagits.

Vid besiktning av kyrkan sommaren 1888 (VDA

handl) upptäcktes flera bristfälligheter i tornet. Ett förslag till förstärkning genom insättande av ankarjärn m m upprättades av arkitekten A G Johansson. Sedan arbetena utförts skedde avsyning, vilken anmäldes i domkapitlet den 10 april 1889 (VLA prot).

Interiörens förändring 1898–99

De under Brunius' ledning utförda arbetena berörde i ringa grad interiören (fig 123, 124). Kyrkorummet hade kvar en påtaglig 1700-talsprägel, vilken accentuerades, då Brunius' skrank i koret togs bort och 1700-talstavlan återbördades till alturväggen. Om Brunius' insatser vittnade i slutet av 1800-talet knappast mer än tillbyggnadernas kryssvalv och de över hela kyrkan enhetligt formade listverken på pelare och pilastrar.

Behovet av en grundlig reparation av kyrkan och önskemålet om en förnyelse av inredningen gjorde sig alltmer gällande mot århundradets slut. I den byggnadskommitté som tillsattes blev domprosten K Henning den drivande kraften. Förslag utarbetades av arkitekten vid överintendentensämbetet, sedermera överintendenten Carl Möller¹⁴² år 1895 (fig 125) och 1897 beslöt stads- och landsförsamlingarnas gemensamma kyrkostämman om arbetets utförande. Projektet att placera en läktare på vardera norra och södra långväggen blev dock avstyrat. En föreslagen höjning av tornet blev ej heller förverkligad (VDA st prot handl).

Renoveringen ägde rum 1898–99 (VDA handl). Kyrkans murar blev såväl in- som utvändigt omputsade, »riktade» och avfärgade. Synligt tegel fogströks, sidoingångar ordnades och ny sakristia byggdes, ansluten till korets sydmur och södra sidoskeppets östmur. Värmeledningssystem för uppvärm-

ning med lågtrycksånga samt elektrisk belysning installerades. Klockstolen ombyggdes och nytt tornur uppsattes. Vestibulen och orgelläktaren byggdes om (fig 127). För korets fönster anskaffades glasmålningar. Samtliga valv samt väggarna i koret fick dekorationsmålningar, utförda efter förslag av dekorationsmålaren Edvard Bergh i Stockholm, övriga väggar samt pilastrar och pelare målades med kvaderimitation. I hela kyrkan insattes öppna bänkar med nygotiska gavelstycken, väggar och pelare inkläddes med låga träpaneler (fig 126). Koret fick även en helt ny inredning, bestående av altarpupsats, altarring och korstolar med hög ryggpanel, allt i goticerande stil. De omfattande snickeriarbetena utfördes av växjöhantverkare efter arkitektens ritningar; korets inredning (fig 146) av snickaren C A Johansson, orgelläktaren, och väggpanelerna i kyrkan av snickaren J M Petersson (Rosen-gren, s 633f). I sitt omdanade skick gav interiören starkt uttryck för det sena 1800-talets uppfattning om den lämpliga gestaltningen och utsmyckningen av ett kyrkorum. Sådana inslag som inredningens mörka träfärg och gotiska formelement, väggarnas helt släta puts med strikt kvadermönstring, valvens schablonmålningar med mönstren tagna från sen-gotisk ornamentik samt korpartiets accentuering genom rik träinredning, glasmålningar och figuralt muralmaleri, visar att Carl Möller här gick i sin läromästare Zetterwalls fotspår. Medeltidens kyrkobyggnader och stilar utgjorde inspirationskällor för ett nyskapande utan hänsyn till den befintliga byggnadens egenart, liksom då Brunius tidigare tog kyrkans yttre gestalt under behandling. I så måtto kan interiörens omdaning ses som ett fullföljande av Brunius' verk.

Restaurering och förnyelse 1957–1960

E Fants förslag

Den 9 december 1943 uppdrogs åt arkitekten Erik Fant¹⁴³ att upprätta preliminärt förslag till restaurering av domkyrkan. En restaureringskommitté tillsattes som påbörjade sitt arbete 1944. Primärt fanns

behov av en grundlig reparation av tak och murverk samt förnyelse av värme- och elsystem men därjämte restes krav på en genomgripande förändring av kyrkorummet.

Enligt Fants förslag, som förelåg färdigt den 1

Fig 128. Kyrkan från väster. Början av 1900-talet. ATA.

The Cathedral from W. Beginning of 20th century.

november 1945 och som i huvudsak godkändes av KBS den 29 juli 1953, skulle kyrkans yttre gestalt bevaras. I kyrkorummet skulle däremot 1800-talsinredningen tagas bort och 1700-talskaraktären återskapas. Ett steg i denna riktning hade följt redan 1940 i samband med orgelns ombyggnad, då läktaren restaurerades enligt förslag av arkitekten Paul Boberg. Altartavlan från 1700-talet hade då återigen flyttats till koret (jfr s 168). Fant föreslog slutna bänkkvarter samt bibehållande av altartavlan på korets östvägg (fig 130). Nytt altare och altarskrank skulle byggas upp i korkvadratens västra del, nya fönster med ändrad indelning insättas samt ny armatur installeras. Dopkapell föreslogs i södra sidoskeppets östligaste travé. Alternativt skulle östfönstret i dopkapellet försees med glasmålningar.

I ett yttrande den 23 mars 1954 framhöll KBS att altartavlan borde kunna placeras i det föreslagna dopkapellet och korets östfönster i stället försees med glasmålningar, en åtgärd, som skulle ge bättre ljusfördelning och större perspektivverkan åt kyrkorummet. Altaret borde få en luftig uppbyggnad; altarprydnaden från 1898 kunde tjäna som förebild eller eventuellt åter komma till användning.

K von Schmalensees förslag

Efter Fants bortgång 1954 fick stadsarkitekten i Norrköping Kurt von Schmalensee i uppdrag att fortsätta planeringen av restaureringsarbetet. Efter omfattande studium av kyrkans tidigare historia och en grundlig undersökning av det byggnadstekniska tillståndet kunde von Schmalensee hösten 1956 presentera olika alternativ till restaurering.¹⁴⁴

Den byggnadstekniska genomgången gav vid handen att yttertaken över såväl tornet som kyrkan var i uselt skick. De många takfickorna kvarhöll vatten och snö, som förorsakat svåra skador på skifferbeläggningen och dess underlag av björknäver, på plåtrännorna i vinklarna mellan takfallen, i takstolsvirket och i trappgavlarnas tegelmurverk, särskilt på tornet. I tornmurarna kunde allvarliga sprickbildningar konstateras. Ytterputsens var i sådan kondition att fullständig förnyelse erfordrades. Fönstrens blyspröjsar var helt förvittrade och omöjliga att reparera.

K von Schmalensee framhöll att den väsentligaste punkten i hela restaureringsfrågan var att förse kyrkan med tak, som kunde skydda för yttre angrepp

Fig 129 a-b. Interiör mot öster och väster före restaureringen 1957–1960.

Interior looking E and W before the restoration 1957–60.

och ha varaktighet. De tekniska bristerna i Brunius' takutformning krävde att frågan om en ändring togs upp till diskussion. Ombyggnadsalternativet borde också prövas utifrån en rent ekonomisk bedömning, varvid framtida underhållskostnader särskilt borde beaktas.

Enligt arkitektens första alternativ skulle kyrkans exteriör i stort sett lämnas oförändrad. Takstolarna skulle repareras och ny underpanel påläggas. Alla tak och avtäckningar på trappgavlar och lister skulle förses med kopparplåt. Det skulle tillses att öppningar mellan gavlarna dimensionerades så att vatt-

net fritt kunde avrinna. Med hänsyn till detta problem borde också strävpelartakens lutning ändras och om möjligt tornets takfickor höjas, så att avrinningen kunde ske över muren. I alternativ 2 upptogs takformen från tiden före Brunius' ombyggnad. Förslaget innebar även att tornets trappgavlar mot norr och söder borttogs, en åtgärd, som skulle lösa den svårbemästrade frågan om vattenavledningen från tornet. Alternativ 3 slutligen innebar en återgång till spetsiga dubbelspiror på tornkroppen. Häri- genom kunde tornet bättre anslutas till ett högt tak över långskeppet. Då 1600-talspirornas höjd och

deras utseende i stora drag var bekant borde en schematisk rekonstruktion kunna göras. Alternativ 3 framstod som arkitektens huvudförslag. Han framhöll att spirorna »skulle kunna återskänka Värands och Smålands gamla biskopskyrka något av dess forna trotsiga och ursprungliga karaktär». Han betonade också att det redan fastställda restaureringsförslaget för kyrkans interiör innebar »en så stor omändring och anpassning till kyrkans 1700-talsutseende att det icke borde vara otänkbart att föreslå en motsvarande restaurering av det yttre, som dessutom skulle uppfylla de tekniska kraven».

För kyrkans inre föreslog von Schmalensee preliminärt fast bänkinredning i sidoskeppen och koplade stolar i övriga delar av kyrkorummet. Möjligheterna att rekonstruera Sven Segervalls predikstol från 1740-talet och återuppsätta den på ursprunglig plats påpekades. Sidoingångarna från 1898, vilka gjorde kyrkans mellersta del synnerligen mörk, skulle borttagas och Brunius' fönster återställas i dessa delar av kyrkan. Vidare övervägdes på sätt

KBS antytt att ta upp fönstret i korets östmur och förse det med lämplig glasmålning. Ny sakristia kunde inredas i tillbyggnaden norr om tornet. Motsvarande rum söder om tornet föreslogs bli kapprum.

Restaureringens genomförande

Den 29 november 1956 beslöt kyrkofullmäktige enhälligt att för sin del godkänna en restaurering av kyrkans yttre, enligt alternativ 3, samt invändig restaurering enligt fastställt förslag med vissa ändringar. Sedan KBS uttalat sig om principerna för restaureringen utarbetades ett fullständigt förslag. Då de föreslagna åtgärderna tillsammans hade karaktär av »med nybyggnad jämförlig förändring» av domkyrkan överlämnades förslaget till K Maj:t, som den 24 januari 1958 fastställde detsamma.

Arbetena hade dessförinnan påbörjats med putsavknackning på samtliga yttermurar samt en fullständig arkeologisk undersökning i kyrkans inre. Utgrävningarna ägde rum under tiden oktober

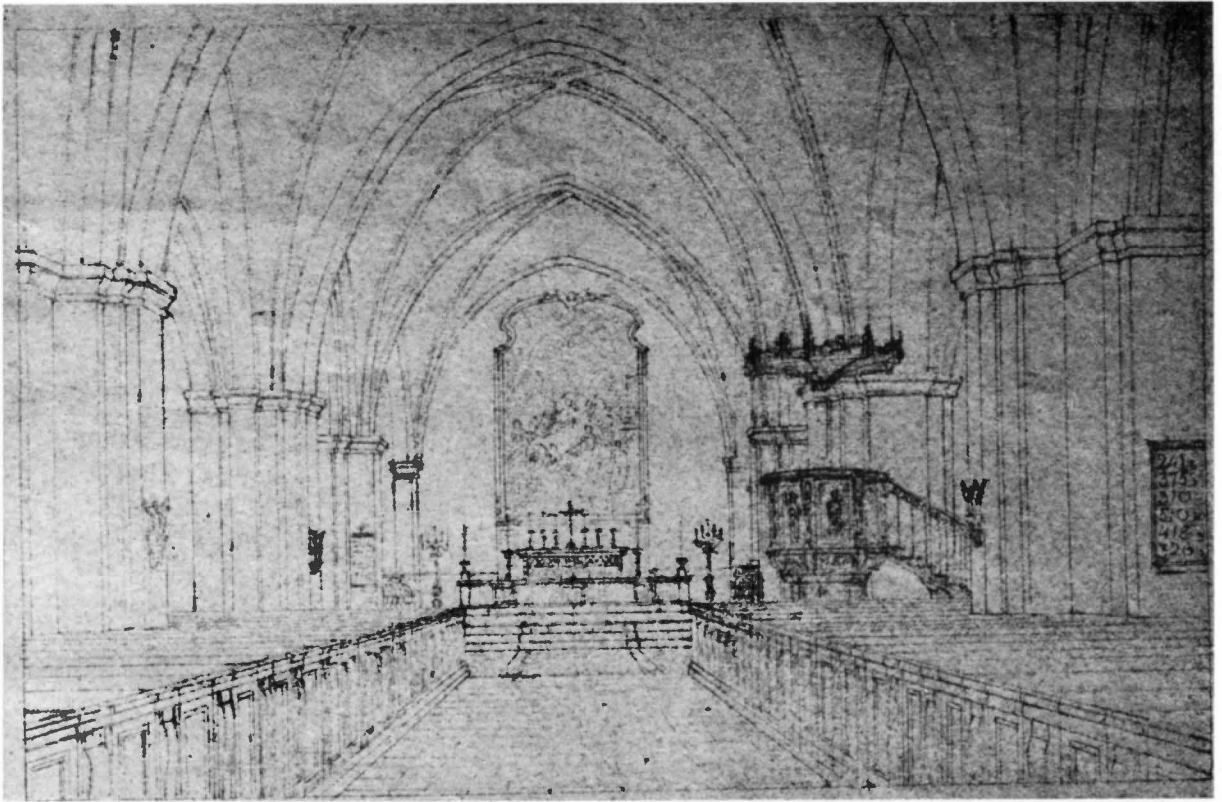

Fig 130. Förslag till förändring av kyrkorummet. Skiss av E Fant, tillhörande det 1945 upprättade restaureringsförslaget. VDA.

Proposed alteration of the interior. Sketch by E Fant, for the proposed restoration of 1945.

1957–maj 1958. Samtidigt härmed borttogs valv- och vägghputs från 1898–99 och undersökningar gjordes beträffande förekomst av äldre putslager och valvmålningar. Endast fragment av puts och kalkning från tiden före branden 1740 kunde iakttagas (se s 152). Byggnadsarbetena, som påbörjades 1958, omfattade grundförstärkningar, läggning av nya golv och i samband härmed installation av rörslingor för kyrkans uppvärmning genom pumpvarmvatten från en panncentral i gamla gymnasiehuset, omputsning, kalkning och avfärgning av alla murar in- och utvändigt, förstärkning av tornets murverk, nymurning av gavelpartier på ömse sidor om tornets västmur, förändring av fönster, uppförande av ny sydportal, ombyggnad av gamla sakristian söder om koret, ny takstolskonstruktion och nya tornspiror samt koppartäckning av tak och spi-

ror. Ny sakristia och rum för olika praktiska behov anordnades i 1700-talstillbyggnaden norr om tornet. Själakoret och kapitelsalen söder om tornet återställdes i ursprungligt skick. Kyrkorummet erhöll ny inredning och utsmyckning. I tornet installerades ett nytt urverk med tavla på västfasaden, och klockstolen nykonstruerades med plats för fem ringande klockor.

Den genomgripande restaureringen drog en kostnad av 2,9 milj kronor. Kyrkan återinvigdes lördagen den 6 februari 1960.

K von Schmalensees slutgiltiga förslag till omgestaltning av kyrkorummet kom att skilja sig ganska mycket från E Fants ursprungliga program. Tanken på fast bänkinredning frångicks helt. Den avsedda anknytningen till 1700-talets rumsverkan blev under projekteringsarbetets gång inaktuell; i

Fig 131. Kyrkan i stadsbilden. Foto 1968.

The Cathedral in its environments.

stället blev den vägledande principen att återställa och genom vissa tillsatser betona kyrkorummets medeltida karaktär. Utformningen av den invändiga fönsterarkitekturen torde kunna anföras som exempel på arkitektens strävan att förstärka intrycket av medeltida rum. Den sparsamma förekomsten av lätt rekonstruerbara medeltida anordningar i byggnadsverket och avsaknaden av värdefull äldre inredning medgav å andra sidan ett omfattande nyskapande. Vid den konstnärliga utformningen av

detaljerna, t ex i fråga om altarets utsmyckning, kom fornkristen och romansk konst att vara inspirationskällor, vilket får anses betecknande för tidens kyrkokonst.

Målsättningen att återge byggnaden så mycket som möjligt av dess medeltida gestalt och att samtidigt tillgodose tidssmak och moderna funktionskrav kom att präglade von Schmalensees omdaning av domkyrkan på ett mycket bestämt sätt.

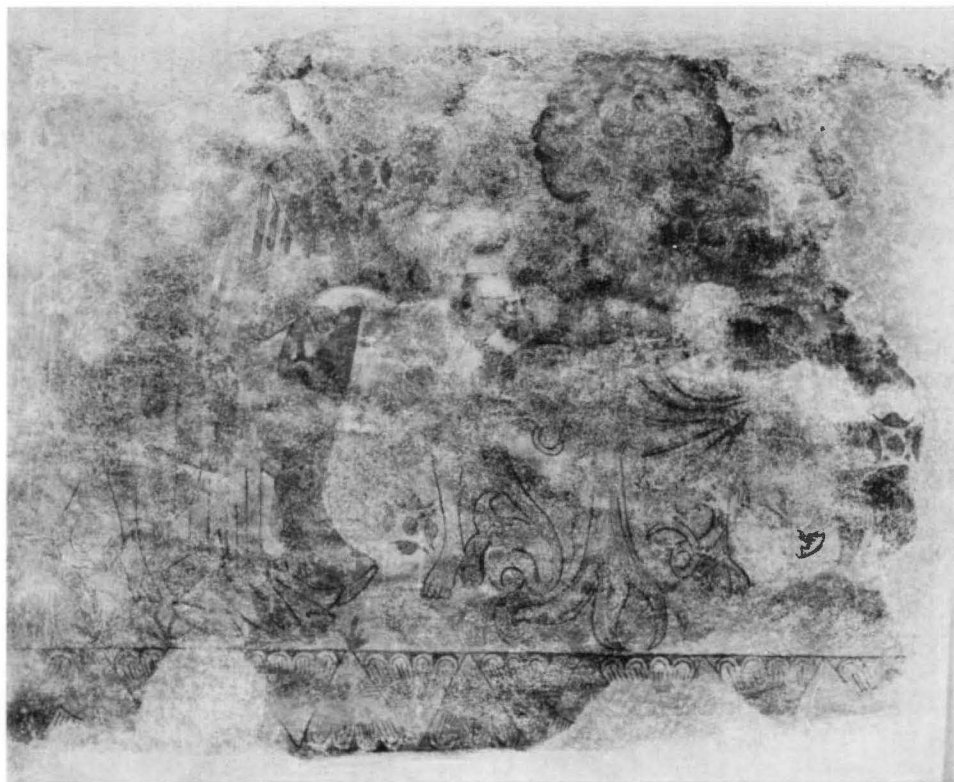

Fig 133. T h. Detalj av fig 132. Foto 1968.

Right. Detail from fig 132.

Fig 132. Södra delen av den fragmentariska kalkmålningutsmyckningen på Själakorets västmur. Tv ses Adams och Evas förmäling, th Syndafallet. Troligen utförda under 1500-talets andra fjärdedel. Foto 1968.

S part of the fragmentary paintings on the W wall of the chantry chapel. Left, The Marriage of Adam and Eve, right, The Fall. Executed probably during the second quarter of the 16th century.

MÅLNINGAR

av MARIAN ULLÉN

Kalkmålningar

Av den medeltida kalkmålningsskolan, som funnits på såväl väggar som valv och pelare, påträffades vid den senaste restaureringen endast ytterst små fragment. Dekoren tycks inte ha varit särskilt rik eftersom kvarsittande fläckar av ursprunglig kalkning, bl a i valvsvicklarna, endast i något enstaka

fall uppvisade färgfragment (jfr ovan). På tornbågens undersida iaktogs fragment av senmedeltida puts med enkla stjärnor målade i gult. På den nordvästra pelaren i långhuset fanns även spår av vittning direkt på den senmedeltida tegelklädseln med fragment av bårder, närmast ett slags ramverk, i violett och rött på de nordöstra, norra, nordvästra

och västra fälten. Möjligen har dessa kringramat skulpturer som stått på altaret eller altarna vid denna pelare.

År 1575 vittades kyrkan invändigt av Jöns Nor, som även följande år erhåller betalning för detta arbete (räk, KA). I räkenskaperna upptages även en särskild utgift till »påffuell målare för högga koor han förmåladhe». Möjligen rör det sig här om en dekorationsmålning. År 1607 utgår nio daler i penningar och kost i tre veckor till Christer målare »som

medh rödfergo haffuer dörar, fenster och en Rån medh löffwerck wppe wnder tacket kiorkan beprydt». Dessa arbeten gäller emellertid exteriören och avslutar den omputsning av kyrkan utvändigt som påbörjades 1604. Det är dock intressant att få belägg för att även domkyrkan utsmyckats utvändigt med en målad fris, något som tycks ha varit mycket vanligt i denna del av landet under 1600-talet.¹⁴⁵ Vittning av kyrkan invändigt företogs 1653, då »Nils och Joseph Bengtsson Målare» erhöill be-

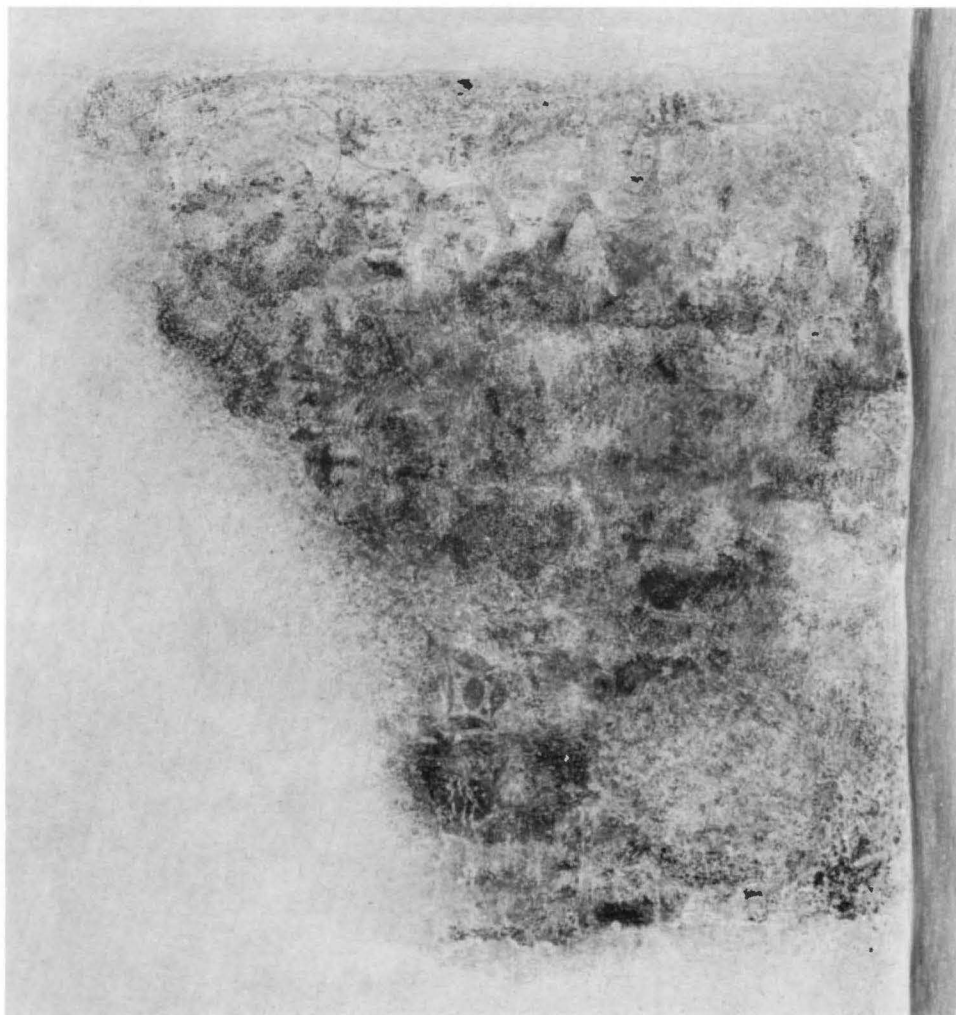

Fig 134. Norra delen av kalkmålning-
utsmyckningen. T v
ses Utdrivandet ur
paradiset, t h Eva
spinner och Adam
gräver. Foto 1968.

*N part of the wall
paintings. Left, The
Expulsion from
Paradise, right, Eve
spinning and Adam
delving.*

Fig 135. Detalj av
fig 134. Foto 1968.

Detail from fig 134.

talning för kyrkans »Målning med dess skrifters af-
riktande» (räk, KA). Dessa målade inskrifter var
placerade i valven och utgjorde en krönika över
minnesvärda händelser för kristenheten, det svenska
riket och domkyrkan. Krönikan, vilken återges av
Samuel Linnæus (a a, s 31ff), uppges vara förfat-
tad av domprosten magister Jonas Zephyrinus. Det
är dock möjligt att vissa av inskrifterna redan dess-
förinnan har stått målade i valven. De av Linnæus
citerade inskrifter som direkt berör Växjö är föl-
jande: »Olof med tillnamnet Skötkonung lät bygga
denna kyrka år 980. / Den källa, som rinner fram i
närheten av Östragård, användes allra först som
dopkälla år 980. / Gunnar Gröpes tjänare dödade här

St Sigfrids tre systemsöner och nedsänkte deras hu-
vud i den närbelägna sjön d. 21 Juni 980. / År 1509,
Larsmässoafton, under biskop Ingemars tid blev
denna del av valvet fullbordad av stenhuggaren Olof
från Linköping. / Danskarna uppbrände denna kyrka
1570. / År 1654 vitmenades denna domkyrka och
målades dess valv. / Biskop var då Magister Zach.
Lundeberg, son till Magister Pet. Angermannus,
salig i åminnelse. / År 1618 uppfördes här ett grav-
monument för Biskopen Magister Petrus Anger-
mannus. / Här begrovs den fromma Fru Anna Trolle,
ägarinna av Roma och Erikstad, år 1618. / Gymna-
siet i Wexjö inrättades d. 30 Mars 1643. / Lektorernas
vid Wexjö gymnasium antal ökades år 1649.» Krö-

nikan, som inleddes med två bibelspråk, Esaias 53: 5 och Johannes 1: 29, återges av Linnæus på latin, men då hela avhandlingen är skriven på detta språk, är det möjligt att dessa inskrifter till kyrkobesökarnas fromma ursprungligen var författade på svenska. 1737 beviljade kyrkorådet »at domkyrkian till väggar, pelare ock hwalf, in = uti med hwit kalk öfwerstrykes ... dock böra the, af åtskillige Antiquiteter, befintlige afskrifter, blifwa orörde och med Anständig målning omkring bättre utstofferade» (prot, VDA).

Omputsningen efter branden 1740 samt senare omputsning har dock även spolierat 1600-talsputsens och dessa målningar. Vid den senaste restaureringen påträffades endast på den nordöstra pelare, där predikstolen varit placerad, fragment av en draperimålning i gult och blått, vilken dock bör ha tillkommit efter branden, kanske i samband med den draperimålning som utfördes av J C Zschotscher 1750 runt den nya altartavlan (se nedan). Någon draperimålning runt predikstolen är dock inte återgiven på Per Hörbergs interiörbild i fig 115. 1821 ersattes

draperimålningen i koret av en ny, troligen efter det förslag som återges i fig 145.

Vid Brunius' ombyggnad lät man helt vitkalka kyrkan (fig 123). Vid den genomgripande förändringen av interiören 1898–99 dekorerades däremot väggar och valv med rikliga schablonmålningar i goticerande stil av dekorationsmålaren Edvard Bergh (jfr ovan). Putsytans grundton gjordes gulvitt. På väggarna tillkom kvadermålning i rosa och perlarna indelades i skift genom breda band i samma färg. Valvstrålar och gördelbågar försågs med riklig rankornamentik i grönt, rosa, grått, svart och vitt (fig 126–127). I valvhjässorna och ovanför anfangerna förekom på vissa ställen språkband med bibelsentenser. I koret indelades väggarna genom en bred palmettbård i ett nedre fält med draperimålning med strödda blommor och ett övre med en stor svävande ängel på vardera sidan om fönstren. I vardera valvkappan framställdes likaså en svävande ängel, här sedd rakt framifrån och hållande ett språkband mot himmelsblå fond med gyllene strålar. Dekorationsmålningarna avlägsnades helt vid den senaste restaureringen utom på valvribborna och valvhjässorna i de östligaste sidoskeppsvalven, där de sparades för att accentuera att dessa båda travéer, som tillkom vid Brunius' ombyggnad, tillhör kyrkorummets 1800-talsepok.

Själakorets målningar

I samband med den senaste restaureringen, då Själakoret åter iordningställdes, framkom här rester av gammal puts med kalkmålningssdekor. Putsytorna var dock endast på den västra väggen så pass sammanhängande att det där var möjligt att framtaga och konservera målningarna. Arbetet utfördes av konservator Sven Wahlgren.

Målningarna utgörs av en mycket fragmentarisk figurfris, ca 2 m hög, och nedtill begränsad av en bred bård (fig 132–135). Frisens avslutning upptill är helt utplånad. Färgerna utgörs enligt vad man nu kan urskilja huvudsakligen av jordfärger, dvs olika nyanser av ockra och umbra, grått, svart, vitt samt något blått. Teckningen är utförd med svart. Motiven är hämtade ur skapelseberättelsen. Längst till vänster har framställts Adams och Evas förmålning. Eva står till höger om en hög gestalt i rikt draperad klädnad och mantel — Gud Fader —

och vid hans vänstra sida syns Adam som räcker Eva sin hand. Själva kropparna är nästan helt utplånade och endast Adams ansikte har bevarats. Den direkt därpå följande scenen har visat Syndafallet. Vid stammen till Kunskapens träd klänger en orm med människoansikte. Av Adam och Eva som står tillsammans har endast själva ansiktenas teckning bevarats (fig 133). Frisens mellersta parti är helt utplånat genom att muröppningen här förstörats i senare tid. Till höger om det nuvarande fönstret har Utdrivandet ur paradiset framställts. Här syns nu endast ängelns ansikte omgivet av en stor gloria och några konturer som kan tydas som vingarnas överdel samt en liljestav ovanför Evas och Adams huvuden (fig 134–135). Scenen till höger härom har tydligen visat hur Eva spinner och Adam gräver. Evas fint tecknade ansikte återstår och man kan även urskilja överkroppen och den vänstra handen som håller upp sländan. Av den längst inne i hörnet stående Adam kan inga detaljer urskiljas.

Målningarnas mycket fragmentariska skick gör en stilbestämning och datering osäker. Karakteristiska drag är dock själva teckningen av ansikten och fötter samt stiliseringen av den bevarade dräktens veckfall och trädrötternas omvandling till dekorativa ornament. Figurstilen har vissa sengotiska drag, likaså ornamentbården och de över bildytan utströdda schablonblommorna, medan däremot i ex utformningen av trädrötterna och de ornamentala figurationerna i detta parti hör samman med 1500-talets måleri. Den rankornamentik som bevarats på bågöppningens stödpelare (fig 136) och som sannolikt tillkommit samtidigt med de övriga målningarna är likaså av 1500-talskaraktär. Vi vet att Själakoret efter kyrkans brand 1570 och fram till 1651 närmast fungerade som förvaringslokal, vilket innebär att utsmyckningen måste ha tillkommit före 1570. Målningarna tycks stilmässigt ha utvecklats ur den tradition inom det senmedeltida måleriet i landskapet som hör samman med mästern Amund. Samma kvardröjande medeltida tradition uppblandad med enstaka nya stildrag möter vi också i utsmyckningarna i Askeryds och Ölmstads kyrkor, som kan dateras till 1520–30-talet eller eventuellt något senare.¹⁴⁶ Troligen tillhör målningarna i Själakoret samma tidsskede.

Glasmålningar

Vid den grävningsundersökning som företogs 1957–58 i domkyrkan i samband med de påbörjade restaureringsarbetena framkom ett antal fragment av medeltida glasmålningar, flertalet av dessa i kyrkans nordöstra hörn¹⁴⁷: — 1. Fragment av ornamentruta i grisaille, 4 st, varav tre små och ett större (längd 11 cm). Glasets tjocklek ca 2,5 cm. Bladmönster utsparat på svartlodsöverdragen, korsrutad grund. Det större fragmentet utgör en fjärdedel av en rundel med uppväxande stort finflikigt vinblad med rundade flikar och rik teckning av nerver. 1300-talets andra fjärdedel eller mitt. (Jfr ornamentrutor i Grötlingbo kyrka, Gotland.) — 2. Fragment av gult glas, ca 3,5 × 3,8 cm, med målning i svartlod av fyrsidigt (?) fält. Ornamentdetalj? Samtida med föregående? — 3. Blått glas med rombisk kontur, 8 × 5 cm, tjocklek ca 3 mm. Samtida med föregående? — 4. Brun-gula glas med dragning åt rosa, 3 st. Bårdglas? Bredd 3,3 cm respektive 1,9 cm (två st). Samtida med föregående? — 5. Ljust rosa glas, oregelbundet fyrsidigt, 6,8 × 4,5 cm, intakt, tjocklek ca 2 mm. Medeltid. — 6. Fragment av ofärgat glas, ornamentruta (?), 4 st, varav tre små och ett större ca 7,7 × 7 cm, tjocklek ca 2 mm. Endast det större fragmentet med svartlodsmålning, kontur av en cirkelbåge, mot denna radierande, svagt svängda linjer och mellan dem en något kortare linje med pistill-liknande utseende. Medeltid.

Vi vet alltså att kyrkan i varje fall från mitten av 1300-talet var prydd med glasmålningar. Med tanke på dess ställning som domkyrka är det egendomligt att så få medeltida glasmålningensfragment påträffats, vilket dock bör bero på att jordlagren var kraftigt omrörda genom de talrika begravningarna och tillbyggnaderna. Även under nyare tid fanns målade fönster. Ett protokoll från 1692 berättar att domkapitlet med största missnöje hade förnummit »huru som Fönstren tijd effter annor sönderslås til des (kyrkans) största skada och afsaknad, och nu i synnerhet, sedan så stoor omkostnad giord är på dhe nya fönstren kring heela Kyrkian, för uthan dhe wackre och skiöne fönstertaflor och åtskillige rijtningar, figurer och monumenter som insatta äro». En av dessa »fönstertaflor» var det s k »Tillanders fönster». Kyrkoherden Johan Tillander, död 1690 i

Fig 136. Målad rankornamentik på bågöppningens stödpelare i Själakoret. Foto 1968.

Painted trailing plant ornamentation on pillar of arch in the chantry chapel.

Lösen, uppges ha testamenterat 9 dlr smt till domkyrkan, »Men Hans Broder (hade) i des ställe lefwererat een Fenstertafla medh brände Rutor».¹⁴⁸ I övrigt har vi inga uppgifter om de nämnda fönstrens utseende eller ålder.

I samband med förändringen av interiören 1898–99 insattes målade fönster i koret (fig 126). Mål-

Fig 137. Detalj av glasmålning föreställande Kristi himmelsfärd, utförd av Neuman & Vogel 1899. Ursprungligen i koret (jfr fig 126). Foto 1969.

Detail of stained glass representing the Ascension of Christ, executed by Neuman & Vogel, 1899. Originally in the chancel (cf fig 126).

Fig 138. Detalj av samma glasmålning som i fig 137, visande en av lärjungarna. Foto 1969.

Detail from stained glass in fig 137, showing one of the disciples.

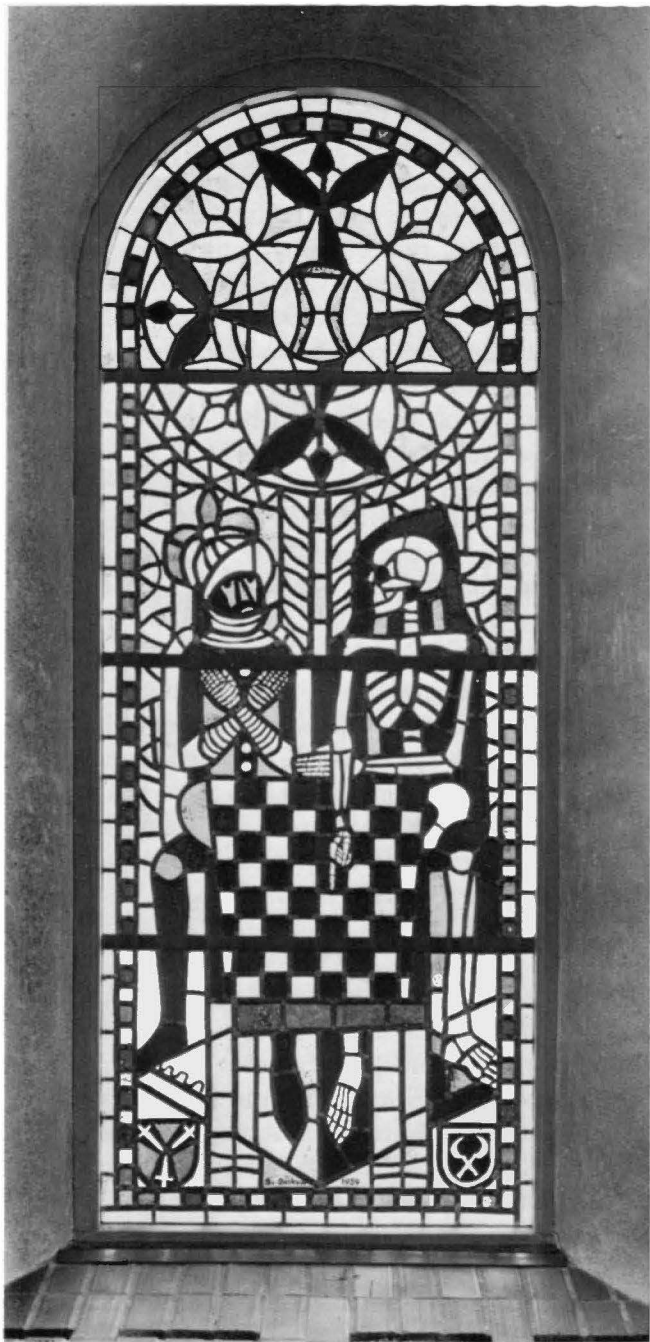

Fig 139. Spelet om envar, glasmålning av B Beskow 1959.
I Själakoret. Foto 1968.

*The Play of Everyman, stained glass by B Beskow, 1959.
In the chantry chapel.*

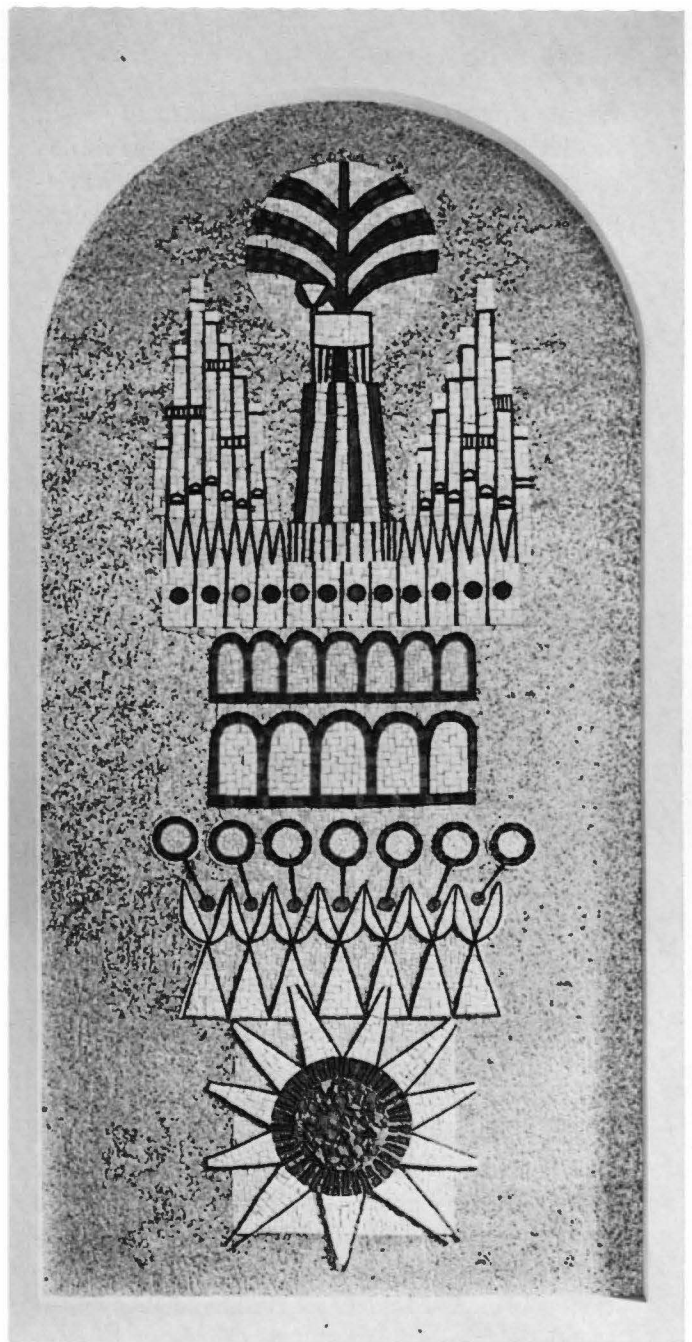

Fig 140. Det himmelska Jerusalem, mosaik av B Beskow
1964. Södra sidoskeppets östmur. Foto 1968.

*The heavenly Jerusalem, mosaic by B Beskow, 1964.
E wall of S aisle.*

ningarna, som var utförda av Neuman & Vogel, Stockholm (Stockholms glasmåleri), nedtogs vid den senaste restaureringen och förvaras nu på kyrkvinden. Figurframställningarna inramas av arkadbågar och rikt ornamenterade bårder i goticerande stil. Färgerna är mycket kraftiga med rött, blått och gult som dominerande inslag. I det östra fönstret bakom altarpuppsatsen framställdes Kristi himmelsfärd (fig 126, 137–138), i de norra och södra fönstren de fyra evangelisterna.

Domkyrkan erhöll 1959 i samband med den senaste restaureringen en mycket rik utsmyckning av glasmålningar både i själva kyrkorummet och i tornets olika utrymmen: — 1. Det stora östfönstrets målningar är utförda av Jan Brazda, som även svarat för den arkitektoniska utformningen (fig 141). Ramverket utgörs av vitmålat trä. I rosfönstrets mitt ses den helige Sigfrids helgonskrin kringstrålat av ljus. Färgerna utgörs av olika blåa nyanser, gult och grönt. Det stora fönstret nedanför, som går ända ner till golvet, är uppbyggt kring orden i psalm 32, »Hell morgonstjärna, mild och ren», skriven av växjöbiskopen Petrus Jonæ Angermannus år 1604 till domprosten Steno Magnis bröllop.¹⁴⁹ Färgerna utgörs av rödviolett, gult, blått och grönt. — 2. I korets sydmur finns ett runt fönster, »Stjärnfönstret», utfört i glasbetong av Jan Brazda (fig 142). De grekiska bokstäverna alfa och omega är inplacerade i en stjärna tillsammans med tecknen för de sex planeterna Jorden, Venus, Mars, Mercurius, Jupiter och Saturnus, en hänsyftning på Jesus Kristus som himmelens och jordens herre. — 3. I Själakorets sydfönster ovanför altaret ses en glasmålning, »Livets träd», av Bo Beskow (fig 51). Överst rättfärdighetens sol, därunder Jesus som den gode herden omgiven av livsträdets blad. Vid trädets rot två knäböjande änglar — två själar — och längst ned ett liggande lejon — den besegrade synden. Färgerna utgörs av huvudsakligen blått, rött, grönt och gult. — 4. I Själakorets västfönster ses ytterligare en glasmålning, »Spellet om envar», av Bo Beskow. Framställningen anknyter till det senmedeltida motivet med riddaren

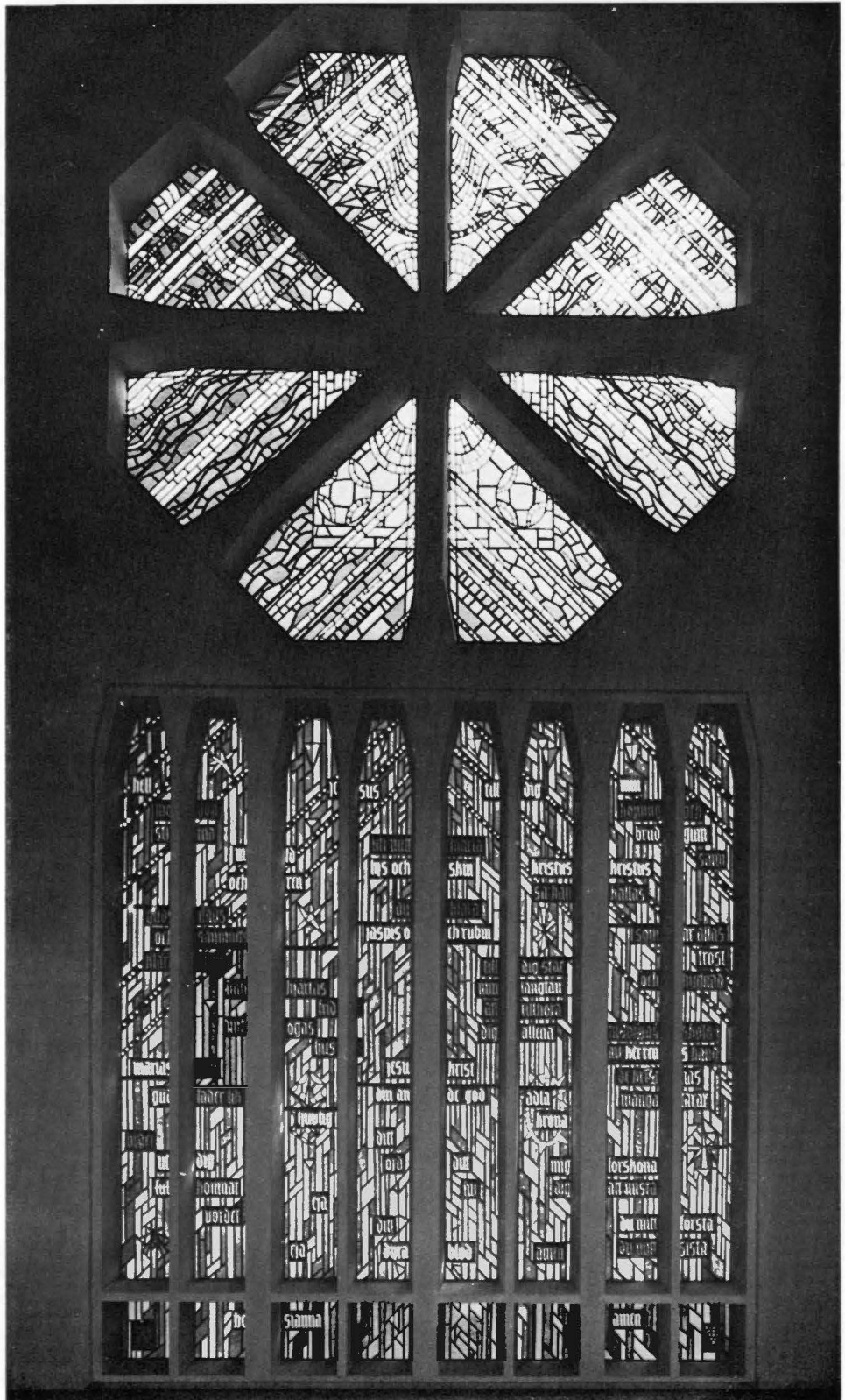
som spelar schack med döden (fig 139). Riddaren skall här vara Själakorets förste kände donator Knut Grundis på Eknaholm (se ovan). I det stora cirkelrunda fältet överst bildar två par svarta och två par vita fåglar runt ett timglas en stiliserad blomma. I de nedre hörnen en vapensköld. Färgerna utgörs huvudsakligen av grått, violett och gult. — 5. I sakristians nordmur ett rundbågigt fönster med glasmålning, »Varde ljus», av Elis Lundquist (fig 55). Abstrakt komposition i blått, violett, grönt och gult. — 6–7. I väntekammaren i tornets andra våning finns i de båda små fönstergluggarna glasmålningar av Erik Höglund. I söder »Jakobs dröm» och i norr »Jona och den stora fisken». Motiven är kraftigt stiliserade, färgerna rött, blått, gult samt i det norra fönstret även violett och grönt. — 8. I Collegium har nordmurens runda fönster försetts med en glasmålning, »Örnen», av Erik Höglund. Fågelfiguren är kraftigt stiliserad, färgerna olika blåa, röda och gula nyanser. — 9. I bönekammaren i tornets tredje våning finns i den lilla fönstergluggen en glasmålning av Jan Brazda. Motivet utgörs av en stiliserad törnekrans. Färgerna är rött och gulvitt. Målningen är skänkt av konstnären.

Mosaik

I februari 1965 avtäcktes en stor väggmosaik placerad på östmuren i det södra sidoskeppet (fig 140). Mosaiken, »Det himmelska Jerusalem», är signerad av Bo Beskow 1964. Figurationerna är utförda i natursten i vitt, grått, svart och rödbrunt samt olikfärgat glas mot guldgrund. Nederst ses en atombombsexplosion, en symbol för jordens undergång, och däröver de sju änglarna som stöter i sina basuner. Ett nytt Jerusalem med ädelstenssmyddad mur och tolv portar stiger fram. Vatten strömmar ned från Lammets tron och livets träd, som omges av orgelpipor, en antydan om lovsången. Utsmyckningen möjliggjordes genom en testamentarisk donation av småskollärare Anna Ödman (lärare 1893–1933) i Växjö.

Fig 141. Korets glas-
målningar utförda av
J Brazda 1959. Foto
1968.

*Stained glass in the
chancel by J Brazda,
1959.*

INREDNING OCH INVENTARIER

av *MARIAN ULLÉN*

Genom de härjningar och ödeläggande bränder som vid flera tillfällen drabbat domkyrkan samt de stora omdaningarna av byggnaden har all äldre inredning gått till spillo. De bevarade anteckningarna och uppgifterna i kyrkans arkivalier är mycket sparsamma beträffande domkyrkans inre, men de ger oss dock möjlighet att i viss mån rekonstruera kyrkorummets utseende och funktion under de olika århundradena (se s 70, 92, 102, 111, 117, 130, 146). Den äldsta

kända interiörbilden utgörs av Pehr Hörbergs lilla tuschlavering från 1768 (fig 115), utförd efter det att kyrkan åter satts i stånd efter den stora branden 1740. Kyrkorummets utseende under 1800-talets senare hälft efter den ombyggnad som verkställdes 1849–54 enligt C G Brunius' förslag framgår av de i fig 123–124 återgivna fotografierna. Fig 126–127 visar hur interiören helt återigen förändrades genom den nya inredning och dekorerings som 1898–99

Fig 142. Högaltaret. Altarkorset av brons är utfört av J Brazda 1959, likaså »Stjärnfönstret». Foto 1968.

The high altar. The altar crucifix, in bronze, is by J Brazda, 1959, like the "Star window".

tillkom genom arkitekten Carl Möller och dekorationsmålaren Edvard Bergh. Kyrkorummet förvandlades till ett typexempel på det sena 1800-talets uppfattning om hur ett värdigt kyrkorum i nygotisk stil skulle gestaltas. Vid den senaste restaureringen och förnyelsen av domkyrkan 1957–60 tillkom den nuvarande helt moderna inredningen i samarbete mellan kyrkans restaureringsarkitekt Kurt von Schmalensee och konstnären Jan Brazda (fig 42–47).

Även när det gäller äldre inventarier har mycket litet bevarats, och det som huvudsakligen återstår är en del förnämligt nattvardssilver samt diverse äldre textilier. Inventarieförteckningarna, vilka går tillbaka till slutet av 1500-talet, ger dock ibland ganska utförliga uppgifter om de föremål som vid olika tider anskaffats eller skänkts till domkyrkan och som senare avyttrats eller på annat sätt förlo-rats. För de tidigare århundradena saknas emeller-tid källmaterial. I bilaga 1 och 2 (s 243–250) åter-ges två inventarieförteckningar, en från 1704 och en från 1830.

Altaranordning

Huvudaltaret utgörs av ett fristående altarbord av polerad grå kalksten. Runt framsidan och kortsidorna löper en dekorativ bård i guldmosaik. Altaret har placerats på ett podium i mittskeppets östligaste travé framför själva korutsprånget (fig 142). Mot altaret har rests ett monumentalt kors i brons (höjd 349 cm). Korsets framsida indelas genom stora, diamantsnittliknande rutor. På korsstammens baksida bildar bokstäver i emaljinläggning inom snedställda kvadrater namnet »Jesus-Kristus». Vidare ses initialerna U, S och V, syftande på Unaman, Sunaman och Vinaman, enligt legenden S Sigfrids tre systemöner, samt en kräkla och en yxa, den gamla runkalenderns tecken för den 15 februari, S Sigfrids dödsdag. Korset är signerat »Jan Brazda 1959» och har gjutits hos H Bergmans Konstgjuteri AB, Enskede. Det var ursprungligen strax ovan altarskivan försett med två ljusarmar, vilka numera sällan används.

På altaret ligger ett krucifix av brons (höjd 42 cm) med emaljinläggningar. I korsmitten ses Kristi ansikte, på ändplattorna de genomstungna händerna och fötterna samt törnekransen. Ovanför hän-

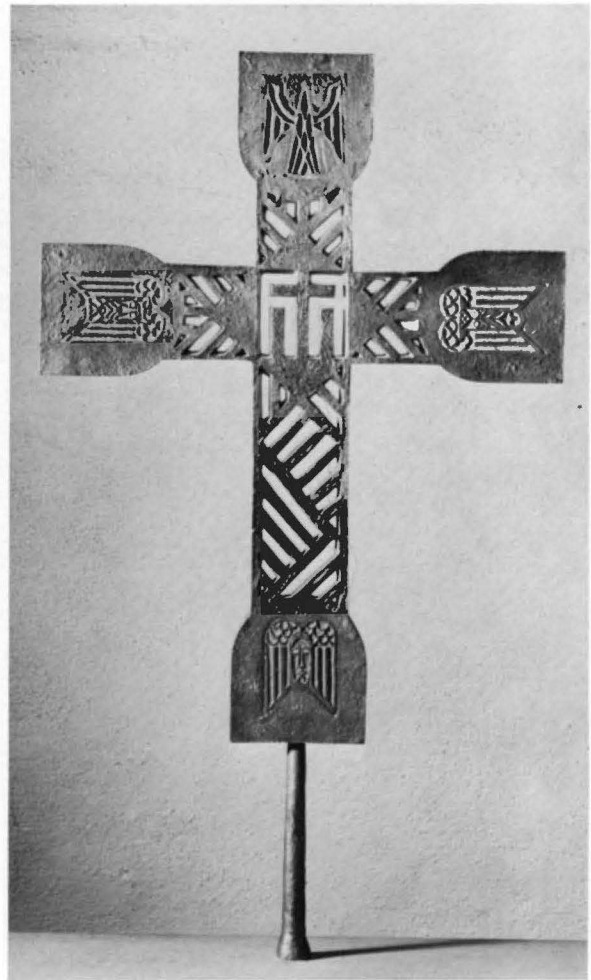

Fig 143. Altarkors av brons med emaljinläggningar av J Brazda 1961. I Själakoret (jfr fig 51). Foto 1968.

Bronze altar crucifix with enamel, by J Brazda, 1961. In the chantry chapel (cf fig 51).

derna avbildas sol och måne. På baksidan Kristi monogram. Krucifixet är signerat »I Brazda. K 9 (=1959). W. A. Bolin.»

Altarrunden bildas av knäfallspallar. På korpediets norra och södra sidor återges på tillsammans tolv tavlor »Series episcoporum» och »Series praepositorum» med namnen på de efterreformatiska biskoparna och domprostarna i Växjö (se bil 4–5).

Själakorets altare utgörs liksom huvudaltaret av ett fristående altarbord av kalksten. På skivans framsida syns två kors i mosaikinläggning. Altarkorset (fig 143) är gjutet i brons och försett med emaljinläggningar (total höjd 74,5 cm). I korsmit-

Fig 144. Nattvardens instiftande,
altartavla av E Schröder 1733.
Foto 1968.

*The Institution of the Lord's Supper,
altarpiece by E Schröder, 1733.*

ten har placerats en kalvariegrupp med en ristad Kristusbild omgiven av Maria och Johannes. Korset är signerat »Jan Brazda 1961» och gjutet hos Å Bergman. Gåva av Kronobergs Läns Sparbank.

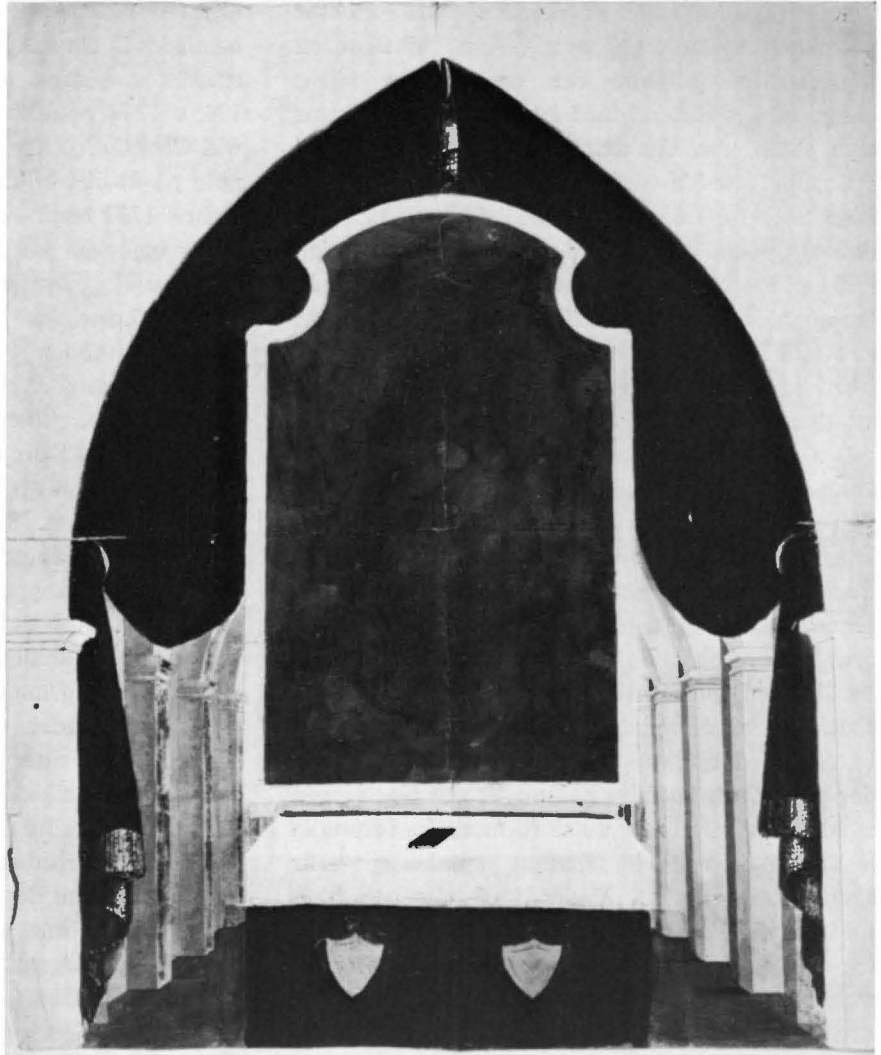
Tidigare altaren, altarprydnader och krucifix

Ingenting har bevarats av kyrkans medeltida altaren och altarprydnader och de uppgifter som finns om dessa är som nämnts ytterst knapphändiga. Vid slutet av medeltiden fanns emellertid förutom högaltaret en mängd altaren eller »kor», vilka var instiftade till olika helgons ära (jfr s 102): S Sigfrids altare, troligen högaltaret, Johannes Döparens altare, möjligen beläget i tornkapellet i anslutning till

dopplatsen, S Andreas' altare, troligen beläget i södra sidoskeppet samt S Annas, S Katarinas, S Olofs, Helga lekamens och S Erasmus' altaren. Vidare omnämns Apostlakoren och »Jomffrv Marie bedroffuilsse kor», det sistnämnda alltså syftande på Marie sju smärtor och den skulptur eller det altarskåp med anknytning till detta motiv, som bör ha funnits här. I Själakoret, som torde stått färdigt 1471, fanns tydligen mer än ett altare. Alla dessa altaren bör ha varit prydda med altarskåp eller helgonbilder. Under reformationstiden avlägsnades dock sannolikt vissa altaren och helgonbilder såsom överflödiga. Mycket av kyrkorummets medeltida inredning och utsmyckning förstördes tydligen

Fig 145. Förslag till målad väggdekoration runt altartavlan av löjtnant S Andersson 1821. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

Proposal for painted wall decoration round the altarpiece by Lieutenant S Andersson, 1821.

1570, då domkyrkan stacks i brand av danskarna och »både stolar, tafflor, segerwerck och alt thet hon war beprydt innan till medh» gick förlorat (jfr ovan). Altarskåpet på högaltaret samt en Mariabild och en bild av S Sigfrid tycks dock ha räddats. 1669 uppger nämligen räkenskaperna att man inköpt »Tänlikor att slå fast Beleten på altaretaflan» samt »45 ditto förtännade till Taflan under altaret», vilka då reparerades av »Mäster Swen Bilthuggare», som för sitt arbete erhöill 154 daler. Tavlan under altaret avser möjligen ett antemensale. Den stora summan bör tyda på att altarskåpet till stora delar nygjordes. I inventariet år 1700 värderas altarskåpet till hela 600 daler. 1679 reparerades även »S:t Sig-

frids och Marie Beläthe». Om altarskåpet, som liksom de båda andra skulpturerna förstördes vid branden 1740, skriver Samuel Linnæus (a a, s 35ff): »Kyrkans altare var ganska praktfullt; det smyckades av St. Sigfrids systersöners huvud och återgav även enligt tidens sed vår Herres och Frälsares egen historia.» I inventarieförteckningen för år 1704 omtalas den som »En stor skiön altaretafla förgylt med Bilthugerij på hwilken ett st: af de nederste gallerverket af en hand är borta på Norra Sidan äro twenne gallerwerk sönder samt en hand felar och en Crona Sönder». Det är möjligt att det medeltida altaret i sin relikgömma bevarade Unamans, Sunamans och Vinamans relikor, vilka enligt en

uppgift från 1500-talet »dyrkades av alla med stor vördnad i kyrkan» (jfr ovan). Även Mariabilden uppges vara förgylld och omgiven av »flera hållgon», dvs försedd med ett skåp med målningar eller skulpturer. Om den likaså förgyllda och med ett skåp försedda Sigfridbilden (räk 1679) skriver Linnæus: »En träbild av Sigfrid drog också åskådarnes uppmärksamhet till sig; i den ena handen höll den en stav, med den andra handens framsträckta finger liksom pekade den på något.» Domprosten Enewald Widebeck berättar den 19 september 1691 i sin redogörelse till Erik Dahlberg om S Sigfrid, att »han står ock sielf uti Bild uthuggen wähl Sirad på ett Altar i Domkiörkan».¹⁵⁰ Petter Rudebeck ger i Småländska antikiteter följande uppgifter:¹⁵¹ »Uti sacristigan här i kyrkian sitter S. Sigfrids beläte honom till åminnelse och hände sig tå när de Danske inföllo i landet och upbrände Vexiö att en Dansk soldat högg armen af detta S. S. beläte, hvars arm honom genast bortvissnade, innan han kom af kyrkiogålen. De Danske ville och upbränna Christi crucifix, men ehuru de sig nog derom bemödade, brann det dock intet, ej heller det ringaste kunde der på synas.» Rudebecks uppgift om placeringen av den skulptur, som alltså förmodades föreställa S Sigfrid — speciella attribut omtalas ej — är sannolikt ej korrekt. Under 1600-talet och fram till branden 1740 tycks den ha stått på altaret vid östväggen i den södra tvärskeppsarmen. 1737 hade man beslutat sig för att en »Ny altaretafla, med genombrutit arbete, ock på begge sidor om fönstret fram uti Choret, förfärdigas ock uprättas, tå then gamla borttages, ock öfwer St. Sigfrids bild upsättes» (kr prot 6/12, VDA). Man hann dock aldrig fullfölja dessa planer före branden.

Ett stort triumfkrucifix omtalas 1670 i anslutning till reparationen av altarskåpet. Sannolikt är det det äldre krucifixet, som bl a Rudebeck omnämner, som moderniseras och delvis förnyas av Sven bildhuggare. »Taflan till Crucifixit» utfördes av Jon Anderson och murmästaren Peder Jonson »högg holl på hualfwet att fästa Crucifixit igiönom.» Kyrkans triumfkrucifix torde tidigare ha varit fäst på skranket till den sångläktare, som var uppförd vid ingången till högkoret, men som nedtogs 1670 (s 116). 1702 omtalas krucifixet i inventarieförteckningen såsom »Christi Crucifix utj oval herl. utstofferat». Till

målaren »Mr Sig. Brangvangn» (Brachwagen) utbetalades 3 dlr smt »för den runda taflan öfr Chri crucifix som ånyo är Stofferat och förgylt» (räk 1703). 1704 omtalas även »6 st små Englebilder wid Christi Crucifix någorlunda behåldne owärderade på hwilka billder 2 st wingar fela och något mehr». 1737 beslöts att »Crucifixet, som nu hänger öfwer ingången till Choret, flyttas på et bequämligare ställe, som framdeles thertill lærer utsadt blifwa» (kr prot 6/12). Triumfkrucifixet förstördes dock vid branden.

Först tio år efter eldsvådan erhöll domkyrkan en ny altartavla, vilken »genom Högwyrdige Herr Doctoren och Domproben Sven Bælters bemedlande förbön blifwit i den upbrändas ställe år 1750 skänkt af Högst. Sal: Hans Kongl: Majjt» (inv 1752). Denna hänger nu mitt på den östra muren i det norra sidoskeppet (fig 144). Målningen, som är utförd i olja på duk, har som motiv nattvardens instiftande. Måltiden äger rum i en stor sal och man skymtar genom fönstret i bakgrunden några ståtliga byggnader, som avtecknar sig mot kvällshimlen. Jesus sitter vid den borte kortändan av bordet med kalken och brödet framför sig. Lärjungarnas upprörda ansikten och gester visar att målningen återger det ögonblick då Jesus just avslöjat att en av dem skall förråda honom. I det nedre högra hörnet ses också Judas skynda ner för en trappa. Färgerna är mörka och ljussättningen dramatisk. Duken (höjd 500 cm, bredd 328 cm) är nederst till höger signerad: »Eng. Schröder 1733.» Den snidade och förgyllda ramen är dekorerad med akantusblad och änglahuvuden. — Linnerhielm, som under sina resor i Sverige även besökte Växjö år 1796, ger följande av dåtidens smak präglade karakteristik av målningen:¹⁵² »Altartavlan, som föreställer Nattvarden, är onkeligen braf målad; den är gjord af Schröder: Teckningen god, och Frälsarens ansigte ovanligen ädelt, behagligt; men om mindre förströelse visats i Lärjungarnes åtbörder, mera andagt och värdig ömhet i deras ansigten, skulle den ofelbart vinna högre låford än för penselns och färgernas förtjenst.»

Georg Engelhard Schröder¹⁵³ hade 1724 vid David von Kraffts död utnämnts till hovmålare, och den här aktuella altartavlan utfördes ursprungligen för Fredrik I:s räkning och placerades enligt upp-

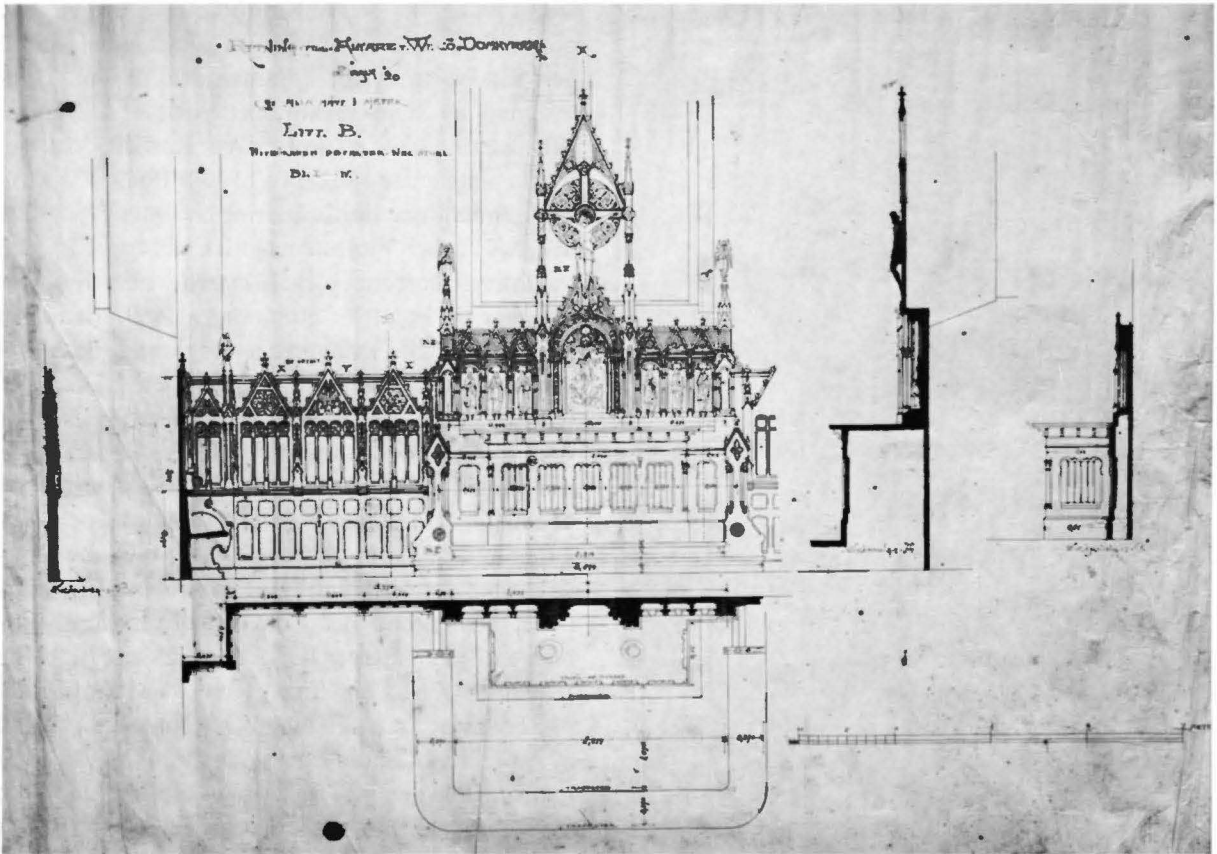

Fig 146. Ritning till altare, altaruppsats och korstolar av C Möller 1898 (jfr fig 126). VDA. Foto N Lagergren 1969.

Drawing of altar, reredos and choir stalls by C Möller, 1898 (cf fig 126).

gift i slottskapellet. Schröder hade som hovmålare främst till uppgift att utföra representationsporträtt men målade även allegoriska och bibliska motiv, däribland flera altartavlor i traditionell barockstil.

Den 3 juli 1750 erhöll växjömålaren Johan Christian Zschotzscher¹⁵⁴ betalning för att han »Uppspikat sielfva Altare taflan samt påslagit Wäfwen bak til, dito målat gardin ... dito förgylt med bokstäfwer en gesims under altaretaflan» (räk). Vidare målade Zschotzscher »en förgyld Sohl på fönstret öfwer Altaret». Den målade »gardin» är tydligt utmärkt i Pehr Hörbergs interiörbild i fig 115. I maj 1804 renoverades, lagades och fernissades altartavlan av artisten N Hagelberg¹⁵⁵ (räk) och en ny renovering

utfördes av densamme 1818 (räk). 1821 forslades ramen till Karlskrona för att där lagas och förgyllas av spegelfabrikören P G Lindh, som då även var sysselsatt med att snida och förgylla den nya predikstolens ornament. I samband med dessa renoverings- och moderniseringsarbeten ersattes Zschotzschers draperimålning med en ny väggdekoration, vilken utfördes av målaren B W Hellgren. Men eftersom »Lieutnanten Herr S. Andersson icke allenast uppgjort och gifvit dessein till den af Målaren Hellgren verkställda målning kring altaretaflan, utan äfven vid arbetet haft uppsigt, hwarförutan det icke vunnit den smakfullhet, det nu eger», så beslutades att arvode även skulle utgå till denne (räk, VDA). Två osignerade varianter av detta förslag har beva-

Fig 147. Bevarade delar av den av M Rosendahl snidade altaruppsatsen efter C Möllers förslag (jfr fig 146). Foto 1968.

Surviving parts of a carved reredos made by M Rosendahl according to C Möller's proposal (cf fig 146).

rats. Den ena visar en enkel draperimålning som helt täcker den östra korväggen medan på den andra draperiet kompletteras med en perspektiviskt tecknad arkad, där pelarna utformats på samma sätt som korvalvets hörnpilastrar (fig 145). Uppskattningen av löjtnanten Anderssons insats kan tyda på att detta sistnämnda av klassicismens smak präg-

lade förslag var det som utfördes. 1833 och 1845 omtalas på nytt renovering av altartavlan, varvid den försågs med nya kilramar. Vid Brunius' ombyggnad av domkyrkan bortflyttades altartavlan och ersattes med ett kors. Den återfick dock sin gamla plats redan 1862 (NWbl 15/9 1862). Vid Möllers genomgripande förändring av interiören 1899 utbyttes tavlan mot en nygotisk altaruppsats och placerades norr om orgelläktaren. 1934 flyttades den åter till koret för att slutligen 1959 erhålla sin nuvarande plats. Målningen rengjordes och konserverades av konservator S Wahlgren 1964.

Den altarprydnad som 1898–99 utfördes efter Carl Möllers förslag utgjordes såsom nämnts av en rikt snidad altaruppsats i nygotisk stil och ingick i den helt nya inredning med hög väggpanel och bänkar som då tillkom i koret (fig 126, 146). Av altaruppsatsen, som 1934 utbyttes mot Schröders altartavla, återstår nu det stora krucifixet samt mittreliefen, vilken återger Kristi uppståndelse (fig 147). Utformningen av krucifixets Kristusbild går tillbaka på förebilder från 1500-talets början, likaså ringen av gallerverk. Skulpturerna är brunbetsade samt har förgyllda detaljer. Figurerna skars av skulptören M Rosendahl, Stockholm, medan snickeriarbetena utfördes av Tranås snickerifabrik.

Predikstol

Predikstolen är placerad vid den nordöstra pelaren (fig 45). Korgen är utförd i polerad kalksten med inläggningar i guldmosaik. Ljudtak och bokstöd är av brons. Predikstolen är utförd efter ritningar av K von Schmalensee och J Brazda 1959.

Tidigare predikstolar

I 1592 års inventarieförteckning omnämns: »Liusestakar aff messingh med 2 pipor wid Södre predicostolen» samt »Liusestaka aff messingh med 1 pipa wid norre predicostolen». I kyrkan fanns alltså vid denna tid två predikstolar. Den ena av dessa hade tillkommit några år tidigare och placerats på platsen för ett nedbrutet altare, antagligen vid den östra pelaren mellan mittskeppet och norra sidoskeppet (jfr ovan s 112). Den äldre avyttrades något senare till den närbelägna kyrkan i Blädinge: »såsom Bleding Sochnemän alla minnes och kyrkian til godo igen, löste welb. Bengt Jönsson then gamla pre-

Fig 148–149. Evangelisterna Matteus och Johannes, figurskulpturer från den av S Segervall 1741 utförda predikstolen. Foto 1968.

The Evangelists Matthew and John, figure sculptures from the pulpit made in 1741 by S Segervall.

dicostolen fordom war i Wexiö, och nu är i Bleding, för sex daler gott mint, och skenckte kyrkian». ¹⁵⁶ Predikstolen användes i Blädinge kyrka fram till 1652, då den ersattes av en ny.

1697 omtalas »I Predikstohl med Bilt-Huggeri, förährat af Högwälb: ¹⁵⁰ Hr Baron Jacob Fleming, med förgylte Nampn och verser» (inv). Uppgifter om vem som tillverkat predikstolen saknas. Den finns ej upptagen i 1685 års inventarium och bör alltså ha skänkts till domkyrkan efter denna tidpunkt, kanske som testamentsgåva efter Jacob Fleming, ¹⁵⁷ tidigare landshövding i Kronobergs län, som avled 1689. Denna predikstol förstördes liksom den övriga inredningen vid 1740 års brand. Enligt kyrkans protokoll hölls den 5 mars 1741 ett sammanträde, »Hwarwid i synnerhet omnämndes RådMannen Högachtad Måns Lind, som af Christel. nit för Herrans och Hans Huses ähra, icke allenast

för detta låtit påkosta dörar för Domkyrkian i de afbrändas ställe, utan ock jämväl nu hos Bilthug-garen Mäster Sven Segervall beprisligen har föranstaltet, at en Predikstohl till nästk. ^{de} Midsommar eller Höstetiden förferdigas skulle, then bem. ^{te} RådMan med förgyllning, anstrykning, Bilder, Kroner, med mera i fullkomliget stånd, af egne medel wil upsättia låta. Uppå denna Predikstohl upwiste Mäster Segervall en ritning, hwilken så mycket mer wann tycke, som KyrkioRådet gjorde sig försäkrad om, at påföljande arbete skulle efter Rådmannens goda och Christeliga intention, blifwa allom behageligt at åskåda» (prot, VDA). Den färdiga predikstolen betecknades av samtiden såsom »präcktig» och var försedd »med Bildhuggerie, och krantz däröfwer, bilderna härligen utstofferade med Guld och Silfwer, samt GullBokstäfwer ... med påskrift wid uppgången, när han blifwit färdig» (Berättelse

Fig 150. Putto, figurskulptur från ljudtaket till den av S Segervall 1741 utförda predikstolen. Foto 1968.

Cherub, figure sculpture from the sounding board of the pulpit made by S Segervall in 1741.

1759). Enligt Rogberg utgjordes figurerna av de 12 apostlarna och några »Christeliga dygder» (a a, s 6). Av predikstolen, som nedtogs 1821 »så varsamt som möjligt» för att ersättas av en ny, återstår endast de skulpterade, nu delvis defekta figurerna (fig 148–152). Dess utformning och placering i kyrkorummet framgår dock av Hörbergs interiörbild från 1768 (fig 115). Ljudtaket kröntes av den uppståndne Kristus med korsstav och segerfana. Kristusfiguren (höjd 103 cm) saknar dock nu båda dessa attribut samt större delen av den högra armen. Fem putti-figurer, som varit placerade mellan ljudtakets kartuscher återstår även (fig 150). Dock saknas bl a de palmkvistar och basuner som de hållit i händerna. Vidare återstår Kristus som Salvator Mundi med världsklot i handen och de fyra evangelisterna, vilka

Fig 151–152. Figurskulpturer från den av S Segervall 1741 utförda predikstolen (jfr fig 115). Foto 1968.

Figure sculptures from the pulpit made in 1741 by S Segervall (cf fig 115).

samtliga bör ha prytt predikstolskorgen, tre kvinnliga figurer, tydligen dygder, vilka nu saknar attribut (höjd utan sockel ca 45,5 cm) samt två små maskaroner och en ornamentdetalj. Dessa inalles 17 delar deponerades 1891 på Smålands Museum men förvaras nu i kyrkan. De kvinnliga figurerna har sannolikt varit placerade på predikstolstrappans barriär. Skulpturerna som är skurna i lövträ har rester av ursprunglig kredering och målning. Sven Segervall, som var stiftsbildhuggare i Växjö, var flitigt anlitad vid denna tid och ett flertal altarpupp-satser och predikstolar har bevarats i Småland och angränsande landskap.¹⁵⁸ Domkyrkans predikstol tillkom såsom nämnts 1741 och tycks ha varit av för Segervall ordinär kvalitet och utformning. Stil-mässigt anknyter figurerna till den senbarocka tra-

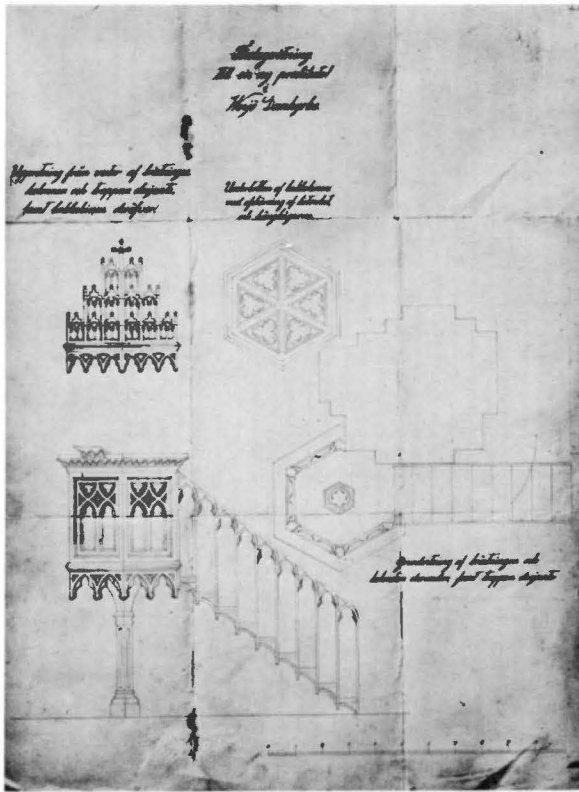

Fig 153. Ritning till predikstol av C G Rosdahl 1858. VSLB. Foto N Lagergren 1969.

Drawing of pulpit by C G Rosdahl in 1858.

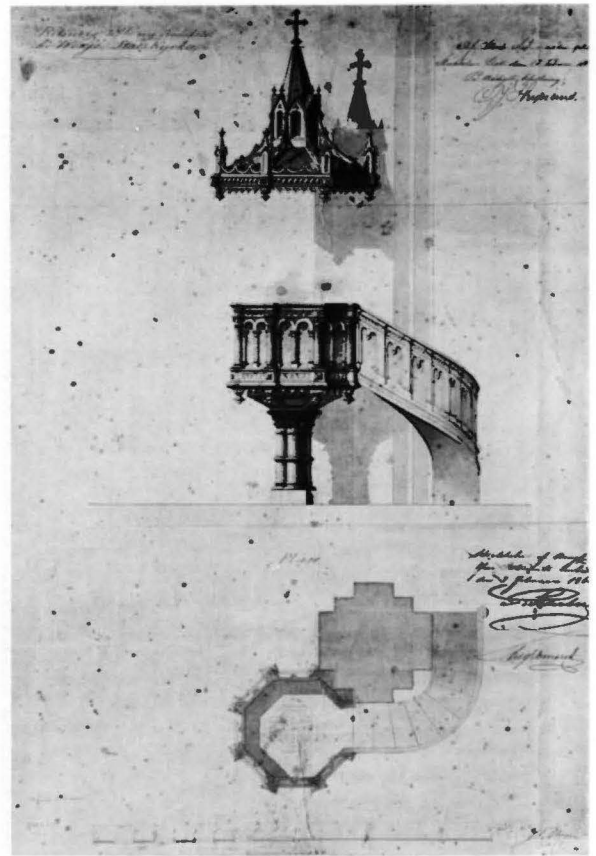

Fig 154. Ritning till predikstol av J F Åbom, gillad av K Maj:t 1863. VDA. Foto N Lagergren 1969.

Drawing of pulpit by J F Åbom, approved by the Crown in 1863.

ditionen. Predikstolskorgens evangelister och Kristusbild har påfallande satta proportioner med stora huvuden och händer. En betydligt större elegans präglar däremot de tre bevarade kvinnliga figurerna med sina fladdrande draperier, små huvuden och graciösa rörelser (fig 151–152). Sannolikt har bl a Sven Segervalls son Peter, vilken även utbildade sig till bildhuggare, svarat för vissa delar av predikstolens utsmyckning (jfr not 158).

På predikstolen fanns ett timglas »med spira öfwer, ... som under Branden blef conserverat. [detta Timmeglas lærer warit det enda, som på Predikostolen blef bärgat.]» (Berättelse 1759).

1815 ansåg man sig åter behöva en ny predikstol. Ritningen på den av F M Piper¹⁵⁹ projekterade predikstolen godkändes av K Maj:t den 30 januari

1816 (fig 155). Virke inköptes redan följande år men först 1820 uppdrogs åt snickaren Stenström att förfärdiga denna. Listverk och ornament sändes till spegelfabrikören Lindh i Karlskrona för skärning och förgyllning (räk, VDA). Om denna predikstol skriver C G Brunius (Konstanteckningar 1849): »Predikstolen, som blifvit 1821 uppsatt vid en pelare å hufvudskeppets norra sida, hvilat på en grof fyrkantig fot med tre konsoler och är framtill halfrund och har å ena sidan en platt spegel, å den andra en uppgång. Bröstningen prydes nederst med en rundstaf och öfverst med en karnisad krans, som båda äro förgyllda. Den halfrunda sidan siras med lagens taflor, den platta spegeln med ett kors inom och törnekrans. Ryggstycket utmärkes med en sol och deromkring sju stjernor i förgyllning.

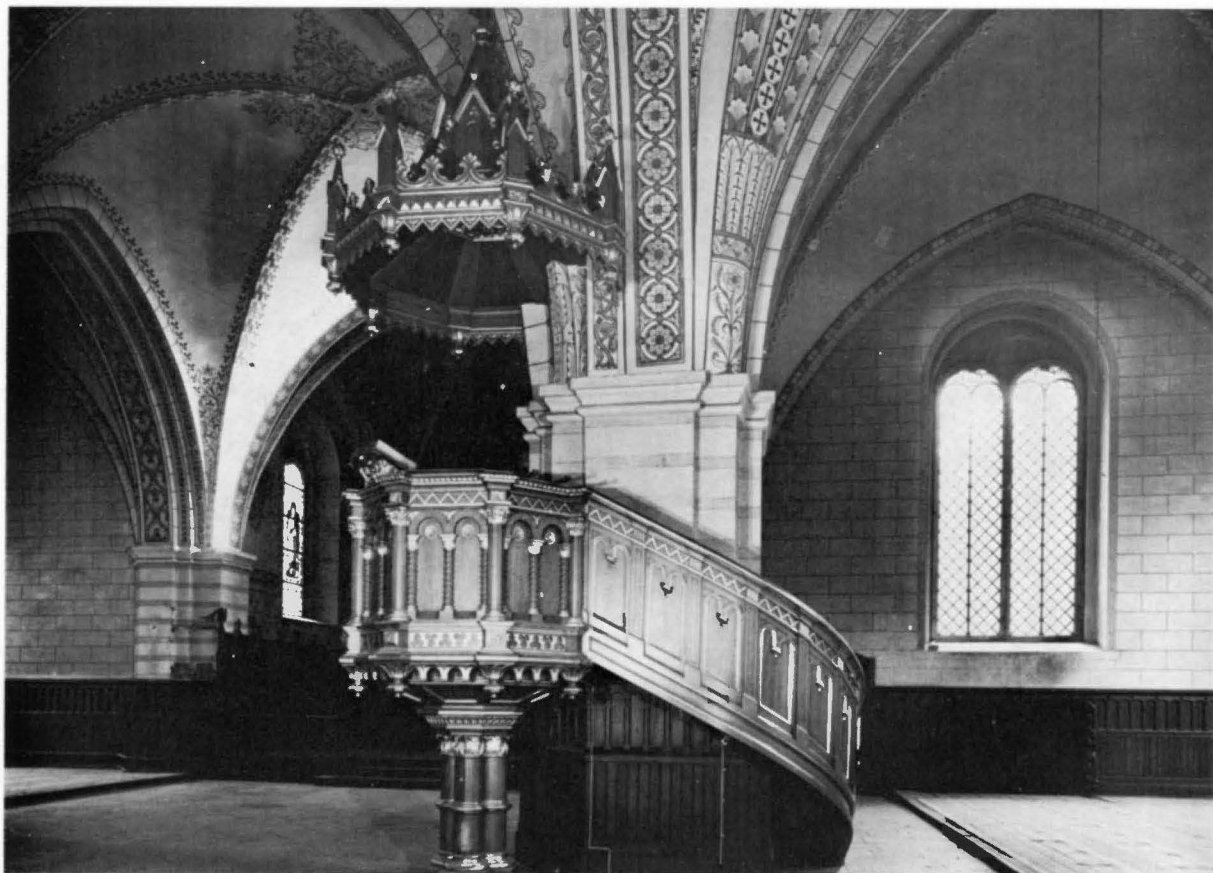

Fig 156. Interiör mot öster före den senaste omändringen av kyrkorummet, visande den efter Åboms förslag utförda predikstolen (jfr fig 154). Foto T Sjöstrand 1957. VDA.

Interior looking E before the most recent alterations, showing the pulpit made according to Åbom's drawing (cf fig 154).

Himmelen består af en nära halfrund och två platta sidor, hvilka nedantill omgifvas med festoner, ofvantill med en karnisad krans. Uppgångens skrank har alldeles släta speglar. Det hela är för öfrigt öfverstruket med hvit oljefärg. Kortligen, denna stillösa predikstol saknar symbolisk betydelse och står i intet slags harmoni med den urgamla kyrkan.»

Vid Brunius' omdaning av domkyrkan avlägsnades följaktligen den för honom så misshagliga predikstolen, men först 1863 uppsattes vid den sydöstra pelaren en ny »i utbyte mot det provisoriska stellige varmed predikanter och församling mer än ett tiotal av år måst låta sig nöja» (NWbl 24/8 1863). Brunius hade utlovat att själv inkomma med ritning

till den nya predikstolen (jfr s 143), men då detta löfte inte såg ut att infrias, vände sig domkyrkosysslomanen Forsander i stället till Brunius' byggmästare C G Rosdahl, som den 24 januari 1858 översände ett förslag i goticerande stil (fig 153). I det medföljande brevet reserverar sig dock Rosdahl på följande sätt: »jag önskar att Herr Professor Brunius måste bli i okunnighet om denna ritningen för får han vetta att jag uppgjort den så blir han så förtörnad på mig mycke verre än då jag gaf ritningarne på dörrarne under orgelläktaren och på Nommertaflorne» (VSLB fol 137). Den ritning som den 13 februari 1863 godkändes av K Maj:t är dock signerad av J A Åbom¹⁶⁰ 1862 (fig 154). Åboms förslag ansluter sig

likaså till den för tiden typiska stilimitationen med inslag av från den medeltida konsten hämtade formelement, men det visar en betydligt rikare och stramare utformning än Rosdahls förslag. Predikstolen, som nedtogs 1957 och nu förvaras på kyrkvinden, är målad i ekimitation med förgyllda detaljer (fig 156).

I inventarieförteckningen för år 1900 omtalas ett nyinköpt ur på predikstolen. Detta är sannolikt identiskt med det lilla bordsur som nu förvaras i sakristian. Fodralet är utfört i mässing med glasade sidor (höjd 11 cm) och är på baksidan märkt »SF». Till uret hör ett skyddsfodral av trä klätt med pressat läder och invändigt fodrat med sammet.

Bänkinredning och läktare

Kyrkans tidigare fasta bänkinredning ersattes 1959 med lösa stolar (fig 42).

Den äldsta bänkinredning vi känner till utseendet är den som tillkom efter 1740 års brand och som avbildas av Pehr Hörberg (fig 115). De bevarade räkenskaperna ger oss dock vissa men mycket kortfattade uppgifter om äldre bänkinredning.

Vid branden i samband med danskarnas härjningar 1570 förstördes såsom nämnts kyrkans »stolar» helt. 1573 hade man påbörjat iståndsättningen av domkyrkans inre och den skånske snickaren Kristiern var då sysselsatt med att tillverka nya sådana. Samtidigt uppfördes även en sångläktare (s 106, 112). Denna, som var kombinerad med korskranket, var alltså placerad i öster mellan högkoret och korsmitten, en anordning som bör ha varit av medeltida ursprung. 1598 pågick arbeten med att bygga en fast bänkinredning, vilken dock tydligen delvis förstördes vid de nya danska härjningarna 1612. Följande år höll man på med att »förbettra Stolarne wthi Kyrkian som förfaline och nederslagne wore» (räk 1613, KA). År 1670 omtalas att »Nils och Zachris togo neder sånglächtaren» och att Nils »afskar Pelarewärkit, och gjorde ther på nya lister, lagade Chordörren och gjorde Krantzen ther öfwer» (räk, VLA). Själva korskranket och dess dörr behölls alltså men fick en ny avslutning uppåt (jfr s 116). De båda snickarna erhöll även betalning för »the nye stolarne.» Vidare omtalas reparation av åtskilliga stolar och material till »the nya bänckarna». I sam-

band med att det nya stora orgelverket byggdes 1688–91 (se s 117) uppfördes en orgelläktare i kyrkans västparti i två våningar (räk 1689, VLA).

Genom de upphöjda gravbyggnader som uppförts i kyrkorummet hade antalet »stolrum» minskat (se s 117). Man föreslog därför 1699 att en läktare skulle byggas vid den norra kyrkodörren för »Landtför-samlingen eller Scholae Staten» och denna uppfördes 1701 av byggmästaren Lars Höflin (räk, VLA). Några år senare omtalas även en ny bänkinredning (räk 1706–07, VLA). Enligt kyrkorådsprotokollet beslöts den 6 december 1737 »Om en stor läktares upsätjande och förfärdigande för then härstädes hwid Kongl. Gymnasium studerande ungdomen: ... b^{de} läktare upsättes på Norra wäggen, öfwer qwinfolcksbänkarna, ifrån twärpelaren wid muren utmed domprostebänkar till Norra Kyrkiodören.» Den 21 november 1739 föreslogs även en läktare vid »södre Kyrkiowäggen» (jfr s 118). Bänkarna var som brukligt fördelade efter kön och samhällsställning med bl a särskild »pastoris stol», »herrastol», »frustol» samt »kongzstohlar», de sistnämnda i koret.¹⁶¹

Av vad som framgår av Pehr Hörbergs interiörbild (fig 115) var den slutna bänkinredning som tillkom efter branden 1740 ganska enkel. Samma bänkinredning, dock kompletterad och renoverad, ses även på interiörbilderna efter Brunius' ombyggnad av kyrkan (fig 123–124). Inredningen utfördes av snickarmästaren Johan Herman Stöppel och utgifter för bänkarna samt »Kongl. Stolarne och Skriftbänkarne i Choret» redovisas i räkenskaperna åren 1744–49. Den 29 augusti 1745 hade »Högwälborne Herr General Lieutenant och Landshöfdingen Baron Anders Koskull, Högwyrdige herr Biskopen Doctor Eric Alstrin samt Venerandi Consistorium, och å Magistratens samt Borgerskapets wägnar Borgmästaren Edel och Högachtad Herr Anders Unger» församlats i domkyrkan för att utse vilka bänkar som skulle vara s k ämbetsbänkar: »Främst på Manfolkssidan äro de stohlar, som stå längs åt kyrkian, anordnade — den 1 ste till Högwälborne herr Landshöfdingen — 2 dre till Cavallierer — 3 ie till Landshöfdinge Embetet — 4 de till Provincial Medicus och Landt Rantemästaren — 5 te till Landsgewaldigern, Cancellie Wachtmästaren och flera Betienter. På stora gängen, i de Bänkar, som

gå twert öfwer kyrkian, är den — 1 sta Högwyrdige Herr Doctor och Biskopens — 2 dra H. Hv Doctor och Dom Probstens — 3 ie och 4 de Herrar Lectorum, Rectoris, Conrectoris, Notarii Consistorii och Adjunctorum Gymnasii — 5 te Magistratens. Den nederste Bänken, näst in till Consistorii rummet, behagade Högwyrdige herr Doctor och Biskopen äfwen för sig utse. Den främsta Bänken wid nedra Twärgången, som går ifrån Norra dörr, blef indelt at wara Oeconomi och Collegarum wid Scholan, för större beqwämlighet, at där kunna gifwa acht uppå ungdomen. På södra gången, finge, efter förra wanligheten, den äldre Gymnasii-ungdomen, tillstånd, at inträda på then Norra sidan, emellan bägge Pelarne, och den yngre, främst på södra Sidan. Landtförsamlingen stiger i de nederste Bänkarne wid södra wäggen, och ifall des ungdom ej kan uti samma Bänkar rymmas, giöras för dem Pallar på Gången, wid södra Stohlraden, at sittaa på. På Quinfolkssidan och stora Gången är den — 1 sta Fru Generalinnans — 2. des Fruentimbers — 3. Fru Biskopinnans Fruentimbers — 4. Fru Biskopinnans — 13. Fru Borgmästerskans och Rådmäns Hustrurnas — 14. Lectorum Fruers — 15. Fru Dom-Probstinnans, hwillken ock intager de af Lectorum Fruer, som i den förra ej rymmas. — 16. Fruer Cammererskans och Secreterskans. — 17. Provincial Medici och Landträntemästarnes. Wid stora och nedra Twärgången, är de 2 ne främsta Bänkar indelte till Rectoris, Conrectoris, Notarii Consistorii, Oeconomi, Adjunctorum samt Collegarum Fru: och Hustrur.» (prot, VDA).

Timmermannen Petter Tillström uppförde 1745 en läktare »för Musicanterne» i kyrkans västparti. För att utöka sittplatsantalet tillkom senare under 1700-talet även bänkar på de uppmurade gravarna i hörnen av kyrkorummet. 1771–73 omtalas material till orgelläktarens förfärdigande och i mars 1773 utbetalas till Jöns Lönquist 160 daler smt »för det wi gjort allt snickararbete på den nya orgelläktaren från grundläggningen tills han blifvit färdig» (räk, VLA). Ritningen till läktaren, som ersatte den äldre

läktaren som ansågs mycket bristfällig och obekväm, uppgjordes av byggmästaren Bockberg. 1775 fick svarvaren Aspelund betalt »för 4 st Swarfwede pelare wid Läktarens förändring». Läktaren visade sig nämligen alltför trång för orgeln och måste utvidgas (jfr s 182). Stolrummen på orgelläktaren hyrdes av »Herrskaper och Ståndspersoner» mot en årlig avgift. 1805 uppräknas 25 st sådana ägare med titlar, däribland prostinnan, en major, landssekreteraren, en rådman, borgmästaren, en professor. Läktaren och orgelfasadens bibehölls oförändrade under hela 1800-talet. Av interiörbilden i fig 124 framgår att läktaren hade framskjutande, slutet mittparti som på sidorna omgavs av en barriär med svarvade balusterdockor. Mitt på läktaren satt det förgyllda »Provincie Wapnet», vilket skars 1779 av hovbildhuggaren Fast, som då utförde orgelfasadens ornament (se nedan). Läktaren uppbars av runda kolonner med korintiserande kapitäl. 1830 uppges de vara »porfyrligt målade» medan allt träverk i övrigt var målat i »ljus perlefärg» (bil 2).

Vid C Möllers genomgripande förändring av interiören 1898–99 tillkom den öppna bänkinredning och läktare i nygotisk stil som ses i fig 126 och 127. Koret inreddes med särskilda korstolar (fig 146). Läktaren var målade i ekimitation, bänkarna brunbetsade. Bänkarna, av vilka några nu begagnas i kyrksalen i Smålands Museum, användes till 1957. Läktaren omändrades på nytt 1940 efter förslag av arkitekt P Boberg. 1700-talskolonnerna återbördades och barriären gjordes slutet med profilerat listverk. På barriären placerades ett delat ryggpositiv. Vidare uppsattes åter det 1779 utförda landskapsvapnet (fig 157). Bladdekorationen runt detta vapen, som nu är uppsatt i vapenhuset (fig 41), saknas dock (jfr fig 124). Vid den senaste restaureringen fick läktaren på nytt en genombruten barriär med balusterdockor på vilken ett ryggpositiv placerats. Läktaren är målade i ljusare och mörkare grått med rosa överliggare samt förgyllda detaljer (fig 46).

Fig 157. Orgelläktare och orgelfasad före senaste restaureringen. Orgelfasaden från 1779, ryggpositiven från 1941. Foto ATA.

Organ loft and organ front before the most recent restoration. The organ front dates from 1779.

Orgel och orgelfasad

av R AXEL UNNERBÄCK

Orgeln byggdes 1940 av firma Marcussen & Søn i Åbenrå och har ombyggt i samband med kyrkans senaste restaurering, varvid det nuvarande ryggpositivet tillkom. Huvudfasaden har tillhört den orgel som byggdes 1774–79 och i orgelverket ingår förutom de tre fasadstämmorna från 1700-talet också pipmaterial från 1885, då kyrkan fick en ny orgel (se nedan).

Den tidigaste uppgiften om orgelverk i domkyrkan återfinns i samband med återuppbyggnadsarbetena efter 1570 års brand. 1576 erhöll Jan Schredare betalning »för hann förde Orgemestarens redskap ifrå Calmarna» och i juli månad detta år »kom organisten till Vexiö som gjorde orgewerkit». Samma års utgifter omfattar 41½ tunnor spannmål till »her Jorann Orgemestare utij sin betalningh för han gjorde Orgewerkit» (räk, KA). På hösten följande år synes orgeln ha varit färdig. I orgelbyggarens kvittens finner man hans fullständiga namn: »Jörghen iensonn presth (dogh ouerdigh) och orga[mestare] kiendir och weterligith gior för alla iag haffuer på nyth giordt alla the stemme som ärhe wthi Wexiö domkiörkis orgewerk» (räk 1577, KA). En uppgift i 1576 års räkenskaper tyder på att orgeln kan ha tillverkats i Köpenhamn: »Gaff iagh for foh. uthij Kiöpinhampn till ath ferga orgewerkit med samt förtärning then som hemförditt» — — 6 daler (räk 1576, KA). Uppgiften bör kunna sättas i samband med den ovan citerade utbetalningen för avhämtning av orgelmästarens redskap i hamnstaden Kalmar. Möjligen kan den nämnde orgelbyggaren vara identisk med den Hr Jørgen Orgelmester, som utförde en större reparation av orgeln i Vor Frue kirke i Köpenhamn 1567–68 och som 15 år senare återreparerade samma orgel.¹⁶² En orgelbyggare vid namn Jöran, som att döma av epitetet »orgelekare» också var organist, finns även nämnd i samband med uppförandet av en orgel i S:t Laurentii kyrka i Söderköping 1588.¹⁶³

1610 uppges en Hanns Orgemakare ha »förfärdigatt Orgewuerckett i Wegesiöö» (räk, KA); troligen gällde det en iståndsättning av den gamla orgeln. 1628 utfördes åter en reparation, denna gång av orgelbyggaren och borgmästaren i Skän-

ninge Peter Jönsson,¹⁶⁴ för ett pris av 50 daler jämte sex veckors kost (räk, KA). En ny reparation utfördes av Peter Jönsson 1637 (räk, KA), och 1676 arbetade en icke namngiven orgelbyggare med orgeln i fem veckor (Kyhlberg). Året därpå försågs den med luckor, som illuminerades, och ytterligare ett år senare görs en utbetalning till organisten Hans Krook och en ej namngiven orgelbyggare, som arbetat fyra veckor på orgeln (räk, VLA; Kyhlberg). En mindre reparation utfördes 1683 av Magnus Åhrman¹⁶⁵ (Kyhlberg).

Några närmare uppgifter om den av Jörghen Iensson byggda orgelns disposition, utseende och placering har icke kunnat återfinnas. Ordalydelsen i orgelbyggarens ovan citerade kvittens kan möjligen tolkas som att det gällde en ombyggnad av ett äldre instrument. Kyhlberg (a a) har på grundval av en i inventarieförteckningarna från år 1694 förekommande post »Dhe gamble Orgewärckepijorna» med en vikt av 12 lispund och 16½ marker förmodat att det kan ha varit fråga om ett mindre verk, ett positiv på 6–8 stämmor. I inventarieförteckningen 1628 betecknas orgelverket som »Skönt».

Sannolikt var orgeln enligt dåtida praxis placerad i koret, möjligen på den tidigare behandlade sångläktaren liksom fallet var i Lunds domkyrka. Efter sångläktarens rivning 1670 skulle orgeln i så fall ha uppställts på annan plats; uppgifter från 1668–69 om uppslagning av bräder kring orgeln och uppsättningen av luckor 1677 tyder på att den då hade en sådan placering att den måste skyddas för åverkan.¹⁶⁶ En sista återstod av 1577 års orgel var troligen de tio gamla orgelpipor, som såldes år 1714 (VDA inv).

Sannolikt vid början av år 1688 eller senare delen av föregående år träffades överenskommelse med orgelbyggare Hans Henrich Cahman¹⁶⁷ om en ny orgel i domkyrkan.¹⁶⁸ Orgelverket skulle kosta 1 600 daler silvermynt inklusive snickeriarbetet på orgelhuset. Allt material skulle levereras av kyrkan, som även fick hålla orgelbyggaren och hans gesäller med husrum och verkstadslokal. Det under tre år pågående orgelbygget har utförligt skildrats av

Bengt Kyhlberg (a a). Våren 1688 började man med att uppföra en läktare, troligen i kyrkans västparti; den byggdes av snickaren Anders Frimolin, medan murmästaren Per Jönsson tog håll i pelarna och murade in de bärande bjälkarna. Arbetet med tillverkning av väderlådor och bälgar synes ha påbörjats så snart lämpligt virke hade anskaffats och hemförts till Cahmans verkstad i den för ändamålet reparerade sysslomansgården. Smidesarbeten utfördes av smeden Johan Andersson Ek och av smeden Nils. Redan på sommaren anskaffades gjut-sand som underlag för gjutning av de metallplåtar av vilka orgelns metallpipor skulle tillverkas. I oktober görs en utbetalning på 265 rdr 22 för två skeppund engelskt tenn och i november köptes fyra skeppund engelskt bly som fraktades sjövägen från Stockholm till Kalmar. Den 18 december utbetalades till Cahman 900: — rdr för »tre terminer» (räk, VLA).

Att döma av utgifter för spik och ankarjärn att fästa ryggpositivet med synes monteringen av orgelhuset ha skett året därpå. Bälghuset synes ha placerats på en för ändamålet särskild uppbyggd övre läktare.

Orgelfasadens skulpturala utsmyckning utfördes av bildhuggaren Johan Werner,¹⁶⁹ som redan i september 1688 fick 60 dr silvermynt på sitt kontrakt (räk, VLA).

Arbetet med själva orgelverket drog emellertid ut på tiden; i maj 1690 inköptes de sista vedlassen för gjutning, vilket visar att pipverket ännu inte var färdigt. Sedan man fått höra att Cahman ämnade resa till Uppsala för att påbörja orgelbygget i domkyrkan inkallades han emellertid till domkapitlets sammanträde den 21 januari 1691 varvid han »förbödz att reesa här ifrån förr än han orgelwärket aldeles förfärdigat ...» (cit efter Kyhlberg). Orgeln fullbordades under året och den 29 augusti avläts en skrivelse till Konungen angående avsyning av den nya orgeln: »Det lærer wäll wara E^{ds} Kongl. Ma^{jt} i nåder bekant, huruledes uppå E^{ds} Kongl. Ma^{jt} Dombkyrkia i Wexiöö itt nytt stoort och förmodeligen myckit skiönt och herligt Orgelwerk, som det förra war aldeles odugeligit, är bestält, hwilket nu genom Guds wällsignelse är aldeles färdigt och fullkomnat, så at der widh nu intet mehr requireras, än det blifwer af troowärdige och wäll-

förfarne män pröfwat — — — antingen det skulle täckias E^{ds} Kongl. Ma^{jt} sielf i nåder någon förordna ... eller allernådigst lemna uthi wår försorg att kalla een eller annan troowärdig och wällfaren Organist här i Neigden.»¹⁷⁰ Sedan orgeln avsynats av en organist från Jönköping, troligen Valentin Kraus, kunde slutlikvid till Cahman och dricks-pengar till hans gesäll och »pojke» utbetalas.

Orgeln omfattade 27 stämmor, fördelade på huvudverk, ryggpositiv och pedalverk. Dispositionen visar Cahmans fasta förankring i den nordtyska skolans orgelstil.¹⁷¹ Den är strängt och logiskt genomförd med en fullständig principalkör som stöme i varje verk, principalmensurerade övertonsstämmor och få rörverk. Liksom i samtida nordtyska orgelverk fanns dessutom cymbelstjärna, fågelstämma och tremulant. Av antalet tillverkade mekanikdelar har Kyhlberg slutit sig till att orgeln hade 45 toners omfång och kort oktav i basen.

En viss föreställning om orgeln klang och konstruktion ger det lilla orgelpositiv, som Cahman byggde för Virestads kyrka 1690 och som i praktiskt taget oförändrat skick finns bevarat i Smålands Museum såsom det enda bevarade exemplet på Cahmans orgelbyggeri.

Någon avbildning eller beskrivning av orgeln yttre är inte känd. Förmodligen hade den en fasadutformning av samma typ som äldre och samtida nordtyska orglar med ett huvudverk med tre tureller och mellanliggande plana pipfält samt ett i läktarbarriären infällt ryggpositiv, som i mindre skala upprepade huvudverkets fasadschema. Den ovan nämnda Cahmanorgeln i Smålands Museum torde kunna ge en uppfattning om hur de båda fasadpartierna var gestaltade. Vid en reparation 1718 (räk, VLA) satte man även upp »gallerwärc för Pedalierne på bägge sijder ifrån manualet till Rygg Positivet, samt nya dörrar till detta; jämwäl Staket-wärc ofvan på det andre emot upgången i Tornet». Uppgiften kan möjligen tolkas som att orgeln hade fristående pedaltorn vilka flankerade huvudverket eller var infällda i läktarbarriären på vardera sidan om ryggpositivet.

1718 noterades i kyrkans inventarium att orgeln var behäftad med åtskilliga brister (VDA, handl A 1), och i augusti samma år utbetalades 150 rdr till organisten Jean Tunell som »... rensat, förbätt-

rat och åtskillige Materialer tillsläpt ... samt en tid långt myckit arbete gjordt wid Orgewärket ...» (räk, VLA).

I december 1737 beslöt domkyrkorådet att nästföljande sommar låta måla orgeln och predikstolen (VDA, prot), varvid man i första hand skulle vända sig till »then nya Målaren, Schotzer benemd, som här i staden sig nedersatt ...» (se not 154). Men endast en kort tid därefter förstördes Cahmans orgel vid den stora branden 1740.

Först 18 år efter branden började man diskutera frågan om anskaffning av en ny orgel till domkyrkan och på hösten 1758 låg på domkyrkorådets bord två projekt som upprättats av orgelbyggaren Jonas Wistenius från Linköping¹⁷² (VDA, handl A 3). Båda projekten gällde en orgel med huvudverk, öververk och pedal; det större omfattade 36 hela och 2 halva stämmor, det mindre 30 hela och 2 halva. Bl a genom sin rikedom på flöjtstämmor av olika karaktär — särskilt talrika är flöjterna i fyrafotsläge — skiljer sig de båda projekten påtagligt från den tidigare orgelns mera spartanska disposition och röjer att Wistenius fått sin utbildning inom en annan och modernare riktning än den nordtyska skolan.¹⁷³

Sedan Wistenius, som personligen infunnit sig till domkyrkorådets sammanträde den 4 oktober, förklarar sig beredd att lämna ritning till läktare men däremot inte att åta sig dess uppförande, och sedan domprosten efter förslag av director musices Seidensopff skrivit in några ändringar i det mindre förslaget — det gällde bl a tillägg av en Mixtur 4 chor i pedalen och utbyte av Gemshorn 4' mot en Spetsflöjt 4' i manualen — satte man upp ett kontraktsförslag att i sinom tid underställas stora domkyrkorådet. I kontraktet angavs att den nya orgeln skulle vara färdig till midsommaren 1763. Av ekonomiska skäl gick emellertid orgelbygget om intet och i juli 1759 beslöt domkyrkorådet »... at Orgelbyggaren Wistenius skulle gifwas det swar, at domkyrkorådet icke nu, för medellöshet skuld, finner sig wid, at med honom om något orgelwärcck contrahera ...» (VDA, prot A 3).

Sedan fem år förflutit tog man åter upp orgel-frågan och i februari 1764 beslöt man att genom överståthållaren söka få kontakt med någon orgelbyggare i Stockholm. Till hovsekreterare Hielm,¹⁷⁴

som åtog sig att utföra uppdraget, lämnades »til den änden — — — det här anwende orgelbyggarens Wistenii project til orgelwerck, så wäl som projectet til contracts uprättande med bemte Wistenius» (VDA, prot A 3).

Som ett resultat av domkyrkorådets beslut och åtgärder inkom i augusti samma år ett förslag från den kände stockholmsorgelbyggaren Jonas Gren.¹⁷⁵ Denne hade låtit förse sitt projekt med Kungliga Vetenskapsakademiens påtecknade approbation, i vilken firman varmt rekommenderas »hålst deras verkstad är den endaste i Riket där slikt arbete kan med fullkomlighet värkställas». Eftersom Gren hade funnit dispositionen i det till honom översända projektet delvis oriktig hade han gjort en ny disposition på 32 hela och 2 halva stämmor.¹⁷⁶ I jämförelse med Wistenius' fantasifulla projekt ter sig Grens disposition mera konventionell, vilket torde ha sin grund i att han byggde vidare på den nordtyskt orienterade orgelbyggeritradition som sedan 1700-talets början dominerade den sk Stockholmsskolans orgelbyggeri.¹⁷⁷ Gren räknade med att tillverka hela orgeln utom bälgar och orgelhus på sin verkstad i Stockholm. Priset uppskattade han till 15 000 daler silvermynt. Domkyrkorådet fann för säkrast att bli vid detta av akademien gillade projekt, men beslöt att skriva till Gren för att få ett lägre pris. Man beslöt emellertid också att genom respektive landshövdingar ta kontakt med ytterligare orgelbyggare som man visste fanns i Linköping och Kalmar. I sitt svar på domkyrkorådets hänvändelse föreslog Gren ett sammanträffande i Stockholm i samband med biskopens och andra deputerades resa till den förestående riksdagen (VDA, prot A 3). Någon sådan kontakt synes emellertid inte ha skett; i mars året därpå avled Jonas Gren, endast någon månad efter sin kompanjon Peter Strähle.

Kyrkorådets beslut att ta kontakt också med orgelbyggare i Linköping och Kalmar gav emellertid bättre resultat. Från den hos Wistenius utlärd orgelbyggaren Lars Wahlberg,¹⁷⁸ som just höll på att slutföra ett stort verk i stadskyrkan i Karlskrona, inkom två alternativa dispositionsförslag om 33 hela och 2 halva respektive 32 hela och 2 halva stämmor, huvudverk, öververk och pedal.¹⁷⁹ Också Wistenius sände emellertid ett nytt förslag genom landshövdingen i Linköping. »Att åtaga mig bygg-

naden af orgelwärc wid Wexio dombKyrkia, wilkan, och bör iag giöra» skriver han. Något avtal ville han dock inte träffa förrän han på platsen gjort sig underrättad om tillgång och pris på material, arbetslokaler, husrum m m. Beträffande det till honom översända förslaget, vilket torde ha varit identiskt med ett av dem som han själv lämnat några år tidigare, »blifwer ock endel therutiinnan föränderl, med stämmorne som icke nu äro brukeliga utan efter nyare wettenskapen tages annorlunda till wärkens förbetrande j Musiqven» (VDA, handl A 3).

Inte heller denna gång ledde underhandlingarna till något konkret resultat, och när landshövdingen 1766 åter tar upp frågan i domkyrkorådet anser han det bäst att anmoda Gren & Strähles efterträdare, orgelbyggaren Carl Wählström,¹⁸⁰ att resa ned till Växjö för att överlägga om saken. Till domkyrkorådets sammanträde i början av augusti hade Wählström infunnit sig med ett förslag, som i hans närvaro lästes upp och jämfördes med Gren & Strähles.¹⁸¹ Sedan hovsekreterare Hielm såsom sakkunnig uttalat att Wählströms förslag var lika bra, om inte bättre än Gren & Strähles, satte man genast upp ett kontraktsförslag. När det blev fråga om säkerhet för den förskottsbetalning som Wählström betingade sig yttrade denne emellertid, att »... han kan ingen säkerhet skaffa hwarcken domkyrkan, ei eller någon annan, som med honom accorderar, utan står det hvar och en fritt at med honom, utan säkerhets ställande, accordera el' icke.» På grund härav och på grund av det höga pris som han begärde beslöt kyrkorådet att i stället bjuda ut orgelbygget på entreprenadauktion, trots att biskopen och konsistorium motsatte sig ett orgelbygge under den förhandenvarande ekonomiska situationen (VDA, prot A 3).

Då entreprenadauktionen den 4 juni 1767 skulle gå av stapeln på landskansliet visade det sig, att ingen enda orgelbyggare infunnit sig (VDA, handl A 3). Däremot hade skriftliga förslag och anbud kommit in, dels från Carl Wählström, dels från musikdirektören och orgelbyggaren Johan Everhardt i Skara.¹⁸² Den förre står fast vid sitt tidigare givna anbud och uttrycker samtidigt sitt missnöje med kyrkorådets handlingssätt att lysa ut arbetet på entreprenadauktion: »Så har jag oförmodeligen

fådt se samā min upgifne dessein uti Inrikes tidningen tryckt och Aution utbuden.» Då han inte heller nu ville ställa någon säkerhet, kunde hans anbud inte antagas. Johan Everhardt hade till sitt förslag fogat några rekommendationshandlingar, bl a sitt privilegiebrev som orgelbyggare samt avsyningsutlåtande över de arbeten som han utfört i Vänersborgs och Grolanda kyrkor (VDA, handl A 3). Den disposition som han lämnar visar originella drag; i pedalverket finns sålunda en fullständig rörverkskör från Basun 32' till Cornettin 2', och i huvudverket föreslår han en *Vox humana*.¹⁸³ Strukturen räknar han med att göra efter förebild av den i Uppsala eller Göteborgs domkyrka »eller någon annan som åstundas». Eftersom hans privilegium endast gällde för arbeten inom Västergötland ansåg man sig emellertid icke kunna gå in på hans anbud, och orgelfrågan blev åter vilande. Visserligen inlämnade Wählström i början av år 1770 ett nytt och lägre anbud (VDA, handl A 3), sedan hans svärfader, prosten Högström i Härnösands stift, hos domkyrkorådet hade vädjat för sin måg, som råkat i ekonomiska svårigheter (VDA, handl A 4). Någon borgen ställde han emellertid inte, och eftersom man nu närmast ansåg det viktigare att ombesörja torntakets reparation, beslöt man ånyo att skjuta upp orgelbygget några år (VDA, prot A 4).

Sedan tornbyggnaden fullbordats och kyrkobyggnadens iståndsättning därmed efter tre decennier äntligen blivit slutförd grep man sig åter på allvar an med orgelfrågan. I början av år 1772 förelåg ett nytt av Lars Wahlberg upprättat projekt till en orgel om 29 hela och 3 halva stämmor, fördelade på manual, öververk och pedal (VLA, domkap E III: 114). Dispositionen är i huvudsak identisk med de båda förslag som han åtta år tidigare hade lämnat.¹⁸⁴ När kyrkans *director musices*, Johan Christian Zschotzscher (d y), bereddes tillfälle att yttra sig framförde han önskemål om vissa ändringar av dispositionen; i stället för stämmorna *Gemshorn 2'* och *Vox virginea* vill han ha en »*Flagionett Fleut*», en *Fleut douce* och en *Vox humana*, som »när then är wäl gjord både till sin Metall, structur och thon, alltid är långt mera behagelig och ömrörande, än then senare [*Vox virginea*], som både är sträf och mäst skärrande» (VLA, domkap E III: 114). Idén

till de båda ovanliga flöjtstämmorna tycks Zschotzcher ha hämtat från Wistenius' ursprungliga förslag; sina argument för stämman *Vox humana* kan han ha funnit hos Johan Everhardt, som i sitt projekt varmt talar för denna stämma.

Efter ytterligare dröjsmål, som möjligen kan ha orsakats av det läktarbygge som påbörjats 1771, behandlades frågan på hösten 1773 i domkyrkoråd och konsistorium, varvid domkyrkosysslomannen Wirgander fick i uppdrag att skaffa in uppgifter om stämmorna i den av Wahlberg byggda orgeln i stadskyrkan i Karlskrona »... at deraf sluta om de kunna passa sig til domkyrkjan ...» (VLA, domkap E III: 115, brev till konsistorium från landshövdingen). I ett memorial som domkyrkosysslomannen ingav till konsistorium den 8 december 1773 meddelar han, att Wahlberg nu finns i staden och föreslår att man skall sluta kontrakt med honom (VLA, domkap E III: 115). Han bifogar Wahlbergs ritning till orgel i domkyrkan och ett exemplar av Abraham Hülphers' nyutkomna »Afhandling», där man kunde läsa om Wahlberg och hans arbeten i Kalmar, Karlskrona, Vimmerby, Skänninge och smärre kyrkor.

Det kontrakt som slöts med Wahlberg har inte kunnat återfinnas och den exakta tidpunkten för orgelbyggets påbörjande är inte heller känd. Sannolikt påbörjades tillverkningen redan under år 1774. När strukturen, dvs orgelfasaden och orgelhuset, skulle sättas upp visade det sig emellertid, att den nybyggda läktaren var alltför trång och måste utvidgas, vilket skedde under orgelbyggarens överinseende på sommaren 1775 (VDA, prot A 5). Den 30 juli utbetalas till Wahlberg 6 872: 26 2/3 daler för det arbete han ditintills utfört (räk, VLA), och i ett brev till konsistorium i november 1775 uppger Wahlberg att orgelverket nu är mer än halvgjort (VLA, domkap E III: 117).

På hösten samma år hade Wahlberg emellertid drabbats av försämrad syn, vilket tvingade honom att en tid vistas i Kalmar, där han synes ha fått läkarvård (VDA, handl A 5). Hans kompanjon Anders Wåhlander¹⁸⁵ synes emellertid ha tagit hand om arbetena under hans frånvaro.

I de oftast odaterade memorial som domkyrkosysslomannen Wirgander, vilken närmast hade överinseendet över orgelbygget, sänder till domprosten,

kan man följa arbetets fortgång under de följande åren (VDA, handl A 5). Anders Wåhlanders namn förekommer nu oftare än Wahlbergs, vilket möjligen tyder på att denne ännu inte återvunnit full hälsa. I memorialen avhandlas allehanda angelägenheter såsom anskaffning av tenn, bly, virke och annat material, utbetalningar till hantverkare m m. Magasineringen av de redan färdiga delarna tycks ha varit ett problem. De tolv skrymmande bälgbladen placerades sålunda i bårhuset, medan vissa pipor placerades på den sk Ljungfeldtska graven. Domkyrkosysslomannen rapporterar på hösten 1676 att »I går eftermiddag skurades och rengjordes de flästa af de färdige piporna, hwilka i Kyrkan inburos och på grafwen insattes i sin ordning».

På aftonen den 31 december 1776 avled Lars Wahlberg (VLA, handl A 5; Erici). Eftersom hans kompanjon Wåhlander saknade orgelbyggarexamen och behörighet att arbeta som självständig företagare måste man finna en annan orgelbyggare som var villig att överta ansvaret för arbetet. En av de ledande i landet vid denna tid var Olof Schwan i Stockholm, som under sin relativt korta verksamhet som självständig orgelbyggare redan hade hunnit fullborda ett betydande arbete, orgeln i S Olai kyrka i Norrköping förutom smärre instrument i ett par landskyrkor. Dessförinnan hade han under många år arbetat som gesäll hos den ovan nämnde Carl Wåhlström.¹⁸⁶ Genom en hänvändelse från landshövdingen till hovintendenten Jean Eric Rehn fick man kontakt med Olof Schwan (VLA, domkap E III: 121 a, 104), och till domkyrkorådets sammanträde den 19 mars hade denne personligen infunnit sig. Efter att ha besiktigt den ofullbordade orgeln yttrade han bl a »at structur wäderlådor, och alt, hwad Wahlberg i sin lifstid gjordt, så godt och försvarligit befinnes, at therå icke något kunde eller borde klandras. En eller annan förfärdigad stämma kunde wäl efter en nyare antagen Methode något förbättras, men föröfrigt befinnes thetta arbete godt och försvarligit.» Schwan förklarade sig beredd att lämna ett anbud på återstående arbeten och lovade även att behålla Wåhlander i sin tjänst om denne samtyckte härtill.

Sedan Schwan omsider åtagit sig orgelbygget tycks arbetet på platsen till en början liksom tidigare ha fortgått under Anders Wåhlanders ledning,

medan Schwan tillverkade vissa delar på sin verkstad i Stockholm, där han i övrigt torde ha varit upptagen med att slutföra den orgel som han höll på att bygga i Maria kyrka.

Vid konsistorii sammanträde den 24 februari 1779 förelåg en skrivelse från Schwan, i vilken han meddelar att domkyrkoorgeln i dagarna blivit färdig och att endast uppsättningen av fasadens ornamenter återstod (VLA, domkap E III: 121a). Under arbetets gång hade det emellertid visat sig nödvändigt att på några punkter frångå Wahlbergs disposition och göra vissa tillägg och anordningar utöver kontraktet. Han skriver, att »då Contractet ingicks följdes endast Herr Wahlbergs sammanfogning och antal af stämmor, hwarwid jag endast ändrade några mindre tjenlige, utan minskning af arbetet, jag fan nog genast något fela, men som lådor och träwerke war upsatt, vågade jag ej ens föreslå, at fylla hwad jag trodde brista, sielf osäker, hwad utrymme dertil kunde wara. När jag sedan kom til Stockholm har jag på min egen verkstad gjordt dubbla Claveret, alla mässingsmunstycken til rörwerken med dess tungor, en tillökt stämman Trompet 8 fot och vox virginea i Öfwerverket, samt en stor del af regeringen. På min egen kostnad har jag transporterat alt detta hit, och ifrån den 17 Junii förledit år har jag sielf med 5 arbetare tillsät och sedan med 6 til mig intil denna tid därå arbetat. Om min egen och de mines flit vill jag icke döma: det må enhwar ega frihet at granska ...»

Den 8–10 juli 1779 avsynades orgeln av domkyrkokapellmästaren i Linköping, hovsekreteraren Johan Miklin,¹⁸⁷ som i sitt syneprotokoll av den 10 juli lämnar en utförlig beskrivning av instrumentet (VLA, domkap).¹⁸⁸ Inledningsvis redogör han för bälgsystemet, som bestod av sex bälgar; lufttrycket anger han till »45 grader ståndande wäder, hwilket är det högsta man må önska». I sitt utlåtande nämner han särskilt att pedallådorna försetts med vardera sex dubbla kanceller med tillhörande ventiler »... på det de grofwaste Pipor måtte få så mycket skarpare wäder, hwilket är en ganska god sak.» Efter en beskrivning av mekaniken, som han finner lättspelt och utan störande slammer följer en genomgång av orgelns stämmor. I manualen hade Schwan satt in en Viola di Gamba 8' i stället för den kontrakterade Gedackt 8' och i pedalen

en Scharf 3 chor »i stället för den klena Super Octava 2 fot» samt en Kvinta 3'. Metallen befanns vara av god halt och piporna »... i högsta måttan massive, tjocke och starke, så at detta werk synes kunna uthärda och trotsa en otrolig längd af år.» Om orgelns musikaliska egenskaper yttrar han bl a: »Ljudet i hwarje stämman är skönt och sådant, som det hånne åsatte namn fodrar. — Intonation är pompeuse och i möjligaste måtto jämn så wäl i Labial- som Rör-werken.» Orgeln var stämd i kammar-ton och tonomfånget var i manualverken C-d³, i pedalen C-d¹. På de båda manualklaviaturerna var heltonerna belagda med ebenholtz och halvtonerna med elfenben.

Dispositionen i den färdiga orgeln skiljer sig på flera punkter från det projekt som Wahlberg lämnade 1772, dels beroende på de ändringar och tillägg som Schwan gjorde under arbetets gång, dels sannolikt också på ändringar i de slutliga men icke återfunna kontrakten med Wahlberg och Schwan. På grundval av tillgängliga handlingar kan det inte med full säkerhet fastställas hur stor del av orgeln som var byggd av respektive orgelbyggare. Av Schwans ovan citerade besiktningssredogörelse framgår att orgelns väderlådor var färdiga då han övertog arbetet. Fasad och orgelhus byggdes redan 1775; likaså torde bälgarna ha varit färdiga. De uppgifter om tillverkning av munstycken och tungor som Schwan lämnar i sitt här citerade brev till konsistorium tyder på att också pipverket till största delen var färdigt och endast behövde kompletteras med vissa detaljer, vilket bestyrks bl a av de uppgifter om inköp av metall och trä för pipmaterial som förekom under Wahlbergs tid (VDA, handl A 5). En närmare undersökning av det pipmaterial som ännu finns bevarat i Slätthögs kyrka torde kunna ge ökad klarhet på denna punkt. Det torde emellertid finnas skäl att hävda att växjöorgeln i sitt färdiga skick huvudsakligen måste betraktas som ett arbete av Lars Wahlberg, och att Olof Schwans insatser har bestått i tillverkning av enstaka stämmor, mekanik och klaviaturer, montering av orgelverket samt den slutliga intonationen.

Under hela det århundrade som orgeln därefter gjorde tjänst i domkyrkan utfördes endast mindre reparationer och ombyggnader, och i inventarieförteckningarna behåller den rangplatsen som kyr-

kans utan jämförelse värdefullaste inventarium (VDA, inv, räk). 1803 värderas den till 4 000: — medan predikstolens värde upptas till 20: —. Ännu 1886 värderas den till 4 765 kronor, en hög siffra om man jämför med värdet på den nya orgel som man anskaffade samma år, 13 500 kronor.

1826 utfördes en reparation av orgelbyggaren J P Åberg,¹⁸⁹ som ersatte Scharf 3 chor i öververket med en modernare stämma, Fugara 8' (räk, VDA, Erici). Tre år senare skriver director musices Johan Svensson till konsistorium angående orgeln: »I Hufvudmanualen i Wexjö orgverk finnes icke mindre än 4 flöjtstämmor, hvaraf 2 äro öfverflödige eller på långt när icke göra den nytta, som ett par andre redbara stämmor. Frågan är nu således, om Höga Domkapitlet tillåter att i stället för den minst dugliga flöjtstämman utbyte kunde få göras af Gedacht 8 fot, som i dess ställe insattes, och som vore svarende mot fugara och Gedachten i Öfre Manualen.» Sedan domkapitlet bifallit hans begäran utfördes stämbytet av J P Åberg (räk, VDA). Den stämma som slopades var troligen Rörflöjt 4'. 1858 utfördes en mindre reparation av orgelbyggaren C A Johansson i Hovmantorp¹⁹⁰ (räk, VDA).

Mera omfattande blev den ombyggnad som gjordes 1863 av orgelbyggaren Frans Andersson från Stockholm¹⁹¹ och som innebar en viss modernisering av orgeln enligt de romantiska principer som då på allvar börjat göra sig gällande i landet (räk, VDA; Arnér). I huvudverket ersattes de ursprungliga stämmorna Flagflöjt 8' och Traversflöjt 4' med Kvinta 3', som flyttades från öververket, och en ny Flüte harmonique 8'; i öververket avlägsnades Trumpet 4' B, Vox humana 8' D, Kvinta 3', Gedacht 8' och Kvintadena 8' och insattes i deras ställe Traversflöjt 4' från huvudverket jämte två helt nya stämmor, Principal 8' och Fagott 8'. I pedalverket utbyttes Kvinta 6', Kvinta 3', Scharf 3 chor och Blockflöjt 1' mot en Kvinta 12' och en Täckflöjt 4', som troligen tillverkades av pipmaterial från någon av de i manualverken borttagna stämmorna.

Smärre reparationer ägde rum 1868 (bålgarna), 1875 och 1881. Den sista utgiften för den nu drygt hundraåriga orgeln hade församlingen 1885, då orgelbyggaren A G Svensson erhöll 109: 94 för »nedtagning af Wexjö Domkyrkas orgel». Två år

senare bokfördes en inkomst på 750 kronor för den gamla orgeln, som sålts till Slätthögs kyrka, där den ännu till betydande delar finns bevarad bakom en fasad från 1800-talets mitt och trots flera senare ombyggnader ännu kan ge en viss föreställning om den gamla växjöorgelns klang (räk, VDA).¹⁹²

Domkyrkans nya orgel byggdes av den stora firman Åkerman & Lund i Stockholm¹⁹³ och stod färdig till julen 1885 (Arnér, räk). Den kostade 13 500 kronor (räk, VDA). Av den gamla orgeln behöll man endast fasaden, som i praktiskt taget oförändrat skick fick stå kvar framför det nya verket. I samband med orgelbygget ökades läktarens storlek genom framflyttning av dess mittparti (räk, VDA). Den nya orgeln var ett tidstypiskt romantiskt verk och omfattade 27 stämmor, fördelade på två manualer och pedal.¹⁹⁴ Trots den romantiska dispositionen var orgeln på klassiskt vis byggd med slejflådor och mekanisk traktur och registratur. I första manualen fanns en pneumatisk maskin för att möjliggöra en lätt speltouche. Orgeln hade fristående spelbord, som var placerat framför orgelfasadens mitt på så sätt att organisten satt vänd utåt kyrkan.

1899 utfördes genom Åkerman & Lund en renovering som kostade 734: 10 (räk, VDA). 1927 ökades orgeln med fyra stämmor av romantisk karaktär: i manual I Dolce 8' och i manual II Lieblich Gedacht 16', som genom transmission kunde spelas även från pedalen, Eolin 8' och Voix céleste 8'. Arbetet utfördes av orgelbyggaren E Wirell¹⁹⁵ (Arnér).

Redan 1940 ersattes 1800-talsorgeln med ett nytt verk, detsamma som ännu i huvudsak finns kvar. Det byggdes av den danska firman Marcussen & Søn i Åbenrå¹⁹⁶ och invigdes första söndagen i advent 1940 (Arnér). Skälet till att den gamla orgeln slopades torde i första hand ha varit av musikalisk natur. Med sin utpräglad romantiska disposition och sitt relativt ringa antal stämmor torde den ha ansetts otidsenlig och begränsad, varför man önskade ett större instrument med en klassisk disposition i enlighet med den s k orgelrörelsens principer.

Den nya orgeln erhöll 51 stämmor, tre manualer och pedal, slejflådor, elektrisk traktur och registratur. Av den romantiska orgeln behöll man 18 stämmor, av vilka de flesta placerades i det som svällverk

byggda öververket. Den gamla fasaden, i vilken tre stämmor från 1700-talsorgeln stått kvar som blindpipor, gjordes delvis åter ljudande genom att Principal 8' i huvudverket och Oktava 8' i pedalen inkopplades.

I orgelrörelsens anda försågs den nya orgeln med ryggpositiv. Då man av praktiska skäl ville behålla sikten från organistens plats mot kyrkan fri (Raä, K-byråns arkiv), delades ryggpositivet på två hälfter, en anordning som torde ha inspirerats från den berömda barockorgeln i Weingarten i Sydtykland. Ryggpositiven och den nya läktarbarriär i vilken de var infällda ritades av arkitekten Paul Boberg (Raä, K-byråns arkiv). Mellan ryggpositiven satte man åter upp det av bildhuggaren Gustaf Fast (se not 200) snidade landskapsvapnet som prydde mittpartiet på Wahlbergs läktare.

I samband med domkyrkans restaurering 1957–60 slopades emellertid arrangemanget med delat ryggpositiv. I centrum av den nya läktaren byggdes i stället ett nytt orgelhus, som av firma Marcussen & Søn och arkitekten Kurt von Schmalensee utformades i gustaviansk stil. En ny väderlåda fick härvid tillverkas för ryggpositivet liksom en ny fasadstäm-ma. Arbetet utfördes av Marcussen & Søn. En mindre omdisponering gjordes 1965 av orgelbyggaren Anders Persson i Viken.¹⁹⁷ Härvid inkopplades även öververkets tidigare stumma fasadprincipal från 1700-talet.¹⁹⁸

Orgelfasaden (fig 157) är det ståtligaste av kyrkans äldre inventarier och torde få räknas som en av de värdefullare i landet från denna tid. Med sin klassiskt funktionella uppbyggnad med huvudverk i mitten, krönt av ett öververk och flankerat av pedalverket, har den fått en form som på ett naturligt sätt följer valvets konturer. Dess sju tureller och elva plana pipfält av olika storlek krönes av listverk och kraftigt profilerade bjälklag. På turellernas krön finns snidad och förgylld dekor i form av flam-fat, tistelblommor, snäckor med korslagda trumpe-ter m m, och på krönet av den mellersta och högst placerade turellen står en trofégrupp bestående av allehanda musikinstrument. På turellerna och i pip-fälten finns dekor i form av snidade fransar med regelbundet återkommande tofsar vid pipornas överkanter, medan pipfötterna är dolda av akantus-blad och ornament i olika former. På det släta par-

tiet under öververket hänger en feston och ovanpå de båda yttersta pipfälten förmedlar ett kraftfullt ornament i form av en med blommor prydd rocaille övergången till den högre turellen. Ovanför spelbordet finns en oval, krönt sköld med Gustaf III:s monogram över två korsade blomsterfestonger. I orgelfasadens sockelparti indelas mittpartiet av sex korintiska pilastrar som bär ett med listverk markerat bjälklag under huvudverket. På vardera sidan om spelbordet finns en halvfransk, korgbågigt avslutad döbattang. Det nuvarande spelbordet tillkom 1940. På ett äldre fotografi (fig 124) skymtar det ursprungliga arrangemanget, där svarta, svarvade registerandrag i sex vertikala rader flankerar det i fasadens mittparti infällda notstället och klaviaturerna.

Då någon ritning till orgelfasaden inte har kunnat återfinnas har det inte med full säkerhet kunnat fastställas vem som ansvarat för dess utformning. Såsom ovan nämnts överlämnade Lars Wahlberg en projektritning då han besökte Växjö 1773 och det finns skäl att antaga att det var denna ritning som följdes då orgelhuset byggdes 1775.

Fasaden visar emellertid stora likheter med den av Jean Eric Rehn ritade orgelfasaden i Katarina kyrka i Stockholm från 1763 (SvK Stockholm Bd VII, h 2). Eftersom samråd med Rehn synes ha skett då Olof Schwan knöts till arbetet och då ornamenten till fasaden skulle utföras kan det ligga nära till hands att antaga att Rehn medverkat vid utformningen också av växjöfasaden. Ännu större överensstämmelse visar växjöfasaden emellertid med den orgel som Johan Niclas Cahman byggde i Linköpings domkyrka 1733;¹⁹⁹ denna fasadtyp återkommer i nästan oförändrad form i Fredrikskyrkan i Karlskrona, där Wahlberg liksom i Växjö lämnat ritningen (SvK Blekinge, Bd III, h 1), samt i Wahlbergs orglar i Skänninge och Vimmerby kyrkor. Det ligger nära till hands att förmoda, att växjöfasaden går tillbaka på Cahmanfasaden i Linköpings domkyrka, vilken torde ha varit väl bekant för Wahlberg sedan hans mer än tio år långa tid som gesäll hos orgelbyggare Wistenius i Linköping. De påfallande överensstämmelserna mellan orgelfasadena i Linköping, Karlskrona och Växjö tyder på att Wahlberg kan ha haft tillgång till en originalritning eller uppmätning av linköpingsfasaden när

han utarbetade sina projektritningar för Karlskrona och Växjö.

Den skulpturala utsmyckningen av orgelfasaden har utförts av bildhuggaren Gustaf Johan Fast i Stockholm²⁰⁰ efter en ritning, som landshövdingen låtit upprätta och som av honom underställts »Öfwer Hof Intendents Embetet» för approbation. När hovintendenten Jean Eric Rehn den 14 augusti 1778 sänder ritningen tillbaka skriver han bl a, att han kan »... Recomendera Bildhuggaren Fast som en utaf våre bästa, uti den wetenskappen, och har iag tillika [?] öfwer sedt dess förslag öfwer orgellwärbets förfärdigande uti Bildhuggerie — och har iag funit bemälte Förslag, till det nogaste upfördt — och förmodelⁿ lærer han blifva antagen då iag äfven utfäster att vid arbetets utförande hafva all möda ospard, så att alting blifwer vähl och skickeligen utfördt och efter den aproberade Rittningen efterföljdt» (VLA, domkap handl 1778).

När konsistorium sammanträdde den 27 augusti (VLA domkap A II: 11 och E III: 120) förelåg inte bara Rehns brev utan även kostnadsförslag från bildhuggare Fast och hovförgyllaren Fredric Gedeur.²⁰¹ Efter viss diskussion om finansieringen, varvid landshövdingen åtog sig att låna upp halva summan på tre år mot 6 procents ränta och biskopen å sin sida åtog sig att skaffa samma belopp på lika villkor, uppsattes ett kontraktsförslag. Fasts arbete, som finns noga specificerat i hans kostnadsförslag (VLA domkap E III: 120), skulle kosta 7 500 daler kopparmynt, Gedeurs 7 850 daler, och arbetet skulle vara färdigt till julen 1778. Det visade sig emellertid att de båda hantverkarna inte kunde godtaga det uppgjorda kontraktsförslaget, dels emedan tiden var alltför knappt utmätt, dels emedan det »wid ritningens examinerande är befunnit, att, å 18 särskillte ställen wid nedersta ändan af Orgelpiporne, saknas nödwändiga Zirater af förgyllt Löfwärk, hwilka, i jämförelse emot de öfrige ornament, icke kunna umbäras, om Orgelwärbets skall winna dess fullständiga och rätta prydnad» (VLA domkap).

I kontraktsförslaget (VLA, domkap A II: 11 och E III 121 b) hade stadgats att ornamenten skulle utföras »efter den ritning, som dem af orgelbyggaren Schwan blifwit tilstald». Sannolikt har denna ritning utförts av Schwan själv med utgångs-

punkt från Wahlbergs redan till stor del utförda prospekt; för detta talar den nyantika ornamentikens påfallande likhet med dekoren på Schwans ritning från 1783 till ny orgel i Börstils kyrka i Uppland.²⁰² Även där saknas helt ornament vid pipfötterna. I ett med Gedeur och Fast tecknat kontraktstillägg (VLA, domkap), enligt vilket arbetet skulle vara färdigt först i juni 1779, utsåges att de tillkommande ornamenten skulle utföras »efter nu uppwist och gillat särskilt Modell». Ornamentens avvikande och ålderdomligare formschema gör det troligt att de ritats av bildhuggaren själv; det förefaller också sannolikt att de krönande ornamentgruppernas detaljutformning liksom rocaillerna har Fast som konstnärlig upphovsman. I kontraktstillägget framhålles även att orgelbyggare Schwan skall vara med när ornamenten monteras »... för att därwid hafwa tillsyn, att sjelfwa wärbets uti dess ljud, structur och stämning intet rubbas eller lider...» Före uppsättningen besiktigades ornamenten i Stockholm av Rehn som i ett den 23 april 1779 utfärdat besiktningssintyg förklarar arbetet »... fullkommeligen och wäl giordt...» (VLA, domkap).

Förutom ornamenten på orgelfasaden utförde Fast och Gedeur det landskapsvapen, som ursprungligen var uppsatt på läktarbarriären, men som sedan 1960 hänger i vapenhuset ovanför ingången till kyrkorummet. Bland domkapitlets arkivalier (VLA) finns en enkelt utförd ritning till vapnet med vissa påskrivna anvisningar och en senare påtecknad utanordning. De bladornament som på ritningen omger skölden och som även är synliga på en interiörbild före Möllers omändring av interiören 1898 (fig 124) är numera försvunna.

Nummertavlor

De fyra nuvarande nummertavlorna utgörs av enkla, rektangulära, vita plattor med plåtsiffror (se fig 44).

Inga äldre nummertavlor är bevarade. Vid branden 1740 förstördes sannolikt bl a den nummertavla i koret som Sven Segervall utfört 1733 (räk, VLA). 1757 användes fyra »sångtaflor» i kyrkan. Fyra nya nummertavlor omtalas i inventarieförteckningen 1861. De i nygotisk stil utförda nummertavlor med höga, spetsiga fialer på överstyckena som syns på interiörbilden i fig 123 härrör sannolikt från denna

tid. Enligt det tidigare citerade brevet från byggmästare Rosdahl (se Predikstol) skulle denne till Brunius' stora förtret ha utfört ritningarna till kyrkans nya nummertavlor. I samband med Möllers förändring av interiören tillkom 1899 två nya nummertavlor av trä med »krenelerade» överstycken (se fig 126).

Dopfont

Dopfunten är placerad söder om korttrappan som pendang till predikstolen (fig 42). Materialet är svart granit. Cuppan är rund, avsmalnande nedåt, foten sexkantig. Till funten hör ett lock med kedja och bärarm, allt gjutet i brons. Dopfunten är utförd efter ritningar av J Brazda 1959.

Kyrkans dopfont var i den romanska kyrkan placerad i tornets bottenvåning, vilken genom en bågöppning var förenad med långhuset (jfr s 71). Troligen fanns det omtalade åt Johannes Döparen helgade altaret här. Ännu på 1600-talet var dopfunten placerad i den s k »funktoren». 1598 erhöll Anders snickare betalning för »funtekorsarbetet» och en smed fick $\frac{1}{2}$ daler »för dörrien han smidde til funtkooren» (räk, KA). Först 1670 flyttades dopfunten »fram i choret» (räk, VLA). Ytterligare uppgifter om dopfunten saknas tyvärr. Inte heller i samband med 1740 års brand lämnas några upplysningar. I räkenskaperna 1819–20 upptages utgifter för »En ställning på altare runden för dopskålen vid Barndop», och det är tydligt att man då ej använde någon dopfont i kyrkan utan placerade dopskålen på ett utfällbart bord direkt på altarringen.

Palmsöndagen 1924 togs en ny dopfont i bruk. Denna, som fram till 1957 var placerad i koret, är utförd i hamrad och driven mässing av skulptören A Lundberg, Rotebro, efter ritning av arkitekt E Fant (fig 158). Den sexkantiga cuppan har rundbågsfält med kurbitsliknande ornament av vinrankor och liljor, samt en dopscen, S Sigfrid i biskopskrud döpande en knäböjande man. På skaftet ses två stående figurer, den ene med rökelsekar, den andre med ett kors, samt rik växtornamentik. En yppig ranka med druvklasar pryder även foten. Dopfunten har senare bl a använts i Skogslyckans kyrka men förvaras nu i domkyrkan. Till funten hör även ett dopfat.

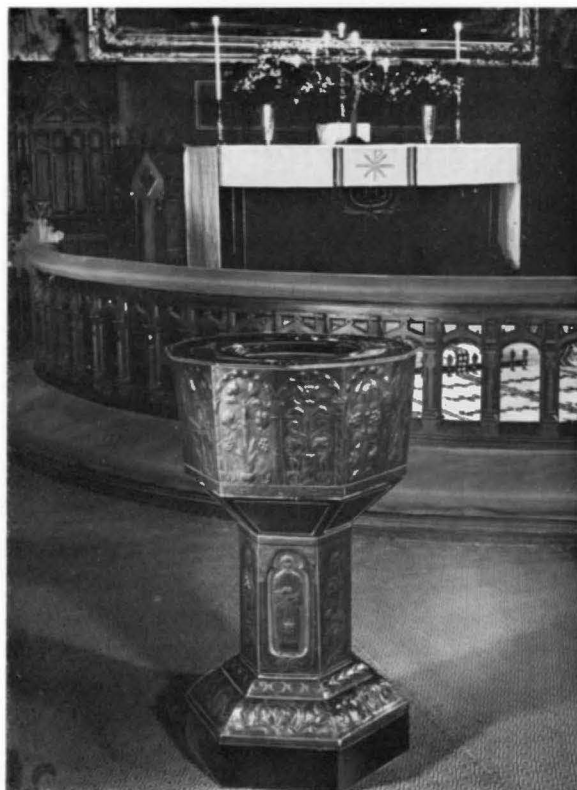

Fig 158. Dopfont av mässing, utförd av A Lundberg efter förslag av E Fant 1924. Foto T Sjöstrand 1954. VDA.

Brass baptismal font, made by A Lundberg according to a proposal by E Fant in 1924.

Dopredskap

Ett gammalt dopfat av mässing har bevarats. Detta har ett brett, helt slätt brätte med en graverad sköld med ett bomärke samt initialerna TW, AR och årtalet D 1670. Samma år flyttades såsom nämnts dopfunten till koret. Diameter 43,5 cm. Fatet har i senare tid använts som kollektbäcken och botten är nu klädd med röd sammet.

1601 anskaffas »en becken i funten när barn döpes» (räk, KA). 1628 omtalas ett »Funtkaar af grystemallm», 1650 »I Muhlöga i funtekarett», 1658 »Mullöga och becken i fundten» (inv, KA). Samma är förhållandet 1672. 1704 omnämns »Ett bäcken och Mässing fat i funten» (bil 1). Några uppgifter om vilken som skänkt det ännu bevarade mässingsfatet lämnas alltså inte. År 1703 hade domkyrkan erhållit en praktfull silverskål att

Fig 159. Dopskål av silver, skänkt som ersättning för biskop S Wirenius' gravställe i domkyrkan år 1703. Utförd före 1600-talets mitt. Foto 1968.

Silver baptismal bowl, presented in return for Bishop S Wirenius' grave site in the Cathedral in 1703. Made before the middle of the 17th century.

användas vid barndop, vilken även är bevarad (se nedan).

Dopskålar: — 1. Av silver. 12-sidig skål med rundad profil, fotring med gjuten genombruten bård och 6 volutformade fötter (fig 159–162). Skålen är försedd med 2 gjutna, likaså volutformade öron med bladdekor och lejonmasker i profil. I vart och ett av skålens fält finns en graverad månadsbild omgiven av en kartusch i broskverksornamentik: »Januarius» — man med dryckespokal vid en värmande eld; »Februarius» — trädbeskärning; »Martius» — sådd; »Aprilis» — man med piska och plog; »Maius» — man med luta och en blomma; »Iunus» — fårklippning; »Iulius» — slätterkarl; »Augustus» — sädesskörd; »September» — man med spade och harv; »October» — vinskörd; »November» — man med slaga och yxa; »December» — slaktare. Runt brämet inskriften: »Samuel Wirenius Maria Elisabet Lagerstierna» samt med versaler en äldre inskrift: »Alexander Clemens Gryphius».²⁰³ I botten CVIII 3/4. Stämplad två gånger med ett bomärke. Vem bomärket tillhör är för närvarande ej känt. Total höjd 15,5 cm, diameter 25,8 cm. Skålen bör vara tillverkad före 1600-talets mitt.²⁰⁴ Den har ursprungligen haft profan användning och tillhört den i den

äldre inskriften nämnde kyrkoherden Gryphius (Grip), morfader till biskop Wirenius (not 203). Den omnämns 1704 som »Ny funt skål om 108 3/4 lod tillökt 1704 och gifwen af Sal Herr Doctor Wiræni En = kefru fru Lagerstierna» (inv, bil 1). Dopskålen skänktes till domkyrkan som ersättning för biskop Wirenius' gravställe i kyrkans nordvästra hörn (se s 117). — 2. Av silver med tillhörande kannan. Rund skål på fot. Skålens övre del liksom foten godronnerad samt försedd med snedgodronnerad kantbård. Höjd 10,8 cm, diameter 31 cm. Enligt stämplarna tillverkad av G Möllenberg i Stockholm 1833 (mästare 1823–1850). Kannan har bukigt liv med smalare hals med bred, musselformad snås. Höjd 28,5 cm. Samma stämplarna som på skålen. Dopkärnen uppges i inventarieförteckningen 1933 vara skänkta av Nanny von Baumgarten. Skålen och kannan har ursprungligen haft profan användning. — 3. Av nysilver, invändigt förgylld. Rund profilerad fot, slät cuppa med profilerat bräm. Höjd 14 cm, diameter 20,7 cm. Skålen inköptes 1876 (inv).

År 1769 omnämns »Et stycke döpelsefat med drifwit arbete 53 lod, förärat af Auditeur Herr Gustav Lund Olsson» (se not 229). Detta uppges

Fig 160–162. Detaljer av dopskålen visande olika månadsbilder (jfr fig 159). Foto 1968.
Details from baptismal bowl, showing some month symbols (cf fig 159).

Fig 163. Kalk av förgyllt silver, 1300-talet. Foto 1968.

Silver-gilt chalice, 14th century.

1803 vara »förfallet» och användes 1825 vid det nya kyrksilvrets förfärdigande (se nedan). 1843 inköptes »en större Porslins Skål att begagnas vid Barndop i Kyrkan» (räk).

Försvunnet kyrksilver samt nuvarande nattvardskärl

Vid Gustav Vasas konfiskering av kyrksilver skattades även Växjö domkyrka hårt. Kyrkan bidrog 1523 till andra gården med silver men det är osäkert om häri ingick även kyrksilver. Två viktigare konfiskationer omtalas dock, nämligen 1541 och 1544.²⁰⁵ Den 3 augusti 1541 levererade domprosten Gudmund Spegel och dekanen Jöns Grönlöf »thesse

effterskrifna Solff och Clenodier h(er) indmuradhe wåre i för:ne Wexiö DomKyrkio» till kungen som då befann sig på Kalmar slott²⁰⁶: ... »forst Eett stortt förgyltt Monstrans, åtta förgylta Kalkar medh patener, Een gull Kalck wäger 2 Bismars marker, Een Kristals kannan medh forgyllt Solff beslagenn, owägen, Een förgylt handh medh Een stor förgyltt foot, och små förgylthe beläter omkring. Tolff forgyllt Helgedomma kaar i åttskiellige marmor ringar giordhe, och förarbethett, och forgyllt Torn aff itt helgedomma kar, Tu forgyllt Rökelse kar, medh huitta kiädier ... Jttem oförgylt Solff, först 3 huitta kalkar, tu huitt huffwett Solff medh någonn forgylningh, Een huit arm wthan foot, Tuå

Fig 164. Kalk av delvis förgyllt silver, tillverkad av A J Linnell i Växjö, troligen 1734. Foto 1968.

Chalice, parcel gilt silver, made by A J Linnell of Växjö, probably in 1734.

Små huitta amplor, Ett stort huitt huffwett, ij huitta bullar, Een huitt stop medh låck, Een huitt taffla, Eett huitt helgedomma kar, giordt som Een påått, 6 Solffskåler, 7 Solff skieder, 2 huitta fotter wthaff Små helgedomma kaar». Med »helgedommakar» kan avses pyxid, ciborium eller relikbehållare, »huffwett Solff» bör vara en krans, »Een huitt taffla» avser möjligen en paxtavla. Från 1541 finns även en kvittens för biskop Henrik i Västerås på guld »som han anamedt haffuer j Wexiö Domkyrkies Sacrestie» för kungens räkning däribland mynt samt 14 ringar med stonar, 8 utan stonar och »En Gulbrässe med stener och trij siöblad». 1544 hämtade befallningsmannen Jöran Jönsson på Krono-

berg ytterligare silver däribland flera ringar och signetringar ur ett skrin som stod i domkyrkan men som tillhörde domprosten Gudmund Spegel.

År 1591 äger domkyrkan endast: »Förgylte kalkar — 2 st, Förgylte patener — 2 st, Förgylt monstrans 1 st» (inv, KA). 1628 omtalas »En kana halförgylt wthan till väger 42 lodh» samt 3 kalkar med patener och 1 monstrans om 30 lod (inv). 1658 finns ytterligare en kanna »med förgylt lok och foot ... 27» och 1674 har en silverask, dvs en oblatdosa, tillkommit. I den sistnämnda inventarieförteckningen upptages monstransen för sista gången. 1684 hade de båda kannorna ersatts av en ny om 100 lod. 1715 tillkommer »En stor förgylt Kalck

Fig 165. Kalk av förgyllt silver, utförd 1609 för Färlövs kyrka, Skåne, av Hans Povelsson i Vä. Upptagen första gången i 1628 års inv. Foto 1968.

Silver-gilt chalice, made in 1609 for Färlöv Church, Skåne, by Hans Povelsson of Vä. Mentioned first in the inventory of 1628.

med paten å 63 Lod förährad af Wälachtad Rådman Måns Lind och dess K. Hustru Helena Blackstadia, hwilka bägge namn samt Åhretalet 1715 finnas på patenen» (inv 1717). 1734 omgjordes en av de äldre kalkarna med paten. 1802 omtalas »En oblatask af silver 20½ lod, af U. A. Osander, f Grundel.» 1819 blev »Domkyrkans kalk och patén gjorde nye, större och vidare, varvid den blivit ökad med 18 lod silfver och väger nu 80 1/4 lod med patén» (inv). De nattvardskärl som här avses är de som 1715 skänktes till domkyrkan. Några år senare anhöll domkyrkosysslomannen Magnus Wahrstedt om att man skulle »låta omarbete de vid Communioner i Domkyrkan hittills brukade Oblataskar och Kanna, samt att dertill använda

åtskilligt af Domkyrkans nu mera obrukbara silfver ... Den Silfverkanna som vanligen nyttjas vid de offentliga Communionerne i Domkyrkan är utom dess urmodiga form mycket för liten, så att flera glasflaskor derjemte till vinförrådet vid de större Communionerna måste nyttjas på Altaredisken, hvilket torde uti en Domkyrka kunna anses mindre passande. Lika otjenlige både i anseende till form och storlek äro de båda oblataskarne» (räk 1825, VDA). Två vinkannor och en oblatask beställdes därefter hos guldsmeden Georg H Åkerberg i Växjö. Till det nya kyrksilvrets förfärdigande användes följande av kyrkans gamla silfverföremål: 1 kanna, 2 oblataskar, 1 brudkrona, 2 ljustakar och 1 fat till dopskålen (inv 1826). Av nattvards-

Fig 166. Detalj av kalken fig 165. Foto 1968.
Detail of chalice in fig 165.

Fig 167. Kalk och paten av förgyllt silver tillverkade 1819 av Adam Tillström, Växjö. Kalkens fot härrör dock från en äldre kalk, skänkt 1715 och tillverkad av Albrecht Hoborg, Kristianstad. Foto 1968.

Silver-gilt chalice and paten, made in 1819 by Adam Tillström, Växjö. The foot of the chalice is from an older chalice, presented in 1715, and made by Albrecht Hoborg, Kristianstad.

Fig 168. Paten av förgyllt silver, höggotisk typ men möjligen utförd under 1400-talet. Har sannolikt använts tillsammans med kalken i fig 163. Foto 1968.

Silver-gilt paten, high Gothic type, but possibly made during the 15th century. Has probably been used together with the chalice shown in fig 163.

Fig 169. Paten av förgyllt silver. Hör samman med kalken i fig 164 och bör vara utförd samtidigt med denna av A J Linnell. I mitten ses en framställning av bröllopet i Kana. Foto 1968.

Silver-gilt paten. Belongs to the chalice in fig 164, and was probably made at the same time as this by A J Linnell. In the centre is a representation of the Marriage in Cana.

silvret återstår nu de tre äldsta kalkarna med sina patener samt det ovan nämnda silver, som om- eller nygjordes vid 1800-talets början.

Kalkar: — 1. Av silver, helt förgylld (fig 163). Kalken har slät cuppa, cylinderformat skaft med nod och rund fot, Skaftet är klätt med silverbleck med ett rombiskt rutmönster i relief och med en korsblomma i varje ruta. Den sexsidiga noden har sex utskjutande runda medaljongfält. Medaljongerna har godronnerad list och nedsänkt kryssgrafferad botten med pålagda manshuvuden i hög relief. Foten har ett fastnitat krucifix med fyrpassformade ändplattor och en liten, kraftigt hopsjunken Kristusfigur av höggotisk typ. Runt foten löper ett inskriftband med text i majuskler mot nedsänkt, kryssgrafferad grund: »DE·VERA·VITE·FERT·HOC·VAS·POCVLA·VITE» (=Av det sanna vinträdet bjuder denna kalk livets dryck). Orden åtskiljs av rosor. Kalkens höjd 15,2 cm, cuppens diameter 10 cm. Kalken, som kan dateras till 1300-talet, utgör en av de båda kalkar som domkyrkan fick behålla

vid Gustav Vasas reduktion 1541 (jfr ovan). Två liknande kalkar försedda med samma inskrift har bevarats från Resele och Trosa kyrkor.²⁰⁷ Kalken betecknas 1819, då den reparerades, som »landförsamlingens Sochnebudskalk» (räk). Arbetet, som utfördes av guldsmeden Adam Tillström, innebar följande: »röret wid öfre delen af kalken, förr lödt med tenn, nu med silfver. Foten frånbruten, nu hopfogad och lödd fast med ett ditsatt perle ... Äfven Mellanstycket isatt med silfver och hoplödt. Hvar efter Kalken uppkokt och polerad.» Den lilla pärlstav, som nu förenar foten och skaftet, tillkom alltså vid detta tillfälle. — 2. Av silver, helt förgylld (fig 165–166). Sexpassformad fot med rombörnerad sarg samt bred, mjukt profilerad fotskiva. På ett av fotens pass har fastnitats en gjuten bild av den korsfäste Kristus. Själva korset är graverat liksom den övriga dekoren. Vid korsets fot ses några jordkullar med uppstickande benknotor, i bakgrunden skymtar tornen i Jerusalem. Ornamentiken i de övriga passen utgörs av rullverk med festoner och därifrån i

Fig 170. Vinkanna av silver tillverkad 1825 av G H Åkerberg, Växjö. Foto 1968.

Silver flagon, made in 1825 by G H Åkerberg, Växjö.

band nedhängande fruktknippen med blad, äpplen, päron, granatäpplen. Varje pass begränsas nedtill av ett inskriftband med volutformigt hoprullade ändar. Inskriften lyder: »MEMENTO MORI» (= minns döden; på passet med den korsfäste) — DENNE KALCK — ER GIORT THIL — FERRELØF KIR — KE ANNO DOMI — NI 1609.» Det sexkantiga skaftet är försedd med en kraftig nod med sex rombiska utsprång med graverade minuskler på nätsgrafferad grund: »v-i-r-o-a-e» (bokstäverna ej uttolgade). Mellan utsprången fält med graverade fönsterformer, på ovasidan alternerande med spetsiga blad. Cuppans nedre del är försedd med en rikt dekorerad holk med en krans av bladpalmetter och frukter nedtill. Holken avgränsas upptill av en bladbård med treflikiga, klipp-

ta blad. Kalkens höjd 19,4 cm, fotens diameter 14,9 cm, cuppans diameter 10 cm. Kalken är stämplad HP, vilket avser guldsmeden Hans Povelsson i Vä, mästare där under början av 1600-talet. Enligt inskriften utfördes den 1609 för Färlövs kyrka i Skåne. Hur den kommit till Växjö domkyrka vet vi inte, då den upptogs i inventarieförteckningen 1628 utan några kommentarer. Det ligger dock närmast till hands att antaga att den har rövats av svenskarna från Färlövs kyrka i samband med hämnandet efter danskarnas härjning av Växjö under de dansksvenska striderna 1612.²⁰⁸ — 3. Av delvis förgyllt silver (fig 164). Fot med kvadratisk grundform med inskurna profilerade hörn, indelad genom åsar och försedd med skrodad band- och bladornamentik samt pålödda gjutna puttiansikten och antikiserande porträttmedaljonger. Det åttkantiga korta skaftet har en kraftig, likaså åttsidig nod indelad av åsar. Noden har skrodad ornamentik samt ett brett mittband med pålödda gjutna änglaansikten och kvinnoansikten. Cuppan har profilerat bräm, våglinje och goudronbård samt därunder en bred bård med skrodade bladornament. Den är nedtill försedd med en kupig holk med bladbård som genom åsar indelas i åtta pass. Fyra av dessa dekorerats av antikiserande porträttmedaljonger, två av bevingade änglahuvuden och två av krucifix i gjutet pålött arbete. Figurerna omges av drivna och ciselerade bladornament. Kalkens höjd 20 cm, cuppans diameter 9,2 cm. Kalken är enligt stämplarna tillverkad av Axel Johan Limnell²⁰⁹ i Växjö (mästare 1732–1775). Årsbokstav saknas. Den torde dock ha tillkommit samtidigt med den tillhörande patenen (nr 3, se nedan), vilken är daterad 1734. I inventarieförteckningen 1752 uppges kalken med paten vara »omgiord» och den har alltså ersatt den andra av de två kalkar som omnämns 1591 och av vilka den ena fortfarande är bevarad (nr 1, se ovan). Inga delar av den äldre kalken tycks dock ha använts i ursprungligt skick av Limnell. — 4. Av silver, helt förgylld (fig 167). Sexpassformad, profilerad fot med snedgodronerad bård, pärlstav och tunt graverad bladornamentik. Det ena av passen har ett fastnitat gjutet krucifix. Mellan foten och det runda skaftet en godronerad vulst. Den stora, päronformade noden har godronering samt pärlstav. Den släta cuppan har nedtill en godronerad holk. Kalkens höjd 29 cm,

cuppans diameter 14,3 cm. Enligt stämplarna på cuppan är kalken tillverkad av Adam Tillström 1819 i Växjö (mästare 1795–1837). Kalkens fot är stämplad AH=Albrecht Hoborg i Kristianstad (mästare 1705–1745). Foten har alltså ursprungligen tillhört den kalk som 1715 skänktes till domkyrkan av rådmannen Måns Lind och hans hustru Helena Blackstadia. Denna lämnades 1819 till Tillström för att omarbetas och förstoras (jfr ovan). Själva foten tycks dock frånsett den tillagda pärlstaven ej ha förändrats. Den tillhörande patenen (nr 4, se nedan) omarbetades samtidigt. — 5. Av silver. Hög, konformad fot, rund nod med cylindriska, utskjutande knoppar med infattade stenar — fem stora syntetiska rubiner (Kristi fem sår) samt 10 bergkristaller — och slät cuppa. Kalkens höjd 25,5 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Birger Haglund Studio, Stockholm 1959. Till kalken hör även paten, oblatbehållare och vinkanna. Samtliga dessa nattvardskärl anskaffades till kyrkans återinvigning 1960.

Patener: — 1. Av förgyllt silver (fig 168). På brättet graverad inskrift mot snedsgrafferad grund: »□ h+OSTIA □ SACRA □ Ihesus □ ANIME □ FIT» (=Jesus instiftade den heliga hostian till spis för själen). I skålens käl graverat punktornerat band med inskrivet punktornerat sexpassband. I skålens mitt medaljong med punktornerat band och Agnus Dei. Patenens brätte har varit lossbrutet och är åter hoplött med skålen. Två bräckor i själva brättet är lagade med fastlödda skenor. Diameter 15,3 cm. Patenen, som sannolikt har använts tillsammans med den ovan beskrivna kalken nr 1, har dock ej tillverkats samtidigt med denna. Den är till sin typ höggotisk men har möjligen utförts under 1400-talet.²¹⁰ — 2. Av förgyllt silver, helt slät. På brättet ses ett graverat halvt kors inom en halvcirkel, vilket visar att patenen ursprungligen har varit större eller åtminstone haft ett bredare brätte. Diameter 12,5 cm. Stämplarna saknas. Patenen passar i sin nuvarande storlek till såväl kalk nr 1 som kalk nr 2. — 3. Av förgyllt silver (fig 169). Kvadratisk grundform med inskurva profilerade hörn. Runt brättet kraftigt profilerad list samt bred bård med skrodad akantusornamentik. I skålens mitt en medaljong med en framställning av Bröllopet i Kana omgiven av en skrodad bladgård. Scenen visar Jesus sittande vid kortändan av det

Fig 171. Oblatask av silver tillverkad 1825 av G H Åkerberg, Växjö. Foto 1968.

Silver bread box, made in 1825 by G H Åkerberg, Växjö.

dukade bordet, där brudparet tronar under en baldakin och åser hur de tomma vinkrusen fylls med vatten som förvandlas till vin. Patenens diameter 11 cm. Stämplarna saknas. Patenen, som på baksidan är märkt 1734 / 34½ Lod, hör samman med den av A J Limnell tillverkade kalken (nr 3, se ovan) och bör ha utförts samtidigt. — 4. Av förgyllt silver. Helt slät, runt brättet en godronerad kant samt pärlstav. På undersidan inskriften: »Måns Lind / Helena Blackstadi / Anno 1715 / Omgjordt år 1819.» Diameter 19 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Adam Tillström i Växjö 1819. Patenen hör samman med den kalk som omgjordes och förstordes samma år och som likaså skänktes 1715 till domkyrkan (nr 4, se ovan). — 5. Av silver, helt slät. I skålens mitt en graverad, stiliserad krucifixbild. Diameter 18 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Birger Haglund Studio, Stockholm 1959. Hör samman med kalk nr 5.

Vinkannor: — 1–2. Av silver (fig 170). Rund fot med bladstav, bukigt liv med godronering nedtill och horisontal list med rankornamentik samt mitt på livet en törnekrans i relief. Locket är dekorerat med en bladstav, det förgyllda krönornamentet ut-

görs av ett Gudsöga med strålsol. Volutformad grepe. Höjd 43 cm. Den ena kannan är märkt »152 1/4 1825», den andra »1825 151 lod». Kannorna är enligt stämplarna utförda av Georg H Åkerberg i Växjö 1825 (mästare 1819–1868). För tillverkningen lämnades såsom ovan nämnts en del äldre silver. — 3. Av silver. Cylindriskt liv med graverade, horisontala bårder. På locket ett hjulkors. Total höjd 35,5 cm, utan kors 26 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Birger Haglund Studio, Stockholm 1959. Hör samman med kalk nr 5.

Oblataskar: — 1. Av silver (fig 171). Fyrkantig fotplatta med inskurva sidor vilande på fyra kulfötter samt försedd med fyra delfiner som bär upp den ovala asken. Denna har godronnerad nederdel och horisontal list. Runt locket bred bladstav, det förgyllda krönornamentet utgörs av ett Gudsöga med strålsol. På undersidan märkt »1825–90 7/8 lod». Höjd 20,5 cm, längd 21 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Georg H Åkerberg i Växjö 1825. Oblatasken tillkom samtidigt med de två ovan nämnda vinkannorna. — 2. Av silver. Konformad, hög fot med runt skaft och nod med sex infattade stenar. Rund slät behållare vars lock kröns av ett hjulkors. Total höjd 35 cm, diameter 14 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Birger Haglund Studio, Stockholm 1959. Hör samman med kalk nr 5.

Sockenbudstyg: Kalk av silver, cuppan invändigt förgylld. Profilerad fot, rund nod, klockformad cuppa prydd med två korslagda palmkvistar, en uppslagen bibel samt kors med törnekrona. I foten oblatbehållare. Höjd 15 cm. Enligt stämplarna tillverkad av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm. Modern. Den tillhörande patenen är av nysilver, vinbehållaren av glas. Till sockenbudstyget hör ett enkelt svart läderetui.

Brudkrona

Brudkrona av förgylld mässing. Nedre kronring med pånitade, gjutna ornament: fem stycken antikiserande kvinnohuvuden och fem stycken rosetter. Från ringens övre kant utgår fem stycken höga ståndare i genombrutet, gjutet arbete. Ståndarna är fästade vid en övre kronring, på vilken fem stycken änglahuvuden med hängande löv är fastlödda. Varje ståndare är även försedd med fyra stycken hängande löv. På den nedre kronringens insida finns

inskriften: »Skänkt till Växjö Domkyrka av Domprostinnan S Henning²¹¹ midsommardagen 1915.» Kronan saknar stämplrar. Höjd 8,5 cm, nedre kronringens diameter 8,5 cm, den övre 12 cm. Brudkronan tillhör den typ av kronor som användes av brudkläderskorna i Dalarna. Den är tillverkad på 1800-talet men bevarar många av barockkronornas stildrag.

Redan i de äldsta inventarieförteckningarna från slutet av 1500-talet omtalas en »Crona» av silver. 1664 upptages »1 Pärlekrona om 12 Dr Smt» och 1673 en ny krona om 43 lod med kronask av koppar (inv). År 1690 »kiöptes att Reparera Pährle-Cronan medh 1 st. grön Steen à 12 öre, 11 Reefwor Pärlor för 1 Dr 20 öre, 6 Steenar Jnfattade Wtj Sölfwer à 16 öre Stenen, Noch 4 Reefwer Perlor à 20 öre, Item 1 Rulle Silfwer tråå 8 öre, Silke ½ Loo, à 5 öre, Stålltrå 2 öre Smt» samt »bekom borderskan Helena för dätt hon aldeles omgiorde Domkiörkans Perle Crona medh Nya Steenar och Perlor Vpsatt och renoverat till kåst och Arbetz löhn ... 1:24» (räk). I 1704 års inventarieförteckning (se bil 1) uppges en liten spira vara borta på silverkronan och pärlkronan betecknas som »lossig» och gammal med fyra stenar borta. Silverkronan lämnades 1825 i utbyte mot det nya kyrksilvret (se ovan). Domkyrkan ägde därefter ingen brudkrona fram till 1915.

Ljusredskap

Samtliga ljusredskap i kyrkorummet är moderna och tillkom i samband med den senaste restaureringen. Ljuskronorna är tolv till antalet. De är gjorda av mässing och försedda med tre kransar med ljushållare samt nedhängande små lampor (se fig 42, 44). Ljuskronorna är ritade av Kurt von Schmalensee. Detsamma gäller de fjorton lampetter som är uppsatta på sidoskeppsmurarna och där arkitekten tillämpat samma system med levande ljus och nedhängande glödlampor (se fig 47). I koret har placerats 8 höga golvstakar av mässing på marmorfot. Gåva av S Sundin 1961.

De äldre ljuskronor och ljusstakar som har bevarats har placerats i domkyrkans övriga rum. Ljuskronornas tidigare placering i kyrkorummet framgår i viss mån av de olika äldre interiörbilderna.

Ljuskronor av mässing: — 1. Av senrenässans-

Fig 172. Brudkrona av förgylld mässing, 1800-talet, skänkt 1915. Foto 1968.

Bridal crown of gilded brass, 19th century, donated in 1915.

typ. Den profilerade mittstången avslutas av en stor rund ändkula med profilerad knopp. De tolv ljusarmarna, fördelade på två kransar, är långa, s-formigt böjda och försedda med runda droppskålar, drakornament på armens mittparti samt i den nedre kransen vid fästet ett vinlöv, i den övre en drake med människohuvud. Krönornamentet utgörs av en dubbelörn. Höjd ca 75 cm. Nu monterad för elektriskt ljus. Hänger i Själakoret. År 1606 omtalas en ny ljuskrona med tolv pipor, »den ... gaff Gudmund Gudmundsson i år till kiörkan» (inv, KA). Denna krona bör vara identisk med den här beskrivna, som typmässigt kan dateras till början av 1600-talet. Den hängde ursprungligen antingen »för Chordöören» eller »borte i Kyrkan» (se även inv 1704, bil 1). 1830 hängde den »midt öfver Norra Sidogången» (inv, bil 2). — 2. Av senrenässanstyp. Profilerad mittstång med stor, rund ändkula med profilerad knopp. De sexton ljusarmarna, fördelade på två kransar, är långa, s-formigt böjda och försedda med runda droppskålar samt drakornament på armens mittparti. Mellan ljuskransarna en krans av ovala reflexornament, överst en krans med klockformade sådana. Krönornamentet utgörs av en dub-

belörn. På ändkulan finns inskription: »PETRVS IONÆ ANGERMANNVS EPISCOPVS W. ANNA IONSDOTTER ANNO MDCXVD». ²¹² Höjd 140 cm. Nu monterad för elektriskt ljus. Hänger i Kapitel-salen. I inventarieförteckningen 1628 omtalas tre ljuskronor, varav »Den störste, som i Choren henger, köpte Episcopus M. Petrus Jonæ för ... 80 Dal». Ljuskronan inköptes som inskriften anger 1616. — 3. Profilerad mittstång med stor rund ändkula med profilerad knopp. De tolv ljusarmarna, fördelade på två kransar, är långa och s-formade samt försedda med musselformade droppskålar och klockformade reflexornament. Mellan ljuskransarna en krans med ovala reflexornament. Krönornamentet utgörs av en dubbelörn, vilken nu saknar båda vingarna. På ändklotet finns en sköld med initialerna N H. Enligt Forsander (Anteckningar) fanns även årtal 1592 samt inskriften: »Reno Verat Anno 1736.» Höjd ca 80 cm. Nu monterad för elektriskt ljus. Hänger i Collegium. År 1598 omtalas utgifter för »Lenkiar i Liusekronan som Unge Niels skenckte till domkyrkian» (räk, KA). Om efternamnet lämnas inga uppgifter. I inventarieförteckningarna från 1591–92 omnämns ingen ljus-

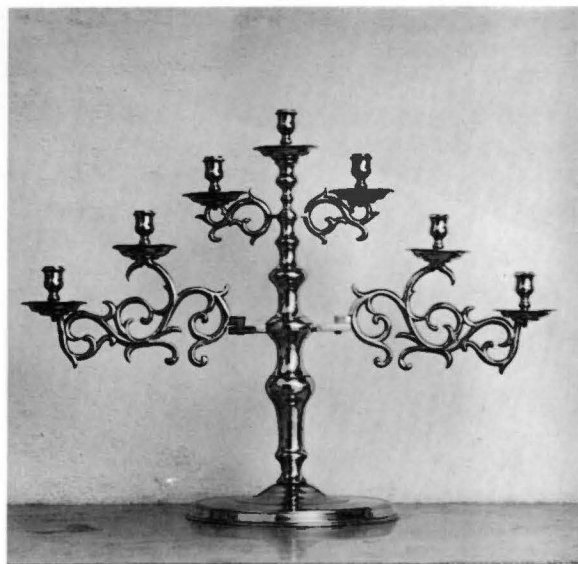

Fig 174. Kandelaber av mässing, inköpt 1764 från klockgjutaren Elias Fries Thoresson. Foto 1968.

Brass candlestick, purchased in 1764, from bell-founder Elias Fries Thoresson.

Fig 173. Kandelaber av mässing och brons, inköpt 1825. Foto 1968.

Candlestick of brass and bronze, purchased in 1825.

krona av mässing och den här ovan beskrivna ljuskronan är alltså den äldsta kända från domkyrkan. Den har dock inte bevarats i ursprungligt skick. Vid den i inskriften nämnda renoveringen 1736 nygjordes bl a ljusarmarna, som nu visar typiska barockdrag. — 4. Profilerad mittstång med rund ändkula med mittvulst och räfflad knopp. Sex kraftigt böjda ljusarmar med musselformade droppskålar, drakornament på armarnas mittparti samt grinande

drakhuvuden vid fästena. Upptill en krans med mycket stora klockformade reflexornament. Som krönornament en dubbelörn. På ändkulan inskriften: »IOHAN : SANDBERGH / ANNIKA : GRENMAN / A° 1733:» Höjd ca 62 cm. Nu monterad för elektriskt ljus. Hängde 1830 mitt över södra sidogången (inv, bil 2). Nu i sakristian. — 5. Profilerad mittstång med rund, något tillplattad ändkula med mittvulst och räfflad knopp. Sex

kraftigt böjda ljusarmar med musselformade droppskålar. Upp till en krans av bladformade reflexornament. Höjd ca 58 cm. Nu monterad för elektriskt ljus. Hänger i korets övningsrum. Ljuskronan omnämns i 1752 års inventarieförteckning för första gången. Den hängde 1830 mitt över norra sidogången (inv, bil 2). — 6. Nygotisk typ. Mittstammen utformad som ett fantasifullt och rikt dekorerat torn. Kronan har två kransar med vardera aderton tredelade ljusarmar. Droppskålarna är försedda med hängande kristallprismor. Höjd ca 225 cm. Förvaras nu på kyrkvinden. Ljuskronan hängde ursprungligen närmast koret (fig 124). Juldagen 1876 meddelade domprosten Wetter att »en person som vill vara okänd, till Wexjö Domkyrko tächts förära och därstädes låta uppsätta trenne helt förgyllda, utmärkt väl förfärdigade ljuskronor» (NWbl 27/12 1876). Den anonyme givaren skall vara identisk med sångerskan Christina Nilsson.²¹³ — 7–8. Nygotisk typ, hör samman med den ovan beskrivna ljuskronan. Försedda med sex trekluvna ljusarmar med vardera fyra ljushållare. Höjd ca 100 cm. Hänger i tornets väntrum (fig 57). Ljuskronorna, som skänktes tillsammans med nr 6 år 1876, hängde ursprungligen i mittskeppet (se fig 124).

Ljusstakar: — 1. Kandelaber av mässing för sju ljus (fig 174). Kraftigt profilerat skaft med två par volutformade ljusarmar, rund platt fot. Höjd 62 cm. Nu placerad i Kapitelsalen, tidigare använd som altarestake. År 1764 erhöll klockgjutaren Elias Fries Thoresson »för en altare liusstake af Malm med 7 pipor ... 60: —» (räk). — 2. Ett par kandelabrar för tre ljus av mässing och brons (fig 173). Kolonnformad bas av mässing på vilken placerats en antikiserande karyatid av brons som uppbär två ljusarmar och en ljushållare av mässing. Höjd 62,5 cm. Kandelabrarna inköptes 1825 från Stockholm för att placeras på altaret (räk). Nu i Collegium. — 3. Ett par kandelabrar av mässing för sju ljus. Rund fot med genombruten bladdekor, profilerat skaft. Försedda med inskriften : »PAX HOMINIBUS ET IN TERRA» (=frid bland människorna och på jorden). Höjd 66,5 cm. Kandelabrarna omnämns första gången 1870 och uppges vara skänkta av landshövdingen greve C Mörner. Förvaras nu på kyrkvinden. — 4. Ett par ljusstakar av silver. Klockformad fot, profilerat skaft. Inskrift på den ena:

»MINNE AF DOMPROSTEN G. WETTER» samt på foten initialerna SW / IH / IH / EN. På den andra initialerna AP / EG / AW / AL. Höjd 28 cm. Enligt stämplarna tillverkade av Lars Larsson & Co, Göteborg 1875. Ljusstakarna skänktes 1893 till domkyrkan av domprost Wetters sterbhus. De är nu placerade på altaret i sakristian.

Domkyrkan äger ytterligare några enkla ljusstakar av mässing från senare delen av 1800-talet vilka nu inte längre används.

Domkyrkan har varit påfallande fattig beträffande ljusredskap av mässing och silver. Den äldsta kronan skänktes som ovan nämnts 1592. År 1752 äger kyrkan sex ljuskronor av vilka nu fem återstår medan den sjätte, som föll ner vid julen 1771 och därvid förstördes, aldrig lagades utan såldes på auktion år 1800 (inv). Kyrkorummet tycks också nästan helt ha saknat den typ av belysning som väggarmar och väggplåtar utgör och som är så vanlig under 1600- och 1700-talen. I inventarieförteckningen från 1591–92 omtalas: »Liusestakar aff mässing medt en pijpa — 2 st, Liusestaka aff mässing med 2 pipor — 1 st, Liusestaka aff mässing med en pipa — 1 st» (KA). 1628 omtalas två ljusstakar samt tre »Liusepipor — skenkte — Nempligen en på Prediksstolen, och 2 på Pelarne» (inv). 1659 upptages utgifter för »Måns kläckegiutareth som färdade den stora liusestaken på altaret» (räk). »1 Stoor Messingzarm med 1 Pipa, som Per Gudmundsson, borgaren förährade» omtalas 1661–62 (inv). Av inventarieförteckningen 1704 i bil 2 framgår vilka ljusredskap kyrkan ägde och i vilket tillstånd de befann sig detta år. 1729 fick domkyrkans första silverljusstakar »Effter Sal. Jungfru Maria Kollbergs testamente ... af drift arbete» (inv). Dessa försvinner dock snart ur inventarieförteckningarna, möjligen förstördes de vid branden 1740, och ersätts år 1752 av ett par nya, skänkta av »Madame Annika Krok Ohlsson», vilka dock ingick i det silver som 1825 lämnades i utbyte mot det nya kyrksilvret.

Textilier

Domkyrkan införskaffade och erhöll även genom gåvor under 1600- och 1700-talen en mycket rik kyrkoskrud. Av denna återstår idag endast två korbåpor, tre delvis illa medfarna mitror samt en fana

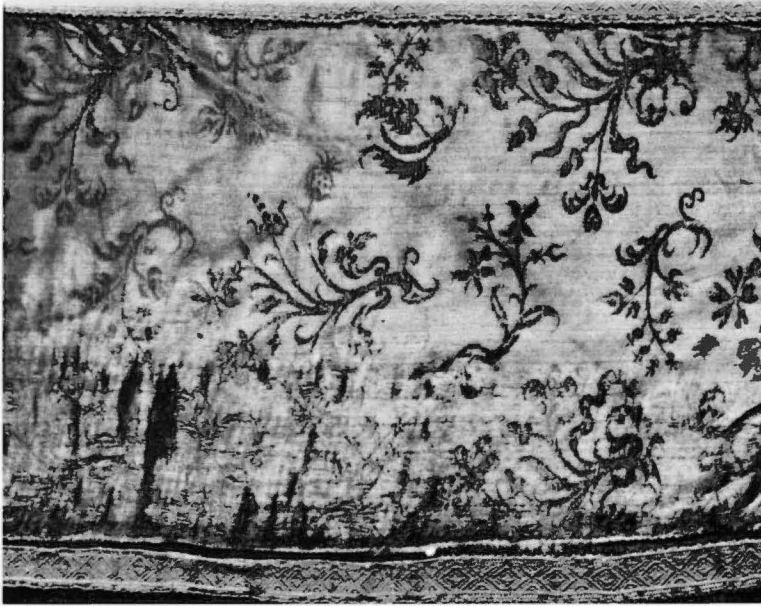

Fig 175–176. Detaljer av korkåpa, omnämnd första gången 1628, skänkt av Gustav II Adolf. Materialet är violett silkesammet med bräm och sköld av blommönstrat damastliknande siden, nu täckt av violett taft (fig 176 nedan). Foto ovan ATA, nedan N Lagergren 1969.

Details of cope, mentioned first in 1628, donated by King Gustavus Adolphus. It is made of violet silk velvet with border and shield of flowered damask-like silk, now covered with violet taffeta (fig 176 below).

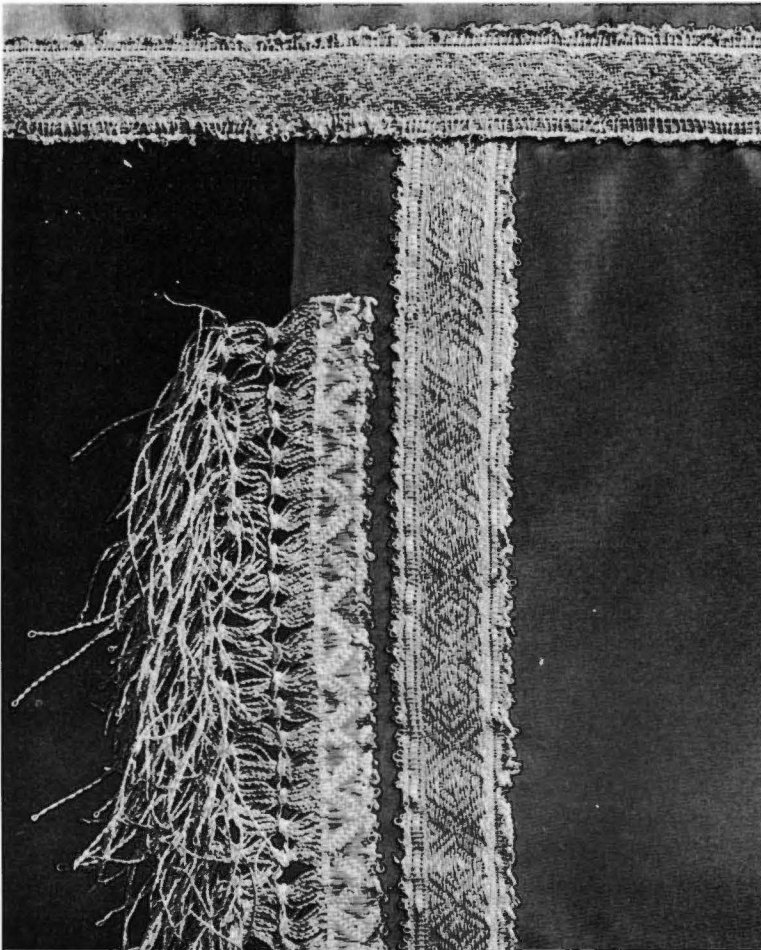
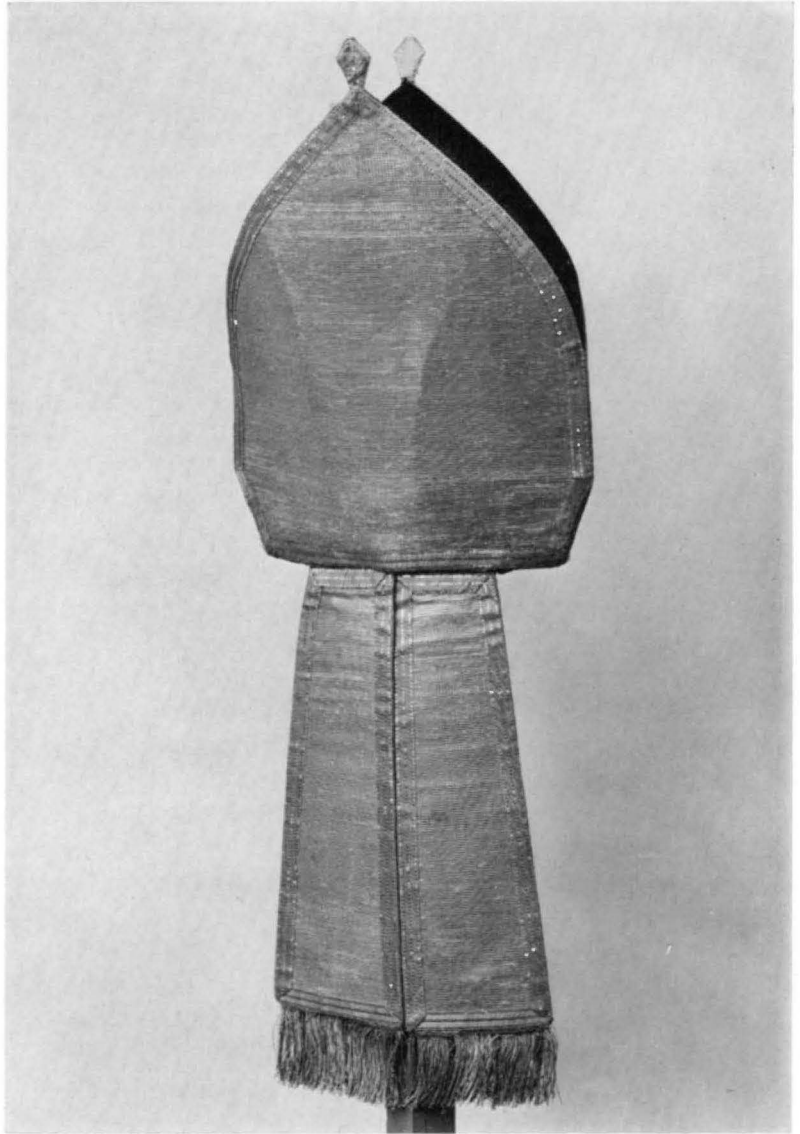

Fig 177. Mitra av guldtyg, skänkt 1787 till biskop O Wallquist av Gustav III. Foto N Lagergren 1969.

Mitre of gold embroidered cloth, presented to Bishop O Wallquist in 1787 by King Gustav III.

och ett standar.²¹⁴ De nu använda textilierna är nästan utan undantag anskaffade i samband med nydaningen av domkyrkan 1960.

Korkåpor: — 1. Av slät violett silkesammet med bräm och sköld av violett blommönstrat damastliknande siden, vilket nu är mycket fragmentariskt (se Pnr 1234/30; fig 175–176). Längs brämet och sköldens kanter geometriskt mönstrade, 2 cm breda guldband med uddar på båda sidor (fig 176). Längs skölden dessutom en 8 cm bred guldfrens. Rester av ursprungligt foder av blå taft. Mått: längd 292 cm, höjd 142 cm, brämet's bredd 27 cm,

ryggskölden utan frans 49 × 47 cm. Korkåpan omtalas första gången 1628 som »En herlig och skön Choorkåpa som Konung Gustaff Adolph förärade Domkyrkian» (inv). 1659 uppges att den har »framuti 2 små gullhakar, och 3 gullringar» (inv). Av Rogberg (s 107) omnämns den 1770 som »S Sigfrids så kallade kåpa af brunt sammet med guldspetsar eller Pallium» och denna fantasifulla beteckning används även i senare inventarieförteckningar. Korkåpan renoverades på Raä:s Textilkonservering 1969 varvid man ovanpå det fragmentariska sidenet påsatte ny violett taft samt nytt foder av blå taft

Fig 178. Korkåpa av storblommig guldbrokad, inköpt 1751 till Adolf Fredriks kröning. Foto N Lagergren 1969.

Cope of large-flowered gold brocade, purchased in 1751 for the coronation of King Adolf Fredrik.

(Pnr 4998/69). Den överlämnades 1891 som deposition till Smålands Museum i Växjö men överfördes 1970 till domkyrkans nyinrättade museum. — 2. Av praktfull, storblommig guldbrokad med symmetriskt mönster i olika gröna, röda och rosa nyanser, violett, blått och silver mot guldgrund (fig 178–179). Längs brämet, sköldens och kåpans kanter geometriskt mönstrade guldgaloner, på skölden dessutom guldfrans. Ej ursprungligt foder av röd satin. Mått: höjd 135 cm, längd 304 cm. Korkåpan inköptes »af Kyrkiorna i Stiftet vid kröningen 1751», dvs till konung Adolf Fredriks kröning. En liknande korkåpa har bevarats i Västerås domkyrka. Till

kåpan används en något yngre mitra av guldtyg (fig 177). Längs kanterna applicerade guldband med invävda guldlän. Nackbanden avslutas nedtill med guldfrans. På banden ursprungligt foder av röd taft. Inuti mitran nyare foder av röd satin. Mått: höjd 43 cm, inkl nackband och frans 89 cm, största bredd 34 cm. Mitran uppges 1787 vara skänkt till biskop O Wallquist av Gustav III (inv). I senare inventarieförteckningar har felaktigt uppgetts att såväl kåpan som mitran skulle vara skänkta av Gustav III. — 3. Av beige mönstrat siden fodrad med rostrött siden. På brämet och ryggskölden invävda guldtrådar. Kantad med galoner i guld och rostrött.

Fig 179. Detalj av guld-
brokaden (jfr fig 178).
Foto N Lagergren 1969.

*Detail of gold brocade
(cf fig 178).*

Framtill på brämet två broderade medaljonger, på ryggskölden applicerat kors samt stor tofs. Korkåpan är skänkt av stiftets prästerskap på biskop Y Brilioths 50-årsdag den 12 juli 1941 och tillverkad av Licium. — Till skruden hör en stola av beige siden med applicerade ripsband samt broderier i rostrött, rosa och gulgrönt samt en mitra av samma siden som korkåpan med invävda guldtrådar. Mitran är kantad med galoner samt försedd med broderade kors och på nackbanden två medaljonger med en broderad framställning av S Sigfrid samt domkyrkan. Signerad: »S.W. (=Sofia Widén) Licium 1938».

Två äldre mitror, båda i dåligt skick, har som nämnts även bevarats: — 1. Av nu gulvitt rippsiden med metallränder, troligen av silver (fig 180–181). Sidenet är mycket fragmentariskt. Mönstret består av 6 metallinslagstrådar jämnt fördelade på 1 cm. Vertikalt fram och bak samt nedtill är mitran besatt med 2 rader vävda guldband, längs spetsarna en enkel rad. Banden är 1,7 cm breda och mönstrade med en blomranka. De nedhängande nackbanden har besättning av 2,5 cm breda band mönstrade med en blad- och druvklasranka i silver mot guldbotten. Under det silverrandade rippsidenet finns ett lager benvitt atlassiden, även detta mycket frag-

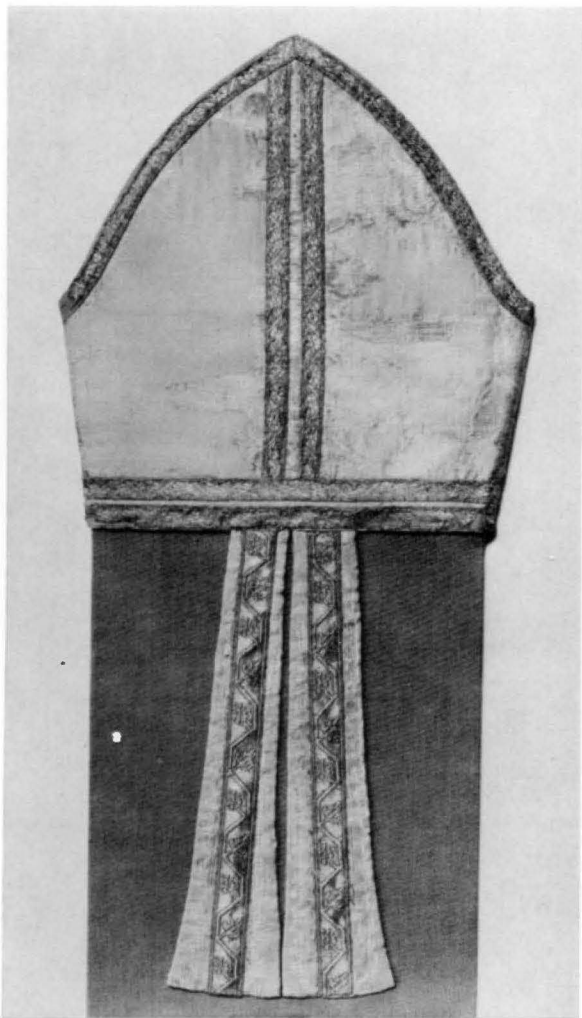

Fig 180. Mitra av nu gulvitt rippsiden med metallränder samt besatt med vävda guldband. Slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet. Foto N Lagergren 1969.

Mitre of now yellowish-white silk rep with metal stripes and trimmed with woven gold braids. End of 16th or beginning of 17th century.

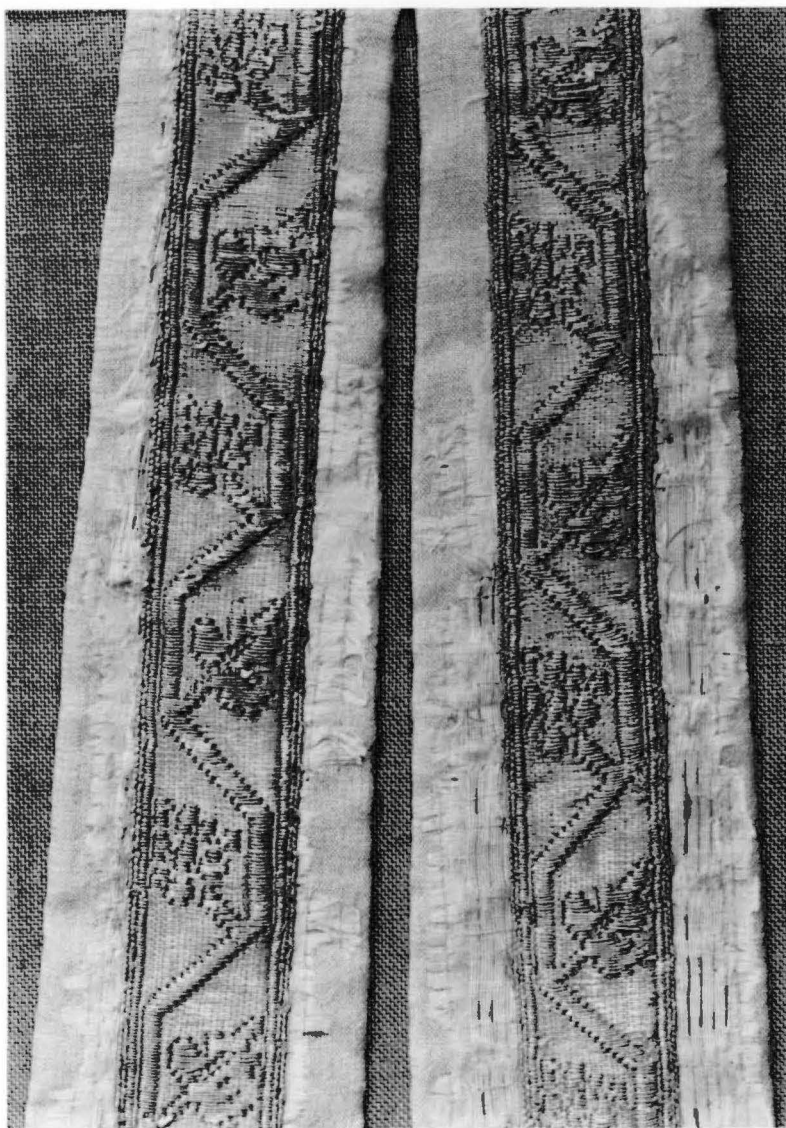
mentariskt. Mått: höjd 35 cm, bredd nedtill 28,5 cm, bandens längd 33,5 cm. Konserverad 1969 på Raä:s Textilkonservering, varvid den monterades på tygöverklädd skiva (se Pnr 1177/1929 och 4999/69). — 2. Ursprungligen av vit atlas. Av tyget återstår nu endast fragment i anslutning till de bevarade guldbanden. Dessa är 2 cm breda, släta och försedda med kantlist. Guldbandet längs spetsarna är något smalare och glesare vävt. Spetsarnas insidor är klädda med röd sammet. Nackbanden är ej

bevarade. Mått: höjd 31,5 cm, bredd 30,5 cm. — I inventarieförteckningen från 1591–92 omtalas en »huit damask biscopzhat» (KA), i den följande förteckningen från 1628 uppges de vara två stycken. År 1659 beskrivs de som »2 Biskopshattar, Een aff hwit Silfwer Tubin, den andra af hwit attlask medh gullpassementer». Dessa båda sk biskopshattar bör vara identiska med de här beskrivna mitrorna.

Mässhakar: — 1–2. Av svart sammet kantad med bred silvergalon. På framsidan silverbroderad strålsol med triangel och namnet Jehova i hebreiska bokstäver i svart silke. På ryggsidan applicerat kors av silvergalon samt silverbroderad törnekrona omgiven av strålkran och därunder två korslagda kvistar av palm och lager. Foder av svart siden. Smal modell med knäppning på axlarna. Längd framtill 96 cm, baktill 111 cm. För dessa mässhakar utbetalades år 1859 till »mamsell Aurora Lundgren här i staden ... sexhundra åttio två riksd. riksm. ... samt tillhörande messkjortor jemte en låda till messhakarnes förvarande» (räk). — 3–4. Av röd sammet kantad med guldgalon. På framsidan strålkransomgivet Gudsöga broderat med guld- och silvertråd, guldpaljetter samt brunt och svart silke. Nedtill guldbroderad bladdekoration. På ryggsidan applicerat kors av guldgalon med trepassformade ändar samt IHS broderat med svart silke. Nedtill guldbroderad bladdekoration. Foder av rött siden. Knäppning på axeln. Längd framtill 102 cm, baktill 114 cm. Inköpta 1896. — 5–6. Av vitt linne med foder av lila linne. På ryggsidan ett applicerat kors av lila siden kantat med guldgalon och med guldbroderade kors. I korsmitten en broderad kartusch med en segelbåt i guld och rött silke. På framsidan ett applicerat vertikalt mittband av samma siden med broderi. Signerade: »E. P. (=Elin Pettersson) Licium 1927 renoverad 1950». Mässhakarna var ursprungligen av vitt siden med foder av gråblått siden. — 7–8. Av lila mönstervävt siden med lila foder och kantad med smalt guldband. På ryggsidan ett applicerat rikt broderat kors, på framsidan ett litet likarmat kors. Rakt skuren modell. Mässhakarna inköptes 1930. Utförda av Licium. — 9–10. Av grönt, mönstervävt, siden med svart linnefoder. På såväl framsidan som ryggsidan applicerat grenkors av svart siden av samma typ med broderier i guldtråd: små kors samt på ryggsidan i korsmitten

Fig 181. Detalj av mitrans ryggband (jfr fig 180). Foto N Lagergren 1969.

Detail of back ribbon of mitre (cf fig 180).

IHS, på framsidan likarmat kors inom medaljong. Rakt skuren modell. Mässhakarna inköptes 1930. Signerade; »E. P. (=Elin Pettersson) Licium». — 11. Av vitt linne med kantband i rostrött och guld. Gult foder. På ryggsidan applicerat y-kors med Kristi monogram broderat i korsmitten. På framsidan applicerat vertikalt mittband samt en broderad framställning av Jesus som den gode herden. Broderier även runt halsringningen. Signerad: »Libraria 1950 Komp M.G.E.S.» (=Märta Gahn och Erik Strandman). Gåva av domprostinnan Hylander. — 12. Av vitt linne. Utformad som nr 11 men med annorlunda broderier. I korsmitten på

ryggsidan Kristi monogram, på framsidan en framställning av S Sigfrid. Signerad som nr 11. — 13. Av grön damast, ylle och silke (ev merceriserad bomull) blandat. Ok av mörkbrunt hellinne, streckrandat medelst bindningseffekt. Applicerat Y-kors i guldgalon. Signerad: »S W (=Sofia Widén) 1960». — 14. Av blått helylle, tuskaft, kantad med linne. Applicerat Y-kors av handvävda band av vitt och mörkgrått lin samt guld. Signerad som nr 13. — 15. Av vitt ylle och lin, skaftvävad (fig 182). Mönstrad med längsgående ränder. Färger: brons-ton, guldton, svag olivton, mässingston, mildrat genom inslag av lin i halvblekt ton. På ryggsidan

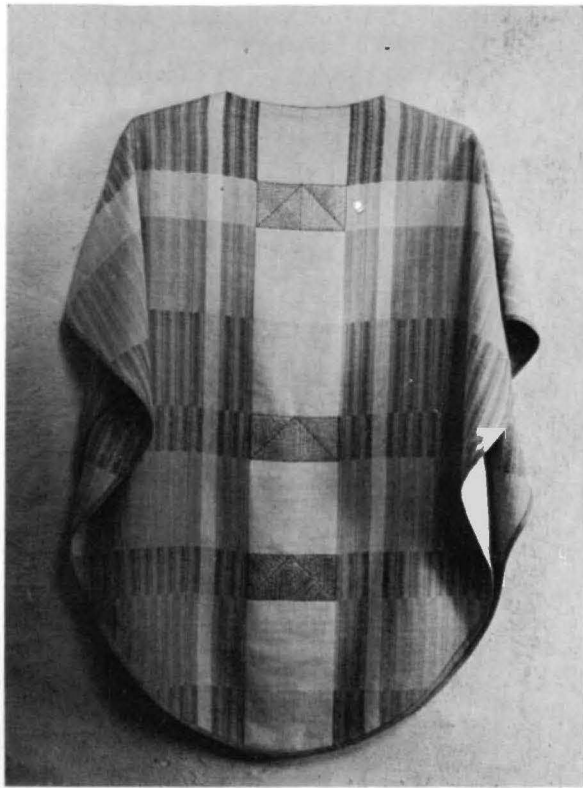

Fig 182. Mässhake, skaftvävnad av vitt ylle och lin med guldbroderier av Sofia Widén 1960. Foto 1968.

Chasuble, woven of white wool and linen with gold embroidery by Sofia Widén, 1960.

guldbroderier. Kantad med linne. Signerad som nr 13. — 16. Av hellylle, tuskaftsbotten, fyra nyanser rött. Ljust mittparti med bårder i gäsögon. Kantad med linne. Fram- och bakstycke lika. Signerad som nr 13.²¹⁵

Antependier används ej längre, då de nya altarna är utformade som fristående altarbord. Högaltaret pryds dock av ett vävt altarkläde (fig 142). Detta, som är komponerat av Sofia Widén 1960, har gles nätbotten i grått med inplockad dekor, geometriskt utformad, i lin i färgerna vitt, flera nyanser grått, två nyanser brunt, olika guldtoner samt guldtråd. På mitten ett Kristusmonogram. Tekniken är ovanlig och komplicerad. Dekoren torde vara både vävd och broderad.²¹⁶ Längd 159 cm, bredd 58 cm. — Av äldre antependier återstår följande: — 1. Av svart kläde kantat med silverfrans. På mitten applicerat IHS samt korsade palmkvistar av silverplåt.

Fransen nu endast delvis bevarad. Troligen identisk med »En svart altarklädsel» som omnämns första gången i inventarieförteckningen 1899 men tydligen var i bruk tidigare såsom framgår av fig 123. — 2. Av röd sammet med applikationer i vitt och gult siden samt broderier med guld och silvertråd (fig 183). På mitten lammet och de sju inseglen inom strålkran, vid kortsidorna breda bårder med vinrankor och kors. Skänkt 1899 (inv). — 3. Av vit sidendamast med applikationer i violett siden och guldgalon samt broderier med guldtråd och rost-rött silke. Strödda liljor samt i mitten ringkors. Signerad: »E. P. (= Elin Pettersson) Licium 1930». — 4. Av grönt mönstrat siden med applikationer av violett siden samt guldgalon. Nedtill guldfrans. På mitten IHS samt två korslagda palmkvistar broderade med guldtråd. Inköpt 1930. — 5. Av violett mönstrat siden med applikationer i guldgalon och broderier i guldtråd. Strödda stjärnor samt på mitten kors. Inköpt 1930. — Antependierna nr 3–5 hör samman med mässhakarna nr 5–10.

Altarbrun: — 1. Av mönstrat linne med applicerade band i violett, grönt och rött samt Kristi monogram. Signerat: »Libraria 1948 Komp M G» (= Märta Gahn). — 2. Av filéspets i färgerna ben-vitt, gult och guld, längs nederkanten tofsar. Fodrat med rött tyg. Tillkommet omkring 1898.

Kalkdukar: — 1. Av nu brunsvart silkesammet med dekor av guld- och pärlbroderi, daterad 1823 (fig 184). I mitten strålsol broderad med guldtråd, paljetter, lan och kantilj. Inuti strålsolen liggande kors, törnekrona och lans utförda i naturfärgat och brunt silke. På korset en inskription på tyg: »Ock dricker / min blod / han blifver / i mig / och jag i honom / Joh. 6 v. 56»; I varje hörn en vindruvsklase i pärlbroderi med gröna, blå, violetta och bruna pärlor i olika nyanser. Foder av svart taft med inskrift i guld: »Till ett dyrbart heligt minne / Af det sällaste förbund! / Till en hugkomst för mitt sinne / Under hvarje lifvets stund. / Frambär jag, en ringa gåfva / Gud till ära och hans namn! / Glad att honom kunna låfva / Och mig sluta i hans famn. / Wexjö den 11 Maj 1823 / Chr. Elise Leander / Härtill lifvad och upmuntrad / af / Ömt älskade Föräldrar / J. A. Leander C. E. Lunell». Runt kalkduken en 4 cm bred guldfrans. Konserverad på Raä:s Textilkonservering 1969 (Pnr 4978/69). —

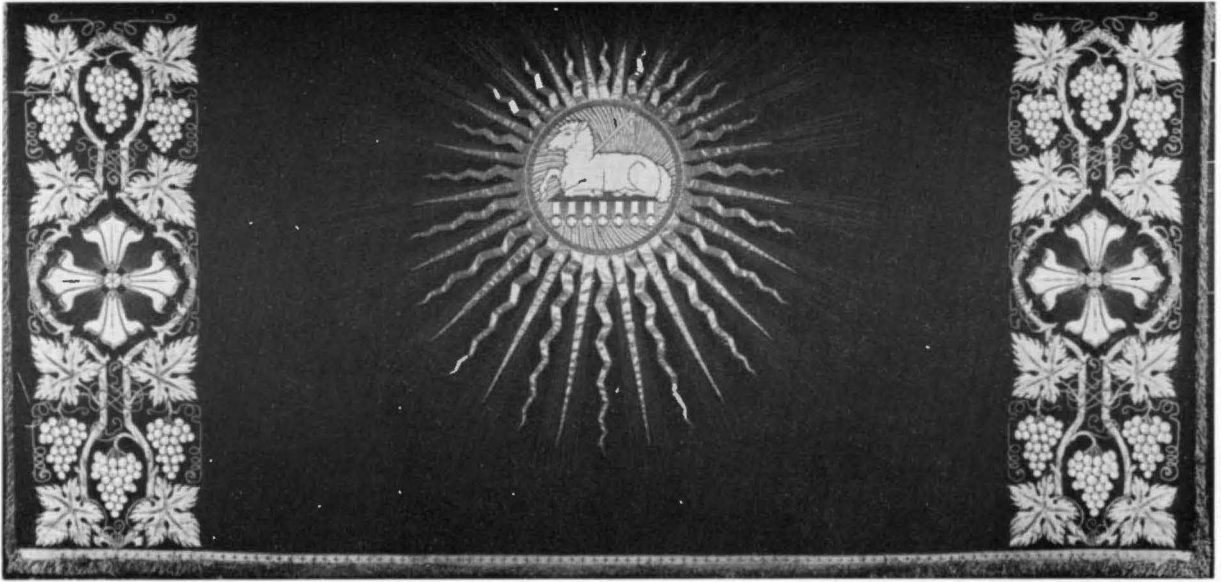

Fig 183. Antependium av röd sammet med applikationer samt broderier i guld och silver. Skänkt 1899. Foto 1968.

Antependium of red velvet with appliqué and embroidery in gold and silver, donated in 1899.

2. Av blåsvart silkesammet med silverbroderi i låg relief. I mitten ett kors med olivkvist och törnekrona, i hörnen vindruvsklasar. Broderiet utfört med silvertråd, snodder, kantiljer och paljetter i plattsöm och läggsöm. Runt kanten en 3,5 cm bred silverfrans. Foder av svart taftsiden. Kalkduken omtalas som ny 1899 (inv). Konserverad på Raås Textilkonservering 1969 (Pnr 4978/69). — 3. Av vitt siden. I mitten strålsol med IHS i guldbroderi. Runt kanten ranka av veteax samt i hörnen vindruvsklasar i gult silke. Kantad med 3 cm bred gul silkefrans. Kalkduken är lagad och fläckig. Början av 1900-talet. — 4. Av vit bomullslärf med broderier i rött. På mitten lamm med korsfana vilande på boken med de sju inseglen, runt kanten bladranka. Början av 1900-talet. — 5–13. 9 st moderna kalkkläden, huvudsakligen av mönstervävt siden i de liturgiska färgerna med broderier.

Kollekthåvar: — 1. Av guldbrokad med invävd silvertråd. Nu i mycket dåligt skick. Tofs av guld- och silvertråd. Genom sömmar indelad i fyra fält, vart och ett med invävd text: »Anno 1705 / M L

Fig 184. Kalkduk av svart silkesammet med broderier i guld och pärlor, skänkt 1823. Foto 1968.

Chalice veil of black silk velvet with embroidery in gold and pearls, donated in 1823.

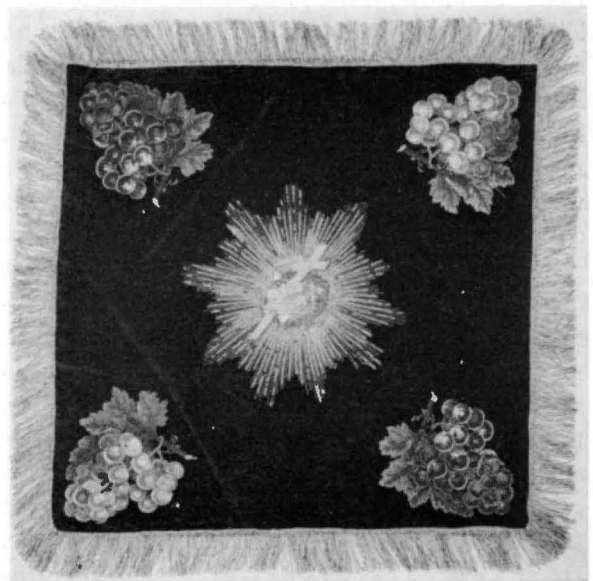

Fig 185. Standar av storblommig, benvit sidendamast med applikationer och broderier i silke. I mitten Adolf Fredriks krönte namnchiffer (1751–1771). Foto N Lagergren 1969.

Standard of large-flowered, bone-white silk damask with appliqué and embroidery in silk. In the middle is King Adolf Fredrik's crowned monogram (1751–71).

/ IHS / HBS.» Fodrad med svart skinn, ringen överklädd med gråbrunt skinn. Silverholk med bjällra. Enkelt brunmålat träskaft. Diameter 14 cm, skaftets längd 170 cm. Håvens initialer syftar på dess givare, rådmannen Måns Lind och hans hustru Helena Blackstadia. Den deponerades 1891 i Smålands Museum men är nu återförd till domkyrkan. — 2. Av svart sammet, runt brämet och utefter sömmarna vita, vävda linneband, tofs av vitt lin. Nu i mycket dåligt skick. Ring och holk av mässing, försedd med gjuten, graverad och punsad dekor. Bjällra samt dessutom fästad vid skaftet ett sköldformat mäsingshänge med rester av målad dekor. Motivet tycks på båda sidor utgöras av en mansfigur med stav i ena handen och en trekantig hatt i den andra. Figurens klädnad är brun, bakgrunden utgörs av ett blåskiftande landskap. På ena sidan syns även några otydbara bokstavsfragment. Enkelt omålat träskaft. Diameter 14,5 cm, skaftets längd 184 cm. Håven uppges 1752 vara förärad av »Sal: Handels-

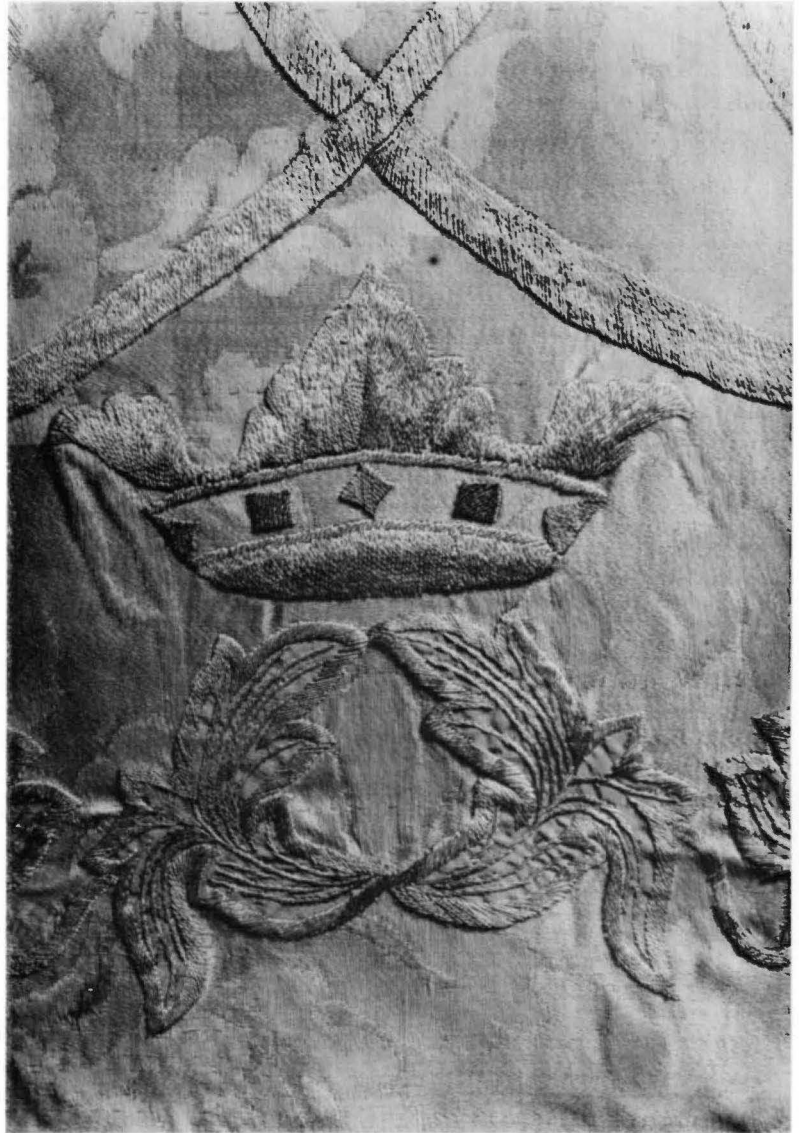
mannen Ek» (inv). Den deponerades 1891 på Smålands Museum men är nu återförd till domkyrkan. — Domkyrkan äger vidare 3 par moderna håvar av respektive violett, rosa och grönt siden med broderier i silke och guldtråd. Det förstnämnda paret tillkom 1931, de båda andra 1933. Kollekt-håvarna anskaffades med hjälp av insamlade medel och uppges vara broderade av biskopinnan Reuter-skiöld m fl fruar.

Mattor: 2 stycken moderna mattor i reliefflossa, en i koret — komponerad av Sofia Widén 1960 — och en i Collegium — komponerad av Karin Butler 1950.

Till det fåtal äldre textilier som bevarats hör också såsom nämnts ett standar och en fana. Båda har ursprungligen haft profan användning men enligt sed förvarats i kyrkan:²¹⁷ — Standar av storblommig benvit sidendamast med liksidigt silkebroderi och applikationer (fig 185–186). I mitten konung Adolf Fredriks (1751–1771) krönte namnchiffer

Fig 186. Detalj av standarets broderier
(jfr fig 185). Foto N Lagergren 1969.

*Detail of embroidery on standard
(cf fig 185).*

i spegelmonogram omgivet av tre kronor. Längs kanten en bård med ymnighetshorn och blomrankor. Broderiet är utfört i plattsöm och schattérsöm med blått och olika gula nyanser, tidigare eventuellt något rött. Applikationerna i blomrankan och ymnighetshornen utförda med gult siden. Damasten har mönster av stora flikade blad och blommor. Längs standarets kanter ett blått sidenband samt en 8 cm bred guldfrans. Tillhörande snodd i guld och blått avslutad med en tofs i guld. Stången har upp till en bred järnskoning, spets saknas. Nedanför duken är stången dekorerad med kannelering och

en krans av blad, därefter slät och nedåt avsmalnande. Ursprungligen målad i blått. Duken fäst vid stången med tännlikor. Mått: höjd 73 cm, bredd 72 cm, stångens längd 317 cm. Standaret har konserverats på Raä:s Textilkonservering 1930 (Pnr 1232/39) och 1969 (Pnr 5001/69). Det deponerades 1891 i Smålands Museum men återfördes 1970 till domkyrkan. Standarets tillhörighet är okänd. Möjligen har det tillhört något av regementets förband. — Fana av grön taft (fig 187–188). På ena sidan Fredrik I:s krönta monogram målat i guld och svart, i kronan även rött. I övre vänstra

Fig 187. Växjö borgerskaps fana 1731. Grön taft med målad dekor. På den ena sidan Smålands landskapsvapen, på den andra Fredrik I:s krönte namnchiffer. Foto N Lagergren 1969.

Banner of Växjö burghers dating from 1731. Green taffeta with painted decoration. On one side is the provincial arms of Småland, on the other King Fredrik I's crowned monogram.

hörnet OOS i guld och svart. På den andra sidan har applicerats ett rektangulärt stycke av samma taft med en stor målad bild av det småländska landskapsvapnet, ett lejon målat i rött med armborst i guld och svart. Längs den nu mycket trasiga flygsidan årtalet 1731 samt W (=Växjö) i guld och svart. Duken är fäst vid stången med tännlikor. Stången är brunmålad samt försedd med spets av järn. Dukens mått 214 × 209 cm. Fanan konserverades 1969 på Raä:s Textilkonservering (Pnr 5002/69). Fanan har med sannolikhet utgjort Växjö borgerskaps fana. Initialerna OOS syftar troligen på den dåvarande befälhavaren.

Nu försvunna textilier

De bevarade inventarieförteckningarna lämnar ofta ganska utförliga beskrivningar av just mässkläder

och andra textilier, så exempelvis förteckningen från 1704, som avtryckts i bil 1. Som komplement till denna lämnas här nedan några ytterligare upplysningar om kyrkans skrud, som tillsammans med silvret och ljuskronorna var de enda inventarier som räddades vid den stora branden 1740.

År 1591–92 upptages: »Rödgyllen sameetz koor-kåpa .. 1 st, Gamble blomerade silkeskorkåpor .. 2 st, messehake aff gröngyllen samet .. 1 st, messehake aff gål blomerat damask ... 1 st, messehake aff röt samet .. 1 st, blomerat ryggarne²¹⁸ messhake .. 1 st, Dalmatior halffnötte .. 2 st, huit damask biscopzhat .. 1 st, humerale²¹⁸ .. 1 st, nyt röklin²¹⁸ .. 1 st, gamble messesärkia .. 3 st, Kalke klåde .. 1 st, altarklåde .. 2 st, Belte .. 2 st». En av dessa korkåpor hade 1570 bortförts av danskarna men senare återfunnits; 1573 gavs nämligen 1

Fig 188. Detalj av fanan i fig 187, visande Smålands landskapsvapen. Foto N Lagergren 1969.

Detail of banner in fig 187, showing the arms of Småland.

skäppa råg och 2 skäppor korn till »ena hustru som hadhe funnit ena koor kappo, som iutana borttogho och hade tapad henne bortt» (räk, KA). Under 1600-talet tillkom en mängd textilier, de flesta som gåvor, däribland en praktfull mässhake av röd sammet med Anna Trolles och Charles de Mornays vapen broderade med äkta pärlor och små silverlöv. Mässhaken skänktes av Anna Trolle (fig 199, not 115) någon gång före 1617, hennes dödsår, och försåldes såsom obrukbar på auktion den 16 januari 1804 tillsammans med flertalet äldre textilier. År 1668 lät kyrkan anskaffa ett nytt antependium och utbetalade »för 4 quinfolck, som sydde på Altareklädit Vthi 28 dagar, och bekommo om dagen 3 måltijder à 1 öre ..10: 16 — Noch vthi arbetzlön ..4: 16 — Nils Höök för Bogen som thet syddes Vthi ..6. — Noch bekommo 6 st. quinfolck, som

sydde på communionis handklädit Vti 14 dagar kost, räknandes 2 Måltijder om dagen à 1 öre Item hvar Vtj Arbetzlön 3 mkr ... tillhopa 9: 24 —» (räk). År 1702 tillkom »En ny borderad Mässehake med Sohl framman till och Christi Crucifix på Ryggen, med Spänne, haka och Kädia af Silfwer. — Ett skönt altarekläde af hwitt atlask, härligen utstofferat med stora Silfwerwapn, samt stora forgylte Bookstäfwer af Silfwer, och ett Träfoder, hwilka 3 st : Nämbl: der näst före omrörde Mässehaka, Altarekläde med dess Trälåda, hwaruti desse saker förwaras, äre af Sahl. H^f Landzhöfvingens Åke Ulfsparre²¹⁹ Effterlåtna Enkjefruu, Höghwällborne Fruu Anna Elisabet Posse²¹⁹ till Domkyrkan förährade» (inv). 1820 kasserades detta antependium och de båda vapenplåtarna, som ännu är bevarade (fig 189–190) och som visar Ulfsparres

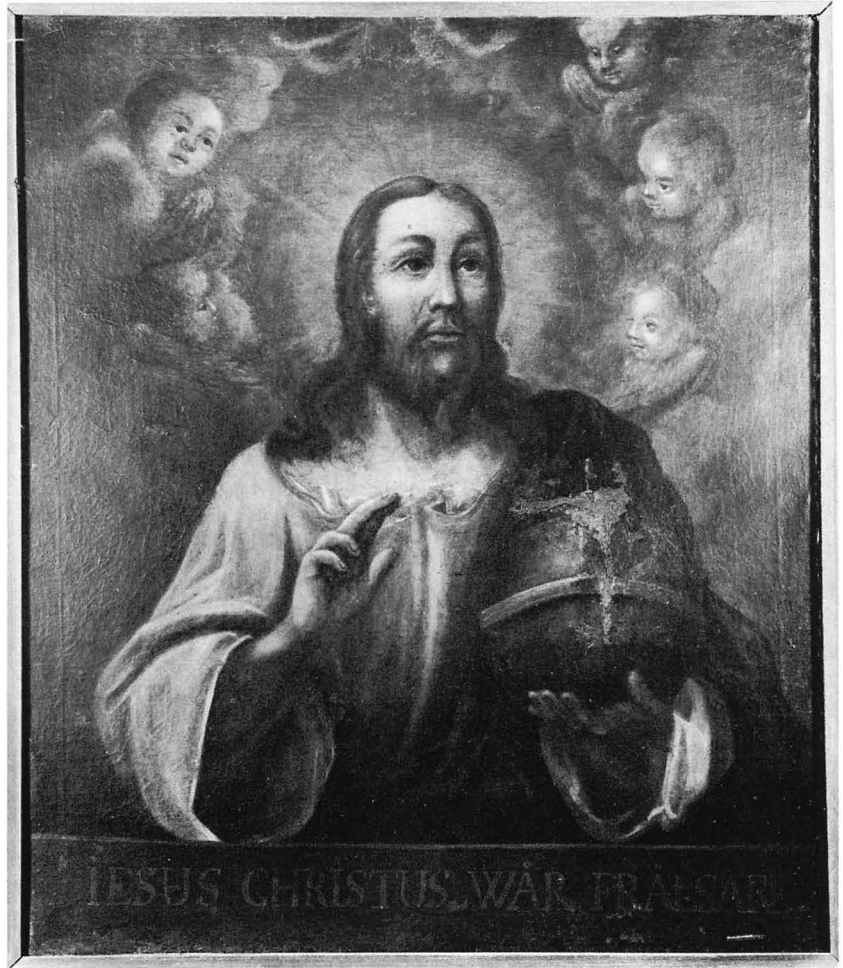
Fig 189–190. Bevarade vapenplåtar av silver från ett år 1702 skänkt antependium. Ovan ätten Ulfsparrés vapen, nedan Posses. Foto 1968.

Silver coats-of-arms from an antependium donated in 1702. Above, the arms of the Ulfsparre family, below, the Posse arms.

Fig 191. Jesus som Salvator Mundi.
Oljemålning av P Hörberg 1766.
Foto 1968.

Jesus as the Saviour of the World,
oilpainting by P Hörberg, 1766.

och Posses vapen, samt dessutom »bokstäfverna IHS med ANNO och 1702, hwilka tillsammans wäga 3 ½ lod» överflyttades på ett nytt antependium av svart sammet med silvergaloner (inv 1820, jfr bil 2). Mot slutet av 1800-talet kasserades även detta och endast de båda vapensköldarna togs tillvara. 1903 lät »Framlidne Statsministern och Presidenten Grefve Arvid Fr:son Posses änka Ebba Augusta, född Hägerflyckt» restaurera dessa samt montera dem i en sammetsklädd, glasad låda (inv).

Även under 1700-talet tillkom flera nya textilier. »Till Guds ähra och Domkyrkians anseelige prydnad» skänktes »af Rådmannen Wälachtad Måns Lindh och dess K. Hustru Helena Blackstadia en kostelig Mässehake af Svart Sammet med guld och

Silf^r utstofferad och sirad. Frampå bröstet är den Helige nattvardens instiftande afsatt medelst vår Saliggörares J. Christi och de 12 Apostlars sittjande wid bord. nedanföre står åhrtal 1727. På ryggen är borderat Christi crucifix, och bokstafwer M. L. H. B. S» (inv 1728). En praktfull korkåpa, som ännu är bevarad, inköptes såsom ovan nämnts 1751 medan mitran skänktes av Gustaf III till biskop Wallquist. Samtliga gamla mässhakar försålles på auktion år 1804 och ytterligare andra textilier utmönstrades. 1825 hölls en ny auktion varvid det ovan nämnda antependiet av vit atlas, ett av grön sammet från 1680 samt »1 Altarkappa af röd Siden-sarj» och två gamla kalkdukar såldes till guldsmeden Åkerberg (auk prot, VDA).

Fig 192. Altartavlan i Alvesta kyrka, lavering av P Hörberg 1766 efter Lorentz Gottmans målning från 1755. Foto 1968.

Altarpiece in Alvesta Church, wash drawing by P Hörberg in 1766 after Lorentz Gottman's painting executed in 1755.

Tavlor

Domkyrkan äger utöver altartavlan endast en ytterligare målning, utförd av Pehr Hörberg, två laveringar av denne samt två stora kopparstickstavlur från 1700-talet. — 1. Jesus som Salvator Mundi (fig 191). På målningen, som är utförd med olja på duk, ses Jesus med världsklotet i sin vänstra hand. Fem stycken änglahuvuden omramar ljuskranen bakom hans huvud. Dräkten är röd, manteln blå. Övriga färger utgörs huvudsakligen av brunt och gult. Nedtill ett målat ramfält med inskriften: »IESUS CHRISTUS VÅR FRÄLSARE.» Målningen är något skadad. Mått 86 × 72 cm. Ramad i enkel träram. Den osignerade målningen,

som omnämns första gången i inventarieförteckningen 1802, uppges av Forsander år 1830 vara utförd av Pehr Hörberg samt upphängd på den sk prästgraven i kyrkans nordöstra hörn (se bil 2). Målningen anses vara identisk med den Salvator Mundi som Pehr Hörberg utförde 1766 (nr 17), och tillhör alltså hans äldsta produktion.²²⁰ Den deponerades 1891 i Smålands Museum men återfördes 1960 till domkyrkan, där den nu är upphängd i sakristian. — 2. Interiör av Växjö domkyrka (fig 115). Lavering signerad »Pehr Hörberg. Pinxit A° 1768». Mått 26 × 17 cm. Laveringen inköptes 1960 på Norrköpings stads auktionskammare och utgör den äldsta kända interiörbilden av domkyrkan. Hänger i sakristian. — 3. Altartavlan i Aringsås (Alvesta) kyrka (fig 192). Lavering av Pehr Hörberg 1766. Mått 31 × 19 cm. Inköpt tillsammans med den föregående 1960. Hänger i sakristian. Laveringen är gjord efter Lorentz Gottmans²²¹ 1755 utförda målning. Den återger Nattvardens instiftande, liksom Schröders altartavla i domkyrkan, vilken Hörberg flera gånger ritat av. Hörbergs studie är även försedd med noggranna anteckningar om färgerna. — 4. Kristus på korset (fig 193), kopparstick klistrat på kartong. Nu fuktskadat. Mått 149 × 87 cm. Nederst i bildfältet inskriften: »Cum Privilegio Sacrae Caes. et Cathol. Majest» — I. A. Pfeffel S. C. M. Chalcogr. exud. Aug. Vind.» — 5. Nedtagningen från korset (fig 194), kopparstick klistrat på kartong. Nu fuktskadat. Mått 159 × 84 cm. — Båda dessa stick är sannolikt utförda i Augsburg av Johan Andreas Pfeffel d ä (1674–1748).²²² Förmodligen är de avsedda att pryda kapell, men denna serie tycks dock inte vara känd. Förlagan till Nedtagningen från korset tycks vara influerad av Rubens, men är ej identisk med någon av de fem tavlor med detta motiv som han gjort. Båda förlagorna bör vara från 1600-talet och är alltså äldre än själva sticken.²²³ Dessa omtalas i domkyrkan 1757 då inventarieförteckningen redovisar »2^{ne} st. taflo och 2^{ne} liusplåtar förärade; de sittia wid den nedersta pelaren». Även Forsander omnämner 1830 dessa båda kopparstickstavlur som då fortfarande hänger på samma plats (se bil 2), liksom ännu under slutet av 1800-talet (fig 124).

I Kapitelsalen hänger fem stycken domprostporträtt, vilka dock tillhör Växjö domkapitel: — 1. Sven

Fig 193. Kristus på korset, kopparstick utfört i Augsburg av Johan Andreas Pfeffel d ä (1674–1748). Foto Nat Mus 1970.

Christ on the Cross, copperplate engraving made in Augsburg by Johan Andreas Pfeffel the elder (1674–1748).

Fig 194. Kristi nedtagande från korset, kopparstick troligen ur samma serie som fig 193. Foto Nat Mus 1970.

The Descent from the Cross, copperplate engraving, probably from the same series as fig 193.

Bælter (fig 202). Oljemålning, osignerad. — 2. Samuel Cronander. »A° aetatis LXXI» (=ålder 71). Oljemålning, osignerad. — 3. Johan Rogberg. Oljemålning, osignerad. — 4. Håkan Sjögren. Oljemålning, signerad »Ungersten 1810». — 5. Gustaf Wetter. Pastell, signerad »SA 1889.»

Gravminnen

J Forsander skriver 1830: »GrafChor, Grafvårdar, Epitaphier, Banér, Sorgfanor, Wapen och Rustningar finnas här inga» (se bil 2). Domkyrkan tycks emellertid ha varit fattig på minnesmärken av detta slag även före den stora branden 1740, då all inred-

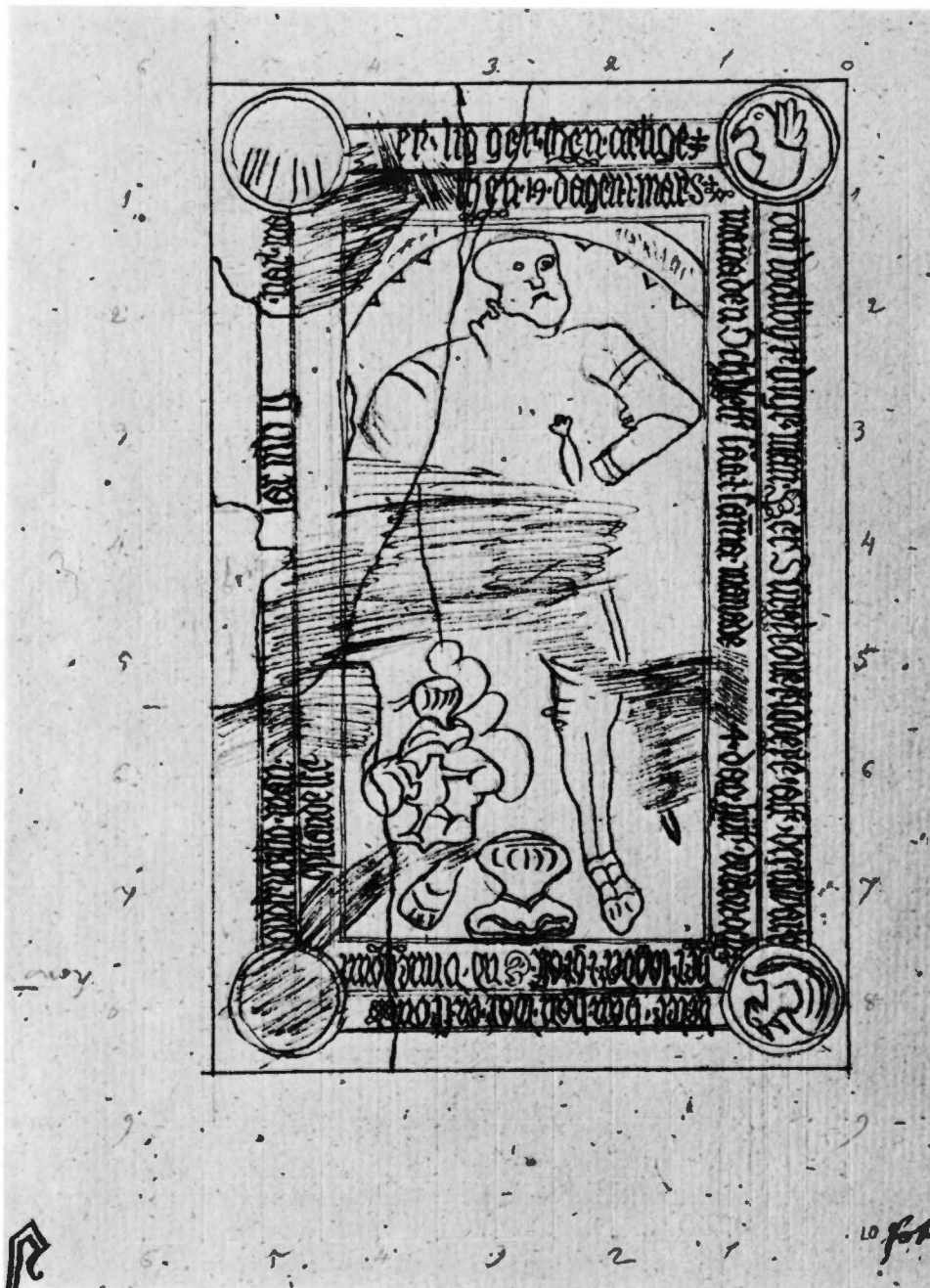

Fig 195. Riddaren
Ture Trolles gravsten,
teckning av J Forsander
1850. VSLB. Foto
N Lagergren 1969.

*The grave slab of Ture
Trolle, Knight,
drawing by J Forsander,
1850.*

ning gick till spillo. I Berättelse om Wexjö Domkyrka ... 1759 (UUB) står följande att läsa om gravarna i kyrkan: »De Fyra uppbyggde Grafwar i Domkyrkan, som woro ganska präcktige, med Bildhuggerie wärck utsirade, blefwo genom Liungelden år 1740, uppbrände och förstörde, men äro nu åter repareade och i stånd satte. Åbyggnaden är nu af Snic-

karewerck, och trågaller utan till. På de bägge wäst-
ra samt östsidan äro Bänckrum inrättade, och på
den öst-norra ett rum för Prästerne, förr än de gå
på Predikstohlen. — 1. Den uti Östra och Norra
hörnet, som Trolle Familien ägt, och Fru Anna
Trolle låtit först bygga, tillhör nu Grefweliga
Bonde Familien. — 2. Den uti Östra och Södra

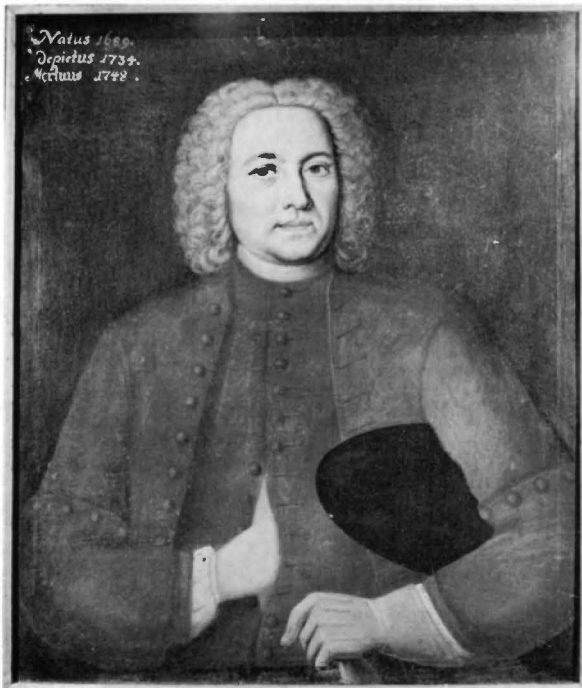
Fig 196. Detalj av den mycket skadade gravstenen över Ture Trolle, död 1555 (jfr teckningen fig 195). Foto 1968.

Detail of the much damaged memorial slab to Ture Trolle, † 1555 (cf drawing in fig 195).

Fig 197–198. Porträtt av handelsmannen Olof Olsson och hans hustru Annika Krok, utförda 1734 och senare upphängda på deras grav i domkyrkan. Foto 1969.

Portrait of Olof Olsson, merchant, and his wife Annika Krok, painted in 1734 and later hung above their grave in the Cathedral.

hörnet, som förr varit Ulfaxe graf, tillhör Adeliga Liungfeltska Familien. — 3. Den uti Wästra och Södra hörnet, hör till Adeliga Skytte Familien. — 4. Den uti wästra och norra hörnet, som varit sal: Biskop Wirænii graf, tillhör nu framledne handelsmannen Olof Olofsson och dess Änka Mad: Annicka Krok Ohlson, samt dess Son Regements Auditeuren herr Gustaf Lund och thess arfwingar, hwilka denna graf köipt af Hof Jägemästa-

Fig 200. Gravsten över domprosten Sven Bælter, död 1760, och hans hustru Ulrica Altea Grundel, död 1791. Ursprungligen placerad i koret, nu i södra sidoskeppet. Foto 1969.

Memorial slab to Dean Sven Bælter, † 1760, and his wife, Ulrica Altea Grundel, † 1791. Originally in the chancel, now in the S aisle.

Fig 199. T v. Porträttgravsten, enligt traditionen lagd över Anna Trolle, död 1617. Foto 1968.

Left. Portrait gravestone, according to tradition in memory of Anna Trolle, † 1617.

ren Wälborne herr Lars Silfversparre, och denne åter af framledne Biskop Wirænii arfwingar. — Then Grafsten, som på en liten uphögning nederst i Choret, förr betäckte Sal: Biskop Krokii graf, och på hwilken war denna påskrift: Haic Sepultus facet adm: Rev: et Clariss: Dn Mag: Nic: Krokus, olim Episc: Wex: qui aet: 71. 1646 placide in Dno obiit (=Här ligger begravnen högvördige och vittberömde Herr Magister Nils Krok, fordom biskop i Växjö,

vilken stilla avsmnade i Herren år 1646 vid 71 års ålder), blef i branden aldeles förstörd.» Gravstenen låg enligt Linnæus (a a, s 35) ungefär en aln högre än golvet och den brukade begagnas som sittplats av gymnasisterna till dess predikanten gick upp i predikstolen. De fyra stora gravarna, som fanns kvar fram till Brunius' ombyggnad av domkyrkan, har tidigare behandlats i avsnittet om kyrkans byggnadshistoria (s 112, 117). Även Forsander ger 1830 vissa uppgifter om dessa samt om de gravstenar som då ännu låg kvar inne i kyrkan (se bil 2). En redogörelse för kända gravplatser lämnas även av Ludvig Larsson (a a, s 33f). I samband med att gravarna nedrevs 1850–51 företogs besiktningar av dessa och Forsander lämnar i sina Anteckningar ganska utförliga uppgifter om deras innehåll. Forsanders uppgifter återges i bil 3. Vid den senaste restaureringen, som föregicks av en noggrann grävningundersökning, undersöktes alla de påträffade gravarna och en mängd lösfynd tillvaratogs. Beträffande såväl denna undersökning som fynden hänvisas till S Olssons grävningrapport (not 21).

Det äldsta bevarade gravminnet utgörs av den nu mycket fragmentariska men ursprungligen mycket ståtliga porträttgravstenen i kalksten över Ture Trolle, död 1555 (not 115; fig 195–196). Enligt Forsanders uppgifter var stenen, som låg framför ingången till Trollegraven i det nordöstra hörnet, redan 1830 mycket skadad (bil 2). Den i fig 195 återgivna teckningen av gravstenen är även utförd av Forsander och visar en rustningsklädd riddare. Vid det högra benet ses Trollevapnet. Bildfältet inramas av dubbla inskriftsband samt i hörnen rundlar med evangelistsymbolerna. Inskriften lyder enligt teckningen: »... er ligger then aerlige / och waelbyrdige man Her Ture trolle riddere aff berckware / heter han han war en from / gudfructig man ... ar md ... nar ma / ... then 19 dagen i mars / manaden Och bleff saa i sama manade ... 4 dag hiit buren och / her lagder i graff. Gud vnne hon ... opstandelse ...» Gravstenen upptogs vid grävningundersökningen 1957–58 och är nu placerad på golvet utanför tornkammaren. — Den stora Trollegraven började såsom nämnts att uppföras 1616 genom Ture Trolles mäktiga dotter Anna Trolle till Helgerum. Hon avled 1617 och gravsattes 1618 i den nya gravkammaren, som då var helt färdig och

Fig 201. Kistplåt från domprosten Sven Bælters grav. Foto 1968.

Coffin plate from the grave of Dean Sven Bælter.

Fig 202. Porträtt av domprosten Sven Bælter. Tillhör Växjö domkapitel. Foto 1968.

Portrait of Dean Sven Bælter. The property of the Växjö Chapter.

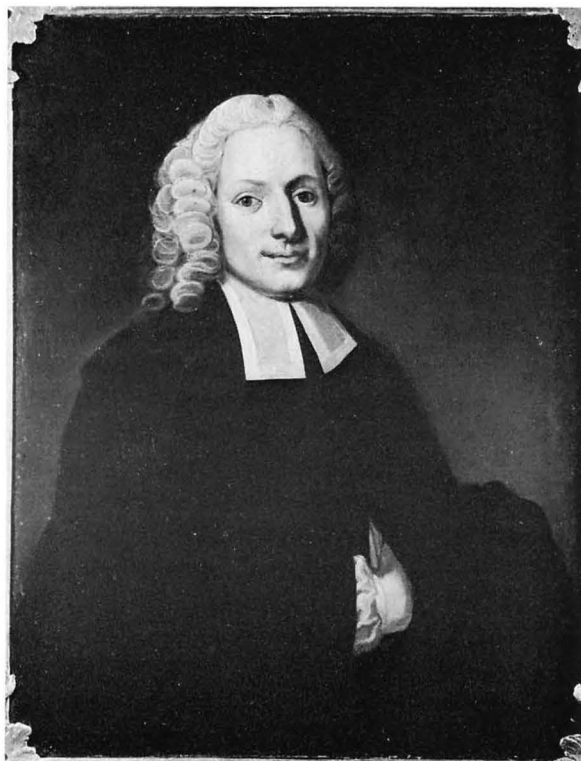

Fig 203. Gravsten över en handelsman och hans hustru. Början av 1700-talet. Foto 1968.

Memorial slab to a merchant and his wife. Beginning of 18th century.

rikt utsmyckad (jfr ovan s 112). Enligt traditionen skall den bevarade porträttgravstenen i fig 199 vara lagd över Anna Trolle (not 115). Den omnämns dock inte i några äldre beskrivningar och inte heller Forsander nämner den i sitt besiktningsprotokoll från 1850, då han beskriver hennes kista (bil 3). Den rektangulära gravstenen är huggen i kalksten. I en rundbågig, grund nisch ses en i relief huggen kvinnlig figur i fotsid veckad dräkt med veckat dok över huvud och axlar. Stenen, som mäter 137 × 74 cm, är delvis svårt skadad och i modern tid lagad med cement. I samband med Brunius' ombyggnad restes den mot korets östra yttermur men placerades 1959 på ett murat underlag i kyrkans norra sidoskepp.

I ett bevarat brev från biskop Petrus Jonæ till

Anna Trolle föreslår denne att hon skall låta avkonterfeja sig av en målare i Ronneby »af hvilken exempell några af våre borgare i Wexiö hafva och låtit två sköne taflor bestella till Wexiö kyrckie, ther the, theres hustru och barn skönt afconterfejade äre». ²²⁴ Om detta utfördes vet vi inte. Rogberg (a a, s 131) omtalar att i »samma Dom = kyrka fans för den sidsta olyckeliga branden en tafla, hwaruppå den olyckeliga Carl de Mornay och dess Fru Anna Trolle låtit med forgylta bokstäfwer sätta en inscription och kalla sig ägare til Barqvists». 1737 omtalas även »Baneret uti fönstret, öfwer then så kallade Romare grafwen», vilket man då istället ville sätta upp på väggen för att förbättra ljusinsläppet i denna del av kyrkorummet (prot, VDA). Det är dock möjligt, att det vapen som man här talar om är det vapen för Lars Sparre (not 125) död 1704 och begravd i Trollegravnen, som den 7 april 1704 beställdes av bildhuggaren Daniel Kortz för 700 daler kopparmynt. ²²⁵ Vid flera tillfällen omtalas även en bild av ett troll eller Trollevapnet som fanns på pelaren vid kyrkans predikstol och som tydligen anknöts till sägnen om herr Turess strid med trollet en julnatt vid Trolle-klippa (jfr s 63 f och not 24). Det legendariska Trolle-hornet som en tid fanns i Växjö domkyrka, men som biskop Petrus Jonæ i sin likpredikan över Anna Trolle uppger ha blivit rövat av danskarna år 1570, har likaså satts i samband med denna sägen. ²²⁶ Om de mäktiga Trolle-larna minde även två praktfulla mässshakar, bl a prydda med Trollevapnet, som tillfördes domkyrkan vid denna tid (jfr ovan).

Gravkammaren i kyrkans nordvästra hörn, ursprungligen uppförd för biskop Wirenius, inköptes vid mitten av 1700-talet såsom nämnts för handelsmannen Olof Olofsson och hans familj. De båda porträtt av denne och hans hustru som 1891 deponerades i Smålands Museum bör ha hängt på denna grav: — 1. Olof Olofsson (fig 197) är avbildad iförd långlockig peruk, rödbrun rock och väst och med hatten under armen. I övre vänstra hörnet anges: »Natus (= född) 1689. depictus (= målad) 1734. Mortuus (= död) 1748.» Målningen är utförd med olja på duk. Osignerad. Mått 84,5 × 70 cm. — 2. Annika Krok (fig 198) är iförd rödbrun, blommig klänning med spetsgarnering och hätt. I händerna håller hon en röd bok med beslag. I övre vänstra hörnet

Fig 204–205. Kristusfigurer av gjuten mässing, 1600-talet, ursprungligen kistprydnader. Foto 1968.
Figures of Christ in cast brass, 17th century, originally coffin decorations.

finns motsvarande inskrift: »Nata 1694. depicta 1734. Mortua 1763.»²²⁷ — Om besiktningen av denna grav 1850 se Forsanders protokoll, bil 3.

Vid branden 1740 skadades även de talrika gravstenar, som låg i koret och på gångarna. Rogberg (a a) återger i sin redogörelse för kyrkans biskopar och domprostar dock de förstörda gravstenarnas inskriptioner. Den enda gravhäll som nu minner om kyrkans prästerskap är den stora hällen över dom-

prostern Sven Bælter, död 1760 (fig 200). Hällen, som är huggen i kalksten, har nedsänkt inskriftstavla med följande text: »HÅR HVILAR / TH. DOCT. / H:º SVEN BÆLTER / FÖD I HELSINGLAND ÅR 1713 / KONGL HOF PR 1744 / DOM PR I WEXIÖ 1750 / DÖD 1760 D 19 NOV / GIFT ÅR 1747 / MED FRÖKEN / ULRICA ALTEA GRUNDEL / FÖD ÅR 1706 DÖD 1791 D 29 OCTOB». Under denna text ses ett timglas och en dödskafe. I hörnen kraftiga järnringar. Mått 151 ×

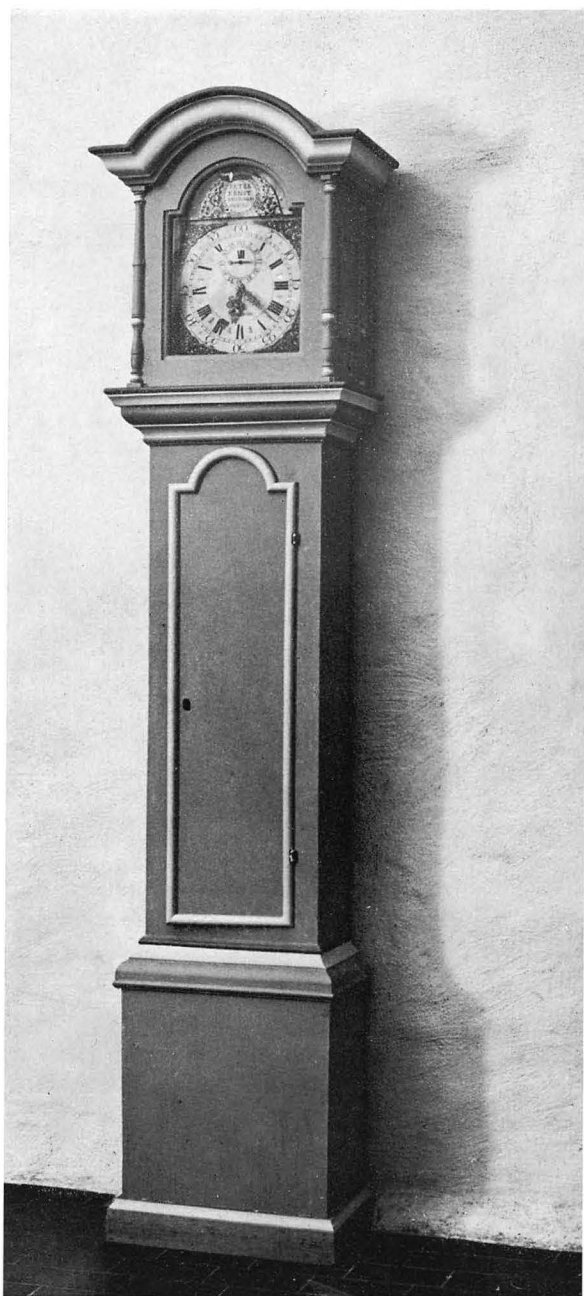

Fig 206. Ståndur, verket utfört och skänkt av P Ernst 1773. Fodralet från samma tid. Foto 1968.

Clock, of which the works were made and donated by P Ernst in 1773. The case is from the same period.

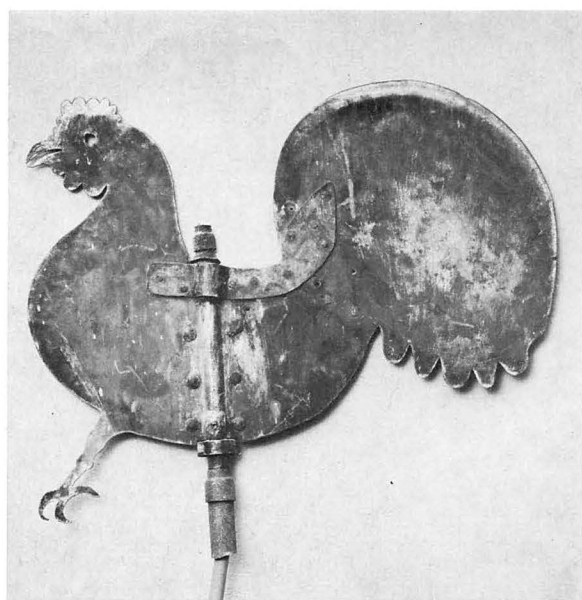

Fig 207. Kyrktupp av ursprungligen förgylld kopparplåt. Tillverkad 1890. Foto 1969.

Weathercock, of originally gilded copper. Made in 1890.

206 cm. Gravhällen låg enligt Forsander (bil 2) i korets södra del, där den påträffades upp- och nedvänd vid undersökningen 1957–58. Den är nu placerad i det södra sidoskeppets östra del. — Bland de kistplåtar som tillvaratagits ingår även en över Sven Bælter (fig 201) med följande inskrift: »... Hvilar Sine Trötta Ben En Stor / Lärare Ut i Vårt Svenska Zion En Sin / Gud Konung Och Rike Trogen Man / Dom Prosten Och Theol: Doct: Herr Sven / Bælter Född i Söderhamn d 24 Jul: 1713 / Hoff Prest Hos Hans Kongl: Majt d: 10 maj 1744 / Dom Prost i Wexiö d: 4 Sept: 1750 / Gift med Fröken Högwälborna Friherrinnan / Ulrica Altea Grundell d. 10 Now: 1747 / Afsomnade i Herranom d. 19 Now / 1760.»

Förutom den s k Anna Trolles gravsten uppsattes efter Brunius' ombyggnad ytterligare tre stycken gravstenar, som ursprungligen troligen funnits i kyrkan, mot korets yttermurar: — 1. Av kalksten (fig 203). Det nedsänkta mittfältet pryds av en lagerkrans i relief som omramar inskriften. Ovanför denna ses ett änglahuvud, nedanför ett timglas och en dödskalle. Rambården är försedd med bibeltext. I de fyra hörnrundlarna bevingade änglamaskaroner.

Mått 181,5 × 123 cm. Spräckt och lagad. Stenen som var rest mot korets sydöstra strävpelare intogs 1960 och är nu uppsatt i tornkammaren. Av den mycket slitna inskriptionen framgår endast att stenen är lagd över en handelsman och hans hustru Kristina. Början av 1700-talet. — 2. Av kalksten med hålkälad kant. Lagd över handelsmannen Carl Wiberg, f 1726, d 1784 och hans hustru Ingeborg Christina Granberg, f 1735, d 1794. Mått 182 × 123 cm. Samma placering som föregående. — 3. Två stycken rektangulära hällar av gjutjärn med profilerad kantlist och i de yttre hörnen änglamaskaroner inom medaljonger. Lagd över borgaren och handelsmannen i Växjö Peter Sandberg, f 1724, d 1776, och hans hustru madame Elisabeth Liungqwist, f 1710, d 17... Hällarna, som var resta mot korets nordöstra strävpelare, är nu placerade utanför tornkammaren.

År 1891 överlämnades »3 st Kristusbilder af mes-sing» som deposition till Smålands Museum i Växjö. Endast ett krucifix av malm är dock tidigare nämnt i inventarieförteckningarna från 1767 och fram till 1885, då det anges att det redan förvaras på museet. Om detta krucifix använts som altarkrucifix vet vi inte. Av de tre gjutna mässingsfigurerna är två i det närmaste identiska (fig 204) medan det tredje (fig 205) tillhör en något äldre typ av Kristusframställning (höjd 42 cm resp 45 cm). Alla tre kan dock stilmässigt dateras till 1600-talet och bör ursprungligen ha använts som kistprydnader. Två av Kristusfigurerna tillvaratogs sannolikt 1850, då de uppbyggda gravarna i domkyrkan öppnades för att sedan igenläggas. Två krucifix av malm omtalas i samband därmed av J Forsander, ett på Lars Sparres kista (d 1704) och ett på Charlotta Soops kista (d 1703; se bil 3).

Övriga inventarier

År 1773 erhöll domkyrkan av urmakaren Petter Ernst,²²⁸ sedan han »... lämnat efter skedt besigtigande uti Godt stånd Wexjö Domkyrkas betingade Tornur ... såsom friwillig gåfwa skjänkte Juster wäggur» (räk). Kyrkan lät därefter snickaren Malmorin tillverka ett fodral, vilket målades »med whit oljefärg, förgylte siffror och knappar.» Detta ståndur är ännu bevarat och används nu i Kapitelsalen (fig 206). Fodralet har raka sidor, och profilerat listverk. Den gulmålade urtavlan är prydd med delvis

förgyllda, gjutna mässingsornament. Det halvrunda överstycket är av papp och försett med en inskription i brun tusch inom lagerkrans: »Peter / Ernst / Stockholm / No 1015.» Även urtavlan är signerad »Petter Ernst / Stockholm.» Fodralet, höjd 254,5 cm, är nu målat i gulgrått, vitt och rostrött. På interiörbilden i fig 123 från senare delen av 1800-talet är uret placerat norr om koret.

Av äldre möbler återstår bl a ett skåp, nu använt som bokskåp i Collegium, men ursprungligen avsett för kyrkans skrudar och uppställt i sakristian på den forna Trollegraven. Skåpet har dörrar med kvadratiska fyllningar med profilerat listverk samt upptill en kraftigt framskjutande, profilerad gesims. 1757 blev »twänne st. skåp uti domkyrkan målade och stofferade med blå färg, och speglarne marmorerade, samt listerne hwita» av målaren Zschotzscher. Skåpets nuvarande målning överensstämmer med denna beskrivning. De båda skåpen tillverkades 1753 av snickaren Stöppel (räk). 1803 anskaffades från Jönköping en fåtölj och åtta stycken stolar. De beskrivs 1807 (inv) som »brunmålade, beslagna innantill med hörnjern och i sitsen stoppade med hår och tagel samt klädda med svart Blank-skin». Sex stolar i rokokostil, stämplade ELQ har bevarats (fig 59). Skinnklädseln är nu gulmålad. Stolarna var avsedda för konsistorierummet, till vilket man vid samma tillfälle inköpte ett bord med tio lådor, en skrivpulpet samt ytterligare tolv stolar, en av dessa skinnklädd. En fåtölj, ej stämplad och utförd i barockstil, tillhör möjligen detta möblemang. I Collegium används nu ett stort träbord, som möjligen härrör från 1700-talet. Ingen av de pliktballar, kyrkotagningsballar m fl lösa stolar eller bänkar som omnämns i de äldre förteckningarna har bevarats.

Beträffande kyrkans boksamling, som såsom nämnts nu förvaras i det ursprungliga skrudskåpet, hänvisas till de båda inventarieförteckningarna i bil 1 och 2.

Utöver de tidigare behandlade föremål, som 1891 deponerades på Smålands Museum, inlämnades även ett »Lifbälte af garfvad hud» samt en »Hästsko af jern, 'Odens hästsko', ovanligt stor: 6,0 × 6,7 dec tum i tvärmått.» År 1771 inköpte man af »Enke Rådmanskan Dahlström Hanen å Kyrko Tornet med Kulorne samt en plåt wid stängen ... 107: —.»

Vidare: »Till förgyllningen å Hanen åtgått 16 Ducater i Guld å 11 Dr 16 ... 184: —, Arbetslön för förgyllning med nödige requisita ... 65: —, 3½ Skp^d Mässing hwarmed så wäl Hanen som Stången bekläddes för att lätta rörelserna, å 2 Dr Skålp^{det} ... 7: 16, Swarfwarelön för denna Mässing ... 2: —»

Klockor, klockspel, gjuthus

av LARS MAGNUS HOLMBÄCK

Domkyrkan har nu fem ringklockor: — 1. Storklockan, runt halsen ornerad med två motställda dekorativa bårder, akantusbård runt slagringen samt försedd med följande inskrift, fördelad på fyra inskriftsfält: (a) PÅ / KONUNG GUSTAF III:S / TIUGU FÖRSTA REGERINGS ÅR / DÅ / KRON-PRINTSEN / GUSTAF ADOLPH / FYLLER / SIN LEFNADS TRETTONDE ÅR, / BLEF / DENNA KLOCKA GUTEN TIL DOMKYRKAN / I / WEXIÖ — (b) FÖRSAMLER MIG MINA HELIGA, / SOM FÖRBUNDET MER AGTA ÄN OFFER. PSALM. 50. V. 5. — (c) ÅR 1791 / WAR / FRIHERRE GEORG HENRIC FALKENBERG / LANDSHÖFDING ÖFWER KRONOBERGS LÄHN / MAGISTER OLOF WALLQUIST / BISKOP ÖFWER WEXIÖ STIFT / OCH / DOCTOR SAMUEL CRONANDER / DOMPROST / DÅ / DENNA KLOCKA GIÖTS / I / IÖNKÖPING / AF / IONAS MAGNUS FRIES.²²⁹ — (d) KOMMER OCH LÅTER OSS GÅ UP PÅ HERRANS BERG / TIL IACOBS GUDS HUS / AT HAN LÄRER OSS SINA WÄGAR / OCH WI WANDROM PÅ HANS STIGAR. / ES. 2. V. 3. Diameter 140 cm, höjd med krona 136 cm, höjd utan krona ca 120 cm, ton ciss¹. — 2. Johannes döparens klocka, försedd med följande inskrifter: — (a) runt halsen: BEREDEN VÄGEN FÖR HERREN, GÖREN STIGARNA JÄMNA FÖR HONOM. — (b) på ena sidan under en bild av Johannes döparen i låg relief: JOHANNES DÖPAREN. — (c) på den andra sidan årtalet 1959 samt denna inskrift, författad av biskop Elis Malmeström: PRIS VARE DIG, ALL VÄRLDENS GUD, / FÖR LIVETS ORD MED LAGENS BUD / OCH NÅDENS HELGA LÄRA. / DU FÖR OSS I BARMHÄRTIGHET / IGENOM TIDENS VANSKLIGHET / TILL HÄRLIGHET OCH ÄRA. / PRIS VARE DIG I EVIGHET! På slagringen det Bergholtzka gjutarmärket, monogrammet GB och runt detta GÖSTA BERGHOLTZ²³⁰ — SIGTUNA — ME FECIT. Diameter 122 cm, höjd med krona 112 cm, ton e¹. —

(räk). — Den stora kyrktupp (fig 207), som nu förvaras i tornkammaren, är på beslaget märkt 1890 samt J. G. TENGGREN WEXIÖ. Materialet är tjock kopparplåt, som ursprungligen torde ha varit förgylld.

3. Gamla mellanklockan, runt halsen ornerad med två dekorativa bladbårder, på kroppens ena sida Jahve med hebreiska bokstäver samt ett ramverk av figurer och maskaroner, runt slagringen en akantusbård. Även kronans öron är prydda med maskaroner. Inskrifter: — (a) runt halsen: LOFWER GUD I HANS HELGEDOM. LOFWER HONOM UTI HANS MACHTS FÄSTE. PSALM 150. V. 1. — (b) ena sidan: VAGIIT IN CUNIS PATRIAE CUM GENTIS / OCELLUS / GUSTAVUS, DATA SUNT ORA SONO = / RA MIHI, / QUO MONEAM CLANGORE MEO, PRO MU = / NERE TANTO, / REDDANT UT CIVES VOTA PRESQUE (precesque) / DEO. (=Då Gustav, vårt folks ögonsten, kved i vaggan, gavs mig ljudande mun, för att jag med min klang skulle mana medborgarna att tacka och lova Gud för en så stor gåva.) — (c) andra sidan, under Jahve: IFRÅ SOLENES UPPGÅNG ALT IN / TIL NEDERGÅNGEN WARE HERRANS NAMN LOFWAT. PSALM 113. V. 3. / TIL THENNA KLOCKAS GIUTANDE / ÄR FÖRÄRAT AF / RÅDMANSKAN SALIG BEATA BRUN 200 DALER ^{SMT} / APOTHECAREN HERR DANIEL FALK 100 DALER ^{SMT} / GUTEN AF ANDREA WETTERHOLTZ²³¹ / KONGL. STYCK- OCH KLOCKGIUTARE / ANNO 1746. N° 170. — (d) runt slagringen: KALLER HOPA MENIGHETEN TIL HERRANS EDERS GUDS HUS OCH ROPER TIL HERRAN. JOEL 1. V. 14. Diameter 110 cm, höjd med krona 97½ cm, utan krona 80 cm, ton f¹. — 4. S Sigfrids klocka, försedd med följande inskrifter: — (a) runt halsen: GUD FADER VARE PRIS OCH LOV OCH ENDE SONEN HÄRLIGHET, DEN HELGE AND SKE HYLLNING FROM OCH SIGFRID TACK I EVIGHET. Denna text är hämtad ur Sigfridsofficiet från 1300-talet, översatt av Tryggve Lundén. — (b) på ena sidan under en bild av S Sigfrid i låg relief: SANKT SIGFRID. — (c) på andra sidan årtalet 1959 samt föl-

Fig 208. Kyrkans tre äldre klockor. Fotot taget i samband med ombyggnadsarbetena 1958. Smål Mus.
The three old bells of the Cathedral. Photograph taken in conjunction with rebuilding, 1958.

jande text författad av biskop Elis Malmeström: HÄR I EN GAMMAL BYGD / UNDER GUDS HÖGA SKYGD / KALLAR MIN VIGDA MALM / DEM SOM I HERRENS HUS / SÖKA I ORD OCH PSALM / DEL I HANS KLARHETS LJUS. På slagringen det Bergholtzka gjutarmärket, monogrammet GB samt runt detta GÖSTA BERGHOLTZ — SIGTUNA — ME FECIT. Diameter 98 cm, höjd med krona 92 cm, ton giss¹. Klockan ingår även i klockspelet som dess lägsta klocka (se nedan). — 5. Lillklockan, runt halsen och slagringen ornerad med dekorativa bårder samt försedd med följande inskrifter: — (a) på ena sidan inom kartusch: SKÄNKT TILL WEXIÖ DOMKYRKA ÅR 1752 AF / HANDELSMANNEN OLOF OLOFSSONS ENKA ANNI / KA KROK.²²⁷ OM-

GJUTEN I JÖNKÖPING ÅR 1855 / AF C. A. NORLING.²³² — (b) på andra sidan under det med hebreiska bokstäver skrivna namnet Jahve: MITT LJUD KALLE MENNISKORNA TILL BÄTTRING / OCH UPPMANE DEM TILL DEN HÖGSTES LOF. Diameter 80 cm, höjd med krona 87 cm, utan krona 70 cm, ton h¹.

Vid domkyrkans brand 1570 smälte de då befintliga klockorna, om vilka för närvarande intet är känt. Det dröjde tydligen ända till 1574 innan tillgångarna medgav att en ny klocka anskaffades. Detta år utbetalades till »Häckon Jonsson på klockgiuthningen han giött till domkyrkene som må kallas dieckna klockann» (räk, KA). I inv 1583 upp-

ges att domkyrkan hade endast en klocka, som vägde 11½ skeppund (ca 1 750 kg). 1584 anges, att »segervuerchs hammaren» fördes »på Stora Klockan», vilket tyder på att minst två klockor fanns vid detta tillfälle. Detta motsägs emellertid av en uppgift från 1585 om ersättning till den som »lade botten i Tornett under Klockann», vilket måste tolkas som att då endast en klocka fanns. Förklaringen kan möjligen vara att man 1584 redan anskaffat en liten timklocka för urverket nere i kyrkan (jfr s 109 och nedan). Snart nog fick domkyrkan ytterligare en ringklocka i tornet. Det är i varje fall fullt klart att en ny klocka inköptes »wid Gellerydh» (troligen Gällaryd i Östbo härad) 1587 (räk 1590, KA). Troligen hade någon vandrande klockgjutare byggt en ugn vid Gällaryds kyrka och där gjutit klockor åt bygden. Inventarieförteckningen 1591 upptar två klockor, en vägande 11 skeppund (1574 års klocka) och en med en vikt av 1 skeppund, 4 lispund (ca 200 kg), den senare säkerligen den som anskaffades 1587. I början av 1590-talet, troligen 1593, eftersom klockstolen blev ombyggd detta år, anskaffades en mellanklocka, som enligt räk 1600 (KA) vägde 4 skeppund, 4 lispund (ca 650 kg). År 1598 omtalas en omgjutning av en klocka, okänt vilken.

Inventarierna 1636 och 1640 upptar tre stora klockor, det senare dessutom »1 lijten Dito», troligen den »Timmeklocka nider i kyrkian», som tillhörde det 1613 nyligen renoverade urverket. »Timmeklockan» nämns i inv endast vissa år, tidigast 1600. 1603 uppges den slå varje halvtimme (ovan s 109).

Storklockan blev omgjuten i Växjö den 30 juni 1659 av »Mäster Måns Klåckgiutare från Norrköping» (räk) och vägde efter omgjutningen 14 12/20 skeppund (ca 2 200 kg). Mäster Måns är för närvarande ej känd, han återfinns inte i »Klock- Kron- och Styckgiutareämbetets» handlingar (Nordiska Museets skråarkiv) men kan möjligen vara son till klockgjutaren Bengt Månsson i Jönköping, verksam på 1630-talet.²³³

I början av 1690-talet hade tydligen någon av klockorna skadats, eftersom vid domkapitlets sammanträde 5 sept 1694 (VLA, E III) upplästes ett brev från en klockgjutare i Stockholm, möjligen Hans Jacob Bierman (död 8/5 1697, underskrift

saknas på brevet), som erbjuder sig att antingen verkställa omgjutningen i Växjö eller i Stockholm. I förra fallet måste ett gjuthus byggas och klockgjutaren medsänder ett Memorial (VLA, E III), som anger vad som krävs för detta. Trots att klockgjutaren rekommenderar att omgjutningen skulle ske i Stockholm, beslutar domkapitlet att den skall ske i Växjö. Den ägde rum 1696 och kom att omfatta alla tre klockorna. Ett tydligen rätt provisoriskt gjuthus uppfördes våren 1696 och under sommaren och hösten samma år göts klockorna. Mellanklockans omgjutning bekostades av landsförsamlingen (räk 1696). Nya kläppar tillverkades vid Huseby bruk. Innan klockorna hängdes upp i tornet provringdes de i en provisorisk stapel (räk 1696).

I branden 1740 förstördes klockorna helt. Det dröjde ända till juli 1744 innan domkapitlet ansåg sig ha möjlighet att tänka på anskaffandet av nya klockor. Då togs kontakt med klockgjutaren Andreas Wetterholtz i Malmö (not 231), som vid ett besök i Växjö åtog sig detta uppdrag. I domkapitlets sammanträde 9 april 1746 fastställdes inskriptionerna på de två klockor, som i första hand skulle gjutas. Inskriften hade sammanställts av biskop Alstrin och lydde: — 1. Den större klockan. — (a) runt halsen: ÄRA WARE GUD I HÖGDENE OCH FRID PÅ IORDENE OCH MENNISKOMEN EN GOD WILIA. — (b) på ena sidan: NÄR KONUNG FRIEDRICH SPIRAN FÖRDE, / DES ADOLPH FRIEDRICH ARFFURST WAR, / LOVIS' ULRICA SWERGE RÖRDE / TILL FRÖGD OCH FÄGNAD, TÅ HON BAR / PRINTZ GUSTAF; SI PÅ THESSA TIDER / IAG FICK MITT LIUD / AT LOFWA GUD / SOM RIKET ÄN SÅ HULD FÖR (?) BLIFWER. — (c) på andra sidan: GENERAL LIEUTENANT HERR BARON / ANDERS KOSKULL WAR LANDSHÖFDINGE, / DOCTOR ERIC ALSTRIN BISKOP, / DOCTOR OLOF OSANDER DOM PROBST / TÅ THENNA KLOCKA BLEF GUTEN / AF / ANDREA WETTERHOLTZ / ÅHR 1746. Klockan vägde 8 skeppund, 10 pund (ca 1 200 kg). — 2. Den mindre klockan, som göts vid detta tillfälle, är ännu bevarad (se ovan klocka 3, »gamla mellanklockan»). Vid den slutgiltiga utformningen av inskriften (jfr ovan) frångicks delvis den av domkapitlet fastställda lydelsen, som i stället för den nu befintliga inskriften »IFRÅ SOLENES UPPGÅNG ...» osv hade en latinsk inskrift: ANNUM NATALEM GUSTAVI PRINCIPIIS / ANNUM HUNC MIHI NATALEM IUSSIT EX AERE DEUS.

(= Gud bjöd från himlen, att prins Gustavs födelseår skulle vara också mitt födelseår.)

Enligt »Stora kyrkorådets» protokoll 30 november 1745 var det tydligen meningen att de båda klockor, som göts 1746, skulle vara mellan- resp lillklocka, och att en storklocka skulle gjutas senare. Anledningen till att man frångick denna tanke framgår inte direkt, men man torde kunna utgå från att det var kostnaderna, som verkade avskräckande. En viss materialbrist rådde också, och man försökte genom en vädjan till stiftets församlingar få dessa att lämna bidrag till domkyrkans klockgjutning genom att överlämna »överflödiga» metallföremål, som kunde användas i sammanhanget. I vilken utsträckning denna vädjan gav resultat framgår inte på annat sätt än att det i ett protokoll 13/4 1746 (VLA, H 2) meddelas att Värnamo församling skänkt »en Funtkittel och 2no primklockor» samt att Fryele bidragit med »et Rökelsekar af Metall» och Voxtorp med en primklocka.

För de nygjutna klockorna uppfördes under sommaren 1746 en klockstapel på kyrkogården, eftersom tornet ännu inte var reparerat efter branden. Under hösten upphängdes klockorna och i sammanträde 18/12 1746 beslöt kyrkorådet att »profringning med klåckorne, på en gång och uti 24 timmar skie skulle».

Vid kyrkorådets sammanträde 12/1 1747 upplästes en skrivelse från klockgjutare Wetterholtz, där han begär dels ett »sannfärdigt Intygande öfwer sit arbetes lyckeliga fullbordande, och hans therwid wista uprichtighet», dels att han ensam må få använda sig av domkyrkans gjuthus (se nedan). Hans anhållan beviljades till alla delar.

Men, trots arbetets »lyckeliga fullbordande», dröjde det inte längre än till 1751 innan det visade sig »det Domkyrkans stora Klåcka, som för 5 år blifwit guten, är aldeles remnad och förderfwad, at man af henne sig ei mer betiena kan». Wetterholtz tillkallades och ställdes till svars samt anmodades att gjuta om klockan på egen bekostnad. En besiktning, som utförts av fem kyrkorådsledamöter, visade att klockan på flera ställen hade »gropar eller blåsor, som ifyllts med tenn och bly, hwilket tyder på fel wid gjutningen». Wetterholtz bestred att han begått något fel, men erbjöd sig att gjuta om klockan för halva arvodet. Kyrkorådet erbjöd honom

300 dlr smt, vilket Wetterholtz avvisade (prot 13/8 1751). För att få största möjliga klarhet i ärendet vände man sig till klockgjutaren Gerhard Meyer i Stockholm, som i ett yttrande, refererat i ett protokoll 10/7 1752, hade förklarat bristerna bero antingen på gjutugnens »sumpiga belägenhet» eller på »förseende vid formningen». Trots detta medgav inte Wetterholtz något fel utan skyllde sprickan på »den våldsamt med hvilken klockan handterades vid profringningen» (prot 24/9 1752). Kyrkorådet beslöt då att tillkalla klockgjutaren Elias Fries i Jönköping »för at utröna orsaken till klockans snabba förstöring». Fries inställde sig omgående och redan den 30/9 1752 beslöt man att uppdraga åt honom att gjuta om klockan för ett arvode av 200 dlr smt, vilket sedermera skulle utkrävas av Wetterholtz. Omgjutningen verkställdes påfallande snabbt, ty i protokoll 1/12 1752 meddelades att klockan var färdig och vägde 9 skeppund, 1 lispund, 16 skålpund (ca 1 400 kg). Samtidigt meddelades att domkyrkan som gåva erhållit en lillklocka, »Lilla Böneklåckan», av »Madame Olsson». Denna klocka göts samtidigt med storklockan 1752 och vägde 2 skeppund, 1 lispund (ca 310 kg).

De inskrifter, som 1752 års klockor försågs med, lydte: — 1. Storklockan. — (a) runt halsen: ÄRA WARE GUD I HÖGDENE, OCH FRID PÅ IORDENE, OCH MENNISKIOMEN EN GOD WILLIE. LUC: 2:14. — (b) ena sidan: PSALM 118:2. NU SÄGE ISRAEL: / HANS GODHET WARAR EWINNERLIGA. / NÄR ADOLPH FRIEDRICH ÄR THE SWENSKAS KUNG OCH FADER, / LOVIS ULRICA HULD EN DROTTNING OCH EN MOR, / NÄR GUSTAF KRONPRINTS GIÖR I RIKET HVAR MAN GLADER / OCH TWÄNNE PRINZARS, CARLS OCH FRIEDRIC ADOLPHS FLOR / I THERAS SPÄDA ÅHR BEBODAR SWERIGES STYRKA, / NÄR FRIDSSENS LAGERBLAD BESTRÖ WÅR HELA NORD, / DÅ FICK IAG LIUDET MITT, ATT KALLA FOLCK TILL KYRKA, / SOM THER MÅ OFFRA LOF, OCH HÖRA HERRANS ORD. — (c) andra sidan: PSALM 50:5. FÖRSAMBLER MIG MINA HELIGA, / SOM FÖRBUNDET MER ACHTA ÄN OFFER. / RIDD: AF KONGL: NORDST: ORD: / HERR GUST: FRIEDR: ROTH-LIEB / WAR LANDSHÖFDINGE, / DOCTOR OLOF OSANDER BISKOP, / DOCTOR SVEN BAEALTER DOMPROBST / TÅ THENNA KLÅCKA BLEF GUTEN AF / KLÅCKGIUTAREN ELIAS T: (hore) S: (son) FRIES /²⁸⁴ ÅHR 1752. — (d) runt slagringen: KOMMER OCH LÅTER OSS GÅ UPPÅ

HERRANS BERG, TILL IACOBS GUDS HUS, AT HAN LÄRER OSS SINA WÄGAR OCH WI WANDROM PÅ HANS STIGAR. ESA: 2: 3. — 2. Lillklockan. — (a) ena sidan: NU ÄR ADOLPH FRIEDRICH KONUNG / LOVISA ULRICA DROTNING / GUSTAF KRON PRINTZ / CARL OCH FRIEDRICH ADOLPH ARFFURSTAR I SWERIGE. — (b) andra sidan: TILL GUDS ÄRA OCH WEXIÖ DOMKYRKAS FÖRSAMLINGS / TIENST ÄR IAG FÖRÄRAD AF SALIG HANDELMANNEN / OLOF OLOFSSONS ENKA ANNICKA KROK OHLSSON / ÅHR 1752. / MITT LIUD SAMMANKALLAR MENNISKOR TILL BÄTTRING / OCH UPMUNTRAR THEM TILL DEN HÖGSTAS LOF! / GUTEN AF ELIAS T: S: FRIES. — (c) runt slagringen: GÅR IN I HANS PORTAR MED TACKANDE, UTI HANS GÅRDAR MED LOFWANDE: TACKER HONOM, LOFWER HANS NAMN. PS: 100:4.

Storklockan tycks ha varit förföljd av ett olycksöde. Efter endast 20 år, den 13/9 1772, sprack den åter enligt vad domkyrkosysslomannen anmälde till domkapitlet påföljande dag (VLA, E III, akt 560/1772). En besiktning verkställdes i början av oktober (1c akt 613/1772), varvid man kunde konstatera dels att »Ygglan» (=kläppfästet) inte satt mitt i klockan och dessutom var böjd, dels att metallen i slagställena var porös. Trots sprickan beslöt man dock »att med samma klåcka skulle åtminstone wid begrafningar under waksam tillsyn ringas, på det Domkyrkan icke måtte sakna denna säkra inkomst». Man beslöt vidare att inhämta »Herr Rådmanen och Kläckgjutaren Fries förklaring» över att klockan så snart spruckit. Fries anger i sin utförliga förklaring av den 10/11 1772 att orsaken till sprickan enligt hans mening är dels att klockan utsatts för onormala påfrestningar i samband med senaste kungsringningen, »som icke skiedt af ordentelige ringkarlar, utan utaf wårdslösa drängar och poikar, hwilka haft sin lust deraf, att ringa Kläckan så högt, att hon ståt så å ände, att Kläppen stöt tillbaka och stöt hängjärnet elr yglan ...», dels att klockan, då den flyttades från stapeln till tornet inte upphängdes på sakkunnigt sätt. Han tillbakavisar vidare med skärpa de beskyllningar mot bristfälligheter i metallens sammansättning, som sysslomannen Wirgander antyder. I sitt yttrande över Fries' förklaring (9/12 1772, VLA E III, akt 734/1772) medger Wirgander att »Mäster Fries tyckes för widare tilltal wara fri» samt föreslår att han får i uppdrag att åter gjuta om klockan, denna gång i Jönköping.

Innan detta verkställdes meddelade Wirgander (VLA E III, akt 752/1772) att »Gördelmakaren Anders Smedberg har anhållit ... att på försök återställa Domkyrkans stora klåcka Dess förra Ljud». Avsikten var troligen att såga upp sprickan, men av allt att döma utfördes inte detta försök. I början av 1773 blev den spruckna klockan sönderslagen och förd till Jönköping, där den omgöts och förstorades. I augusti 1773 var den färdig och hängdes upp i tornet. I detta sammanhang tycks en av klockgjutarens gesäller ha råkat ut för en olyckshändelse (VLA H II: 3, räk 1773). Av ett kvitto framgår att då klockan hissades upp »Kopparslagare Gossen Jacob Silber ... stod på kläckan och höll henne från muren wid dess uppwindande.» Det måste sägas vara ytterligt väl förtjänta »drickspenningar» som »Gossen» erhöll för sitt livsfarliga uppdrag.

Efter omgjutningen 1773 bar klockan följande inskrift (VLA E III, akt 349/1791): — (a) runt halsen: LAUS SIT SUPREMO ! TERRIS SIT PAXQUE SERENA ! ERGA NOS HOMINES DOMINI SIT PRONA VOLUNTAS ! LUC: 2: 14. (=Den högste ske lov! Må jorden få ostörd frid! Må Herrens vilja vara oss människor nådig!) — (b) södra sidan: ABRAHAMIDAE DOMINO IUSTAS NUNC DICITE LAUDES; / NAM MANET AETERNUM STABILIS CLEMENTIA IOWAE. PS: 118:2. (=Lovsjungen nu Abrahams Gud, så som honom tillkommer; ty Jahves nåd förblir evigt beständig.) / CUM SVIONAS REGERET GUSTAVUS NATUS ADOLPHO, / REGALEM THALAMUM DECORARET MAGDALIS ALMA, / VIVERET ET REGIS MATER LUDOVICA BORUSSA, / PRINCIPIBUS CENSENDA TRIBUS; CAROLO, FREDERICO / NEC NON FOEMINEI SOPHIA DECORAMINE SOCUS (sexus); / AD TEMPLUM DOMINI VOCITANS SUM FACTA METALLUM (metallo) / QUO LAUDEM DOMINUM, DIVINAE NESCIIO LAUDIS? (=Då Gustav, Adolfs son, var svenskarnas konung och den hulda Magdalena var en prydnad för kungagemaket, och då konungens moder ännu levde, Lovisa från Preussen, aktningvärd genom sina tre furstliga barn, Karl, Fredrik och Sophia, en prydnad för kvinnökönet, stöptes jag, som kallar till Herrens tempel, av metall, som ej känner Guds lov, för att därmed lova Herren.) — (c) norra sidan: COGITE MOX SANCTAM GENTEM MIHI FOEDERE, / FOEDERE, QUOD PEPIGI PROPRIO LIBAMINE MEUS. / PS: 50:5. / ESSET CUM SATRAPIS ILLUSTRIS RAABIUS ADAM / PER CELEBRIS

PRAESUL CUM DOCTOR OLAVUS OSANDER / ARCHIPRAEPOSITUS DOCTOR NOCOLAUS ALINUS / ELIAS FUDIT ME FRIES AERE SONORO / ANNO 1773. (= Då Adam Raab var lysande landshövding, doktor Olov Osander frejdad biskop och doktor Nils Alin domprost, göt mig Elias Fries av klingande malm år 1773.) — (d) runt slagringen: EIA DEI MONTEM CUNCTI CONFUNDITE CIVIS ISACI DUMQUE DEI TEMP-LUM CELEBRATE LIBENTER RITE VIAM DOMINI CALCE-MUS UT INDE. ES: 2: 3. (= Esaias 2: 3.) Klockans mått var (enl VLA E III, akt 325/1791): diameter 9 kvarter, 4½ tum (= 144 cm), höjd utan krona: 7 kvarter 3 tum (= 111 cm), kronans höjd var 7 tum (= 16,8 cm). Vikten var 12 skeppund (ca 1 820 kg).

Redan efter 18 års tjänst sprack storklockan åter och blev omgjuten sommaren 1791 av Elias Fries' son, Jonas Magnus Fries i Jönköping (not 229). Vid detta tillfälle förekom inga diskussioner om bristfälligheter o d. Däremot hade det tydligen i något sammanhang föreslagits att klockan skulle förstoras. En besiktning av klockstolen visade dock att klockans diameter inte kunde ökas med mer än 2 tum om inte klockstolen måste byggas om helt och hållet. Den nya klockan blev något tyngre (13 skeppund, 7 lispund, 9 3/8 marker = ca 2 060 kg) än den gamla, men diametern blev i gengäld 4 cm mindre, varför några ändringar av klockstolen inte behövdes. I och för upphissandet av den nya klockan lånade domkyrkan en sextumstross med block och tillbehör från varvet i Karlskrona (VLA E III, akt 431/1791). I den form klockan fick 1791 är den ännu bevarad (se ovan).

I samband med domkyrkans senaste restaurering väcktes tanken att placera ett klockspel i tornet. En insamling startades, som gav till resultat att ett klockspel kunde beställas. Klockspelet levererades av klockgjutare Gösta Bergholtz i Sigtuna i samarbete med firma Westerstrand & Söner i Töreboda och var färdigt hösten 1961. Invigningen skedde den 3 februari 1962 och förrättades av biskop Elis Malmeström.

Klockspelet består av 27 klockor, av vilka den största även kan ringas (klocka nr 4, S Sigfrids klocka, jfr ovan), med en sammanlagd vikt av 3 121 kg. Den största klockan väger 560 kg, den minsta 19 kg. Klockorna har, bortsett från den största,

ingen annan utsmyckning än det Bergholtzska gjutarmärket (jfr ovan). Klockspelet kan spelas dels från en direkt kopplad klaviatur, uppställd i en »spelkammare» i klockrummet, dels på elektrisk väg från en klaviatur på orgelläktaren. Dessutom finns en anordning för automatiskt spel, som medger att önskade melodier spelas på bestämda tider.

I samband med klockgjutningen 1696 byggdes som ovan sagts ett provisoriskt gjuthus, som torde ha rivits då klockorna var färdiga. Efter branden 1740 väcktes tanken att för domkyrkans medel bygga ett mer permanent gjuthus, som inte bara skulle användas för domkyrkans eget aktuella behov, utan även kunde vara till gagn för stiftets övriga kyrkor. I samråd med klockgjutaren Andreas Wetterholtz beslöts att bygga gjuthus. Under sommaren och hösten 1745 anskaffades material och uppfördes byggnaden i nö delen av kyrkogården (se s 32). Själva huset byggdes av timmer, som till en del togs från den s k »Cronobygningen» i Växjö. Gjutugnen murades av tegel, som till en del togs från Kronobergs slott (jfr s 127). I april 1746 var gjuthuset färdigt och domkyrkans klockor kunde gjutas. Gjuthuset synes ha legat på ett olämpligt ställe eftersom det vid flera tillfällen klagas på dess »sumpiga belägenhet». Man var tvungen att skaffa en pump för att hålla gjutgropen fri från vatten, men trots detta torde fukten i gjuthuset till stor del ha varit orsak till att flera av de gjutningar, som skedde där, blev misslyckade, bl a domkyrkans storklocka.

Kontrakt uppgjordes med Wetterholtz att han, mot viss avgift till domkyrkan, ensam skulle få disponera gjuthuset och de verktyg, som hade anskaffats på domkyrkans bekostnad. Under åren 1750 och 1751 göt Wetterholtz 14 klockor till olika kyrkor i stiftet (förteckning i VLA H II: 3).

I samband med tvisten med Wetterholtz efter storklockans spricka 1752 uppsades kontraktet med honom och överflyttades på klockgjutaren Elias Fries i Jönköping, som utöver omgjutningen av domkyrkans storklocka 1752 även utförde några andra gjutningar i gjuthuset. Men då de mest akuta klockbehoven var fyllda och gjuthuset dels började bli ruttet, dels — eftersom det hade halmtak — var en eldfara för domkyrkan och skolan, beslöts 1763 att det skulle rivras.

Ur klockgjuterihistorisk synpunkt har gjuthuset vid Växjö domkyrka sitt speciella intresse. Under medeltiden och ett stycke in i efterreformatorisk tid var det regel att klockgjutarna var vandrande män, som färdades omkring med sina enkla verktyg i packningen. När de kom till en plats, där det fanns behov av klockor, byggde de en ugn och ett enkelt gjuthus, samlade ihop beställningar och göt klockor och andra bronsföremål så långt beställningarna räckte. Man torde nog kunna räkna med att det i samband med domkyrkornas bygghyttor även byggdes gjuthus, där vandrande gjutare tillfälligt slog sig ner och utövade sitt hantverk.

För Sveriges del får man räkna med att i och med att »Klock-, Kron- och Styckgjutareämbetet» bildades i Stockholm år 1626 blev klockgjutarna mer bofasta, även om det fortfarande fanns en och annan vandrande gjutare. Man får nog tänka sig att dessa vandrande gjutare i regel inte hörde till de mer framstående i sin konst. Det rörde sig i regel om gesäller, som inte hade möjlighet att i vanlig ordning skaffa sig mästarbrev och fast ställning utan kände sig mer eller mindre tvungna att verka som fria företagare, vilket säkerligen ställde sig svårt under skråtidens tvång. Men det kunde dock hända att en i Stockholm eller annorstädes bosatt

mästare — alltså ledamot i klockgjutarskrået — tillfälligtvis slog sig ner i landsorten och utövade sitt yrke, understundom under protester från de övriga mästarna. Så göt klockgjutaren Erik Näsman, som bodde i Stockholm, åren 1717–1718 ett stort antal klockor för Dalarna i ett gjuthus vid Grangärde kyrka. Åren 1722–1724 göt han för Värmland i Karlstad och år 1725 för Västergötland i Skara och Borås. Isaac Rockman i Falun och hans gesäll Daniel Flodström göt 1747–1752 för Jämtland och Härjedalen i ett gjuthus vid Ovikens kyrka i Jämtland. De här anförda exemplen torde jämte de Wetterholtzska och Friesska gjutningarna i Växjö vara de sista resterna av ett mycket gammalt sätt att utöva klockgjutningens konst. Genom den utförliga dokumentationen av byggnaden och inventarierna i Växjö domkyrkas gjuthus står detta — samtidigt som det torde vara det sista i sin art i Sverige — som en värdig representant för domkyrkans och stiftsledningens omsorg inte endast om katedralens egna klockor utan också om klockorna i stiftets övriga kyrkor, en omsorg som gick ut på att ge kyrkorna bästa möjliga klockbestånd samtidigt som kostnaderna kunde hållas så låga som möjligt.²³⁵

Noter

1. *S Mårtensson*, Växjö stads geologi, HCÅ 1933, betr jordlagren, s 145 ff.
2. *N-A Bringéus* (utg), Folksägner från Varend upptecknade av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, HCÅ 1968, s 112 f.
3. *H Berg*, Växjö stads historia I, s 19, s 59 ff.
4. *E Elgqvist*, Studier i södra Smålands bebyggelsehistoria, HCÅ 1931, s 18 ff samt *densamme*, Fornä tidens vintervägar och stadsnamnet Växjö, HCÅ 1934, s 47 ff.
5. En på arkivalier baserad utförlig historik i *E Ekegård*, Växjö läroverks byggnader genom tiderna, Minneskrift vid Växjö gymnasiums 300-årsjubileum utg av N Dahllöf, s 44 ff.
6. *E Ekegård*, a a, s 55 ff.
7. Citerat efter *E Ekegård*, a a, s 39. Se även *C O Arcadius*, Anteckningar ur Vexjö allmänna läroverks häfder, s 16 f.
8. *N Krokius*, Een lijkpredikan ... när Petri Jonæ Angermanni ... Lijk ... bleff uthi sin Hwilokammer ... uthi högga Choren fördt.
9. Gustav Vasas och Erik XIV:s brev till Nils Knutsson (VLA kungl br). Platsen för Växjös medeltida biskopsgård är ej bekant. Uppgift om gården möter i ett brev från 1492 (»wore wij stadde j Wexsiöö i biscopzgården»), se *H Berg*, a a, s 109.
10. *L Larsson*, Om Växjö gamla biskopsgård, HCÅ 1923, s 88 ff; *E Ekegård*, a a, s 78 ff.
11. *P G Vejde*, Växjö domprostgård (särtr ur Nya Växjö-

- bladet 16 o 23 nov 1940), s 7. Platsen för den 1506 nämnda domprostgården («Prosthens stuffwo») kan ej angivas; *H Berg*, a a, s 111 o s 145, not 75.
12. *T Lundén*, Den helige Sigfrid, Credo 3, 1957, s 123.
  13. Karta med tillhörande beskrivning upprättad av A Eriksson i september 1878 (Växjö stads drätselkammare, bil till stadsfullm prot 17/4 1885); den 31/3 1879 beslöt stadsfullmäktige att omgivningarna kring domkyrkan skulle iordningställas i enlighet med Erikssons förslag (LUB, Vejdes saml).
  14. *R Kinnander*, Kronobergs läns runinskrifter, s 55 f.
  15. *S Mårtensson*, a a, s 137 ff; skrivelse från Sveriges geologiska undersökning till Raä 12/12 1928 (ATA).
  16. *E G Neumann*, Die Backsteintechnik, s 34 ff. Räckling och randstrykning förekommer bl a i etapp 1 i salbyggnaden i Vadstena, se *I Anderson*, Gården Vastenis och klostret i Watzstena, FV 1958, s 268 f.
  17. Se bl a SvK Sö I:1, s 19 f samt *I Anderson* och *B Berthelson*, Vadstena kungsgård och kloster, Proxima Thule, s 211 ff.
  18. SvK Sö I:1, s 20 ff.
  19. Ribbtegel av denna avfasade typ påträffades vid grävningundersökningar i kyrkan 1957–58 (*S Olsson*, grävningssdagbok, s 211, se not 21). Ett likadant ribbtegel påträffades vid utgrävningar på Kronoberg, *A Tuulse*, Kronobergs slottsruin, s 35, s 144.
  20. Betr Sigfridslegenden och de handskrifter i vilka den ingår, se särskilt *T Schmid*, Den helige Sigfrid, s 72 ff samt *L-O Larsson*, Det medeltida Varend, s 31 ff.
  21. *S Olsson*, Utgrävningarna i Växjö domkyrka 1957–1958, HCÄ 1958–1959, s 97 ff; *S Olsson*, Rapport till Raä med tillhörande ritningar, fotografier och grävningssdagbok (ATA). Vid undersökningarna tillvaratogs ett stort antal föremål, bl a 1 123 mynt, varav 1 052 medeltida, 7 sigill, benföremål, varav vissa medeltida, kistplåtar, textilfragment m m från gravar, pärlor, slipade stenar, ringar, blyspröjsar och fragment av fönsterglas bl a från dekorerade rutor i gotisk stil (1300-talets första hälft eller mitt — se s 157). Fynden förvaras på Smålands museum, de medeltida mynten t v i K Myntkabinettet, Sthlm.
Betr murverksundersökningar se *E Gustafsson*, Rapport till Raä över undersökningar i Växjö domkyrka 1958–1959 (ATA).
  22. Ur Förteckning över mynt funna i Växjö domkyrka (K Myntkabinettet, 4180/58): — 922. Otto-Adelheid-dinar. Efterbildning, 1000-talets början? Fragment. — 923. Friesland. Kejsar Henrik III och greve Bruno III av Friesland (1038–1057). Denar, efterprägling av mynt från Staveren. Dbg 502. — 924. Ostfriesland? Obol. Början av 1100-talet. Dbg 1852.
Nr 922 påträffades inom det romanska korets västligaste del, nära gravkammaren i triumfbågens läge (pl VII); 923 inom södra sidoskeppet, nära södra muren till det romanska långhuset, dess östra del; 924 i norra sidoskeppets östligaste kvadrat »nära muren». Uppgifter om fyndplatser från H Rundquists preliminära förteckning av myntfynden i K Myntkabinettet, Sthlm.
  23. Ifrågavarande sulstenar kan ej tillhöra grunden till östra muren i den senare uppförda södra korsarmen. I S Olssons grävningssdagbok (s 122 f) framhålles möjligheten, att det rör sig om rester av »en tidigare mur (hörande till ett tidigare stadium i s. tvärskeppets utbyggnad)».
  24. Om Växjö. En akademisk 1700-talsavhandling, översatt av *S E Melander*, s 34. Jfr dock S L Gahms Archivum Smolanicum Ups, tom VI, s 76 (UUB), som nämner »en wid Predikostohlen på en Pelare sittande Tafla, fullskrefwen med förgylta Bokstäfwer, hwarunder stod ett illa grinande Troll, sådant som Trolle-Famillens Wapen plägar afskiltras».
  25. *R Boström*, Sveriges domkyrkor, s 53; *E Gustafsson*, Växjö domkyrka, Historik-vägledning, s 8.
  26. *R Blomqvist*, Studier i Smålands romanska stenkonst, s 136.
  27. Skrivelse till Raä från arkitekten P Boberg 22/9 1928 (ATA). Fyndet införlivades med Smålands Museums samlingar.
  28. *M Rydbeck*, Skånes stenmästare före 1200, s 159.
  29. Den helt unika funtbasen är sammansatt av två till sin grundform rektangulära block, som båda är uthuggna på en kort- och en långsida (längd 30–40 cm, bredd 24 resp 30 cm). De två ohuggna kortsidorna har ej varit avsedda att synas utan bör ha anslutit till block i ett murskift; blockens ändparti visar också att de två oarbetade långsidorna är mycket oregelbundna. Stenarna bör ursprungligen ha legat med dessa långsidor inåtvända mot en murkärna, och sålunda ingått i murhörn. Ett helt likartat skulpturblock med lejon och vädur finnes i V Sallerups kyrka där även en Mårtensfunt finnes. Se *M Rydbeck*, a a, s 181 f.
  30. Av funtarna i Mårtensgruppen har basen på Blentarpsfunten (med samma lejon-vädurmotiv) den kraftigaste reliefen (*M Rydbeck*, a a, s 174) men vädurshuvudet och lejonassen saknar likväl varje inslag av friskulptur.
  31. Betr breda västtorn i Skåne med tvådelad tornbåge, se *W Anderson*, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn, s 26 ff. Rydaholms kyrka (jfr s 68) har haft tvådelad tornbåge med mittpelare, vilket framgår dels av bevarade spår i murverket, dels av en uppmättningsritning från 1784 (RA, Överintendentens skrivelser till Kungl Maj:t 1784).
  32. Då frågorna om »emporvåningens» ursprungligen avsedda funktioner i de breda västtornen på nordiskt område ej är utredda torde det vara riktigt att avstå från en diskussion om användningen av denna våning i växjötornet. Betr tänkbara ändamål jfr *J Schewe*, Das Turmgeschoss der Petrikerche in Lübeck in seiner Stellung zu den Westemporen des Mittelalters, Nordelbingen 28/29, 1960, s 20 ff.
  33. *R Kinnander*, a a, s 44 ff. Blocken från Skatelövs kyrka ingår i Smålands museums samlingar, inv nr D 123–126.

34. *M Rydbeck*, a a, s 267; *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400, s 264 ff, s 271 ff, s 393 ff; *A Tuulse*, The churches of Blekinge, SvK 1, 2 ser, s 13 f; *W Anderson*, a a, s 126 har med all sannolikhet för tidiga dateringar.
35. *E Lundberg*, a a, s 393; *densamme*, En dateringsfråga belyst av en biskopstvist på 1100-talet. i: *Fataburen* 1929, s 171 ff.
36. *E Cinthio*, Lunds domkyrka under romansk tid, s 98; *E Lundberg*, a a, 1929, s 171.
37. *R Blomqvist*, a a, s 135 f.
38. *E Lundberg*, a a, 1929, s 186.
39. *L-O Larsson*, a a, s 63, s 65 ff.
40. *M Rydbeck*, a a, s 199 f; *E Gustafsson* och *M Weidhagen*, Investigations in Hammarlunda church. i: *Res mediaevalis*, s 155 f, s 158.
41. Växjökyrkans relationer med Lund har belysts i ett flertal arbeten. Se bl a *T Schmid*, Växjö stifts tillkomst och äldsta förhållanden. i: *Scandia* 1929, s 275 ff; *densamma*, Växjö stifts biskopar intill år 1287. i: *Personhistorisk tidskrift* 31, s 177; *S Kroon*, Det svenska prästmötet under medeltiden, s 93.
42. *L-O Larsson*, a a, s 49 ff.
43. *ibid* s 31 ff, s 42 ff.
44. *ibid* s 44.
45. *Toresunds*brevariet, lektio 2 (KA, Södermanl handl 1595:15,1) är här citerat efter *L-O Larsson*, a a, s 37, not 18. Jfr *SRS* II: 9, s 350 f.
46. *L-O Larsson*, a a, s 39, not 29.
47. *E Carlsson*, *Translacio archiepiscoporum*. i: *Uppsala univ årsskrift* 1944: 2, s 97 ff, ang Eriksrelikernas skrinläggning och altarsättning omkr 1170. *Carlsson* upptar som jämförelseexempel ett antal andra nordiska helgon, som skrinlagts på 1100-talet. *Praxis* synes ha varit att benen upptogs från den utpekade graven, skrinlades och altarsattes. A a, s 110 ff. Jfr även *J Braun*, *Der christliche Altar I*, s 584 f.
48. Om högaltarplaceringens beroende av titelhelgonets gravplats, se *J Braun*, a a, s 386.
49. *J Baazius*, *Inventarium Ecclesiae Sveo-gothorum*, s 105.
50. Ang altaren för förstamässan under reformationstiden, se *D Lindquist*, Första-mässan i Stockholm, s 39 ff. Först vid Uppsala möte 1593 utdömdes den medeltida sedvänjan med nattvardsgång vid flera altaren. Jfr s 112. *Baazius'* detaljerade skildring förefaller ej vara gripen ur luften. Han var född 1581 i Gårdsby, gick i Växjö skola, återkom till staden efter utlandsstudier 1607, blev konrektor detta år, rektor 1611 och teologie lektor 1617. 1624 blev han kyrkoherde i Jönköping. Biskop i Växjö 1647–49. Det är sålunda troligt att *Baazius* varit åsyna vittne till upptäckten av »Sigfridsgraven».
51. Se t ex *J Peringskiöld*, *Monumenta Sveo-gothorum*, VIII *Monumenta per Smolandiam* (KB Fh 8); *P Acan-*
der, Den äldsta separata Växjöbeskrivningen 1654 (övers *P Wilstadius*); *E Frondin-A Hallenberg*, *De B. Sigfrido*, Diss. 1740, s 36 f. I *E Dryselius*, *Kyrckio-*
Historia, 1708, s 370 framhålles att *Sigfrids grav* »näst in til Hög-Choret än i Dag wijsas».
52. Exempel på enskeppiga kyrkor med sidobyggnader vid koret inom den äldre medeltidens kyrkoarkitektur på kontinenten lämnas i *E Lehmann*, *Vom neuen Bild frühmittelalterlichen Kirchenbaus*. i: *Wissenschaftliche Zeitschrift des Universität Halle, gesellschafts-sprachwissenschaftliche Reihe* 6, 1956/57, s 213 ff. Jfr *G Fischer*, *Domkirchen in Trondheim* 1, s 29 ff. *Olav Kyrres* biskopskyrka hade, då den stod fullt utbyggd omkr 1100, ett enskeppigt långhus och rektangulärt kor med två sidobyggnader vid koret, en sakristia på norra sidan och ett kapell med »Olavsbrönnen» på den södra. Beträffande funktionen hos sidobyggnader vid altarrummet och dylikas förekomst i bl a *Hirsau*-arkitekturen, se *G Bandmann*, *Über Pastophorien und verwandte Nebenkäume im mittelalterlichen Kirchenbau*. i: *Kunstgeschichtliche Studien für Hans Kaufmann*, s 19 ff, s 50 ff. Om *Hirsau* och Skåne, se bl a *W Anderson*, a a, s 13 ff; om sakristierna i *Lunds domkyrka*, se *E Cinthio*, a a, s 108. Jfr även *SvK* Bl IV: 1, s 26 f.
53. Om tillämpningen av plantypen med enskeppigt långhus för större kyrkor, se *E Lehmann*, *Saalraum und Basilika im frühen Mittelalter*. i: *Formositas Romanica*, s 131 ff.
54. Mitt i vardera östra och västra muren syns överst spår av en större öppning (pl V, X). Då dessa öppningar genombrutit 1200-talstornets avslutningsskift och då bågarna ligger i förband med det övre, senmedeltida murverket måste de ha upptagits först i samband med tornkroppens höjning (jfr s 94).
55. *Erikskrönikan* enl *Cod Holm D 2* utg av *R Pipping*, *Samlingar utgivna av Svenska Fornskrifts-sällskapet*, s 49.
56. *B Beckman*, *Matts Kättilmundsson* och hans tid I, s 14; *L-O Larsson*, a a, s 72, not 83, s 375, not 47.
57. Jfr not 17. Vissa detaljer visar en klar överensstämmelse med etapp I i salbyggnaden i *Vadstena*.
58. DS 565, 742, 802, 901, 941, 951, 1278. Den i *Magnus Ladulås'* testamente 1285 nämnda gåvan (DS 802) av »capellam nostram cotidianam» gäller som framgår av specifikationen textilier för altarutrustning. Det är sålunda ej som *L-O Larsson*, a a, s 73, not 83 antager en kapellstiftelse som avses. Jfr *U Westerbergh*, *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige* I, 2, s 122.
59. Jfr *H Schück*, *Ecclesia lincopensis*, s 121.
60. Vid den 1959 utförda grävningundersökningen, då grundmurar till sakristian frilades, konstaterades att inga rester fanns kvar av mittpelarens fundament eller av ursprungligt golv. Fragment av formtegel av två typer påträffades, dels av stenar med kortsidans hörn avrundade, vilka möjligen ingått i en gördelbåge, dels av ribbtegel med spetsoval profil av en typ som flerstädes förekommer i ribbvalv från 1200-talets senare del.
61. Arkitekt *P Bobergs* skrivelse till Raå 22/9 1928 (ATA). Stenarna deponerades i *Smål Mus*. Två av stenarna

- med ett par ansikten insattes 1959 i sydportalen (fig 39). Ytterligare en sådan sten, tre av hörnkonsolerna samt bas och kapital har 1970 överförts till kyrkan.
62. Skrivelse från Sveriges geologiska undersökning till Raå 12/12 1928 (ATA).
  63. Kolonnbasen har färre vitkalkningslager vilket torde sammanhånga med att den under lång tid kan ha dolts av trägolvet i sakristian. Trägolvet fanns redan på 1500-talet. Vid iståndsättningen efter kyrkans brand 1570 (s 104 ff) gjordes 1572 utbetalning till timmermän för att »sakerstigen tellades» (KA räk).
  64. Se tex SvK, Sö I:1, fig 38, 134, 151 och 181. Jfr också med konsolerna i Vä kyrkas långhusvalv från 1200-talet (SvK, Sk III:1); *M Rydbeck*, Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor, 1943, s 94.
  65. *E B Lundberg*, Biskops-Arnö. i: FV 1963, s 264 ff.
  66. Se tex *F Nordström*, Tensta kyrkas arkitektur, Uppland 1951, s 26 ff; *densamme*, Studier i Uppsala domkyrkas äldsta byggnadshistoria, s 126 ff; *N Sundquist*, Långtora kyrka. i: Upplands kyrkor VIII, s 19 ff; *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400, 1940 s 594 ff.
  67. *A-S Schotte*, Resultatet av utgrävningen i S:t Laurentii sakristia juni 1940. i: S:t Ragnhilds gilles årsbok 1941, s 18 ff.
  68. *K von Schmalensee* har i en 1956 sammanställd historik med restaureringsprogram (ATA) uppritat Brunius' måttskiss (fig 69) i meterskala. Av denna framgår att stråvpelarens västra, bevarade vinkel mot sydturen befunnit sig ca 240 cm från tvärskeppshörnet. Jfr pl VII.
  69. *S Olsson* har i grävningsdagboken, s 173, antecknat att något väster om grunden till den rivna västra tvärskeppsmuren framkom »ytterligare stenar, som först togs för en gravkammare, men som antagligen även de hör till någon sorts grund av vägg eller altare». Av en i dagboken gjord skiss framgår att sulstenarna tillhört en parallellt med tvärskeppsmuren gående mur, bevarad på en sträcka av ung 2 m. Tyvärr blev resterna ej inlagda på Olssons planritning i skala 1:50.
  70. *J Forsander* framhåller betr fönstret i norra muren: »Då fönstret öfver N. kyrkdörren år 1823 öppnades, befanns, att ett sådant, något på sidan om det nuvarande, der fordom funnits, men hvilket troligen igenmurats, när det fordna vapenhuset derutanför uppsatts» (VSLB fol 137).
  71. Jfr SvK, Bl IV:1, s 42; SvK, Sö I:1, s 46 o 308 ff; KL XIII, sp 430 f.
  72. Betr mittskeppsmurarnas höjning se s 86. Om pseudo-basilikor se *A Tuulse*, Der Kernbau des Doms zu Strängnäs, s 47 ff.
  73. *Carl Bådt* (Carolus Bådt), son till riksrådet Jon Pederson till Flishult och Ingeborg Eriksdotter. Biskop i Linköping; d 1338.
  74. Sammanställning av altarstiftelserna i *L-O Larsson*, a a, s 374 f; betr Sune Jonssons släkt se *densamme*, s 110 f, s 393 ff o s 399 ff. På s 375, not 46, påpekas att Andreas-
- kapellet ej omnämnes i 1400-talskällorna och att de av Erengisle Sunesson skänkta gårdarna ej redovisas som kyrkogods i 1500-talets kamerala handlingar. Larsson frågar sig om Andreaskapellet kan vara identiskt med det på 1400-talet flera gånger nämnda Apostlakoret. Jfr dock nedan, s 102 och not 102.
  75. För tolkningen av dessa dokument, se *L-O Larsson*, a a, s 111 ff, där även frågan om den politiska avsikten med kungens aktioner diskuteras.
  76. Citerat efter *L-O Larsson*, a a, s 113 f.
  77. *Densamme*, s 118.
  78. *Densamme*, s 115.
  79. *H Berg*, a a, s 101; *Y Brilioth*, Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363–1414, 1925, s 46.
  80. Från 1400-talets förra hälft föreligger endast ett par uppgifter om gåvor förutom drottning Margaretas donation. Väpnaren Brodde Gudmundsson gav en gård i Vrankunge (Skatelöv) till kyrkan (RA perg 22/1 1428). Som soning för ett dråp föranstaltades 1430 att två själämässor skulle uppehållas i domkyrkan (RA, B 16, nr 23 o 98).
  81. Den 15 februari som Sigfrids dag förekommer i det bevarade källmaterialet för första gången på 1290-talet, *H Berg*, a a, s 40. Ett brev från 1412 (SD 1536) är daterat i Växjö »festo translacionis sancti Sigfrido confessoris» (på dagen för S Sigfrids, bekännarens, translationsfest).
  82. *H Berg*, a a, s 110.
  83. *Å Holmbäck-E Wessén*, Svenska landskapslagar, femte serien, 1946, s LXXVI.
  84. Citat efter *D C J Schlyter*, Samling af Sweriges gamla lagar VI, 1844, s 108.
  85. Som tak och murkrön utritats på Sueciateckningen (fig 18) skulle tvärskeppets murkrön ligga lägre än sidoskeppets. Detta har emellertid inte varit fallet. Jfr fig 108, som visar förhållandena efter branden 1740.
  86. När de översta skiften murades i samband med Brunius' förändring av tornet bortogs det breda, profilerade krön som tillkommit vid tornreparationen på 1750-talet. Vid sistnämnda arbete var det nödvändigt att »rifwa neder den öfwersta delen af tornet, som icke kan repareras, utan måste aldeles å nyo byggas sedan tornet fått sin styrka ifrån foten» (ÖLÄ, Avgjorda mål före 1811, domprosten S Bälters skrivelse till överintendenten 24/8 1753).
  87. *R Boström*, a a, s 53; *M Rydbeck*, Den helige Sigfrid, en rikets skyddspatron, s 14; *E Gustafsson*, Växjö domkyrka, Historik-vägledning, s 22.
  88. Ung mitt i vapenhuset fanns en i nord-sydlig riktning gående sträng av sekundärt inlagda stenar i kallmur, som också hade en motsvarighet invid väggen mot kyrkan (pl VII). Dessa stensträngar har möjligen utgjort underlag för bjälkar till ett trägolvet.
  89. Jfr Sueciabilden, som ej kan vara korrekt på denna punkt. Jfr kommentaren i not 85.

90. *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400–1650, s 107 ff.
91. *K H Clasen*, Deutsche Gewölbe der Spätgotik, s 90.
92. *S Ljung*, Söderköpings historia 1. Med ett byggnads-historiskt bidrag av professor *Sigurd Erixon*, s 176 ff.
93. *Å Nisbeth*, Åtvids kyrkor, s 5 f.
94. *Knut Grundis* till Eknaholm och *Birgitta Haraldsdotter*, se *S Ljung*, Kring gråbrödraklostret i Växjö, HCÅ 1958–1959, s 112.
95. *A Tuulse*, Kronobergs slottsruin, s 35 ff.
96. *Tord Bonde Pedersson* (Thordo Petri). Decanus i Linköping 1458, archidiacanus i Uppsala 1468, ärkebiskop i Uppsala 1468–1470.
97. Jfr *L-O Larsson*, a a, s 373 f. Att gårdarna kom att läggas under biskopsbordet kan sammanhånga med att biskopen personligen hade ansvaret för vikarien vid detta altare. Brevets formulering visar ju att biskopen själv skulle vara bestämmande.
98. *H Schück*, a a, s 450 f.
99. *L-O Larsson*, a a, s 374 f.
100. *S Olsson*, Redogörelse för undersökningarna i Växjö domkyrka oktober 1957–maj 1958, s 15 ff (ATA).
101. Jfr ovan, s 91 och not 74.
102. De båda gårdarna i Slätthög, som lagts till apostlakoret 1461, redovisas 1545 under prebenda Annæ resp Katarinæ (*L-O Larsson*, a a, s 376) vilket anger att apostlakoret försvunnit som särskilt prebende i samband med Gustav Vasas reducering av antalet korpräster vid domkyrkan år 1527 (GVR 4, s 318 f). Andreasprebendet torde ha upphört redan under 1400-talet i samband med reorganisering av altarstiftelserna.
103. *Arvid Trolle* till Bergkvara och Lillö. Riksråd 1463–1501. D 1505, begravnen i Lunds domkyrka.
104. *L-O Larsson*, a a, s 376, not 47 j.
105. *H Berg*, a a, s 114.
106. Domkyrkoräkenskaperna från 1500-talet och 1600-talets början ingår i KA Smålands landskapshandlingar, från tiden 1600–1634 även i Kyrkors, skolors och hospitals räkenskaper, från 1636 och följande år i Smålands landsbok samt fr o m 1660-talet i Kronobergs, Kalmars eller Jönköpings läns landsbok. Hänvisningar till dessa betecknas i texten med (KA räk). Se f ö källförteckningen.
107. 1600-talets häradskartor i LMS, bl a H Ruuths kartor över Norrvinge från 1658 (F 15), Kinnevald från 1661 (F 17) och Konga från 1663 (F 18).
108. Denne »Phalentin» torde vara samma person som »Falletin Murmestare» som arbetade vid slottsbygget på Kronoberg. Han torde vara identisk med tysken Valentin Specht, som ägde gård i Växjö och som omkr 1600 verkade som stadens murmästare. Se *I Svalenius*, Växjö stads historia II, s 66. Jfr *A Tuulse*, Kronobergs slottsruin, s 111 f. Flera av de i domkyrkoräkenskaperna namngivna hantverkarna uppträdde också på Kronoberg enligt slottets byggnadsräkenskaper (KA Smål handl).
109. Den 23 mars 1580 skrev Johan III (Riksregistratur 1580 fol 42 v) att en del av hans undersåtar i Småland och på Öland »äre någott försumlige» med att leverera den tunna spannmål från varje kyrka i hela stiftet (till Växjö stift hörde vid denna tid också Kalmar län och Öland), som anslagits för domkyrkans restaurering. Därför skulle »wäre befallningsmän och fougter» i hela stiftet nu se till att spannmålen »vthen alt hinder» levererades till domkyrkan.
110. *E Gustafsson*, Om Anders Larsson — vår tienare och byggemestare på Cronebergh. FV 1970. Betr renässanstidens tornspiror, se *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans, s 386, s 395, s 500 ff.
111. »Gerdh Glasmester Bårgare i Calmar» (kvittens från 1584) bör vara samme man som arbetade på Kronoberg (slottsräkenskaperna 1584) och på Kalmar slott 1579, se *M Olsson*, Kalmar slotts historia II A, s 256.
112. Gavlarna var inklädda med spåntäckt panel. 1614 redovisades utgifter för »Måns och Lars timberkarlar för dett de förfärdade träverket som på östra Kyrkiogafnen ifrå falla wille». Om spånade gavelrösten på kyrkor, se *A Roland*, Spånklädda stenväggar å romanska kyrkor. i: FV 1918, s 83 ff.
113. *I Schnell*, Kyrkorna i Södermanland, s 76.
114. *P G Vejde*, Ur Värends hävder. i: HCÅ 1930, s 245.
115. *Ture Trolle* till Bergkvara; son till Arvid Trolle och Kristina Johansdotter; f omkr 1490, d 1555 på Bergkvara. Lagman över Tiohärads lagsaga 1528, fick Allbo härad i förläning 1533. Gift 1525 med Magdalena Eriksdotter, d 1584. Barn: *Anna Trolle* till Helgerum; f 1534, d 1617 på Helgerum, begravd 1618 i Växjö domkyrka. Gift 1564 med krigsöversten friherre *Charles de Mornay*, f omkr 1514 i Frankrike, d 1574. SvK Sm II: 2, not 32. *P Jonæ*, En kort lickpredikan vthi Wexio Domkyrkio hållen När ... Anna Trolles ... Lijk ... bleff vthi Hwilokammer ... fört, s 69; *M Hofrén*, Helgerum i Tjust, s 31 f.
116. Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, Avd 2, 12, 1, s 368 ff.
117. *Bengt Göransson Sparre* till Rossvik samt Eknaholm i Tjureda sn och Tistad i Bårbo sn; f 1570, d 1632. Häradshövding i Skärkinds härad i Östergötland 1590; ståthållare på Stegeborg 1598; ryttmästare 1611. Gift 1604 med Kerstin Åkesdotter Bååt, d 1628; dotter till häradshövding Åke Johansson Bååt och Christina Trolle. Se *M Hofrén*, a a, s 34.
118. *Anders Svensson Stråle* till Kråkenäs i Gårdsby sn, Ubbemåla i Algutsboda sn och Ekna i Tjureda sn. Fogde bl a på Kronoberg 1578–1584, 1595–1596 och 1602–1604. Fördes av kung Sigismund fången till Polen 1598; underskrev dödsdomen över riksråden i Linköping 1600; d 1604 och begravnen i Växjö domkyrka. Gift före 1575 med Anna Olofsdotter.
119. *P G Vejde*, Växjö domprostgård, s 8; Växjö stifts herdaminne VIII, s 274.

120. *A Rhyzelius*, *Episcoposcopia sviogothica*, s 311.
121. *Petter Meenlöss*, se *S Karling*, *Kyrkorna i Borås och Brämhult*, 1955, s 74, 80, 232.
122. Om Johan Verner d y, se *W Nisser*, *Per Brahe d y:s »hofkonterfejare»*. i: *Medd från Norra Smålands fornminnesförening* 9, 1929, s 33 ff. Jfr not 169.
123. *Håkan Nilsson Skytte* adlad och adopterad 1645 Skytte af Sättra, f 1603, d 1688, begravd i familjegraven i Växjö domkyrka; överste, länshövding i Kristianstads och Blekinge län; ägde bl a *Hovmantorp* samt *Sävsjö*, nu *Sävsjöström*, i *Lenhovda* sn. Se SvK Sm II: 3, not 49.
124. Se bl a *Oeconomi Templi Cathedralis Wexionensis*, *Magister Johan Lundahls Berättelse om Växjö domkyrkas klockor, gravar o. d. dat. 20 mars 1759* (S L Gahms *Archivum Smolandicum* tom VII, s 77, UUB).
125. *Lars Sparre*, friherre till *Kronoberg*, herre till *Bergkvara* och *Nygård*. Son till *Svante Sparre* och *Görvel Bååt*; f 1649, d 1704; kammarherre. Slöt på svärdsidan denna gren av friherrliga ätten *Sparre*. Gift 1674 med sin farbroders styvdotter friherrinnan *Charlotta Soop* af *Limingo*, dp 1655, d 1704; dotter till riksrådet friherre *Carl Soop* af *Limingo* och friherrinnan *Beata Åkesdotter* (*Natt och Dag*).
126. Överstelöjtnanten *Per Lindormsson Ulf sax*, död efter 1677 men före 1686, blev begravd i *Tofta kyrka*, som revs 1785, sedan *Tofta* och *Tävvels församling* samslagits. *Ulf saxarnas grav* fanns i kyrkans sakristia (*Rogberg*, s 154).
127. *Carl Hårleman*, f 1700, d 1753; friherre, arkitekt. Överintendent 1741–53. Vid besöket i Växjö 1749 hade *Hårleman* som främsta ärende att undersöka platsen för det »vid torget tillärnade *Landshöfdinge-sätet*», för vilket han upprättade förslagsritningar, som fastställdes 1750. Se *Å Stavenow*, *Carl Hårleman*, s 185 f.
128. Se tex förslag till fästningsportar i *Landskrona* och *Kristianstad*; *Å Stavenow*, *Carl Hårleman*, s 229 o 231.
129. NM, *Tessin-Hårlemans saml*, THC 4491. I *S Fogelmarck*, *Carl Fredrik Adelcrantz*, s 492 framhålles att detta förslag varit bestämt till utförande. Det anges felaktigt ha nr 4493 i *Tessin-Hårlemans saml*. THC 4493 och 8404 är två i det närmaste identiska ritningar som visar förslaget med lanternin. 8404 är publicerad av *Å Stavenow*, a a, s 246, utan angivande av nummer. 4493, som möjligen är en kopia av 8404, har dessutom en skiss i blyerts till en lägre huv, ett förslag som påminner om 4491.
130. *Å Stavenow*, a a, s 248 f; SvK, Sö I:2, s 403 f.
131. *Clas Eliander*, f 1708, d 1754. Elev hos slottsbyggmästaren *Petter Gerdes* i Sthlm, hos *Christoffer Polhem* 1738–1741. Slottsbyggmästare 1745. Ledamot av *Vetenskapsakademien* samma år.
132. Murmästaren *C J Braunne* i *Karlskrona* anlätades i början av 1760-talet för uppförande av *Kungl Amiralitetskyrkan* i *Karlskrona*. SvK, Bl III:3, s 243.
133. *Carl Fredrik Adelcrantz*, f 1716, d 1796, friherre, arkitekt. Konduktör vid slottsbygget i *Stockholm* 1741, hovintendent 1750, överintendent 1757 (tillsammans med *C J Cronstedt* 1757–67, därefter ensam). Preses i *Konstakademien* 1767. Om *Adelcrantz' verksamhet*, se *S Fogelmarck*, a a, betr förslaget till tornhuv för *Växjö domkyrka* s 492.
134. *Inrikes Tidningar* 3 okt 1771. Källuppgiften förmedlad av landsantikvarie *J E Anderbjörk*.
135. *J C Linnerhjelm*, *Bref under resor i Sverige* 1797, s 124.
136. Se bl a domprosten *Sven Bälters* brev till överintendenten 6 april 1753 (ÖIÄ Avgjorda mål före 1811).
137. *Carl Georg Brunius*, f 1792, d 1869, professor, arkitekt, konsthistoriker. Utnämndes till professor i grekiska vid *Lunds universitet* 1824. Under tiden 1833–59 ledde *Brunius* restaurerings- och ombyggnadsarbetena i *Lunds domkyrka*. Fr o m 1830-talet verkade han främst som arkitekt och arbetsledare för om- eller nybyggnader av kyrkor, främst i *Skåne*. Efter hans ritningar utfördes vidare restaurering eller ombyggnad av slott samt nybyggnad av skolor, bostadshus och ekonomibygnader. *Brunius* var den nygotiska stilens främste företrädare i landet.
138. Den följande framställningen bygger främst på korrespondensen mellan *Brunius* och hans uppdragsgivare i *Växjö*. Brevens jämte *Brunius' betänkanden*, kostnadsförslag m m är samlade i vol X i *Brunius-samlingen* (ATA). Där ej annat anges är uppgifterna hämtade från denna volym, s 353 ff.
139. *Henrik Albert Törnqvist*, f 1819, d 1898, arkitekt. Blev 1855 konduktör vid ÖIÄ samt *vetenskapsakademiens* arkitekt, 1860 vice professor i byggnadskonst vid *Konstakademien*.
Per Axel Nyström, f 1793, d 1868, arkitekt, professor. Blev 1812 konduktör vid ÖIÄ, erhöill 1818 titeln hovarkitekt och blev 1836 ordinarie professor i byggnadskonst vid *Konstakademien*.
140. Om jubelfesttalet och *Brunius' uppfattning* om kyrkoarkitektur, se *E Gustafsson*, ... en passande inrättning af ett Herrans hus. *C G Brunius* och *Skånes kyrkor*. i: *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1961, s 27 ff.
141. *H Lindström*, *Växjö stads historia 1719–1862*, s 380 f.
142. *Carl Oskar Möller*, f 1857, d 1933, arkitekt. Blev 1881 arkitekt vid ÖIÄ, 1890 ledamot av *Konstakademien*, 1903 förste intendent vid ÖIÄ, 1904 överintendent. Efter ÖIÄ:s omorganisation till KBS var *Möller* ämbetsverkets generaldirektör och chef 1918–24.
143. *Erik Johan Fant*, f 1889, d 1955; arkitekt i KBS. F ledde restaureringen av ett stort antal kyrkor, bl a av *Storkyrkan*, *Johannes* och *Katarina kyrkor* i *Stockholm* samt av många betydande landskyrkor. SvK Go VI: 2, not 32.
144. Historik och program för restaurering enligt olika alternativ föreligger i en november 1956 stencilerad skrift (ATA).
145. Jfr *M Ullén*, *Kyrkorna i Sjöås*, SvK, Sm II: 1, s 23 samt not 12.

146. Se även *E Gustafsson*, Sjalakor och Consistorium. Om målningarna i Askeryds och Ölmostads kyrkor se *Å Nisbeth*, Askeryd-mästaren — Sven Målare i Jönköping?
147. Se *S Olssons* rapport (ATA) samt *Densamme*, Utgrävningarna i Växjö domkyrka 1957–58, HCÅ 1958–59. Beskrivningen och bestämningen av glasmålningsfragmenten är utförd av antikvarie *A Andersson*, SHM
148. Jfr *L Larsson*, Växjö gamla lärdomskvarter, s 37f.
149. Se *J Rogberg*, a a, s 38, 59f.
150. Wexjö Stads Lustre och Beröm, avskrift av *Gahm Persson*, Archivum Smolandicum Ups, Tom VI, s 76.
151. KB, Fm 52.
152. *J C Linnerhielm*, Bref under resor i Sverige, Sthlm 1797, s 124.
153. *Georg Engelhard Schröder*, f 1684 i Sthlm, d 1750 i Sthlm, målare, tecknare, miniatyrmålare. Hedrades 1745 med hovintendents titel.
154. *Johan Christian Zschotzscher*, f 1711, d 1766, målare. Utförde fram till 1759 en mängd kyrkodekorationer i Växjö stift (jfr SvK, Sm II: 1, not 14). Se *G Wilstadius*, Johan Christian Zschotzscher, Hans liv och verksamhet som kyrkomålare i Växjö stift, HCÅ 1956.
155. *Niklas (Nils) Danielsson Hagelberg*, f 1767, d 1818, målare, miniatyrmålare.
156. Se *G Johansson*, Blädinge kyrka, s 59f.
157. *Jacob Flemming*, f 1640, d 1689, friherre av Lais, kamrarråd samt landshövding i Kronobergs (1674), Närkes och Värmlands (1676), Västernorrlands (1677) och Västerbottens län (1679, tillträdde ej). J F slöt på mansidan sin gren. Begraven i Riddarholmskyrkan.
158. *Sven Segervall*, f omkr 1677, d omkr 1760, troligen i Växjö, stiftsbildhuggare. Fader till bildhuggaren *Peter S*. — Av Sven S har bevarats ett flertal rikt figurprydda altaruppsatser och predikstolar i Småland och angränsande landskap, bl a i Hjortsberga och Femsjö kyrkor. De flesta av hans kända arbeten är tillkomna mellan åren 1738–49, förmodligen med sonen som medhjälpare. Se artikel av *R Blomqvist* i Sv Konstnärslexikon.
159. *Fredrik Magnus Piper*, f 1746, d 1824 i Sthlm, arkitekt, konduktör vid ÖIÄ, hovintendent, 1803 överintendent. Bl a engagerad av Gustav III 1780 för Hagas utbyggnad och ombildningen av vissa partier i Drottningholms park.
160. *Johan Fredrik Åbom*, f 1817, d 1900. Konduktör 1845, förste arkitekt vid ÖIÄ 1862–1882. Å var vid mitten och under senare hälften av 1800-talet en av de mest produktiva arkitekterna och har ritat en mängd byggnader främst i Sthlm. Har bl a även ritat Njurunda ka samt flera kyrkoinredningar.
161. Om bänkarnas tidigare fördelning m m se *L Larsson*, Växjö gamla lärdomskvarter, s 29f.
162. Se *Niels Friis*, Domkirken Vor Frue kirkes orgel (København 1965).
163. *Arthur Adell*, Data och acta till Söderköpings St. Lars kyrkoorglars historia, i: Svenskt gudstjänstliv 17 (1942) nr 2, s 42–57, 65. — Jfr även SvK, Sm III: 1, Kalmar slotts kyrkor, s 27 angående en »Her Jören Orgenist» som efterskickades av Johan III 1586 för att förfärdiga ett orgelverk på slottet.
164. *Peter (Peer) Jönsson (Jonsson)* borgmästare i Skänninge, avsatt 1650, d 1653. Synes en tid även ha varit organist i Skänninge. Från 1620-talet verksam som orgelbyggare. Byggde 1620 ett orgelverk i Linköpings domkyrka och 1630 ett i Skänninge Vårfrukyrka samt därefter orglar i Visingsö 1637, Tranemo 1638, Dalstorp 1641 (?), Karlstads domkyrka 1643, Eksjö 1646, Rök 1652 och Västra Tollstad 1654. Se *Einar Erici*, Folkströmsorgeln. Vår äldsta svenska orgel, s 127 och *densamme* Orglar och orgelbyggare. — Troligen är Jönsson identisk med den Peer Johnsson (Jönsson) som åren 1621–22 byggde om orgeln i Tyska kyrkan i Stockholm. (SSA Tyska församlingen, räk).
165. *Magnus Åhrman (Årman)* orgelbyggare, verksam på 1690-talet i Småland. Byggde även ett orgelverk i Borås år 1694. Se *Abrah: Abrah^s Son Hülphers*, Historisk Afhandling ... s 182, 235.
166. Se *Kyhlberg* a a not 8.
167. *Hans Henrich Cahman*, f omkr 1640 (?), d 1699, orgelbyggare. Gesäll hos orgelbyggaren Hans Christoff Frietsche i Hamburg till 1674. 1685 verksam i Landskrona och efter Växjötiden i Uppsala, där han byggde den 51-stämmiga orgel som förstördes vid domkyrkans brand 1702, samt i Stockholm, Skara och Gävle. Förutom de större verken byggde han även små orgelpositiv, av vilka ett finns bevarat i praktiskt taget ursprungligt skick i Smålands museum i Växjö. *Kyhlberg*, a a och *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige.
168. Den här följande framställningen av Cahmanorgelns tillkomst bygger på *Kyhlberg*, a a, såvida annan källa inte uppgives.
169. *Johan Werner d y*, f omkr 1630, d 1691, bildhuggare och konterfejare. Son till bildhuggaren och konterfejaren Johan Werner d ä och medhjälpare till denne vid arbeten i Brahekyrkan på Visingsö och på Läckö slott vid 1650-talets början. Från 1656, då fadern avled, efterträdare till honom såsom hovkonterfejare hos Per Brahe d y, 1667 rådmän i Gränna och 1675 byggnads- och handelsborgmästare därstädes. Utfört målningar och skulptural inredning i Brahekyrkan, predikstolar i en rad av kyrkorna inom grevskapet m m. Se vidare *Knut Andersson*, Johan Werner d y, i: Svenskt konstnärslexikon bd V, Malmö 1967. (Jfr not 122).
170. Archivum Smolandicum Ups Tom VII, s. 77.
171. Orgelns disposition antages av *Kyhlberg* (a a) ha varit följande:
Manual: Borduna 16', Principal 8', Kvintadena 8', Oktava 4', Kvinta 2 2/3', Superoktava 2', Decima [1 3/5'], Scharf [3 ch ?], Mixtur 4 ch, Trumpet 8'.
Ryggpositiv: Gedackt 8', Gemshorn 8' [2' ?], Principal 4',

- Gedackt 4', Kvinta [2 2/3'], Sexta [1 3/5?], Sesquialtera [2 chor], Krumhorn 8'.
Pedal: Untersatz 16', Principal 8', Gedackt 8', Oktava 4', Oktava 2', Mixtur 4 ch, Basun 16', Trumpet 8', Kornett 4'. Cymbelstjärnor, Fågelstämma, tremulant, kalkantklocka.
172. *Jonas Wistenius*, f 1700, d 1777, orgelbyggare. Studerade åren 1726–38 orgelbyggeri hos orgelbyggare i Königsberg, Belgrad och Riga. Erhöll orgelbyggareprivilegium 1742 och hade till sin död verkstad i Linköping. Bygde enligt egen uppgift 96 orglar. Av de fem–sex instrument som bevarats av hans produktion är det i S:ta Gertruds kyrka i Västervik från 1744 det största. Se *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige.
173. *Jonas Wistenius*' dispositionsförslag:
 (I) *Manual*: Principal 8', Gedackt 16', Gedackt 8', Qvintadena 8', Flaggfleut 8', Ror Fleut 8', Qvinta 6', Octava 4', Gemshorn 4', Spetz Gedackt 4', Mixtur 4 ch, Rausqvint 2 ch, Sup:octava 2 ch, Dulcian 16', Trompet 8'.
Öververk: Principal 4', Gedackt 8', Gedackt Fleut 4', Spetz Fleut 2', Flagonet Fleut 4', Fleut Douce 4', Quinta 3', Octava 2', Schierf 3 ch, Trompet 8', Vox humana 8' D, Trompet 4' B.
Pedal: Principal 8', Offen untersatz 16', Subbas 16', Gedackt 8', Quinta 6', Octava 4', Sup:octava 2', Mixtur 4 ch, Basun 16', Trompet 8', Trompet 4'.
 (II) *Manual*: Principal 8', Gedackt 16', Quintadena 8', Flach Fleut 8', Gedackt Fleut 4', Octava 4', Quinta 3', Gemshorn 4', Sup:octava 2', Mixtur 4 ch, Trompet 8', Dulcian 8'.
Öververk: Principal 4', Gedackt 8', Ror Fleut 8', Flagonet Fleut 4', Dousé Fleut 4', Quinta 3', Octava 2', Spetz Fleut 2', Trompet 8', Vox humana 8' D, Trompet 4' B.
Pedal: Principal 8', Öppen Untersatz 16', Gedackt 8', Subbas 16', Octava 4', Sup:octava 2', Basun 16', Trompet 8', Cornet 4'.
174. *Jonas Hielm*, hovsekreterare. En uppgift hos *Hülphers* (a a, s 288) angående orgelverket i Nydala kyrka, »förfärdigadt genom Hof = Secr. Jon. Hjelm» 1753, kan tyda på att denne ägnade sig åt orgelbyggeri eller åtminstone reparationsarbeten på orgelverk. Möjligen har Hielm författat ett av de båda anonyma och odaterade projekt som finns bland orgelhandlingarna.
175. *Jonas Gren*, f 1715, d 1765, orgelbyggare, och *Peter Strähle*, f 1720, d 1765, orgelbyggare. *Gren* var från 1733 elev till orgelbyggaren Daniel Strähle, f 1700, d 1746, och erhöll 1748 orgelbyggeriprivilegium, varefter han ingick bolag med Peter Strähle. *Strähle* var från 1735 elev hos sin farbroder, den ovan nämnde Daniel Strähle, och erhöll 1748 privilegium. Deras verkstad på Kungsholmen i Stockholm var vid mitten av 1700-talet den främsta i landet och producerade ett trettiotal instrument, däribland orglarna i Hedemora 1757, Sala stadskyrka 1758 samt Katarina 1751, Klara 1761 och Hedvig Eleonora 1761 i Stockholm. Endast tre mindre instrument har bevarats till våra dagar. *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *Bengt Kyhlberg*, *Jonas Gren*, i: Svenskt biografiskt lexikon, Sthlm 1967.
176. *Jonas Grens* dispositionsförslag:
Manual: Principal 8', Qvintadena 16', Flaggfleut 8', Octava 4', Rörfleut 4', Fleutravers, Qvinta 3', Octava 2', Bårfleut 2', Scharf 3 ch, Trompet 16', Trompet 8'.
Öververk: Principal 4', Kortfleut 8', Spetzfleut 4', Qvinta 3', Waldfleut 2', Octava 2', Scharf 3 ch, Trompet 8', Trompet 4' B, Vox virginea D.
Pedal: Principal 8', Dubbel = Subbas 16', Gedact 8', Qvinta 6', Octava 4', Qvinta 3', Blockfleut 2', Sup²: Octavs Scharf 3 chor, Basun 16', Trompet 8', Trompet 4', Cornetin 2'.
177. Den s k Stockholmskolas ursprung kan härledas till den ovan nämnde Hans Henrich Cahman (se not 167), vars son Johan Niclas, f på 1670-talet, d 1737, fortsatte faderns verksamhet. Hans verkstad i Stockholm var under 1700-talets första del den största i landet med en produktion av ett trettiotal instrument, däribland den stora orgeln i Uppsala domkyrka 1731. Traditionen från Cahman fördes vidare av hans gesäll Olof Hedlund, d 1749, av Gren & Strähle (se not 175), Carl Wählström (se not 180) och dennes gesäll Olof Schwan (se not 186). Med Schwans död 1812 upphör Stockholmskolan. Se *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *densamme*, Eine kurze schwedische Orgelgeschichte. *Bertil Wester*, Studier i svensk orgelkonst under 1600- och 1700-talen, s 45ff.
178. *Lars Wahlberg*, f 1724, d 1776, orgelbyggare. Elev och gesäll hos *Jonas Wistenius* (se not 172), grundade vid mitten av 1750-talet tillsammans med Anders Wähländer (se not 185) en verkstad i Vimmerby. Priviligierad 1771 utan föregående orgelbyggareexamen. *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *densamme*, Orglar och orgelbyggare.
179. Det mindre förslaget är identiskt med Gren & Strähles förslag (se not 176). Det större förslaget har uppenbarligen författats av Wahlberg själv:
Manual: Principal 8', Qvintadena 16', Kort Fleut 8', Violigam 8' [Viola di Gamba?], Octava 4', Salitcinal 4', Fleutravär 4', Kort Fleut 4', Supper octava 2', Scharff eller Rausqvint 2 ch, Mixtur 4 ch, Trumpet 16', Trumpet 8' B/D.
Öververk: Principal 4', Qvintadena 8', Spetsfleuts Gedact 8', Rörfleut 4', Qvinta 3', Octava 2', Jems Horn 2', Scharf 3 ch, Trumpet 8', Trumpet 4' B, vogs virgine 8' D.
Pedal: Principal 16', Subas 16' »med dubla Labier», Octava 8', violoncell 8', qvinta 6', Supper octava 4', Rausqvints Mixtur 4 ch, Bassun 16', Trumpet 8', Cornettin 4', Contra Bassun 32'.
 Det mindre alternativet, se *Gren & Strähles* förslag (not 176).
180. *Carl Wählström*, f 1725, orgelbyggare. Efter 15 år som

- gesäll hos Gren & Strähle (se not 175) övertog han deras verkstad 1765. *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *Hülphers*, a a, s 191 not 32.
181. Carl Wählströms dispositionsförslag:
Manual: Principal 8', Bordouna 16', Flaggfleut 8', Qvintadena 8', Hoffleut 8', Fleutraver 8', Octava 4', Bårfleut 2', Qvinta 3', Octava 2', Scharf 3 ch, Trompet 16', Trompet 8'.
Öververk: Principal 4', Qvintadena 8', Gedact 8', Spetz Fleute 4', Fleut 4', Qvinta 3', Octava 2', Scharf 3 ch, Trompet 8' B/D, Vox Virginea D.
Pedal: Principal 16', Subbas 16', Qvinta 6', Gedact 8', Octava 4', Qvinta 3', Blockfleut 2', Octava 2', Scharf 3 ch, Basun 16', Trompet 8', Trompet 4', Cornetin 2'.
182. *Johan Everhardt*, (d ä) f 1718, d 1798. Director musices och domkyrkoorganist i Skara, orgelbyggare. Lärde orgelbyggeri av Olof Hedlund i samband med J N Cahmans orgelbygge i Linköpings domkyrka vid 1730-talets början, eljest självlärd. Avlade orgelbyggarexamen 1761 och erhöll samma år privilegium som orgelbyggare inom Västergötland. Bygde ett tital instrument, varav flera stora; inget av dem har bevarats. *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *Nat Beckman*, Vår skolas historia. I. Tiden till omkring 1800. Gbg 1926. S 317–327.
183. *Johan Everhardts* dispositionsförslag:
Manual: Principal 8', Borduna 16', Flach Fleut 8' Qvintadena 8', Ror Fleut 4', Fleut Travair 4', Octava 4', Baurfleut 2', Qvinta 3', Octava 2', Scharf 3 ch, Trump: 16', Trump: 8', Spits Gedacht 8', Gedacht 4' B, Vox Humana D.
Öververk: Principal 4', Qvintadena 8', Gedacht 8', Spitsfleut 4', Fleut 4', Qvinta 3', Octava 2', Scharf 3 ch, Trumpet 4' B, Vox Virginia D.
Pedal: Principal 16', Subbas 16', Qvinta 6', Gedacht 8', Octava 4', Qvinta 3', Block Fleut 2', Octava 2', Scharf 3 ch, Cont: Bassun 32', Bassun 16', Trump. 8', Trump. 4', Cornetin 2'.
184. *Lars Wahlbergs* dispositionsförslag 1772:
Manual: Principal 8', Bourdun 16' B/D, Qvintadena 16' D, Flaggfleut 8', Spits = Gedact 8', Octava 4', Fleut Traversier 4', Kort = Fleut 4', Octava 2', Scharf 3 ch, Trompet 16' B/D, Trompet 8' B/D.
Öververk: Principal 4', Qvintadena 8', Gedact 8', Rorfleut 4', Gemshorn 2', Octava 2', Scharf 2 ch, Trompet 4' B, Vox virginea 8' D.
Pedal: Principal 8', Principal 16', Subbas 16', Wioloncelle 8', Octava 4', Qvinta 3', Octava 2', Blåk Fleut 2', Basun 16', Trompet 8', Trompet 4'. Tremulant.
185. *Anders Wähländer (Wolländer)*, f 1719, d 1803, orgelbyggare. Elev till Jonas Wistenius (se not 172); arbetade från 1750-talets början i bolag med Lars Wahlberg (se not 178) och efter dennes död hos Pehr Schiörlin och andra orgelbyggare samt självständigt som reparatör. Hans ansökan om privilegium utan examination 1771 avslogs. *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *densamme*, Orglar och orgelbyggare, s 264.
186. *Olof Schwan (Schvan)*, f 1744, d 1812, orgelbyggare. Elev till Gren & Strähle, därefter gesäll hos Carl Wählström (se not 175, 177 och 180). Examinerad och privilegierad 1771. En av landets genom tiderna mest uppskattade orgelbyggare. Bygde ett fyrtiltal verk, därav flera stora såsom orglarna i Maria kyrka, Tyska kyrkan, Adolf Fredriks kyrka och Storkyrkan i Stockholm respektive 1778, 1780, 1782 och 1798, S:t Petri kyrka i Malmö 1797 m fl. *Einar Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige, *C L Lindberg*, Handbok om orgverket ..., s XIII, *Bertil Wester*, a a.
187. *Johan Miklin*, f 1726, d 1787, director musices vid Linköpings gymnasium, domkyrkoorganist i Linköping och hovsekreterare 1761. I egenskap av orgelsakkunnig och domkyrkoorganist utförde han ofta besiktningar av orgelverk; han var även Abraham Hülphers' främste medarbetare vid hans arbete med Historisk Afhandling etc. *Thorild Lindgren*, Inledning till Hülphers, a a.
188. Dispositionen var enligt syneprotokollet följande:
Manual: Principal 8', Quintadena 16', Viola di Gamba 8', Flaggfleut 8', Octava 4', Spetsfleut 4', Rohrfleut 4', Octava 2', Flute Traversiere 8' (»4 fts ton»), Scharff 3 ch, Trompette 16', Trompette 8'.
Öververk: Principal 4', Gedacht 8', Quintadena 8', Korrtfleut 4', Qvinta 3', Octava 2', Scharff 3 ch, Trompette 8', Trompette 4' B, Vox humana 8' D.
Pedal: Principal 8', Untersatz 16', Gedacht 8', Qvinta 6', Qvinta 3', Scharff 3 ch, Blockfleut 1', Basun 16', Trompette 8', Octava 4', Trompette 4'. Tremulant.
189. *Johan Peter Åberg*, f 1778, d 1850, kronolänsman, hovrättskommisarie och orgelbyggare. Bondson, antogs 1805 som kronofjärdingsman, blev 1807 nämndeman i Södra Møre härad, erhöll 1812 Göta hovrätts fullmakt som likvidationskommisarie och 1815 fullmakt som kronolänsman i Ljungby, Hossmo och Mortorps socknar i Kalmar län. Som orgelbyggare självlärd. Examinerad och privilegierad 1821 att bygga mindre verk — ej över 20 stämmor — samt utföra reparationer. Bygde ett tital instrument, av vilka inget finns bevarat. (ATA, *Einar Ericis* orgelexcerpter).
190. *Carl August Johansson*, f 1824, d 1899, orgelbyggare. Se SvK, Sm II: 2, Drevs nya kyrka, not 45.
191. *Frans Andersson*, f 1827, d 1869, orgelbyggare. Elev till fadern, orgelbyggaren Gustaf Andersson i Stockholm, vars verkstad han övertog 1859. Privilegierad 1853, vistades därefter ett år hos orgelbyggare Sonreck i Köln. *N P Norlind*, Orgelns allmänna historia, Sthlm 1912, s 120.
192. Uppmonteringen i Slätthögs kyrka utfördes av orgelbyggaren C A Johansson (se not 190), som även insatte två nya stämmor, troligen Principal 8' i huvudverket och Principal 8' i pedalen. I pedalverket, som uppställdes bakom huvudorgeln, minskades antalet stämmor. 1912 utbyttes den år 1863 insatta Fagott 8' mot en

- Euphone 8' av orgelbyggaren E Wirell (se not 195). Vid en genomgripande ombyggnad som utfördes av Olof Hammarbergs orgelbyggeri i Göteborg 1937 enligt förslag av Kyrkosångens Vänners Orgelråd ersattes den gamla trakturen och registraturen med pneumatik, byggdes ett fristående spelbord, monterades ett crescendo-skåp omkring öververket och utbyttes vissa stämmor m m. En partiell restaurering utfördes 1968 av orgelbyggaren J Künkel, Stångby, varvid orgeln försågs med ny, mekanisk traktur (den pneumatiska registraturen bibehölls). Klaviaturen inbyggdes i fasaden. I pedalverket insattes en ny Basun 16'. Fortsatta restaureringsåtgärder planeras (se skriftväxling i ärendet mellan riksantikvarieämbetet och kyrkorådet i Slätthög 1969 i ATA).
- Orgelns nuvarande disposition är följande:
Huvudverk: Borduna 16', Principal 8' (1887), Kvintadena 8' (1937), Viola di Gamba 8', Flûte harmonique 8' (1863), Spetsflöjt 4', Oktava 4', Kvinta 2 2/3', Oktava 2', Scharf 3 ch, Mixtur 4 ch (1937), Trumpet 8' (1937).
Öververk: Principal 8' (1779/1863, C-H original), Gedackt 8' (1779?), Salicional 8' (1826, trol = Fugara 8'), Flûte octaviante 4' (= den ursprungliga Flûte Traversiere), Täckflöjt 4' (trol = den ursprungliga Korrtfleut 4'), Flöjt 2' (trol = den ursprungliga Oktava 2'), Sesquialtera 2 ch (1937), Euphone 8' (1912).
Pedal: Subbas 16', Oktava 8' (1937), Gedackt 8', Oktava 4', Täckflöjt 4', Nachthorn 2' (1937), Basun 16' (1968; den ursprungliga basunen skall återinsättas).
193. *Åkerman & Lund*, orgelbyggeri. Firman grundlagd av orgelbyggaren P L Åkerman, f 1826, d 1876, vilken år 1866 ingick bolag med orgelbyggaren Carl Johan Lund, f 1831. Den ännu existerande firman, som fram till 1898 hade sin verkstad i Stockholm, var under 1800-talets senare del och 1900-talets början den största och mest betydande i landet. Se *Norlind*, a a, s 124ff.
194. Orgelns disposition var följande (återges efter *Arnér*, Något om Växjö domkyrkas orglar, med beaktande av korrigeringar lämnade av densamme i SAOK:s orgel-inventering, ATA).
Manual I: Borduna 16', Principal 8', Gamba 8', Basethorn 8', Borduna 8', Flûte harmonique 8', Oktava 4', Flûte octaviante 4', Oktava 2', Cornett 3 ch, Trumpet 16', Trumpet 8'.
Manual II: Principal 8', Rörlöjt 8', Violin 8', Salicional 8', Fugara 4', Ekoflöjt 4', Piccolo harmonique 2', Euphone 8'.
Pedal: Violon 16', Subbas 16', Kvinta 10 2/3', Violoncell 8', Oktava 4', Basun 16', Trumpet 8'.
195. *E Wirell*, f 1872, orgelbyggare. Son och elev till orgelbyggaren J Carlsson, vidareutbildad i Tyskland. Verkstad i Virestad 1899–1907, därefter i Liatorp. *Norlind*, a a, s 156.
196. *Marcussen & Søn*, orgelbyggeri. Ursprungligen grundat 1816 under namnet Marcussen & Reuter av Jürgen Marcussen, f 1781, d 1860. 1830 flyttade firman till Åbenrå. 1847 ingick sonen Jürgen Andreas Marcussen i firman, som då fick sitt nuvarande namn. Firman är nu ett av de största orgelbyggerierna i Skandinavien och har varit av avgörande betydelse för den moderna, helmekaniska orgelrörelseorgelns tillkomst och genombrott på 1940- och 50-talen. *Niels Friis*, Marcussen & Søn 1806–1956. Aabenraa 1956.
197. *Anders Persson*, f 1919, orgelbyggare. Efter anställning hos Marcussen & Søn från 1950 etablerade han sig 1963 som egen företagare i Viken.
198. Orgelns nuvarande disposition är följande (uppgifterna hämtade från *Arnér*, a a, och lämnade muntligen till förf av domkyrkoorganisten Ture Olsson i Växjö):
Huvudverk: Gedacktpommer 16' (1885), Principal 8' (1779, i fasaden), Spetsflöjt 8', Oktava 4' (1885), Rörlöjt 4', Kvinta 2 2/3', Oktava 2' (1885), Waldflöjt 2', Cornett 3 ch (1885), Mixtur 5–7 ch, Cymbel 3 ch (1965, tidigare Borduna 8' fr 1885), Trumpet 8'.
Ryggpositiv: Principal 8' (1958, i fasaden), Gedackt 8', Kvintadena 8', Oktava 4', Koppelflöjt 4', Gemshorn 2', Nasat 1 1/3', Sesquialtera 2 ch, Scharf 4 ch (före 1960 3 ch), Dulcian 16', Krumhorn 8'.
Öververk (svällverk): Principal 8' (1885), Rörlöjt 8' (1885), Salicet 8' (1885), Voix céleste 8' (1927), Principal 4' (1700-tal, i fasaden), Gedacktflöjt 4' (1965, tidigare Flûte octaviante 4' fr 1885), Piccola 2' (1885), Oktava 1', Spetskvint 2 2/3', Ters 1 3/5', Mixtur 5 ch, Cymbel 3 ch, Fagott 16', Trumpet 8' (1885), Oboe 8' (tidigare Regal, nya uppsatser 1965), Skallmeja 4'.
Pedal: Principal 16', Subbas 16' (1885), Oktava 8' (1779, i fasaden), Gedackt 8', Rörlöjt 4' (1965, tidigare Zink 2'), Oktava 4' (1885), Nachthorn 2', Mixtur 6 ch, Rauschkvint 4 ch (1965, tidigare Kvinta 10 2/3' fr 1885), Basun 16' (1885), Trumpet 8' (1885), Trumpet 4'. Slejflådor, elektrisk traktur och registratur.
199. Om Cahmans orgelfasad i Linköping, se *Bengt Cnattingius*, Domkyrkans nyrestaurerade orgelfasad, i: Linköpings stifts julbok 1941, s 54.
200. *Gustaf Johan Fast*, f 1718, d 1781, ornamentbildhuggare. Verksam vid inredningsarbeten på Stockholms slott, främst på 1750-talet, där han utförde högklassiga sniderier på dörr- och spelöverstycken m m samt på slottskyrkans orgelfasad. Han var även verksam som snidare av möbelornament och tillverkare av möbelmodeller, spegelramar m m. Utförde vid mitten av 1770-talet träsniderierna på orgelfasaden och läktarbarriären i Maria kyrka i Stockholm. Se *Svenskt möbellexikon*, Bd 1, Malmö 1961, och SvK, Stockholm VII, s 131.
201. *Fredric Gedeur*, förgyllare. Utförde 1763 förgyllningen av de båda av Jakob Klerck skurna nummertavlorna på korskranket i Katarina kyrka i Stockholm och året därpå av Klercks bildhuggeri på orgelfasaden i samma kyrka. SvK, Stockholm VII, s 356.
202. Se *Bertil Wester*, Gotisk resning i svenska orglar, Sthlm 1936, s 308f.
203. *Samuel Wirenius*, f 1647 i Virserum, d 1703. Son till kh

- Daniel Petri Lönebergius och Ingeborg Alexandersdotter Grip. 1688 biskop i Växjö stift. G m *Maria Elisabet Lagerstierna*, f 1662, d 1741, dotter till Johan Herman Winecker (adl Lagerstierna) och Maria Elisabet Vult. Barnen adlades Cederstierna. — *Alexander Clemens Gryphius* eller *Grip*, f 1585, d 1655, kh i Virserum 1611. G m Margareta Håkansdotter. Fader till ovan nämnda Ingeborg Alexandersdotter Grip.
204. Bestämningen har utförts av intendent *Kersti Holmqvist*, Nordiska Museet, vilken även granskat och kompletterat samtliga beskrivningar av kyrkans silverföremål.
205. Se *O Källström*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer, Uppsala 1939, s 301 ff.
206. Konung Gustaf den förstes registratur, XIII, Sthlm 1891, s 283–284, 328, 351.
207. Växjöalken har tidigare ej behandlats i litteraturen. Den här publicerade beskrivningen har granskats av antikvarie *A Andersson*, SHM. Beträffande kalkarna från Resele och Trosa kyrkor se *A Andersson*, Silberne Abendmalsgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhundert. Uppsala 1956.
208. Om Färlövskalken se även *O Källström*, Guldsmeder i Vä omkring år 1600; i Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1937, s 31; *Th Andersson*, Silver från Vä och Kristianstad; i *Fataburen* 1944, s 157; *Densamme*, Vä-silvret och dess mästare. Några nya fynd; i *Ale* 1964 nr 3, s 25–34. Antagandet att kalken rövats i samband med de dansk-svenska striderna 1612 framförs även av *L-O Larsson*, Det danska anfallet mot Varend 1612; i *Norra Allbo Hembygdsförenings årsbok* 1962, s 11.
209. Om *A J Limnell* se även SvK, Sm II: 2, Drevs nya kyrka, s 140 samt not 49.
210. Jfr *A Anderssons* beskrivning av patenen 1955 (ATA). En paten från 1300-talet med samma inskrift har bevarats i Resele kyrka, se *A Andersson*, a a, s 229.
211. *Anna Susanna Euphemia Hamilton*, f 1854, gift 1883 med *K F S Henning*, vilken 1894 blev domprost i Växjö.
212. *Petrus Jonae Angermannus*, f 1559, d 1630, biskop i Växjö 1595. Har utgivit ett stort antal skrifter, främst likpredikningar och minnestal. Gift 1 m *Anna Johansdotter*.
213. *Christina Nilsson*, grevinna *de Casa Miranda*, f 1843 i Snugge i Vederslöv, d 1921 i Växjö, sångerska. C N var dotter till en torpare och började nioårig spela fiol och sjunga på marknader. Blev 1859 elev till Frans Berwald, studerade senare i Paris och blev en av sin tids mest berömda sopraner. Begravd i ett mausoleum på Tegnérkyrkogården i Växjö.
214. Beskrivningarna av de äldre textilierna har utförts av Raä:s Textilkonservering. Beskrivningarna av samtliga textilier har granskats av antikvarie *A M Franzén*.
215. Beskrivningen av Sofia Widéns mässhakar har utförts av textilkonstnärinnan *Age Faith-Ell*, Växjö.
216. Beskrivningen utförd av textilkonstnärinnan *Age Faith-Ell*, Växjö.
217. Bestämningen av dessa är utförd av intendent *Arne Danielsson*, Armémuseum.
218. Rygarne = redgarn, kamgarn; humerale = amikt, halslin, röklin = liturgiskt plagg av vitt linne.
219. *Åke Ulfsparre* af Broxvik, d 1701, friherre, överste för Jämtlands dragonregemente 1680, vice landshövding i Gävleborgs län och Västernorrland 1683, landshövding i Kronobergs län 1687. Gift 3 1694 m *Anna Elisabet Posse* af Hedensund, f 1665, d 1704.
220. *Per (Pehr) Hörberg*, f 1746 i Virestads sn, Kronobergs län, d 1816, målare, tecknare, grafiker, skulptör. Lärning hos J C Zschotzsch (not 154) i Växjö 1762–66, gesäll i Göteborg 1767, senare även studier vid Konstakademien. Blev en av den gustavianska tidens mest anlitade kyrkomålare och har utfört en mängd altartavlor. — Se *B Cnattingius*, Pehr Hörberg, Sthlm 1937.
221. *Lorentz Gottman*, f 1708, d 1779, målare, mästare 1731, 1741–46 bisittare i ämbetet, 1773 ledamot av målare och bildhuggarakademien. Var under 1750- och 60-talen en av Sthlms mest anlitade och ansedda rumsdekora-tions- och ornamentmålare. Har bl a utfört altartavlor i Katarina ka, Sthlm, och i Österbybruks ka. Altarmålningen i Alvesta (Aringsås) är utförd 1755. — Se *R Blomqvist*, Aringsås kyrka, i: *Norra Allbo hembygdsförenings årsbok* 1930.
222. *Johan Andreas Pfeffel* d ä, f 1674 i Bischoffingen bei Altbreisach, d 1748 i Augsburg, kopparstickare. Gav ut flera illustrerade böcker, även ornamentstick och utarbetade förlagor.
223. Kopparstickan är undersökta och bestämda av intendent *Per Bjurström*, Nationalmuseum.
224. Ingår i den i not 116 omnämnda brevserien.
225. Se *M Liljegren*, Stormaktstidens gravkor, s 26f.
226. Se not 115. I en artikel i Smålandsposten 14.4.66 framför *Jørgen Steen Jensen* den teorin att det s k Trollehornet kan vara identiskt med det praktfulla horn som förvaras i Dresden.
227. *Annika Krok*, g 1711 med handelsmannen *Olof Olofsson*, dotter till handelsmannen Jon Gudmund Krok och Ingrid Nilsdotter Lindh. Regementsauditören *Gustaf Lund*, som omnämns i samband med gravköpet, var son till A K och O O (se bil 3).
228. *Peter (Petter) Ernst*, f 1714 troligen i Växjö, d 1784 i Sthlm, urmakare, urfabrikör. Känd som en ovanligt skicklig urmakare. Se SvK, Sm II: 3, not 74 samt E Sidenbladh, Urmakare i Sverige under äldre tider.
229. *Jonas Magnus Fries*, f 1761, d 1820, klockgjutare i Jönköping. Son till klockgjutaren Elias Thoresson Fries (not 234), mästare troligen 1787, då han övertog faderns verksamhet. Se *T Almén* o *G Almén*, Elias Friessläktens historia, Sthlm 1945, s 45–46.
230. *Gösta Bergholtz*, f 1913, klockgjutare. Son till klockgjutaren Magnus Bergholtz i Stockholm, övertog faderns verksamhet 1942, flyttade 1953 verkstaden till Sigtuna.

231. *Andreas Larsson Wetterholtz*, f 1702, d 1771, klockgjutare i Malmö, son till klockgjutaren Lars Andersson Wetterholtz, mästare 1729.
232. *Carl August Norling*, klockgjutare i Jönköping, verksam 1849—ca 1880, övriga data f n ej kända.
233. Se *R Lindstam*, Om småländska klockgjutare och deras arbeten. *Natio Smolandica XII*, Lund 1949, s 6.

234. *Elias Thoresson Fries*, f 1720, d 1791, klockgjutare, mästare 1752. Bodde först i Norrköping, senare i Växjö, slutligen i Jönköping. Jfr not 229.
235. Gjuthuset i Växjö och dess inventarier kommer att i annat sammanhang närmare behandlas av *L M Holmbäck*.

Bilagor

1. Inventarieförteckning från år 1704 (VDA)

Ett Orgelwerk owärderat	Smt	och dubbelt fall. Den andre med dubbelt fall och nertill dörrjärn	6	—
		3 st låsar och dörrjärn i Capitels muren	2	—
		3 st låsar för fischi Kijstan af hwilka 2 sittaa för Kijstan, men den största ifråntagen och ligger i Consistorio gjord efter gammal Modell	10.	—
		Järn i Capitels fönsteren 6 pund	4	16
		Ett bord och dör till Bänckar wid väggarne sampt 2 ^{no} dörar till ingången	4	—
		5 st ⁿ gamla stolar af Ek	2	16
		1 lijtet bordklåde af läder	—	10
		1 nytt skåp med hyllor	3	
		2 st Ekestolar tillökt Anno 1701	1	16
BÖCKER		MÄSSE OCH ANDRE KIORKOKKLÄDER		
Een svensk Bibel in folio på Predikstolen försleten och med många lösa blad, sampt förbättrat Anno 1701-----	10.	Een ny wäl borderat Mäsehake med en Sohl frammantill och Chri Crucifix på ryggen, hwar till är för färdigat Spänne Hake och Kädia uti 1703.		
Een dito i Sacerstigen in folio och 5 ark skrifne i 5 Mosis Book	10.	Item ett skiönt altareklåde af hwijt atlast här ligen uthståferat och med store Sillfwerapen sampt store förgyllte bokstäfwer af Sillfwer förährat af Sahl. Högwällborne Herr Baron och Landshöfdingens Enkefru owärderat		
Een Psalmbok med messingsPrickar gammal och försleten	8	Item ett nytt grådt underklåde som ligger på altaret sampt sönderskären, gammal drällsduk och foder af trä att lägga desse saker utj		
Een dito gammal Handbook, aldeles försleten och lös blad	8	En Kurekåpa af Brunt Sammet med blommerat damask frammantill, hwilken begynner blifwa något låssigh och sönder, på hwilken äro ock 2 ^{no} Spännehakar och 3 Ringar, Een Ring som lös är förwahres, whilke uti förra Inventeringen befinnes nu wijd närmare öfwerseende ock guldsmedens proberande, wara af Silfwer och förgylte förbättrade 1701.	100.	—
Noch een annor gammal Handbook något bättre	12	Een dito af Rödt Plys med gyllande blommer borderad framman till och på Ryggen	150	—
Een liber Cantus tämmelig behållen in 4 ^{to}	16	Een Mäsehake borderad på blått Sammet Plys		
Ett manuale gammal och försletet	16			
Swänska Upsala Psalmbok in 8 ^{vo} behållndne	1			
Een stoor Ny Psalmbok in 4 ^{to}	2			
Een Ny Kyrkio Ordning behållen	2			
19 st. HammarSchmitz Musicaliske böcker hoos Cantoren Ernest af hwilke 8 st. in folio och 11 st. in 4 ^{to} mestadels tämmelig behållndne	8			
Ambrosijs Hedengrahns skrift öfwer Jubellahret förderfwade	1			
	4			
CONSISTORIJ INVENTARIUM				
1 Svensk Bibel in 4 ^{to} behållen	9.			
1 lagbook in 12 ^{no} behållen	1			16
1 grönt klåde på Consistorij bord a 4 1/2 al ^{nr}	1			—
1 Rödt klåde på norra väggen å 9 al med åthskillige hool på	9.			—
1 st Rödt Klåde på wästra och södra sidan nötta efter Kanten 16 al ^{nr}	14			—
1 st smalt på bänken nästan 5 al ^{nr}	4			—
1 Secret af Ståhl behållet	2			—
1 st. smalt Klåde på bänken 5 allnar	4			—
2 st låsar för nya Capitels dörrarne, en med klinka				

föräkrat af Högwyrdige Herr Biskoppen Doctor Samuel Wiraenio	150	—	1 Pung med silfwer beslag på skaftet och en liten silfwerklåka	6	—
Een Mässehake af grön gyllenduk med borderad upslag, försletin frammantill	80	—	Een dito Pung föräkrat af Wälborne Herr Camereren Liungfelt med lijka beslag och klåka	30	
Een dito af Rödt Sammet med Dimornai och Trolle: rum wapen, hwilka äro uthståferade med äkta Pärlor och små silfv ^r plåtar, men många af Pärlorne utfallne och förkombne	70.	—	12 all ^r gammalt ock försletet klåde om kring zacristigan	14	
Een dito af brunt blommerat Sammet med gyllande Bord gammal och söndrig med Trollerum wapen	10	—	1 Rödt Klåde a 1 al ^r söndrigt och behöfwer reparation sönderskuret	6	—
Een dito af Rödt Sammet tämmelig behållen med Een Pilikan öfwerst på Ryggen	20	—	1 dito om 8 al ^r tämmelig behållet	3	16
2 st Biskops Mysser, den ena af Silfwer tubin den andra af hwit atlask, bägge med äkta gulld golloner, det öfwriga försletit	10		1 Rödt Klåde med hwit broket ullgarns frantzar a 5 allnar	4	—
3 behåldne Mässeskiorter med Sammets upslag och nedan till 2 st: skoning	15		1 dito med lijka frantzar 3 3/4 all ^r gammalt och söndrigt	2	—
2 någorlunda behåldne Mässeskiorter	3		1 Rödt tämlig behållet klåde a 7 al:	6	—
2 alldeles försletne och obrukelige			1 gl: odugl: rödt Klåde på altaret a 6 al ^r	4	
1 grant långt försletet lindklåde till disken med Rödt silke ståfferad	3		Diskklåde med hwijta frantzar smalt och gl: och i två st: och försletit 4		
Een dito med rödt silke ståfferad äfwen gammal och försleten	—	16	Dito ett af samma slag a 5 3/4 all: med blågula och hwijta frantzar försletit och sönder skurit		
Ett lärofts handklåde i funten med knyttning omkring		16	Ett rödt smalt Klåde till disken och 8 all: med röda blå och gula frantzar.		
2 gamla och uthsletne handklåde att sättja ned lijk med		16	Ett rödt Klåde till Biskops stohlen a 2 al: 23 1/2 Swart Klåde sönder skurit i 4 stycken 1 på alta: ret 3 1/2 all: och 1/2 qwarter, 1 på Prädikestohlen a 10 all: och 3/4 2 i Sacristigan det ena a 3 all: nu på Biskopsstohlen och det andra i Sacristigan förvarat a 4 1/2 al.	73	12
Ett nytt diskklåde af hampelärofft med breda spetsar på den ena sidjan vid ändarne, föräkrat af handels mannen Wällt ^o Måns Lind a 13 1/4 al ^{nr}			12 al: Swart frÿsal i 2 st: zacristigan 8 al: ock på Sal: doctor Wiræni Biskopinnans stol 3 3/4 al	6	24
Item 3 . . . af Silke brokote äfwen af Måns Lind föräkrat 1704			1 st: af 3 3/4 al. ^r underklåde		8
Een borderad kalkduk A ^o 1687.	10		1 gal. ^t a 4 1/2 al: underklåde alldeles förslitit	4	—
Een gamb kalkduk borderad och obruklig 1630	3		1 bårklåde gl: med Sammetskors a 10 al:	12	—
Een Dito med litet guld och silke borderad			1 dito a 10 al: aldeles förslitit	2	—
Een dito af guld borderad sijdentygh			1 dito a 10 al: odugligt	1	16
Een dito med blått Silke och guld utij samt små guldspetsar omkring			19 al: swart klåde behållit 3 st: 2 halfwa st: af hwilket det ena nu ligger på gl: Biskopinnans stohl	37	16
Een dito gambl med Silke påsytt och beger för dhe 4.	3.		13 allnar Rödt nytt Klåde kring altare taflan	26	—
Ett gammalt försletet bordklåde på zacristig = bordet af brunt blommerat damast	1	—	1 Christning Klåde af Rödt Tubin och Spetzer samt 2 st: dreijsser och ett lindklåde	18	
Ett gammalt täcke af prålsackt öfwer funten söndrigt		12	1 stort swart klåde föräkrat af Sahl: Biskopen Herr Doctor Samuel Wirænio a 14 al: 1701 något brukat ock sletit wärderas a		
Ett nytt alltareklåde med tillhörig kappa af grönt Sammet breda Silfverspettzar borderade guldbokstäfwer och åhretal	126	—	a 1 dl:al: och befinnes än utj 2 ^{ne} stycken sönder skurit Det ena dubbelt och i hopsÿdt det andra enkelt och af lijka längd	15	—
1 dito linnnet tryckt på bomuhl uthgammalt och försletet		16	Kÿrkiowäcktarens Räck ock wantar	18	
1 dito med silke ståfferad gammalt och sön = drigt de Anno 1670	1	—			
1 litet rödt gammalt Sammetzhyende på Altaret	—	8	SILFWEER		
1 smal altarekåpa af brunt Sammet och hwijt brokot ullgarns frantzare gammal	1	16	Een Nÿ Kanna om 100 lood	100	—
			1 Nÿ funt skål a 108 3/4 lod tillökt 1704 och gifwen af Sal. Herr Doctor Wiræni Enkefru fru Lagerstierna. 1 förgÿllt Kalck med förgÿllt Pateen a 53 lod	70	8

1 dito förgylt med Patén a 33 lod.	38	8	och stort up stånd jern för wästra Kyrkio dörren	
1 dito med Pateen om 36 lod	36	—	som är gammal och söndrig	10
1 Silfwer ask om 24 lod	21	—	En stäck lås för Norra Kyrkio dörren med	
1 förgylt Silfwer Crona om 43 lod med Kåp =			gång Jern och Krookar	8
par foder ock en liten Spijra borta	63	24	En Füllebohm och upstånds Järn på den yttre och	
Pärle Crona lossig och gal: ock felar 4 stenar			Norra wapenhuus dörren	5 —
med trä ask till foder	14	—	En lås för gamla Capitels dören som är och Jern	
1 Silfwerpetzer a 1 lod gammalt och för slitit	1	—	beslagen dör	15 —
			En Jern beslagen dör för zacristigan och der	
			till Stocklås	30 —
			Jern beslaget som war på Bisättning Cammar	
			dören finnes i en Kista af 12 st: eller plåtar	15 —
			En lås för nedre orgewärks dören	1 26
			— 1 dito för den öfra dören	16
			En gammal funtlås utan Nyckell som sitter	
			wid bråde skranket som står wid S: Sigfridi	
			altare	8
			En dito för Cordoren	16
			1 dito för Kalckboden	8
			1 dito för Spåntboden	1 —
			i dito för tornttrappan	8
			1 dito för Bårehuset	24
			1 dito för Prädikestohlen	16
			1 dito för uhrwärket up lagader 1701	16
			Alla fönster hålen på Kyrkian innan med	
			Jern och mästadels utan med Jern skienor	
			beslagne	50 —
			2 stora Jerngallror i Kyrkioluckerne	20 —
			Jern beslagne aplabultar wid Kläckerne	30
			2 st: koofotter den ena behållen och den an =	
			dra lagader 1702	16
			1 litet förslitit ock alledes odugligt Såg uti	
			Kistan	2
			2 stoora Jern lood till timme Kläckan	10 —
			1 gammal Spade odugl: och alledes försleten	
			Mag. Johan Klintin swarar före	8
			2 st. Jern Spader tillökt 1701 a 9:st	18
			7 st Tiäre tunnor	
			1 Seiger wärks huus uppe i Tornet af bråde	
			med dör och der till Jern	2 —
			2 st: stora wisaretaflor på tornet med gull	
			stoferade	50 —
			1 flaskefoder för Domkiörkans wijn gl. med	
			5 flasker behållne men skrufwarne odugl.	
			ock de 6 sönderfrusne hwilket fins hoos Klå:	
			karen	4 —
			En gammal afslagen lång stege odugl.	2 —
			Dito en ny stege tillakt Anno 1703	
			Ett timmeglas med 4 rum på Prädiche-	
			stohlen nästan odugl. ock owärderat	
			6 st små Englebiller wid Christi Crucifix nå-	
			gurlund behållne owärderade på hwilka	
			biller 2 st wingar fela ock något mehr.	
			En stor wäl beslagen Klädekista med du-	
			bel lås tillökt 1701	13 11
			Summa	152326 16
MÄSSING				
Een Liuse Crona i Coret med 14 armar, i millan				
däm 2 upståndare ock på armarne felar en				
pipa ock en plåt ock dess utom är en tillytt pipa	80	—		
En dito för Cordörren med 11 armar ock 2 up-				
ståndare några plåtar lösa ock en arm med theen	60	—		
omgjutun				
1 dito med 12 armar och 2 upståndare men plåtar-				
ne mäst löse och förnötte	60	—		
En dito effterst Kyrkan af 12 armar hwarpå en				
plåt ock en pijpa felar de öfwriga lossiga ock en				
plåt söndersprucken	40	—		
3 stakar på altaret utan pipor och armar alle-				
nast till att sättia wax lius uppå	4	16		
Een liuscrona på Prädikestohlen med 3 pijpor och 2				
skiöldar af hwilka en lös finnes på staken				
och den 3 ^{de} felar	6	—		
Twå liusestakar af Mässing behållne	4	—		
Ett bäcken och Mässing fat i funten	2	—		
Wax lius på altaret — 3 st: på altaret kiöpte				
1701 af hwilka nästan halfdelen äro be =				
hållne, dito 3 st kiöpt 1703 af hwilka äfwen				
nästan half delen äro behållne	2	5		
Desse waxlius äre upbrände på altaret 1704				
KLÄCKOR				
En stor Kläcka som är omguten A ^o 1696	2901	6 ^{3/4}		
En Millan Kläcka samma åhr omguten	516	—		
En mindre Kläcka	168	—		
En liten Kläcka i Kyrkan på orgewärket	7	—		
Twå stora Kläckans gång skoor wäger då de in =				
lades 1 pund	5	—		
Twå dito Millankläckans 1 pund	5	—		
En del söndrig Kläcke malm förwarat uti en				
Kista och dess utan ett stycke af samma slag för =				
warat i zacristigan owärderat.				
TEEN				
En liten Socknebuds flaska hoos Herr Pähr				
Komstadius	—	12		
JERN				
Ett uhrwärc med dubbelt wickt	600	—		
En stoor Elenhant lås med gänge Jern Krokar				

2. Inventarieförteckning från år 1830, utdrag ur domkyrkosysslomannen J Forsanders förteckning (ATA)

§ 2. *Innanrede*

Kyrkan, uppförd till största delen af ohuggen gråsten, med hvalfven af Tegel, är ut- och invändigt hvitrappad med Kalk. Dess tak utgöres invändigt af 11 Hvalf, hvaraf 2 äro öfver Choret, men de öfrige öfver Kyrkan, hvilande på 4 uti Kyrkan uppmurade Stenpelare. Kyrkan har 2no ingångar och upplyses af 9 fönster. Dess innanrede utgöres hufvudsakligast af: a) *Altare* med tillbehör vid Chorets Östra gavel. (Altartaflan och Altarklädseln beskrivas här nedanföre.) b) *Predikstol*, uppsatt vid den Nordöstra af de förut nämnde Pelarne, är förfärdigad af trä, år 1821, samt af enkelt byggnadssätt med förgyllda prydnader, bestående af några smärre bildhuggeriarbeten, såsom på predikstolens främre sida 2no sinnebilder, föreställande Lagen och Evangelium, på dess venstra sida ett törnkrönt Kors, på det i trä på pelarmuren bakom predikstolen arbetade draperiet en förgylld sol, samt ofvanpå himlen öfver predikstolen ett förgyllt kors. c) *Orgelläktaren* vid Kyrkans vestra ända, hvilat på 8 porfyrligt målade träpelare, och har framtill Smålands vapen, uthugget i förgyllt Bildhuggeri-arbete. d) *Orgelverket*, af 32 hela stämmor, är prydligt utsiradt med förgyllt Bildhuggeri. e) *Stolarne* i kyrkan, m. m. Allt träarbetet i kyrkan är oljemåladt med ljus perlfärg. — *Golfvet* å Medlersta Gången samt å Tvärgångarne är belagdt med huggen Ölandssten, de båda Sidogångarne äro stensatte med kullersten; Chorgolfvet lagdt af bräder.

§ 3. *Bildhuggeriarbete*

finnes här intet annat, än de prydnader, som förekomma å Predikstol, Altartafla, Orgelläktare och Orgelverk samt der beskrivas.

§ 4. *Målningar*

Sådane finnas här:

a.) *Altartaflan*, inom ramen 8 5/8 aln. hög och 5 3/4 aln. bred, oljemålad på duk af Engelhart Schröder, har förr varit Altartafla i det uti fordna Kungshuset i Stockholm inrättade Capell, innan den år 1750 hitskänktes af K. Fredrik I. Den föreställer Nattvardens instiftelse och är infattad i en starkt förgylld med Bildhuggeri-arbeten af Englahufvuden och Löfverk väl arbetad ram. Under taflan läsas orden: »IESUS SADE: GÖRER THETTA TIL MIN ÅMINNELSE.» Å den släta väggen på ömse sidor om Altartaflan är å Kalgrunden ett vackert draperi måladt år 1821. b.) En *Oljemålade Tafla* på wäf, 1 1/2 aln. hög och 1 1/4 aln. bred, innefattad i ram och föreställande Frälsarens porträtt samt målade af P. Hörberg, är upphängd på den så kallade Prestgravnen. Under Taflan läsas orden: »Jesus Christus vår Frälsare.» På detta ställe torde ock kunna nämnas, att på hvardera af de 2no nedre Stenpelarne uti Kyrkan är upphängd en uti Koppar stucken *Tafla*, infattade i ram, och föreställande *den ena* Frälsaren på Korset. De äro hvardera ungefär 2 1/2 aln. h. och

1 1/2 aln. br. samt enligt påskrift graverade i Augsburg med Kejslerl. Privilegium af »J. A. Pfeffel, S.C.M. Calcographus.»

§ 5. *Inskrifter*

Då alla öfrige sådane anföras vid beskrifningen af de saker, hvarpå de förekomma, upptages här endast den med förgyllda Latinska versaler uthuggna inskrift å en stentafla, fästad utvändigt i muren af Domkyrkokotornets vestra sida. Den är författad af Domprosten Doctor Bælter och af följande innehåll: (se s 56 f).

§ 6. *Gamla Bilder*

Några sådane förekomma här icke.

§ 7. *Skrudar*

Hit må räknas:

a b.) Tvenne likadana, år 1792 inköpta *Messhakar* af svart sammet med silfverbroderi, föreställande framtill en Sol, hvari namnet: Jehova inom en Triangel, och baktill ett Kors med kringflätad Törnkrone.

c) Ett gammal *Chorkåpa* af svartbrunt sammet och blommeradt Damask samt prydd med Guldguloner och Guldfransar. Har varit födrad med blått Taft, men är nu alldeles sönderfallen, och förvaras såsom en Antiquitet, helst den plägar få namn af St Sigfrids Kåpa, ehuru den, enligt Kyrkans äldsta Inventari Förteckning, befinnes vara hitskänkt af Konung Gustaf II Adolph.

d och e.) Tvenne gamla *Biskoppsmössor* bevaras här ock såsom Antikviteter, samt hafva äfven fått namn af St Sigfrids. De äro ännu mer förfallne än förutnämnde Chorkåpa, så att man knappt kan se af hvad tyg de varit förfärdigade. Enligt gamla Inventarier, har den ena varit af hvit Silfver Tubin och den andra af hvit Atlas. Ofvan, mellan båda spetsarne äro de af Rödt Sammet. De hafva varit prydd med Guldguloner.

f.) Till *Altarets* klädsel hörer ett så kalladt *Antipendium* af svart sammet med silfvergaloner och prydt framtill med Adliga Ulfsparriska och Possiska vapnen af massivt Silfver, 5/8 aln. höga och 1/2 aln. breda. På sidorna om vapnen äro fästade 1/4 aln. höga Bokstäfver af massivt Silfver, utmed Ulfsparr vapnet: »*A W S*» och utmed Posse vapnet: »*A E P*» samt mellan vapnen likadana, blott något mindre, bokstäfver, neml ofvantill: »*I H S*» och nedantill: »*A N N O 1702*». Dessa vapen och bokstäfver hafva af Landshöfdingen Åke Ulfsparres Enkefru Anna Elisabeth Posse blifvit hitskänkta jemte ett numera ej befintligt Altar-Antipendium, ifrån hvilket, såsom förslitet, förutnämnde prydnader blifvit flyttade på det nu befintliga.

g) Ett *Kalk-Kläde*, 7/8 aln. i fyrkant, af svart sammet, kantadt med Guldfransar, i hvardera hörnet prydt med olkfärgade Drukklasar, broderade med perlor, och i midten med en förgylld Sol, uti hvilken synes ett Kors, Törnkrone m.m.

samt en till hälften upprullad volym, hvarå läses: »*Och dricker min blod, han blifver i mig och jag i honom. Joh. 6. v. 56.*» — På Kalkdukens undra sida, klädd med svart sidentyg, läses följande inskrift, sydd med guldtråd: (se s 208).

§ 8. Klenoder

Några sådane finnas här ej. Af Wexjö Domkyrkas fordna, ej obetydliga, rikedom på Guld, Silfver och Ädla Stenar (Se Wallqvists Ecclesiast. Saml. 2 Fl. sid. 221–224) finnes nu ej mer kvar, än hvad i nästa §. omförmäles.

§ 9. Kärl

(Samtliga de i denna paragraf upptagna kärlen är bevarade och beskrivs på s 188, s 195–198).

§ 10. Redskap.

Att här uppräknas den mängd af dylika saker, som finnas i Domkyrkans ägo, synes vara alldeles ändamålslost, då de flesta sakna all slags märkvärdighet, och då desamma, jemte Domkyrkans skrud och öfriga egendom, vid den i K. Kyrkolagen anbefallta årliga Inventering besigtigas, och det då upprättade Inventerings-instrumentet, bifogadt. Domkyrkans Räkenskaper för året, uppgår till Kongl. KammarRättens Revision. — Det enda, som här torde böra särskilt nämnas, är, att uti Domkyrkan finnas 5 från hvalfven på Jernlänkar nedhängande *Ljuskronor*, af hvilka: *en* i Choret hängande är af malm och har denna påskrift med Latinska versaler, rundt kring klotet: »*Petrus Jonæ Angermannus. Episcopus W. Anna Jönsdotter.* (teckning av sköld med bomärke) *Anno MDCXVI.*»; *en* i Kyrkan, af malm, hängande midt öfver främre tvärgången, saknar inskrift; *en* midt öfver Stora gången, är af malm och har följande inskrift: på ena sidan af klotet: (teckning av en sköld med initialerna N H och årtalet 1592) och på den andra sidan: »*Reno Verat Anno 1736.*»; *en* midt öfver Södra Sidogången är af messing och har denna inskrift med Lat. Versaler: »*Johan Sandbergh. Annika Grenman. Anno 1733.*» samt *en* af Messing, midt öfver Norra Sidogången, och utan all inskrift. — Dessutom finnes ett *Fat* af malm, nu begagnadt till Collectors uppsamlande. Det är utan alla sirater och har i kanten denna figur: (teckning av en sköld med initialerna T W och A R, ett D samt årtalet 1670).

§ 11. Klockor

(Om dessa och deras inskrifter se s 226 ff).

§ 12. Tryckte och skrifne Böcker och Handlingar

A.) In Folio.

1. Svenska Bibeln. Stockh. 1618.
2. D°. Stockh. 1646.
3. D°. Stockh. 1703.
4. Gexelii Bibelverk. Åbo och Stockh. 1711–1728.
5. Peringskölds Bibliska Slägtregister. Stockh. 1742.
6. Hadenii Concordans öfver G. Testam. Stockh. 1742.
7. Ekonomiska Handlingar, rörande Wexjö Domkyrka. — 4 Band.

B. In Quarto:

1. Nya Proföfversättningen af N. Testam. Strengn. 1816.
2. Concordia Pia. Norrköp. 1730.
3. Lutheri Postilla. Stockh. 1753.
4. Scrivers Sjalaskatt, jemte Kochs Register dertill. Stockh. och Norrk. 1723–1730.
5. Kyrko Ordning. Stockh. 1571.
6. Kyrkolagen af år 1686. (Tit. deest.)
7. Samling af Författningar och Stadgar, som ändra eller förklara Kyrkolagen. Stockh. 1813.
8. Wilskmans Ecclesiastigue-Werk. Skara 1760.
9. D°. d°. Ny uppl. Örebro 1781. 1782.
10. Wexjö Domkapitels Circulaire, utg. åren 1749–1787. Wexjö 1817.
11. Josephi Flavii Judiska Historia. Stockh. 1713–1752.
12. Handboken af år 1693. Stockh. s. år. —D° 1772.
13. Nya Handboken. Norrk. 1811.
14. Sammandrag af K. förordningar, som årligen skola uppläsas. Stockh. 1774.
15. Supplement dertill. Stockh. 1799.
16. Samling af K. författn^r, som skola årligen uppläsas. Stockh. 1814.
17. K. mts och Rikskollegiernas Kungörelser från år 1687 till närvar. tid.
18. Konung^s Befhden i Kronobergs Län Allmänna Kungörelser fr. år 1755 till närvar. tid.
19. Wijnblad om Byggnader. Stockh. 1766.
20. Instruction för Klockare och Kyrkobetjente i Wexjö Stift. Wexjö 1813.
21. Brand Ordningar för Wexjö Stad af åren 1749, 1763 och 1807.
22. Svenska Choralboken af Häffner. Stockholm och Upsala.
23. Psalm- och Evang. Bok af 1695. Stockh. 1773.

C.) In Octavo et Duodecimo.

1. Handboken af år 1693. Westerås 1787.
2. En Manual. (Tit. deest.)
3. Tvenne äldre Psalmböcker. (Tit. desnat.)
4. Psalm- och Ev. Böcker af år 1695. Skara 1750.
5. Psalm- och Ev. Bok af år 1819. Götheb. 1820. —D° med noter. Örebro 1823.
6. Hunnii Epitome Credendorum. Norrc. 1726.
7. Samf^o pr. fide & Christ. första Gåfva. Stokh. 1772.
8. Köppens Bibelverk. Strengnäs 1799.
9. Förslag till Kyrkosånger. Ups. 1793.
10. Hülphers om Orgelverk. Westerås 1773.
11. Wijnblad Om Tegelbruk. Stockh. 1732.
12. Pontins Anvisn. till Socken Apothek. Stockh. 1816.
13. Prestmötshandlingar i Wexjö. 1817.

D. Chartor:

1. Tvenne Gamla Chartor öfver Wexjö-trakten af år 1661 och 1727.
2. De samme reoverade.
3. Charta öfver Wexjö Stads Norra Mark år 1815–1817.

§ 13. *Grafvar*

Fyra stycken hvälfda, till en del öfver KyrkoGolfvet sig höjande, *Grafvar* finnas inom Kyrkan, belägna en i hvarje af Kyrkans 4 hörn. *Den i Nordöstra hörnet*, fordom *Trolle*-släkten, nu *Greflige Bondeska* ätten tillhörig, har stundom fått namn af *Romare-Grafven*, af Roma, hvartill Fru Anna Trolle, här år 1620 begrafven, skref sig. Den äfven namn af *Prestgrafven*, hvarom mera nedanføre. — *Den i Sydöstra hörnet* plägar kallas *Skol-grafven* och tillhör *Ljungfeltiska* Familjen; *Den i Sydvestra hörnet*, kallad *Dränggrafven*, tillhör *Skyttiska* familjen, och den i *Nordvestra hörnet* tillhör *Handelsman Olof Olofssons* Arfvingar, hvadan den fått namn af *Olsiska Grafven*. — Emedan samtliga dessa *Grafvar* mer eller mindre höja sig öfver Kyrkans golf, äro de, med undantag af den i NO, försedde med Sätdebänkar, att de liksom Läktare begagnas vid Gudstjensterne, den så kallade *Skolgrafven* af *Skolungdomen*, *Dräng-Grafven* af *Stadens Tjenstedrängar*, *Olsiska Grafven* af *Stadens fruntimmer*; men den i NO belägna, är blott omgifven med ett skrank och nyttjas såsom ett slags sakristia af tjenstgörande Predikanten, hvarföre den ock fått namn af *Prestgrafven*. — *Nedgångarne* till dessa *grafvar* är inuti Kyrkan. De hafva knappt i sednare tider varit öppnade. — Dessutom må här nämnas, att på alla gångarne inom Kyrkan Lik fordom blifvit begrafne. En del af dessa *grafvar* lära förr varit öppna, men äro nu igenfyllda. En del hafva varit allmänna, en del hafva haft sina vissa ägare. Bland de flera *Grafställen* på *Stora Gången* skall äfven, enligt en gammal tradition, S^c *Sigfrids* varit, men om dess läge är nu ingenting med visshet känt. Baazius uti *Inventar. Eccl. Sviog.* och, såsom det synes, efter honom *Spiegel*, omtala hans graf såsom belägen under ett fordom midt i Kyrkan uppbyggt altare. Förmodligen har man häraf tagit sig anledning att anse en på *Stora Gången* ungefär midt för predikstolen belägen *Grafsten* (hvarom mera nedanføre) såsom utmärkande S^c *Sigfrids* graf. Här emot strider en bland *Domkyrkans Handlingar* förvarad förteckning på *Grafplatser* på *Stora Gången* i *Wexjö Domkyrka*. Den är utan datum, men synes vara uppsatt på förra hälften af 1700talet och före branden. Den upptager 14 st *Grafplatser* på *St. Gången* från *Choret* ned till *Stora Kyrkodörren*, och bland dem är den 3° från *Choret* på *Mans-sidan* »S. *Sigfridi*, est fertur.» Dess läge är således ganska obestämdt.

§§ 14–20. *GrafChor, Grafvårdar, Epitaphier, Banér, Sorgfanor, Wapen* och *Rustningar* finnas här inga.

§ 21. *Run- och Likstenar*

A. *En Runsten*, 2 3/8 aln. l. och 1 aln. bred, finnes inmurad straxt vid jorden å yttre sidan af *Domkyrko Choret*s östra gavel. Stenen ligger på ena sidan med utåt vänd inscription. förut öfvertäckt med *Kalkrappning*, blef den först upptäckt år 1813. Inskriften, som ej fullständigt kan läsas, är denna: »— ati stein efter *Gunar sun Girims*. *Gud hialbi sal hans* — — itygi — —».

B. *Likstenar* finnas följande:

- a) *Den äldsta*, och troligen den enda bibehållne af de före branden befintlige, ligger midtför ingången till den så kallade *Prestgrafven* och undangömes till större delen af *Stolar*, byggde ofvanpå *Grafstenen*. Den är 4 1/4 aln. l. och 2 3/4 aln. bred, samt krossad i flera, sedan sammanlagda stycken, hvarföre så väl inskriften deras som figurerna äro till en del utplånade och förstörde. Midt på stenen synes med inritsade conturer bilden af en pansarklädd *Riddare* med bart hufvud, svärdet vid sidan och hjelmen liggande ned vid dess fötter. Midt för dess högra ben ses *Trollevapnet*. I 2^{ne} rader, följande *Stenens* 4 sidor, står inskriften med upphöjda fornsvenska bokstäfver, och är, så vidt den kunnat läsas, följande innehåll: »— er ligger then arlige och wälbyrdige man. Her *Ture trolle riddare* aff *berckware heter han*. han war en from gudfruchtig man — — — ar md — — nar ma — — then 19 dagen i mars manaden Och bleff saa i saäna manade — — 4 dag hüt buren och her lagder i *graff*. *Gud vnne han* — — — opstandelse — — — — —
- b) *Uti Choret* närmare södra väggen ligger en *Grafsten*, 3 1/2 aln. l. och 2 1/2 aln. bred, försedd i hvarje af dess 4 hörn med en stor fastsatt malmring. Inskriften å stenen, med *Latinsk Skrifstil*, af *Större Alfabetet*, är följande: »*Här hvilat Th. Doct. Hr Sven Baelter*, föd i *Helsingeland* År 1713. *Kongl Hofpr. 1744. Dompr. i Wexjö 1750. Död 1760 d 19 Nov. Gift År 1747 Med fröken Ulrica Altea Grundel föd år 1706. Död 1791 d 29 Octob.*»
- c) *Der Choret* slutas och *St. Gången* vidtager, ligger en *Liksten*, nu synlig till nära 1 1/2 alns längd och bredd, men utan minsta tecken till någon inskrift eller figurer.
- d) På *St. Gången* och ungefär midt för *Predikstolen* ligger en *Grafsten*, 2 5/8 aln. l. och 1 5/8 aln. br. Belägen midt på *S. Gången*, är den nu så nött, att ingen *Bokstaf* kan derå upptäckas. Af ännu synliga figurer, en, *Dödskalle* och ett *Timglas*, synes den ej vara så gammal. — *Stundom* har man velat kalla denna *Grafsten* S^c *Sigfrids*, men dels tyckes *Stenen* vara huggen i sednare tider, dels passar dess läge ej in med andra uppgifter.
- e) I *Korset*, som bildas af *Westra Tvärgången* med *St. Gången* finnes en annan *Grafsten* nära 3 1/2 aln. l. och 2 1/2 aln. br. Å den kan ej upptäckas minsta tecken till inskrift eller figurer.
- f) Längre mot *S.* på *Westra Tvärgången* ligger en *Grafsten*, nära 3 aln. l. och inemot 1 3/4 aln. br. Inskriften med *Lat. inhuggna versaler* är genom nöting så utplånad, att man med någon säkerhet blott kan läsa orden: *Här hvilat* — — — afled — — — *Phil. 1: 21.*
- g) Ett *Fragment* af nedra *Venstra hörnet* af en *Liksten*, omkr. 1 aln. l. och 1 3/8 aln. br. ligger på *Södra Sidogången* nära dörren till *Consistorii Arkivrum* och midt för ingången till *Skyttiska grafven*. Af den med *Lat. versaler* forndna *Svenska* inskriften kunna endast några stympade ord nu läsas.

3. Besiktningssprotokoll från gravöppningen 1850–51 av J Forsander (VSLB)

År 1850 — April 17 besiktigades i sällskap med närmaste grafägaren, Häradshöfding G. Burman, den i Vexjö Domkyrkas N. W. hörn befintliga så kallade Olssonska Grafven. Den befanns vara täckt med ett så kalladt Ugnshvalf, af sten och murbruk. Dörren alldeles förmultnad, så att endast dess gångjern och lås voro kvar. Emedan grafven saknat draghål voro alla deri nedsatta och af trä förfärdigade likkistor alldeles uppmultnade och fallne i stycken, helst de blifvit ställda omedelbart på den fuktiga sandbotten. Af de kringspridda skeletterne kunde hopsamlas 6 kranier efter äldre personer, och några få efter barn. Ett barn syntes blifvit inbäddadt i kistan med humle. — Lemningarne efter de förmultnade likkistorne utburos från grafven, hvarefter benen hopsamlades och lades ned i en uti grafhvalvet i sanden gräfd grop, som täcktes med jord och derofvanpå med en i grafven förut liggande 2–3 aln. huggen kalksten, på undre sidan slät, polerad, men på öfre blott groft tillhugen, men alldeles utan någon inskrift. De temligen väl behållne likkistplåtarna af bly eller förtennt jernbleck lemnades med sina inskrifter några upplysningar om de der begravne, hvaraf en del voro endast några månader eller år gla barn. Af äldre: — Handlanden Uno Blackstadius, född den 1 Nov. 1709 Död den 3 Sept. 1749. (Han var gift med Olof Olofssons och Annika Kroks dotter Ingrid, som sedermera blev gift med Gustaf Gabriel Baas.) — Vidare: »Handelsmannen Herr Olof Olofsson, / Född den 14 Sept. 1685. Död den 21 (?) Januari 1748. Liktext 2 Tim. 2: 8.» — »Här Hvilar För detta Regements-Auditeuren Högädle Herr Gustaf Lund Olson Född den 15 Junii 1713 Död den 13 December 1792.» — »Auditeurskan Lund. Salig Catharina Margaretha Cöhler. Född och Döpt d 26 Junii 1717. Gift d 18 Januarij 1747. Död d 28 December 1757.» — »Assessorn uti f. d. Kongl. Kamrar Revisionen Johan Burman. / Född 1741. Död 1811. Gift 1776 med C. G. Lund Ohlsson: Född / 1757. Död 1786. Es. 57 Cap. 2 v.»

J den med ugnshvalf täckta så kallade Romare grafven eller Trolliska grafven i Nordöstra hörnet af Vexjö Domkyrka befunnos vid gravens öppnande den 1 Maj 1850, utom flera småbarnskistor, 4 likkistor efter fullväxta personer. Af desse voro 2no af koppar eller kopparbeklädde, väl bibehållne, samt ofvanpå locket pryddes med gjutna crucifixer af malm. Inskrifterna på de vid hufvudet fästade plåtarna voro:

På den ena:

»Kongl. ^{ma} Troo Man och Cammarherre Dhen Högwällborne Herre / Herr Lars Sparre Friherre herre till Berquara Nygårdh Seved- / stadholm och Hoiija ähr född på Upsala Slott d. 10 Augusti / A^o 1649 och i Herranom sahligen af-sombnaadt på Nygårdh d. 15 / Martii A^o 1704.» (Detta Nygårdh ligger i Lofta sn, af N. Tjust h^d.) Sistnämnde årtal läses äfven vid fötterna på sjelfve kistlocket.

På den andra kistans plåt läses:

»Dhen Högwällborna Friherrina och Fru Fru Charlotta Soop Fru / till Nygårdh Berquara Sefvestadholm och Hoiija ähr född i / Stockholm den . . . Julij A^o 1655 och i Herranom

Sahligen Afsom- / nadh på Nygårdh den 28 Augusti A^o 1703.»

Sistnämnde årtal läses också vid fötterna på kistlocket.

De 2no andre större likkistorne i denna graf voro af trä, mer eller mindre sönderfallne och förmultnade, i synnerhet den ena, hvarå ej fanns någon slags inskrift, som kunde upplysa om den deri begrafnes namn. Den andra af dessa kistor, som var af en ovanlig form, nästan parallelipipedisk, men med botten förmultnad, hade varit utvändigt klädd med svart sammet, förstärkt i kanterna med storhufvade messingsnubbar. På såväl högra som venstra sidan af kistan voro på sammetsklädseln fästade alldeles lika följande bokstäver och vapensköldar af silfver.

Vapenplåten 1 visade Trolle vapnet, vapenplåten 2 en sjuuddig stjärna (Gyllenstjernevapnet?) — Var tvifvelsutän Fru Anna Trolles likkista. Af hennes svepning voro isynnerhet strumporne väl bibehållne och synas varit röda, tjocka, af bomull och stickade i flera fasoner, rutor o. dyl.

Af de mindre kistorna hade endast 2 plåtar, hvaraf inhemtades, att den ena förvarade stoftet af Friherre Friedrich Adolph Raab, f. d. 19 Sept. 1793, död d. 9 Juni 1794 och den andra af Friherrinnan Fröken Ulrika Elisabeth Raab, f. d. 25 Okt. 1795, † d. 9 Martii 1797. —

Wid öppnandet den 21 Maj 1850 af den med ugnshvalfvet täckta i Wexjö Domkyrkas S O hörn befintliga Ljungfeltska grafven, som följande dag blef nedbruten, befunnos deri omkring 36 st. likkistor, hvaraf omkring hälften till fullväxta lik, resten till små barn eller ej fullvuxna. — Omkring 13 af de större, och något fler af de smärre likkistorna voro nästan oskadade, de öfriga mer eller mindre isynnerhet till botten förmultnade eller sönderfallne. I en af de större tycktes flera, omkr. 3 lik, större och mindre varit inlagde. De flesta kistorne af gul färg, många af ek. En del klädda utvändigt med svart flanell, några med tjockt svart läder. Blott på 5 st. funnos vidfästade plåtar, upplysande om de deri förvarade personers namn etc. Inskrifterna voro följande: — Här hvilar Fru Inga Regina Hammar. Enka efter Häradshöfd. Joh. Fred. Wesslo, född d. 8 Sept. 1712, död d. 19 Sept. 1778.

— Här förvaras stoftet af Kongl. Maj^{te} Troman Biskopen öfver Wexjö Stift Ledamoten af Kongl Nordstjerne Orden Högvyrdige Herr Doctor Olof Osander, född d. 5/16 Sept. 1700. Död den 13 Junii 1787. Habac. II: 4. — Här finnes stoftet af Capitainen vid Kongl. Kronobergs Regemente Anders Magnus Malmeen, född den 18 Decemb. 1756, död den 15 December 1796.

— Konungens Troman Lagmannen och Häradshöfdingen Högädle Herr Carl Hansson Hadders född den 16 Aug. 1744, död den 5te Novemb. 1812. — Mamsell J. F. Malmén, född d. 24 Aug. 1760, död d. 3 Nov. 1841.

Bland de öfrige likkistorne, som lika litet som de helfärdige likkistorne öppnades, kände man endast Krigsrådet Ljungfelts likkista, som på 1830-talet hitkom från Köpenhamn,

och var efter en egen, från de öfrige mycket afvikande modell, svart till färgen, med många gipssirater.

Den sistnämnda likkistan förvarades tills vidare ofvan jord. (Nedmyllades år 1851 på Nya Begravningsplatsen i ett utmed vestra sidogången inköpt grafstelle.) Af de öfrige blifva alla de med inskriftsplåtar försedde och några andra större och smärre nedsatte och sedan med mull betäckte uti en strax vid Ljungfeltiska grafven under Gymnasist-bänkarne befintlig murad men öppen graf, som nu fördjupades ungefär en aln, och hvilken graf fordom lär tillhört Eklinska släkten. De återstående större och smärre likkistorna med deras fragmenter och ben nedgrofvos i jorden uti sjelfva den hvälfvde Ljungfeltiska grafven, som följande dag nedrefs, för att jemnas med golfvet i kyrkan.

I den förutnämnda öppna funnos på den med flat sten belagda botten endast några benlemningar och brädstycken, såsom lemningar efter deri nedsatte lik och kistor. — Af 4 der anträffade likkistplåtar, inhemtades, att den troligen tillhört Eklinska släkten, emedan på den ena lästes: »Häruti hvilat Inspectören och Rådsmannen uti Wexjö Herr Nils / Eklin, född i Ekesjö d. 13 December 1676, död i Wexjö d. 15 / October 1749.» och på de öfrige lästes namn på 2^{ne} aflidne späda barn af en Eklin, och ett barn af en Smedberg.

Vid nedrifningen af den i Wexjö Domkyrkas Sydvestra hörn belägna Skyttiska grafven den 3 Oktober 1851 befanns densamma vara betäckt med ugnsvalf, uppmurad af ... samt botten belagd med flata, kvadratiske tegelstenar. Utom lemningar af förmultnade kistor och skeletter funnos derstädes 5 likkistor efter fullvuxne personer och 3 efter barn. Af de större likkistorne var *en* alldeles sönderfallen, på *en* var botten alldeles uppmultnad, 2^{ne} nästan oskadade (på locket af den ena var fastsatt en Kristusbild af gips) — desse 3 kistor samt barnkistorne voro gulmålade — och *en*, som var beklädt med messing i drifvet arbete, hade öfre delen af locket infallen i kistan. Denna var den enda, hvarpå någon inskrift befans. Vid fotändan lästes årtalet 1688 och på en plåt vid hufvudet följande inskrift: — »Hans Kongl. / Majj^{ttz} Vår aldranådigste Konung och Herres Troo Mann och for- / dom Landshöfding öfver Christianstads och Blekinges Lähn, den / Edle och välborne Herre H. Håkan Nilson Skytte, Herre till / Sandby Sijnklersholm Sefsiöö och Hagbyberga, är född i Ny- / köping Anno 1603 deⁿ 10 November och blef i Herranom afsomnad / på sin gårdh Sandby i Skåne belegen Anno 1688 de 9 Augusti.»

4. Biskopslängd

Balduinus (Baldvin), 1170-talet	Johannes Laurentii (Johan Larsson) Stalenus	1649–1651
Stenarus (Stenar), 1180-talet	Zacharias Lundebergius	1651–1667
Johannes Erengislonis (Johan Erngisleson), 1100-talets slut–1200-talets början	Johannes Baazius d y	1667–1675
Gregorius, 1240-talet	Jonas Laurentii (Larsson) Scarinius	1675–1687
Forcundus, 1250-talet	Canutus (Knut) Hahn	1687
Ascerus (Ascer), 1260–1280-talet	Samuel Wirænius	1688–1703
Boetius (Bo) Häтта, 1288–1291	Olaus Cavallius	1703–1708
Magnus, 1290-talet–1319	Zacharias Edzberg	1708
Boetius (Bo), 1320–1340-talet	David Lund	1711–1729
Thomas Johannis	Gustav Adolf Humble	1730–1741
Henricus Gödechini	Erik Alstrin	1742–1748
Petrus Johannis (Peter Johansson) Lodehat	Olof Osander	1749–1787
Hemmingius Laurentii (Hemming Larsson) ca	Olof Wallqvist	1787–1800
Eskillus Thorstani (Eskil Torstensson)	Ludvig Mörner	1800–1823
Nicolaus Ragvaldi (Nils Ragvaldsson)	Esaias Tegnér	1824–1846
Laurentius Michaelis (Lars Michaelsson) ca	Christofer Isaac Heurlin	1847–1860
Gudmundus Nicolai (Gudmund Nilsson)	Henrik Gustav Hultman	1860–1879
Nicolaus Olavi (Nils Olofsson) ca	Johan Andersson	1879–1894
Ingemar Petri (Ingemar Pettersson)	Nils J O H (Johan Olof Herman) Lindström	1894–1916
Jonas Boetii (Jon Bosson)	Karl Ludvig Lindberg	1917–1928
Nicolaus Canuti (Nils Knutsson)	Edgar Reuterskiöld	1928–1932
Andreas Laurentii (Anders Larsson) Björnram	Samuel Stadener	1933–1937
Nicolaus Stephani (Nils Stefansson)	Yngve Brilioth	1938–1950
Petrus Jonæ (Peter Jonsson) Angermannus	Elis Malmeström	1950–1962
Nicolaus Krokus (Nils Krok)	David Lindquist	1962–1970
Johannes Baazius d ä	Olof Sundby	1970–

5. Domprostlängd

Uddualdus, 1280-talet	
Mathias Jonsson, 1320-talet	
Jacobus Rascolfi, 1350-talet	
Gunno, 1380-talet	
Olavus (Olof) 1380-talet	
Johannes Ottonis (Johan Ottosson), 1390-talet	
Johannes Folconis, 1400-talets början	
Laurentius Johannis (Lars Johansson), 1430-talet	
Ingemundus Olavi (Ingemund Olofsson), 1450-talet-1494	
Sveno Petri (Sven Petersson), 1500-talets början	
Gudmund Spegel	1531-1543
Gammal	1543-1546
Nils Pedersson Bokbindare	1546-1555
Nicolaus Stephani (Nils Stefansson)	1572-1583
Johannes Svenonis (Johan Svensson)	ca 1583-1596
Steno Magni (Sten Magnusson)	ca 1598-1603
Johannes Ungius	1603-1607
Nicolaus Krokus (Nils Krok)	1607-1632
Herman Dusæus	1632-1651
Jonas Zephyrinus	1653-1682
Enevald Widebeck	1684-1694

Olaus Cavallius	1696-1703
Anders Goeding	1704-1729
Olof Osander	1730-1749
Sven Bælter	1750-1760
Johannes Tillander	1762-1769
Nils Alin	1769-1773
Johan Rogberg	1774-1785
Olof Wallquist	1786-1787
Samuel Cronander	1788-1801
Håkan Sjögren	1802-1815
Magnus Lamér	1816-1828
Christopher Isac Heurlin	1829-1839
Samuel Elmgren	1839-1847
Anders Gustaf Ahlstrand	1849-1873
Wilhelm Gustaf Wetter	1875-1892
Karl Fredrik Salomon Henning	1894-1909
Esaias Ekedahl	1910-1926
Gunnar Brundin	1927-1943
Ivar Hylander	1943-1956
Gustaf Adolf Danell	1957-

Källor och litteratur

HANDSKRIVNA KÄLLOR
OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR

Stockholm

RA: Perg 19/1 1392, 22/1 1428; pappersbr 15/2 1458; medeltidshandl överlämnade från DRA 1929, perg 21/5 1450; Lars Eriksson Sparres kopieböcker (B 15-16); äldre avskrifter av medeltidshandl (B 19); skr till konungen, Johan III:s tid 1, grupper; kungl kansliets diarium, Johan III:s utgående diarium 1568-1571; riksreg 1580; kungl br, inrikes civilexp reg 1741, 1748; eckl dep ingående diarium 1844; allmänna verkens skr till Kungl Maj:t, överintendenten 1757, 1771, 1784; enskilda arkiv: Bergshammarsaml, perg 15/6 1471, 3/11 1483, 26/2 1530; Sävstaholmsaml, vol 139; K H Karlssons avskrifter ur Vatikanarkivet: påvebullor 2/4 1370, 26/3 1395, 7/2 1399.

KA: Smål landskapshandl: prebendegods 1545: 5; kop av kungl br 1571: 5; räk 1572: 9, 1573: 4 A, 1583: 16, 1586: 21 A, 1590: 13, 1598: 12, 1599: 18, 1600: 19, 1605: 23, 1608: 13, 1612: 13, 1614: 2; Kronobergs slotts räk 1582: 7, 1584: 2, 1585: 17, 1586: 15; kyrkors, skolors och hospitals räk 1600-1634 (60 B); Smål landsbok: räk 1636-1653, 1658-1661; Kronobergs läns landsbok: räk 1666-1669; Kalmar läns landsbok: räk 1670; Jönköpings läns landsbok: räk 1671; Kronobergs länsräk 1705, 1715, 1717.

ATA: inv 1830; Bruniussaml vol X, XXXV; skr till Raä från P Boberg 22/9 1928; skr från Sveriges geologiska undersök-

ning till Raä 12/12 1928; historik och restaureringsprogram av K von Schmalensee november 1956; diverse skr rörande restaurering 1954-1959; prel förteckning av mynt funna vid undersökningar i kyrkan av H Rundquist samt förteckning av dito av Kungl Mynt- och Medaljkabinetet (4180/58); rapport över grävningundersökningar 1957-1958 av S Olsson; rapport över murverksundersökningar 1958-1959 av E Gustafsson 29/11 1969; bildsaml: förslag till utvidgning och förändring (plan och fasad från norr, tornfasad, tornets trappgavlar, altarskrank) av C G Brunius 1845; äldre och nyare fotografier av kyrkan; kulturhistoriska byråns arkiv: förslag till dopfunt av E Fant 1923; förslag till reparation av sakristia av P Boberg 1928; uppmättnings- och restaureringsritningar samt förslag till ändring av orgelläktare av P Boberg 1940 (13 blad); förslag till ändring av dörrar av P Boberg 1942 (5 bl); förslag till restaurering av E Fant 1953 (14 bl); förslag till grundförstärkning av S Brådhe odat (2 bl); förslag till restaurering av K von Schmalensee 1958 (6 bl); förslag till glasmålningar av J Brazda 1958 (2 bl); förslag till elinstallationer och åskskydd av K H Marvigs ing byrå 1958 (11 bl); förslag till ombyggnad av orgel av Marcussen & Søn 1958; konstruktionsritningar till takstolar och tornspiror av I Looström & A Gelin 1958-1959 (20 bl); förslag till korfönstrets nischutformning av J Brazda 1959; förslag till restaurering av K von Schmalensee 1959 (11 bl); förslag till fönsterutmyckning i själakoret av B Beskow 1959 (2 bl); förslag till altarprydnad, predikstol och dopfunt av K von Schmalensee och J Brazda 1959 (4 bl); förslag till korgaller

VÄXJÖ DOMKYRKA

av *K von Schmalensee* 1964; förslag till utsmyckning av fondvägg i södra sidoskeppet av *B Beskow* 1964 (3 fotografier).

KBS: ÖIÄ, avgjorda mål före 1811; prot 1845; reg 1846; kungl br 1846; ritning, fasad från söder, odat, trol efter *C Hårleman*; förslag till tornhuv av *C F Adelcrantz* 1770 (2 ritningar); förslag till predikstol av *F M Piper* 1816 (2 ritningar, kopior efter originalritn); förslag till utvidgning och förändring av *C G Brunius* 1845 (2 ritn kop efter orig); förslag till utvidgning och förändring av *A Törnqvist* 1846 (2 ritn kop efter orig); fasad och plan 1861; förslag till predikstol av *J F Åbom* 1863; förslag till restaurering av *C Möller* 1896 (6 ritn); förslag till bänkar av *C Möller* (blåkop).

KB: Manuskript, handl och br till Sueciaverkets historia, Växjö stad (M 11:8:1); Småländska antikiteter (F m 52); samlingsband, Smålands märkvärdigheter, Växjökartan av *H Ruuth* 1658 (F m 53); *J Peringskiöld*, Monumenta Sveo- gothorum VIII, Monumenta per Smalandiam XIX–XXII (F h 8); *N I Löfgren*, Teckningar av kyrkor (Fm 55); *S L Gahm Persson*, Avskrifter af Handlingar, rörande städerna uti Småland II (M 102:2); kart- och planschavd: laverad blyertsteckning över Växjö, förlaga till Suecia antiqua (10:5).

LMS: Kartor över Växjö stad: *H Ruuth* 1659, 1661; *P Hamnel* 1697; *A Ulfström* 1726; *A Bergius* 1783; häradskartor: Norrvidinge, odat (F2), Konga, odat (F8), Norrvidinge, *H Ruuth* 1658 (F 15), Kinnevald, *H Ruuth* 1661 (F 17), Konga, *H Ruuth* 1663 (F 18).

NM: Tessin–Hårlemansaml: ritningar till tornhuv, alternativa förslag av *C Hårleman* (THC 4491, 4493, 8404).

Lund

LUB: P G Vejdes saml: excerpter rörande Växjö och domkyrkan.

LUF: Mandelgrenska saml: serie 1, avd 11, pl 34, nr 144 (gravsten), pl 158, nr 572 (plan, fasader), pl 278, nr 963 (kalk och patener jämte detaljer), nr 991 (paten), nr 1009 (mons-trans, »Yaby»); serie 4 (planer m m); serie 5, anteckningar (15 st).

Uppsala

UUB: Samlingsband med diverse avskrifter av br samt biskopslängd (K 62); *G Stalhoff*, Itinerarium Sueticum (S 28); Archivum Smolanicum Ups av *S L Gahm Pehrsson*, Tom VI–VII (däribland Wexjö Stads Lustre och beröm, 1691 samt Berättelse om Wexjö Domkyrka, Klockor, grafwar, etc 1759. Se register av *P Wilstadius*).

Vadstena

VLA: Växjö domkapitels arkiv: prot 1651–1666 (spridda år), 1739, 1745, 1749, 1750, 1751, 1754, 1755, 1773, 1777, 1845,

1889 (AI); renoverade prot 1778 (AII); konc 1654, 1656, 1740 (B I); bötesboken 1613–1651 (D VII: 1); kungl br 1553–1647 (E I: 1 a); strödda avskrifter (E I: 1 b); akt 1699, 1740, 1741, 1745, 1747, 1771, 1775, 1778, 1781, 1789, 1808, 1810 (E II); akter fr o m 1650 (E III); räk 1658–1704 (H II: 1), 1715–1745 (spridda år) (H II: 2), 1747–1779 (H II: 3), 1780–1808 (H II: 4), 1816 (H II: 5), 1817–1835 (H II: 6), 1838–1860 (H II: 7). Växjö dombok: 1661 (A I: 4).

Växjö

VDA: st prot 1862, 1897; sysslomannaarkivet: inv odat (1700-talets början)–1906 (A: 1); kr prot och handl 1737–1752 (A: 2), förteckning över gravplatser, 1700-talets förra hälft (A: 2); kr prot och handl 1751–1767 (A: 3); 1768–1775 (A: 4); 1776 (A: 5); olika handl rör ändrings- och restaureringsarbeten m m 1885–(C: 1); ritning till predikstol av *F M Piper* 1816; ritning och handl rörande förslag till sydportal 1862; ritning till predikstol av *J F Åbom* 1863; ritningar till altare med altaruppsats, panel i koret samt vindfång av *C Möller* (1898); ritningar till detaljer för bänkgavlar m m av *C Möller* (3 rullar); ritningskopior och handl rörande förslag till restaurering av *E Fant*; ritningskopior och handl rörande förslag till restaurering av *K von Schmalensee*.

VSLB: *C M Agrell*, Utdrag ur Växjö domkapitels arkiv (ms 4: o 304); Archivum Smolanicum samlat av *S L Gahm Pehrsson*, band 8 och 11 (ms 4: o 63); *J Forsander*, Anteckningar rörande Småland 10–11 (ms 4: o 374); *L Larsson*, Utdrag ur Växjö domkapitels arkiv (ms 4: o 636); *densamme*, Anteckningar ur Växjö domkapitels arkiv (ms 8: o 142); samlingsband med handl rörande Växjö domkyrka (ms fol 137); ritning till tornhuv av *C F Adelcrantz* 1771; ritning av kyrkans »Facade», norra sidan (odat); »Spant-Ritning» (odat, sammanhörande med föreg); förslag till draperimålning på altarväggen (odat, 2 ritningar); planritning av *J Forsander* 1825; konceptritningar till situationsplan, grundplan, fasader, fönster av *J Forsander* (6 bl); teckningar av kalk och paten av *J Forsander* (3 bl); teckning av Ture Trolles gravsten av *J Forsander*, teckning av kyrkan i stadsmiljön (osign och odat); förslagsritningar nordfasad, plan, västfasad, sektion mot öster av *C G Brunius* 1845; detaljritning till torngavlarnas utformning av *C G Brunius* (odat); ritning till skrank (osign och odat); förslagsritningar, nordfasad, plan, västfasad, sektion mot öster av *A Törnqvist* 1846; diverse litografier och fotografier från 1800-talet, visande kyrkan och kyrkomiljön.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Acander, P, Den äldsta separata Växjöbeskrivningen 1654.

I översättning av *P Wilstadius*, i: HCA 1945. Växjö 1945. Acta cameralia 1–2, ed *L M Båth*. Acta Pontificium Svecica I. Stockholm 1936–42.

- Adell, A*, Data och acta till Söderköpings St. Lars kyrkogrlars historia, i: Svenskt gudstjänstliv 2, 1942.
- Almén, T* och *Almén, G*, Elias Friessläktens historia. Stockholm 1945.
- Andersson, A*, Silberne Abendmalsgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhunderts. Uppsala 1956.
- Anderson, I*, Gården Vastenis och klostret i Watzstena, i: Fornvännen 1958. Stockholm 1958. — *Densamme*, Vadstena kungsgård och kloster (tillsammans med *B Berthelson*), i: Proxima Thule. Stockholm 1962.
- Andersson, Th*, Silver från Vä och Kristianstad, i: Fataburen 1944. — *Densamme*, Vä-silvret och dess mästare. Några fynd, i: Ale 3, 1964.
- Anderson, W*, Skånes romanska landskyrkor med breda västorn. Lund 1926.
- Arcadius, C O*, Anteckningar ur Vexjö allmänna läroverks häfder till år 1724. Vexjö 1889. — *Densamme*, Växjö stifts herdaminne I (tillsammans med *J A Franzén* och *E A Zetterqvist*). Växjö 1921.
- Archivet, Småländska. Bref och handlingar hörande till Smålands historia 1–3. Växjö 1853–74.
- Archivum Smolandicum Ups. Register av *P Wilstadius*. Lund 1937.
- Archivum Smolandicum Vex. Register av *O Wallquist*, 1795. Lund 1935.
- Arnér, G*, Något om Växjö domkyrkas orglar, i: Tidskrift för Kyrkomusik och Svenskt Gudstjänstliv 4, 1941.
- Baazius, J*, Inventarium Ecclesiae Sveo-gothorum. Lincopiae 1642.
- Bandmann, G*, Über Pastophorien und verwandte Nebenträume im mittelalterlichen Kirchenbau, i: Kunstgeschichtliche Studien für Hans Kaufmann. Berlin 1956.
- Beckman, B*, Matts Kättilmundsson och hans tid 1, i: VHAA Handl 84. Stockholm 1953.
- Beckman, N*, Vår skolas historia I. Tiden till omkring 1800. Göteborg 1926.
- Berg, H*, Växjö stads historia I. Tiden fram till 1523. Växjö 1956.
- Blomqvist, R*, Studier i Smålands romanska stenkonst. Lund 1929. — *Densamme*, Aringsås kyrka, i: Norra Allbo hembygdsförenings årsbok 1930.
- Bohrn, E*, Strängnäs domkyrka I. SvK Sö I: 1 (tillsammans med *S Curman* och *A Tuulse*). Stockholm 1964. — *Densamme*, Strängnäs domkyrka II. SvK Sö II: 2. Stockholm 1968.
- Boström, R*, Sveriges domkyrkor. Stockholm 1952.
- Braun, J*, Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, 1. München 1924.
- Brilioth, Y*, Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363–1414, i: Uppsala universitets årsskrift 1925. Uppsala 1925.
- Bringéus, N-A* (utg), Folksägner från Varend upptecknade av *G O Hyltén-Cavallius*, i: HCÅ 1968. Växjö 1968.
- Brunius, C G*, Konstanteckningar under en Resa år 1849. Lund 1851.
- Carlsson, E*, Translacio archiepiscoporum, i: Uppsala universitets årsskrift 1944 : 2. Uppsala 1944.
- Cinthio, E*, Lunds domkyrka under romansk tid. Lund 1957.
- Clasen, K H*, Deutsche Gewölbe der Spätgotik. Deutsche Bauakademie, i: Schriften des Instituts für Theorie und Geschichte der Baukunst. Berlin 1958.
- Cnattingius, B*, Pehr Hörberg. Stockholm 1937. — *Densamme*, Domkyrkans nyrestaureerade orgelfasad, i: Linköpings stifts julbok 1941.
- Diplomatarium Norvegicum 8:1 (ed *C R Unger* och *H J Huitfeldt*). Christiania 1871.
- Diplomatarium Suecanum 1–8 (ed *J G Liljegren* m fl). Stockholm 1829–1959.
- Diplomatium, Svenskt, från och med år 1401 (utg genom *C Silverstolpe*), 1–3. Stockholm 1875–1902. — Supplement till åren 1401–1420 (utg genom *K H Karlsson*). Stockholm 1903.
- Dryselius, E*, Kort och Enfaldig Kyrckio-Historia. Jönköping 1708.
- Ecclesiastique Samlingar 1 (utg av *O Wallquist*). Wexjö 1788.
- Ekegård, E*, Växjö läroverks byggnader genom tiderna, i: Minnesskrift vid Växjö gymnasiums 300-årsjubileum (utg av *N Dahllöf*). Växjö 1943.
- Elgenstierna, G*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor 1–9. Stockholm 1925–36.
- Elgqvist, E*, Studier i södra Smålands bebyggelsehistoria, i: HCÅ 1931. Växjö 1931. — *Densamme*, Forna tiders vintervägar och stadsnamnet Växjö, i: HCÅ 1934. Växjö 1934.
- Erici, E*, Orglar och orgelbyggare, i: Linköpings stift i ord och bild. Stockholm 1949. — *Densamme*, Folkströmsorgeln. Vår äldsta svenska orgel. Ett bidrag till kännedomen om vårt första inhemska orgelbyggeri, i: Linköpings stifts julbok 1954. — *Densamme*, Inventarium över bevarade äldre kyrkogrlar i Sverige tillkomna före mitten av 1800-talet, några ock mellan åren 1850 och 1865 och ett par ännu senare, men dock stilistiskt sammanhörande med de äldre. Stockholm 1965.
- Erikskrönikan (utg av *R Pipping*), i: Samlingar utg av Svenska Fornskriftsällskapet 47. Uppsala 1921.
- Fischer, G*, Domkirken i Trondheim 1. Oslo 1965.
- Fogelmarck, S*, Carl Fredrik Adelcrantz. Arkitekt, i: Monografier utg av Stockholms kommunalförvaltning 20. Stockholm 1957.
- Friis, N*, Marcussen & Søn 1806–1956. Aabenraa 1956. — *Densamme*, Domkirken Vor Frue Kirkes orgel. København 1965.
- Frondin, E* och *Hallenberg, A*, De B. Sigfrido. Primo Wexionensium Episcopo. Upsaliae 1740.
- Gustafsson, E*, Om Anders Larsson — vår tienare och byggestare på Cronebergh, i: Fornvännen 1970, Stockholm 1970. — *Densamme*, ... en passande inrättning af ett Herrans hus, i: Skånes hembygdsförbunds årsbok 1961. Lund 1961. — *Densamme*, Själakor och Consistorium i Växjö domkyrka, i: Fornvännen 1962. Stockholm 1962. — *Densamme*, Växjö domkyrka. Historik — vägledning. 2 uppl. Växjö 1964. — *Densamme*, Investigations in Hammarlunda church (tillsammans med *M Weidhagen*), i: Res Mediaevalis. Karlshamn 1968.

- Hofrén, M*, Helgerum i Tjust, i: Nordiska Museets handl 34. Stockholm 1949.
- Hülphers, A A*, Historisk Afhandling om Musik och Instrumenter särdeles om Orgwerks Inrättningen i Allmänhet, jemte Kort Beskrifning öfwer Orgwerken i Sverige. Westerås 1773.
- Inrikes Tidningar 1771.
- Johansson, G*, Blädinge kyrka, i: Värendsbygder 1948. Moheda 1948.
- Jonæ, P*, En kort lickpredikan vthi Wexio Domkyrkio ... hållen När ... Anna Trolles ... Lijk ... bleff vthi Hwilokammer ... fört. Stockholm 1620.
- Jordebok, Arvid Trolles, 1498 (utg genom J A Almquist), i: Historiska handl 31. Stockholm 1938.
- Kinnander, R*, Kronobergs läns runinskrifter, i: Sveriges runinskrifter 4 (utg av VHAA). Stockholm 1935.
- Krokus, N*, Een lijkpredikan ... när Petri Jonæ Angermanni ... Lijk ... bleff uthi sin Hwilokammer ... uthi högga Choren fördt. Calmar 1630.
- Kroon, S*, Det svenska prästmötet under medeltiden, i: Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 18. Lund 1948.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid I–XIV. Malmö 1956–69.
- Kyhlberg, B*, Kring Hans Henrich Cahmans orgelbygge i Växjö domkyrka 1688–1691, i: HCÅ 1954. Växjö 1954.
- Källström, O*, Guldsmeder i Vä omkring år 1600, i: Skånes hembygdsförbunds årsbok 1937. — *Densamme*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustaf Vasas konfiskationer. Stockholm 1939.
- Landskapslagar, Svenska (utg genom Å Holmbäck och E Wessén). Femte serien. Uppsala 1946.
- Larsson, L-O*, Det danska anfallet mot Varend 1612, i: Norra Allbo hembygdsförenings årsbok 1962. — *Densamme*, Det medeltida Varend. Lund 1964.
- Larsson, L*, Växjö gamla lärdomskvarter, i: HCÅ 1922. Växjö 1922. — *Densamme*, Om Växjö gamla biskopsgård, i: HCÅ 1923. Växjö 1923.
- Lehmann, E*, Vom neuen Bild frühmittelalterlichen Kirchenbaus, i: Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Halle, gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe 6, 1956/57. Halle 1956–57. — *Densamme*, Saalraum und Basilika im frühen Mittelalter. Formositas Romanica, i: Beiträge zur Erforschung der romanischen Kunst, Joseph Gantner zugeeignet. Frauenfeld 1958.
- Liljegren, M*, Stormaktstidens gravkor. Stockholm 1947.
- Lindberg, C L*, Handbok om orgverket, dess historia, konstruktion och rätta vård. 2 uppl. Strängnäs 1861.
- Lindquist, D*, Första-mässan i Stockholm, i: Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 12. Lund 1945.
- Lindström, H*, Växjö stads historia III. 1719–1862. Växjö 1942.
- Linnæus, S*, De Wexionia, urbe Smolandorum. Lund 1743. (Om Växjö. En akademisk 1700-talsavhandling översatt från latinet av S E Melander. Lund 1933.)
- Linnerhjelm, J C*, Bref under resor i Sverige. Stockholm 1797.
- Ljung, S*, Söderköpings historia I. Tiden till 1568. Med ett byggnadshistoriskt bidrag av professor S Erixon. Lund 1949. — *Densamme*, Kring gråbrödraklostret i Växjö, i: HCÅ 1958–59. Växjö 1960.
- Lundberg, E*, En dateringsfråga, belyst av en biskopstvist på 1100-talet, i: Fataburen 1929. Stockholm 1929. — *Densamme*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400. Stockholm 1940. — *Densamme*, Byggnadskonsten i Sverige. Senmedeltid och renässans 1400–1650. Stockholm 1948.
- Lundberg, E B*, Biskops-Arnö, i: Fornvännen 1963. Stockholm 1963.
- Lundén, T*, Den helige Sigfrid, i: Credo 3, 1957. Uppsala 1957.
- Messenius, J*, Chronicon episcoporum per Sveciam, Gothiam et Finlandiam. Stockholm 1611.
- Mårtensson, S*, Växjö stads geologi jämte något om stadens uppkomst och utveckling, i: HCÅ 1933. Växjö 1933.
- Neumann, E G*, Die Backsteintechnik in Niedersachsen während des Mittelalters, i: Lüneburger Blätter 10. Lüneburg 1959.
- Nisbeth, Å*, Åtvids kyrkor. Linköpings stifts kyrkor. Bankekinds och Skärkinds kontrakt 1. Åtvidaberg 1958. — *Densamme*, Askerydsmästaren — Sven Målare i Jönköping?, i: Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund 34, 1962.
- Nisser, W*, Per Brahe d y:s »hofkonterfejare», i: Meddelanden från Norra Småländs fornminnesförening 9, 1929. Jönköping 1929.
- Nordström, F*, Tensta kyrkas arkitektur, i: Uppland 1951. Uppsala 1951. — *Densamme*, Studier i Uppsala domkyrkas äldsta byggnadshistoria. Uppsala 1952.
- Norlind, N P*, Orgelns allmänna historia. Stockholm 1912. Nya Wexjö-Bladet 1869, 1870, 1873.
- Olaus Magnus*, Historia om de nordiska folken 1–4. I översättning av J Granlund. Uppsala & Stockholm 1909–25.
- Olsson, M*, Kalmar slotts historia II A. Uppsala 1961.
- Olsson, S*, Utgrävningarna i Växjö domkyrka 1957–1958, i: HCÅ 1958–59. Växjö 1960.
- Oxenstierna, Axel, se Skrifter.
- Registratur, Konung Gustaf den förstes (utg genom V Granlund m fl). 1–29. Stockholm 1861–1916.
- Riksdagsakter, Svenska (utg av E Hildebrand). 3. Stockholm 1894–1910.
- Rhyzelius, A*, Episcoposcopia sviogothica. Linköping 1752.
- Rogberg, S*, Historisk Beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.
- Roland, A*, Spånklädda stenväggar å romanska kyrkor, i: Fornvännen 1918. Stockholm 1918.
- Rosengren, J*, *Linell, L* och *Fischer, J*, Ny Småländs beskrifning. Wexjö stad. Växjö 1914.
- Rydbeck, M*, Skånes stenmästare före 1200. Lund 1936. — *Densamma*, Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor, i: Skrifter utg av K humanistiska vetenskapssamfundet i Lund XXXV. Lund 1943. — *Densamma*, Den helige Sigfrid, en rikets skyddspatron. Växjö 1957.

Samling af Sweriges gamla lagar (utg av D C J Schlyter). Lund 1844.

Schewe, J, Das Turmgeschoss der Petrikirche in Lübeck in seiner Stellung zu den Westemporen des Mittelalters, i: *Nordelbingen* 28/29. Heide in Holstein 1960.

Schmid, T, Växjö stifts tillkomst och äldsta förhållanden, i: *Scandia* 1929. Lund 1929. — *Densamma*, Växjö stifts biskopar intill år 1287, i: *Personhistorisk tidskrift* 31. Stockholm 1931. — *Densamma*, Den helige Sigfrid. Lund 1931.

Schnell, I, Kyrkorna i Södermanland. Nyköping 1965.

Schotte, A-S, Resultatet av utgrävningen i S:t Laurentii sakristia juni 1940, i: *S:t Ragnhilds gilles årsbok* 1941. Söderköping 1941.

Schück, H, *Ecclesia lincopensis*. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Stockholm 1959.

Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi (ed E M Fant m fl). I–III. Uppsala 1818–76.

Sidenbladh, E, Urmakare i Sverige under äldre tider. 2 uppl. Stockholm 1947.

Skrifter och brevväxling, Rikskanslern Axel Oxenstiernas. Avd 2, 12, 1. Stockholm 1930.

Småländska Archivet, se Archivet.

Stavenow, Å, Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria. Uppsala 1927.

Sundquist, N, Långtora kyrka. Upplands kyrkor 102. Uppsala 1960.

Svalenius, I, Växjö stads historia II. Tiden från 1523 till 1718. Växjö 1956.

Svenska Landskapslagar, se Landskapslagar.

Svenska Riksdagsakter, se Riksdagsakter.

Svenskt Diplomatarium, se Diplomatarium.

Trolle, Arvid, se Jordebok.

Tuulse, A, Kronobergs slottsruin, i: *VHAA Handl* 76. Stockholm 1951. — *Densamma*, Ronneby kyrkor. SvK BI IV: 1 (85). Stockholm 1959. — *Densamma*, Strängnäs domkyrka I. Medeltidens byggnadshistoria (tillsammans med *E Bohrn* och *S Curman*). SvK Sö I: 1 (100). Stockholm 1964. — *Densamma*, Der Kernbau des Doms zu Strängnäs und sein Umkreis, i: *Antikvariskt arkiv* 25. Stockholm 1964. — *Densamma*, The Churches of Blekinge. Second series of The Churches of Sweden I. Stockholm 1968.

Ullén, M, Kyrkorna i Sjöås. SvK Sm II: 1 (114). Stockholm 1967.

Vejde, P G, Ur Värends hävder, i: *HCA* 1930. Växjö 1930. — *Densamma*, Växjö domprostgård. Särtryck ur *Nya Växjöbladet* 16 och 23 nov 1940. Växjö 1940.

Wester, B, Studier i svensk orgelkonst under 1600- och 1700-talen, i: *Svensk tidskrift för musikforskning* 1931. — *Densamma*, Gotisk resning i svenska orglar. Stockholm 1936.

Westerberg, U, Glossarium till medeltidslatinet i Sverige I: 2. Stockholm 1969.

Wieselgren, P, *Ny Smålands Beskrifning*. Andra delen. Wexjö 1846.

Wilstadius, G, Johan Christian Zschotzscher. Hans liv och verksamhet som kyrkomålare i Växjö stift, i: *HCA* 1956. Växjö 1956.

Virdestam, G, Växjö stifts herdaminne VIII. Växjö 1934.

Förkortningar

AC Acta cameralia (DS. Appendix: Acta Pontificium Suecica I).

ATA Antikvariskt–Topografiska Arkivet i VHAA, Stockholm

akt akter

ATJb Arvid Trolles Jordebok

DN Diplomatarium Norvegicum

DRA Rigsarkivet, Köpenhamn

DS Diplomatarium Suecanum

EccI saml Ecclesiastique samlingar utg av O Wallquist

FV Fornvännen

GVR Konung Gustaf den förstes registratur

handl handlingar

HCA Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok (Kronobergsboken)

HT Historisk tidskrift

inv 1830 en på grund av kungl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar

KA Kammararkivet, Stockholm

KB K Biblioteket, Stockholm

KBS K Byggnadsstyrelsen, Stockholm

KHK K H Karlssons avskrifter från Vatikanarkivet

KL Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid

konc brevkoncept

kr prot kyrkorådsprotokoll

kungl br kungliga brev

LMS K Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm

LUF Lunds universitets folklivsarkiv

LUB Lunds universitetsbibliotek

NM Nationalmuseum, Stockholm

NWbl *Nya Wexjöbladet*

OM Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken

perg pergamentsbrev

PHT Personhistorisk tidskrift

prot protokoll

RA Rigsarkivet, Stockholm

Raä Riksantikvarieämbetet, Stockholm

VÄXJÖ DOMKYRKA

reg	registratur
räk	räkenskaper
SD	Svenskt Diplomatarium från 1401
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm
SSA	Stockholms stadsarkiv
Smål arch	Småländska arkivet
Smål Mus	Smålands Museum
SRA	Svenska riksdagsakter
SRS	Scriptores Rerum Suecicarum
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utgivet på uppdrag av VHAA. Stockholm 1912–

skr	skrivelser
st prot	stämmoprotokoll
utg	utgiven
VDA	Växjö domkyrkas arkiv
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm
VLA	Vadstena Landsarkiv
VSLB	Växjö stifts- och landsbibliotek
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
ÖIÄ	Överintendents Ämbetet (efter 1918 KBS), Stockholm

Summary

During the Middle Ages, the diocese of Växjö was the smallest in Sweden. It comprised only the five hundreds of Varend, in the southernmost part of the province of Småland. It was bounded in the south by the see of Lund in the Danish provinces of Skåne and Blekinge, and in the west, north and east by the large diocese of Linköping. There were special reasons for the elevation of Växjö to a diocese in the twelfth century (see below). Växjö was probably an important meeting and trading centre when Christianity reached Varend in the eleventh century, but its population was not very large. It was not until 1342 that Växjö was granted a borough charter.

The unimportance of the diocese and the bishopric is reflected in the Cathedral, which is the smallest of all the medieval cathedrals of Sweden. The building is very simple, which is also related to the lack of an advanced stone building tradition in this region. Throughout the Middle Ages, most of the churches in the rich forest region of Varend were built of timber.

After the Reformation in Sweden during the sixteenth century, the diocese of Växjö was extended considerably, but at the same time it lost the estates which had been endowed for its maintenance. The poverty of the Cathedral persisted for a long time. The building has also been damaged by fire and plundered in time of war. Nothing remains, therefore, of the medieval furnishings and decoration. Owing not least to frequent fires, the building has also changed greatly in respect of architecture.

Situation

The Cathedral has a curious situation on the edge of the medieval town and in its most lowlying part. Immediately west of the old churchyard there was formerly a brook which formed the boundary between two hundreds. East of this brook the Cathedral and the Bishop owned all the land within the town. In the south, the churchyard was bounded by a lake (figs 16, 17); the distance between the south wall of the Cathedral and the edge of the water was only a few

yards. The level of the water was lowered during the nineteenth century, and a park was laid out on the land gained.

During the Middle Ages several important highways from various parts of Varend met at Växjö, which is in the centre of the district. One of these was a winter road across the ice on the lake to the market place. It seems likely that the winter market was held on the ice; evidence of such markets has been found from the Middle Ages in other places in Sweden. The winter market in Växjö on 15 February—the day of St Sigfrid, the patron saint of Växjö—may have been important even before the introduction of Christianity. If so, the leaders of the Church recognized the advantage of associating themselves with the market, and later fixing St Sigfrid's translation festival on the day of the market.

North and east of the churchyard there was, as late as the eighteenth century, a number of buildings associated with or belonging to the Cathedral. They were all of timber; even the bishop's residence consisted of timber buildings. In the 1690's, however, a stone building was erected by the north wall of the churchyard, a grammar school in two storeys. The school was not finished until 1715. The roof was altered in 1828, but otherwise the building is well preserved (figs 22, 23).

After a new cemetery had been opened in the town in the early years of the nineteenth century, the land around the Cathedral was replanned. The walls of the old churchyard were demolished, entrances and gravestones removed, and the immediate vicinity of the Cathedral was turned into a park.

Architecture

The Cathedral consists of a chancel with a square plan, a nave and two aisles, and a wide west tower with extensions to the north and south (Pl II). In the angle between the chancel and the south aisle is a low building. The piers of the nave contain the remains of walls belonging to an aisleless twelfth century church (Pl VII). The lower parts of the tower date from the twelfth and thirteenth centuries, the top part from the

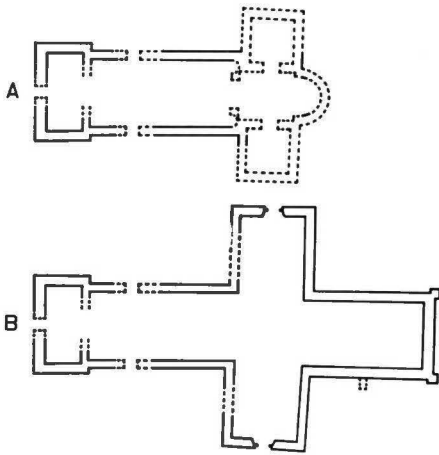

Fig 209. Kyrkans planutveckling, 1:1000.

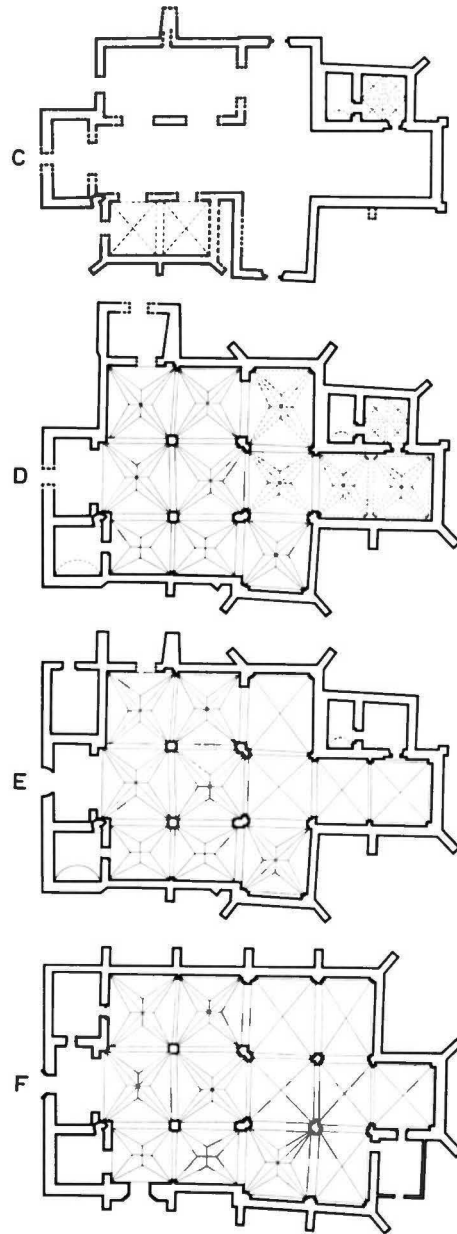
Development of plan of church.

end of the fifteenth. The short chancel is the remains of a chancel, two bays long, built during the thirteenth century (PI VII, figs 69, 108). The second most easterly bays of the aisles were part of the transepts of the thirteenth century church (PI VII). The aisles west of these bays were built gradually during the fourteenth century and altered during the fifteenth. The extension south of the tower dates from the latter part of the fifteenth century, but the one north of the tower was not built until the 1750's. The easternmost bays in each aisle were added in 1849–50 (fig 117). The building south of the chancel was erected as a vestry in 1898–99.

There was an early fourteenth century vestry (PI VII, fig 75) north of the chancel, but it was demolished when the north aisle was extended in 1849. A late medieval porch outside the north aisle was removed after the fire of 1740 (PI VII).

The small remains of the Romanesque nave show that the oldest stone church on the site was built of rather thin boulders of porphyritic stone (fig 29). Tooled details, for plinths and quoins, for example, were of soapstone. All the stone was probably found in the vicinity of Växjö. The walls of the Romanesque part of the tower are of split boulders, mostly granite (PI X). For plinths, quoins and window surrounds (figs 34, 35), carefully tooled granite was used. Brickwork with features typical of the thirteenth century is found in the middle part of the tower (PI X, figs 31, 32, 36). There is later brickwork—dating from the fourteenth and fifteenth centuries—in the south aisle and the top part of the tower (PI VIII, fig 82). The demolished vestry was also of brick.

Traces of thin, red limewash, probably dating from the fourteenth or fifteenth century, have been found on the external walls. During the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries the walls were coloured white, but in the nineteenth century the building was covered with a thick layer of greyish-yellow plaster. When the exterior was altered

in 1958–59, the walls were replastered outside with brick-red plaster, with white window splays and ornamentation (fig 1).

The buttresses along the north and south fronts were built in their present positions when the church was rebuilt in 1849–54 according to plans by Professor C G Brunius. Their appearance was altered in 1959 (cf figs 30, 37). Details of the nineteenth century rebuilding that are still preserved after the most recent great alterations to the church are, e.g. the round-headed window surrounds in the north and south fronts, the brick friezes at the tops of the walls of the tower and aisles,

the decorated gable in the chancel (fig 28), and the surround of the tower portal (fig 38). New elements in the architecture, created in 1968–59 are, among others, the large window in the east gable of the chancel (fig 28), the south portal (fig 39), and the decorative brickwork on the extensions north and south of the tower (fig 27).

When the Cathedral was restored in 1958–59, it was equipped with a high, copper-covered roof. The shape of the roof is related to that before the rebuilding during the nineteenth century (cf figs 26, 108). The two tall spires, also copper covered, were added in 1958–59. Measurements and old pictures (fig 18) were used when the spires were designed.

The church is rather low and very wide in relation to its length. The vaults are the same height in the nave and aisles (Pls IV, V, figs 42, 45). The walls and vaults are the same pale colour and most of the windows are the same in appearance. This makes the interior very uniform. The windows were given their present shape inside at the most recent rebuilding. The modern floor, the furnishings and the decoration contribute very largely to the general impression.

The church has thirteen brick vaults, seven of which are late medieval stellar vaults (Pls II–V). These are in the two westernmost bays of the nave and aisles and in the third bay of the south aisle, counting from the west, i.e. in the original south transept (fig 48). In most of the vaults the ribs have a simple, square profile. Rib bricks with bevelled sides occur in a few vaults. The two smaller vaults in the south aisle (fig 49) are without wall arches on the south and west walls; the other medieval vaults have wall arches on the outer walls. In the north aisle the wall arches get narrower towards the pendentives. Originally, they were supported by corbels made of brick and granite. The octagonal piers in the western part of the building have, by and large, retained their shape since the late Middle Ages.

The chancel vault, the two easternmost nave vaults and the second easternmost vault of the north aisle are cross vaults dating from the 1740's, erected after the fire of 1740, when the old vaults in this part of the building were seriously damaged. The most easterly vaults in the aisles were erected in 1849–50 according to plans by C G Brunius (figs 117, 118). These vaults are cross vaults with ribs with square profiles.

In the west tower and the buildings in the north and south are several small rooms equipped for various practical uses. The late medieval building south of the tower is two-storeyed with a chapel on the bottom floor, originally a chantry chapel. This is connected with the aisle by an opening without a door, and a quarter-circle shaped opening with a reconstructed wooden grille (figs 50, 95, 96). This opening, and the barrel vault above the chapel demolished during the nineteenth century, were restored in 1958–60. The upper storey, the old chapter house, is covered with a stellar vault of the same type as in the nave and the north transept (fig 54). In the north wall of the room is an entrance from a spiral staircase down from the chantry chapel (figs 53, 86). In the east wall are the remains of a window surround (figs 84, 86, 87) and a closed doorway (figs 53, 84), which, before the altera-

tion of the aisle during late medieval times, led to the space above the original, lower vaults. The building north of the tower contains vestries on two levels (fig 55). The bottom floor of the tower serves as a vestibule (fig 41), the first floor (fig 58) is connected with the organ loft, with the old chapter house and the upper vestry. The room is lit by a large, pointed window, which was made in the west wall of the tower during late medieval times, and by two small Romanesque openings in the same wall (Pl X). The second floor of the tower (fig 59) is, according to current plans, to be turned into a small Cathedral Museum. From this room, which has two small cross vaults dating from the 1750's, a flight of stairs in the west wall leads up to the upper parts of the tower, where the modern bell frames are.

HISTORY OF BUILDING

I. According to a medieval legend, St Sigfrid, an English mission bishop, came to Sweden by way of Denmark. When he reached Varend and the spot where Växjö stands now, an angel appeared to him in a dream and led him to the place where he was to build a church (fig 2). When the saint woke up he found the spot with the length and breadth of the church set out on the ground and there he built a timber church. After he had established the mission in Varend he baptised the King of Sweden in the province of Västergötland. Then he returned to Varend and was buried at Växjö.

St Sigfrid was active as a missionary in Scandinavia during the first half of the eleventh century, and it is quite possible that he participated personally in the conversion of Varend, and that he died at Växjö. At that time a timber church was probably built at Växjö, a church that was replaced by a stone one during the twelfth century, the first bishop's church (cf II below). No remains of an early medieval timber church were found during the extensive archeological studies made in the Cathedral in 1957–58, it is true, but the soil under the floor had been disturbed everywhere by building operations and burials. On the other hand, early medieval coins were found (see note 22, p. 233), which suggests that there was probably a church on the site in the eleventh century. Further evidence is the runestone (fig 24) found in the east wall of the chancel, which most likely stood in the churchyard before the chancel was extended during the thirteenth century. The closing words of the inscription, "God help his soul", indicate that Christianity had reached the district by the latter half of the eleventh century, when the stone was raised.

II. Excavations and studies of walls have brought to light remains of the Romanesque stone church, consisting of a nave and a narrower chancel with an apse (Pl VII, figs 60, 61). Projecting pieces of the foundations of the apse indicate that there were buildings both north and south of the chancel, which were used as vestries or in other ways connected with the function of the building as a bishop's church (figs 68, 209 A). Remains of masonry in the piers where the Romanesque nave ended in the east show that the rood arch was

flanked by side-altar niches (fig 62 a, b). The twelfth century church had quoins, portals and plinths of tooled soapstone. The same type of plinth as that found in masonry belonging to the western part of the nave (fig 61) was also used in the south transept and in the southern part of the chancel, i.e. in building elements dating from the thirteenth century (cf III below). These plinth stones clearly emanate from the buildings north and south of the Romanesque chancel, which were demolished in conjunction with the extension of the chancel during the thirteenth century.

The only Romanesque sculpture that can with certainty be dated to the twelfth century is a fragment of a ram's head carved in soapstone (fig 63). It must have belonged to a carving of a lion attacking a ram, a subject common in Scanian sculpture immediately after 1150. It is probable that the rood arch had such sculptures, patterned on Scanian prototypes (fig 62 a).

The lowest part of the wide west tower dates from the twelfth century (Pl X, figs 34, 35, 66). The walls of the tower, built of granite, are not bonded into the Romanesque nave (fig 64), which suggests that the tower was built somewhat later than the nave. Certain differences in building technique, and the profile of the plinth, are also evidence that the tower is secondary. The tower did not have stone vaulting in the ground floor room, and the present second storey was probably the original bell chamber (fig 68).

Wide west towers of the type at Växjö are common in south Scandinavia. Most of them were built during the last decades of the twelfth century. This is probably true of the tower of Växjö Cathedral and the closely related tower of Rydaholm Church, about twenty miles from Växjö in the diocese of Linköping, close to the boundary of the Växjö diocese. The church at Rydaholm was probably built in rivalry with Växjö, by the Bishop of Linköping, who at that time owned estates at Rydaholm.

The chancel and nave of Växjö Cathedral, which were built at the same time, are thus probably somewhat older than the tower. But both these parts and the tower have details related to the large group of Romanesque churches influenced directly or indirectly by Lund Cathedral. The small ram's head is clearly related to Scanian work which can be dated to the third quarter of the twelfth century, during which period the church at Växjö was probably built. Since Varend had no tradition of building in stone, it is only natural to assume that the builders applied to Lund for skilled masons. Communications between Lund and Växjö were generally very lively during the early Middle Ages.

The first known Bishop of Växjö was Balduin, who, in 1170, took part in a great religious feast at Ringsted in Denmark. An analysis of the sources of the early history of the diocese of Växjö has revealed that the diocese was established during the late 1160's, and that it was detached from the diocese of Linköping. The most important factor seems to have been the cult of St Sigfrid at Växjö. At about this time, St Sigfrid's bones had probably been taken from his grave and placed in a reliquary on or near the high altar.

When the Pope's permission to establish a diocese was obtained, there was probably already a suitable place, a *locus congruus*, for the bishop. The legend, the final version of which was written in Växjö in 1205, tells that a stone church had been built on the spot—in *quo loco edificium constructum lapidium*. This may have been advanced as an argument in favour of the establishment of a new diocese. If so, the building of the stone church was begun during the 1160's.

III. Around the middle and during the second half of the thirteenth century, the Romanesque church was extended eastwards. The chancel and apse and the buildings assumed to have been at each side of them were replaced by a two-bay long chancel with a straight east wall, and transepts (Pl VII, fig 209 B). The building material used was probably taken from the two buildings outside the old chancel, including tooled plinth stones and ashlar, which were placed in portals in the south and north transepts (Pls VIII, IX). The use of bricks had not yet begun when the new chancel and the transepts were built. On the other hand, parts of the upper floors of the Romanesque tower are partly of brick, and can be dated to the thirteenth century (cf above). The tower was rebuilt after a fire that damaged the upper parts. Two cross vaults were erected between the top two storeys and a staircase was built in the west wall of the tower (figs 71–73). The vaults were completely rebuilt in the 1750's. Some of the small thirteenth-century window openings in the brick walls are round-headed (fig 36), and others triangular (fig 31). The tops of the tower walls are marked by a whitewashed decorative course (figs 27, 31).

Medieval sources mention that Växjö Cathedral was damaged by fire in 1276 in conjunction with military operations. The alterations to the tower may be related to this event. Since bricks were used to repair the tower but not when building the chancel and the transepts, the eastern part may have been built before 1276, possibly as a consequence of the papal decrees of 1250 and 1258 that Cathedral Chapters were to be established at those Swedish cathedrals that were without them. This required more space for a richer liturgy and a more comprehensive altar service.

IV. When the new chancel was built, a vestry was planned in the angle between the chancel and the north transept. The vestry was built in two parts, one large square room and a narrower chamber at a slightly lower level (Pl VII, figs 16, 69, 209 C). The walls were of brick, and the east gable had early Gothic decorative brickwork (fig 75). The small chamber had a barrel vault, and the large room had four cross vaults and a central column (fig 80). A number of corbel stones (figs 76–78), the base of a column and a capital (fig 79), which belonged to the church, were undoubtedly in the vestry. This building, whose nearest equivalents are vestries in certain Uppland churches dating from around 1300, probably dates from the early years of the fourteenth century, at the latest. There is documentary evidence that the vestry existed in 1318.

A study of the walls of the south aisle shows that this part of the church was built originally as a chapel unconnected

with the south transept (Pls VII, XI, figs 81, 91). Remains of windows, buttresses and vault abutments have been preserved (Pl VIII, figs 82–90). The chapel was covered with two cross vaults. A door opening with a window above it was made in the west wall of the chapel (figs 83, 84). There is another opening in the upper part of the wall; this led to the attic above the chapel (figs 83, 84). At the same time as the west wall of the chapel was built, a brick spiral staircase was made in the angle of the tower (Pl VII, fig 88).

The extension of the church southwards may perhaps be related to the dedication of a chapel to the apostle Andrew. This was probably in the 1330's.

The next building phase was the erection of an aisle north of the Romanesque nave. In the north wall a passage was made into a small external erection which may have been a place for sermons when many people were assembled in the churchyard, at church feasts and the like (Pls VII, IX, XII, figs 92, 93). This building activity should be viewed in connection with endeavours to increase the power of the bishop in the 1340's, which led to Växjö being granted a borough charter in 1342, and the donation by the Swedish king, Magnus Eriksson, for a restoration of the church building. The restoration was probably completed in the 1350's. During the following decade, the Cathedral was damaged by fire in conjunction with warfare, and even at the end of the fourteenth century the building was in great need of repair, judging by papal bulls granting indulgence to visitors who contributed to the repair of the church.

V. The church was altered considerably during late medieval times, due mainly to a wish to vault the church completely and provide a more open, uniform interior (fig 209 D). To create a hall church of Gothic type, several measures were required. The south chapel was united with the south transept and its walls and windows were heightened (Pl VIII). The external wall of the north transept had also to be made higher to allow for the new vaulting. Roof trusses of a new construction were installed to carry a roof that would cover the whole width of the building. The new, higher roof demanded a higher tower, and a brickwork section was added to about the same height as the present walls. New spires were erected, possibly of the type shown in an altarpiece painted ca 1500, illustrating St Sigfrid's dream (figs 2, 102).

The nave and the ground floor of the tower were united by a wide tower arch (Pl V, VI, fig 58), making the ground floor of the tower a large, well-lit room after the joists of the earlier first floor had been removed and a large window made in the west wall (Pl X).

The chantry chapel was built south of the tower (figs 50, 51, 95, 96). The extension was provided with an upper storey (Pl VIII, figs 52, 53, 97), with windows in the south and west walls, and communication with the ground floor by way of the earlier built spiral staircase (fig 86). Prior to 1651, the Cathedral Chapter met in this room. It may be assumed that it did so in late medieval times, too.

The chantry chapel was probably finished in 1471, when altar furnishings and other things were donated to the chapel.

The fact that the extension containing the chantry chapel was built, implies that the work of altering the south aisle was going on simultaneously or in any case begun by the elevation of the external wall. It is therefore probable that the rebuilding of the Cathedral was begun during the 1460's. This great work was probably performed in stages, so that the church could be used without interruption for the many functions of a cathedral. It was not until 1500 that the work of vaulting the church was started. The stellar vaults of the church are of a type which, on stylistic grounds, may be assigned to the end of the fifteenth century and the beginning of the sixteenth. Similar vaults were erected during this period in some churches in Östergötland, among them Söderköping Church. According to reliable information from the seventeenth century, there was a painted inscription in one of the vaults of Växjö Cathedral stating that Olof, a master mason from Linköping, had completed part of the vaulting on 9 August, the eve of St Lawrence Mass, in 1509.

VI. On 27 February 1570, during a war between Denmark and Sweden, the Cathedral and the town were seriously damaged by fire. From and including 1571 accounts are available reporting the repair of the building and its furnishings. Roof trusses and roofs had to be renewed and much work was required to repair vaults and walls. The new roofs were finished in 1577, at the same time as the interior. It was not until 1580 that the erection of new spires was begun. This work, which was led by a master builder from Kalmar, one Anders Larsson, was finished in 1585. The shingles on the large roofs of the nave and chancel had to be renewed in 1594–97. During the years 1604–07 the outside walls of the church were plastered and whitewashed. The walls had not been repaired since the fire, and were therefore in such a bad condition that trees and bushes had begun growing in the cracks.

The Cathedral furnishings were damaged in 1612, when Danish soldiers used the church as a camp. Valuable archives were destroyed and pews and other things broken to pieces.

A violent storm demolished the spires on new year's night, 1629. They were repaired during the years 1629–32, covered with copper sheet and reinforced with horizontal bars between the points. After this, the spires were as shown in the picture of Växjö in *Suecia antiqua* (fig 18). The spires were repaired in the 1660's, 1700 and 1738. A new clock was acquired for the tower in 1661, with a splendid dial on the west wall, where the modern dial now is (fig 27).

Changes were made in the interior of the church to adapt it to the Protestant divine service. Superfluous altars were removed, but some triptychs and figures of saints were kept and remained in the church until the fire of 1740. The font, which stood behind a screen in the ground floor room of the tower, in keeping with medieval custom, was moved into the chancel in 1670. The same year, the choir gallery between the chancel and the nave was removed, and the chancel screen was made lower. In 1616–17 a burial chapel was built for the Trolle family in the easternmost part of the north aisle. In the corresponding position in the south aisle, a burial

chapel had probably been built as early as at the end of the sixteenth century for the family Stråle of Ekna; later, by way of family connections, this chapel passed to the Ulfsax family. In the far west of the south aisle, a burial chapel was built in 1688 for Lord Lieutenant Håkan Nilsson Skytte and his family, and in the same position in the north aisle a chapel was built for Bishop Samuel Wrenius in 1703. All these graves had walls above the level of the floor, and painted and gilded wooden screens, with sculptures and inscriptions. The screen above the Trolle chapel was remodelled in Baroque style in 1703–05 by a sculptor named Torbjörn Röding. All screens were destroyed by fire in 1740. Later, simpler screens were erected (fig 115) and on the raised surfaces of the graves seats were arranged. In the nineteenth century the graves were levelled with the floor. Surviving parts under the floor were studied at the excavations in 1957–58 (PI VII, fig 107).

A large gallery was erected in the west of the nave in conjunction with the installation of a new organ in 1688–91. The chantry chapel south of the tower was altered in 1651, when it was furnished as a meeting room for the Cathedral Chapter. The original opening into the aisle was closed and a simple door was installed (fig 90). The old Chapter House on the upper floor was turned into the Cathedral Library.

VII. On May 29 1740 the north spire was struck by lightning and a violent fire broke out. The spires and all the wooden roofs were burnt down and the tower was seriously damaged, the gables of the nave and chancel collapsed, the vaulting in the eastern part of the church was completely destroyed and all the valuable furnishings of the church were consumed. Repairs were begun in 1741 when new roofs were constructed. The tall chancel and nave gables were not rebuilt; the wooden roof was hipped at the east end (figs 108–110). The destroyed medieval vaulting of the nave and aisles was replaced by simple cross vaults, constructed in 1743–45. The windows were widened and made equally high, and the porch leading into the north aisle was demolished. During the years 1744–51 the church was refurnished. After this work the church had the appearance shown in a drawing made in 1768 (fig 115). It was not until 1779 that a new organ was installed on a new loft in the west, with a stately organ front, still in existence (fig 46).

Proposals for repairs of the tower and a new tower roof in Classical style were made in 1750 by Carl Hårleman (figs 111–113), but work on the seriously damaged tower was not begun until 1755. An extension was built north of the tower according to plans by Hårleman (fig 209 E), and the repair of the fabric of the tower was finished in 1757. The previous year, a tablet was placed on the west front, reporting the history of the Cathedral (now in the tower vestibule, fig 56). A temporary roof was erected over the tower walls. Not until 1771 was work begun on a new tower roof, but then, according to the wish of the Cathedral Chapter, after a simpler proposal by C F Adelcrantz (fig 114).

The medieval vestry was rebuilt in 1789, when the original vaulting and central column were removed and a flat ceiling installed. After a new bishop's residence had been erected,

the Cathedral Chapter met in a room in this building from 1797. The Chapter House in the church, south of the tower, became the Cathedral archives. The first floors of the tower and the adjacent buildings were fitted out for the grammar school library.

VIII. In 1845, the Chapter studied the possibility of reconstructing the roofs and enlarging the church. C G Brunius, Professor of Greek at the University of Lund, architect and art historian, was entrusted with the task of making plans. He began by measuring up and examining the building (see e.g. figs 69, 70, 75, 90, 99, 100), and then he submitted a proposal for a complete alteration of the interior in Gothic revival style (figs 117, 118, 121). The north and south aisles were to be extended eastwards by one bay (fig 209 F), windows and buttresses were to be given new positions to give the fronts greater symmetry, corbie gables were to be erected over the aisles, chancel and tower. Slate was recommended as roofing material. The proposal was approved by the local authorities but when scrutinized by the central authorities, the plans were revised by A Törnqvist (figs 119, 120). This new proposal was approved by the Crown, but nevertheless the work was carried out according to Brunius' plans and under his supervision. This radical rebuilding took place in 1849–54 (fig 122).

The interior was not altered to any great extent during Brunius' rebuilding of the Cathedral (figs 123, 124). At the end of the nineteenth century, restoration of the interior and new furnishings were demanded. Plans were drawn by Carl Möller (fig 125). The restoration was performed in 1898–99. Walls and vaults were replastered and painted in contemporary decoration style. Heating and electric lighting were installed. The church was furnished with new pews, wooden panelling along the walls and round the piers, a new reredos and new chancel stalls, all in Gothic revival (figs 126, 127). A small vestry was built south of the chancel.

IX. During the 1940's a new restoration plan was drawn up by Erik Fant, architect. According to this plan the exterior of the church was to remain unaltered, but the nineteenth century furnishings were to be removed and the eighteenth century interior recreated (fig 130). After Fant's death in 1954, Kurt von Schmalensee, architect, was given the task of continuing the planning of the restoration. In 1956, von Schmalensee presented different alternatives for a restoration and rebuilding of the Cathedral. A building technical investigation showed that the roofs of both the church and the tower needed renewing completely. The complicated nineteenth century roofs caused difficult problems of maintenance. The architect therefore recommended a return to the type of roof before Brunius' restoration. To obtain better relation between the tower and a high roof over the church, it was proposed that new, high spires be built. Finally, a thorough alteration of the interior was proposed.

In accordance with these principles, the church was restored in 1958–60 (figs 26–28, 42–47). Among other things, walls and vaults were replastered, foundations were reinforced, new floors and a new heating system were installed,

windows were altered, a new south portal was built, the vestry south of the chancel was rebuilt, and the rooms in the tower and the adjacent buildings were restored. New roof trusses and new spires were built and the roofs were covered with copper sheet. A new clock with a dial on the west front of the tower was installed and the bell frames were reconstructed with space for five bells. The interior was re-furnished and redecorated in modern style.

MURALS

Of the medieval decoration on walls, vaults and piers, only extremely small fragments remain. The decoration does not seem to have been very rich since surviving patches of the original lime-wash on the pendentives and in other places only rarely have traces of colour.

In 1575, the interior of the church was whitewashed. In conjunction with the exterior replastering, the church was decorated with painted trailing leaves below the eaves, a kind of decoration which seems to have been common in this part of the country at the end of the sixteenth century and during the seventeenth century (cf Sjösås, Dädesjö and other churches). Inscriptions were mentioned in 1653, when the interior of the church was re-whitewashed. These painted inscriptions were in the vaults, and formed, together, a chronicle of notable events in the history of Christendom, the kingdom of Sweden and the Cathedral, written by Dean Jonas Zephyrius. The fire of 1740 and later replastering have completely destroyed the seventeenth century plaster and painting, however. In 1750, draperies were painted round the new altarpiece (fig 115); these were replaced by a new painting in 1825, probably according to the proposal illustrated in figure 145.

After the Brunius restoration, the whole church was white-washed (fig 123), but during the extensive changes made in the interior during 1898–99, walls and vaults were decorated with stencilled patterns in Gothic revival style by Edvard Bergh (figs 126, 127). These paintings were removed completely at the most recent restoration, except for those in the easternmost vaults of the aisles.

Paintings in the chantry chapel

In conjunction with the most recent restoration, when the chantry chapel was again put in order, remains of old plaster with painted decoration were found. The paintings consist of a very fragmentary figure frieze (figs 132–135). The colours are mainly earth colours and grey, black and white. The subjects are from the story of the Creation. From left to right, the Marriage of Adam and Eve, the Fall, the Expulsion from Paradise, Eve spinning and Adam delving. The very fragmentary condition of the paintings makes it difficult to determine their style and date. It is known, however, that the paintings must have been executed before the fire of 1570. In respect of style, they seem to have developed from the tradition of the late medieval painting in the province associated

with Master Amund. The same persisting medieval tradition, blended with occasional new stylistic elements, is also found in the churches of Askeryd and Ölmstad, which can be dated to the 1520's and 30's or possibly slightly later. The paintings in the chantry chapel probably belong to the same period.

Stained glass

At the excavation made in the Cathedral in 1957–58 in conjunction with the work of restoration, a number of fragments of medieval stained glass was found, most of the pieces in the north-eastern corner of the church. This shows that, from the mid-fourteenth century at least, the church had stained-glass windows. In more modern times, too, stained-glass windows are mentioned, e.g. in a document dated 1692. The fire of 1740 destroyed these, too. When the interior was altered in 1898–99, stained-glass windows were installed in the chancel (figs 126, 137, 138), but they were removed at the most recent restoration, when the Cathedral acquired a very rich collection of modern stained glass by Jan Brazda, Bo Beskow, Erik Höglund and Elis Lundquist (figs 139, 141, 51, 142, 55). In 1965, a large wall mosaic by Bo Beskow was unveiled (fig 140).

FURNISHINGS

As a consequence of wars, fires and great restorations, the Cathedral has lost all its old furnishings. Existing documents have little to say about the interior of the church, but nevertheless they make it possible for us to reconstruct to some extent the appearance and function of the interior down the centuries. The oldest known picture of the interior is Pehr Hörberg's small wash drawing dated 1768 (fig 115), made after the restoration of the church after the fire of 1740. The appearance of the interior during the latter half of the nineteenth century, after the rebuilding of 1849–54 according to C G Brunius' plans, is illustrated in the photographs given in figures 123 and 124. Figures 126 and 127 show how the interior was completely altered in 1899 by the new furnishings and decorations which resulted from the work of Carl Möller, architect, and Edvard Bergh, decorator. Then the interior became a typical specimen of the late nineteenth conception of what a dignified church interior in Gothic revival style should look like. At the most recent restoration and renewal of the Cathedral in 1957–60, the present entirely modern interior was created by collaboration between the architect, Kurt von Schmalensee, and the artist, Jan Brazda (figs 42–47).

Very little of the old furnishings has been preserved, but what survives comprises excellent pieces of communion plate and old textiles. The inventories, however, which go back to the end of the sixteenth century, sometimes give rather detailed accounts of the objects purchased by or donated to the Cathedral at different times, and later sold or lost in other ways.

Altars and altar furniture

Nothing of the medieval altars and altar furnishings remains, and the information available is, as mentioned above, extremely scanty. Towards the end of the Middle Ages, there were, in addition to the high altar, several side altars or "chapels", established in honour of various saints. All these altars probably had triptychs or figures of saints. At the Reformation, however, some of the altars were broken down as being superfluous. Much of the medieval furnishing seems to have been destroyed in 1570, when the Danes set fire to the church. The triptych above the high altar, a figure of the Virgin and one of St Sigfrid, the patron saint of the church, were rescued, however, and were kept in the church until the fire of 1740, when they were destroyed, together with the rood. Not until ten years later did the church acquire a new altarpiece, the Institution of the Lord's Supper, painted by E Schröder in 1733 and donated by the King (fig 144). The reredos, made in 1898–99 and designed by Carl Möller, comprised a richly carved reredos in Gothic revival style, which formed part of the completely new furnishings, with high panelling and pews, then installed in the chancel (figs 126, 146). The reredos, of which only the large crucifix and the central relief remain (fig 147), was taken down in 1934 and replaced by the older altarpiece.

Pulpits

Only the partly defect sculptured figures (figs 148–152) now remain of the pulpit ordered from Sven Segervall, sculptor, of Växjö, the year after the great fire. Its appearance and position in the church can be seen in Hörberg's picture of the interior, executed in 1768 (fig 115). The pulpit seems to have been typical of Segervall's work in respect of design and quality, and in style related to late Baroque tradition. At that time, Segervall was employed very frequently, and several of his reredoses and pulpits have been preserved in Småland and adjacent provinces. In 1815, a new pulpit was considered necessary, and drawings were made by F M Piper (fig 155). Brunius considered, however, that this pulpit was unsuitable in the restored church, and promised to design a new one himself. When the delivery of the design was delayed, Rosdahl, Brunius' master builder, was asked to submit drawings. He sent the proposal in neo-Gothic style shown in figure 153. The drawing approved by the Crown in 1863 is signed by J A Åbom (fig 154), however, and shows a much richer and at the same time more stringent design than the previous proposal. This pulpit (fig 156) was taken down in 1957.

Pews and galleries

The appearance of pews and galleries in former times can be seen from the interior pictures dating from the eighteenth, nineteenth and twentieth centuries. The new gallery erected in 1773, intended for the large new organ, was decorated in 1779 with the gilded province coat-of-arms, still preserved. This was carved by a wood-carver named Fast, who was then engaged in carving the decoration of the organ front (fig 157).

Organ

The earliest mention of an organ in the Cathedral dates from 1576, when payments were made for the transport of implements and the erection of an organ. The name of the organ-builder is given as "Jörghen iensson". He was a clergyman and organist, and may have been the same as the Herr Jörgen Organwright, who repaired the organ in the Church of Our Lady in Copenhagen in 1567–68 and 1583; evidence of this is a statement regarding the transport of the organ from Copenhagen. The organ was repaired in 1610, 1628, 1637, 1676, 1678 and 1683. No other details about the organ are known, but it is said to be *large* in the 1636 inventory. It was probably in the chancel, possibly on the choir gallery mentioned above.

A new organ was built in 1688–91 by Hans Henrich Cahman, a pupil of Hans Christoff Fritzsche of Hamburg. Cahman is famous for the 32-foot organ he built in Uppsala Cathedral in the 1690's. The organ in Växjö Cathedral was constructed wholly on the site, in a specially established workshop. It had twenty-seven stops, great organ, pedal organ and rear positive (see note 171 for disposition), and was on a new organ loft, probably in the west of the church. The front was decorated with sculptural wood-carvings by Johan Werner the younger.

Cahman's organ was destroyed in the fire of 1740, and it was not until 1758 that the installation of a new organ was considered. For sixteen years the problem was discussed, and suggestions were requested from most of the contemporary organ builders in Sweden, but the building of an organ was delayed time after time, for various reasons—mainly economic. In 1773, Lars Wahlberg was given the task of building a new organ, which he seems to have begun in 1774. The organ was still unfinished when Wahlberg died on 31 December 1776. The task of finishing the organ was then entrusted to Sweden's most famous organ builder at that time, Olof Schwan of Stockholm. The new organ was finished and inspected in 1779. It had thirty-three stops and great, swell and pedal organs. This organ was rebuilt somewhat in 1826 and 1863. In 1885 it was dismantled, except for the front, and sold in 1887 to Slätthög Church, where, after some repairs, it is still in use.

A new organ was built in 1885 by Åkerman & Lund. It was a typical instrument for the time, with twenty-seven stops, two manuals and a pedal organ (see note 194 for disposition). This organ was replaced in 1940 by a new one, built by the Danish firm of Marcussen & Søn. The principals of the eighteenth century organ front were retuned, and a large number of stops from the 1885 organ used, too. The organ was furnished with a rear positive, in two symmetrically placed organ houses; in conjunction with the most recent restoration of the church, the rear positive was placed on the centre of the loft rails. The organ has fifty-one stops, great and swell organs, rear positive and pedal organ, and electric registration (see note 198 for disposition.)

The organ front (fig 157) is from the organ built 1774–79, and was probably designed by Lars Wahlberg, who made

similar fronts in Karlskrona and other churches. The prototype was probably the organ in Linköping Cathedral, dating from 1733. The ornamentation is in Classical style, executed by Gustaf Johan Fast, ornament carver, after designs by Olof Schwan. Some of the ornamentation, including that at the foot of the pipes, is in an older Rococo style, and was probably made according to Fast's own designs.

The font

Until 1670, the font was in the bottom floor room of the tower, which was connected with the nave by an arch. After that it was placed in the chancel. Unfortunately, no other information about the font exists, and it seems probable that it was destroyed completely in the fire of 1740. No font was used after this, but the baptismal bowl was placed on a folding shelf attached to the altar rails. In 1924, however, a new brass font (fig 158), designed by E Fant, was installed. This was replaced in 1959 by the present font, designed, like the rest of the furnishings, by K von Schmalensee and J Brazda (fig 42).

Plate

In 1704, the Cathedral received a magnificent silver bowl, used as a baptismal bowl (figs 159–162), in exchange for a burial site for Bishop S Wirænius. Other valuable silver objects preserved are the medieval chalice and paten shown in figures 163 and 168, the so-called Färlöv Chalice, made in 1609 for Färlöv Church by Hans Povelsson of Vä (figs 165, 166), and the chalice and paten made by a Växjö master, A J Linnell, in 1734 (figs 164, 169).

Textiles

Most of the old vestments and textiles of the Cathedral were discarded around the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth. Of the old textiles there remain today only two copes, three mitres—two of them in very poor condition—a banner and a standard (figs 175–181, 185–188). The older cope (figs 175, 176) was mentioned first in 1628; it is said to have been donated by King Gustavus Adolphus; the younger one (figs 178, 179) was purchased by the churches of the diocese for the royal coronation in 1751. The two older mitres are from the end of the sixteenth century and the beginning of the seventeenth. One of them is men-

tioned in 1591–92, and in the following inventory, made in 1628, two mitres are mentioned. The mitre with gold embroidery (fig 177), said in 1787 to have been presented by King Gustav III to Bishop O Wallquist, was used until 1938, when a new one was acquired. The textiles used at present were, almost without exception, acquired in conjunction with the restoration of the Cathedral in 1960.

Monuments

The Cathedral has very few monuments. Practically all the incised slabs in the floor were destroyed in the great fire of 1740. As mentioned above in section VI, there was an elevated burial chapel in each corner of the church; these were levelled with the floor, however, during Brunius' restoration in 1850. The oldest existing monument is the very fragmentary, but originally very stately portrait grave slab, in limestone, in memory of Ture Trolle, † 1555 (figs 195, 196). The still existing portrait stone in figure 199, showing a female figure carved in relief, was, according to tradition, executed in memory of Trolle's daughter, the mighty Anna Trolle, who had the Trolle burial chapel erected in 1616–17, in the north-eastern corner of the Cathedral.

Bells

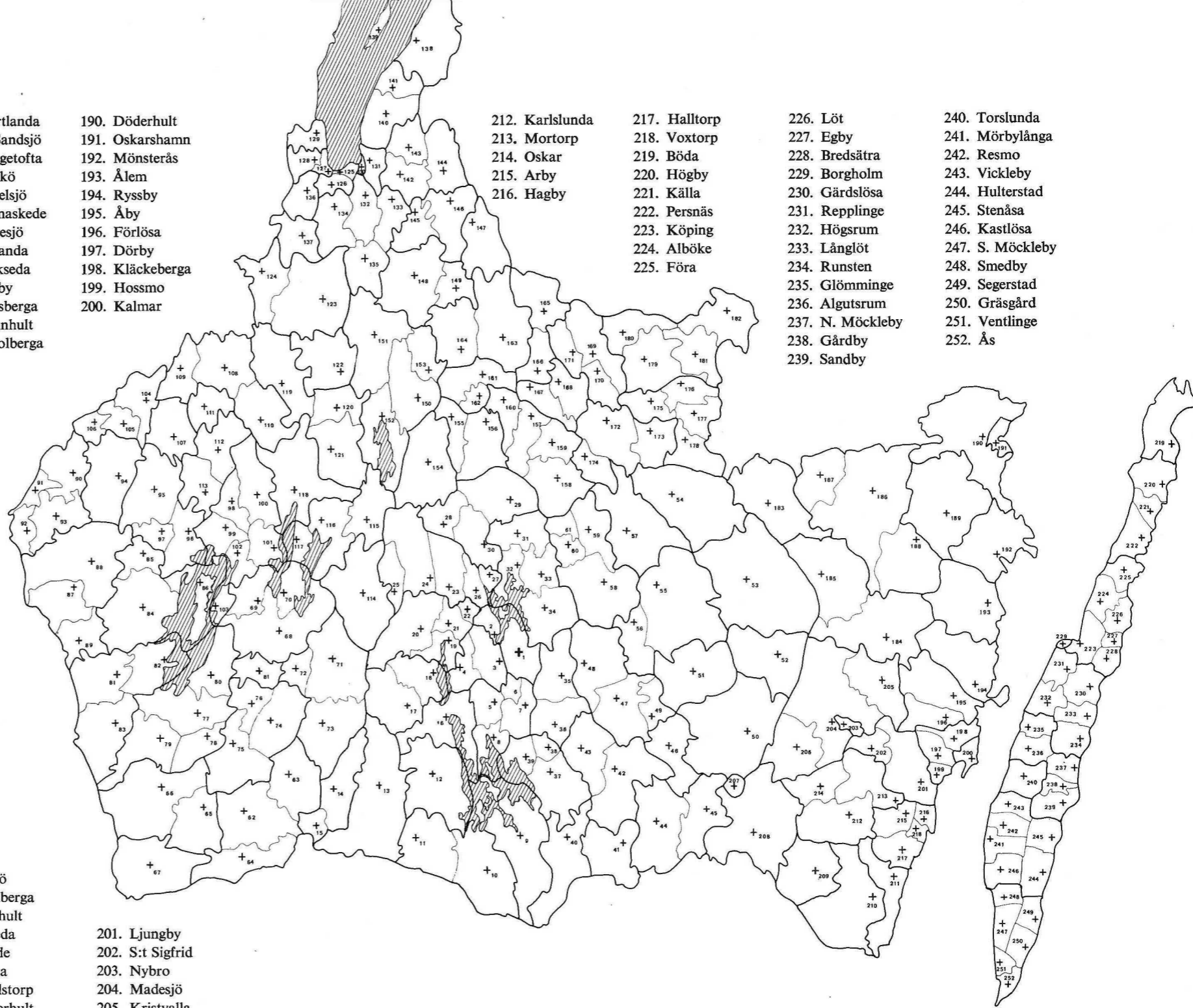
After the great fire of 1740, it was decided to build a foundry, at the Cathedral's expense, to make bells not only for the Cathedral, but also for other churches in the diocese. The foundry was finished in April 1746, and between this date and 1751 Andreas Wetterholtz cast, in addition to bells for the Cathedral, fourteen bells for other churches in the diocese. In 1752 the foundry passed into the hands of Elias Fries, who recast the great bell and also made other bells. The foundry was demolished in 1763. A complete inventory for the foundry is preserved. (The foundry will be dealt with at length in another context by L M Holmbäck.)

The Cathedral now has five bells and chimes. The old bells are the great bell, cast in 1791 in Jönköping by Jonas Magnus Fries, the old middle bell, cast by Andreas Wetterholtz in 1746, and the small bell, cast in 1752, recast in 1855 by C A Norling in Jönköping. The other two bells were cast in 1959 by Gösta Bergholtz, Sigtuna. The chimes, comprising twenty-seven bells, including one of the new ringing bells, were delivered in 1961 by Gösta Bergholtz, Sigtuna, in collaboration with Westerstrand & Sons, Töreboda.

I. Karta över församlingar och pastorat i Växjö stift 1970. L-O Larsson 1970.

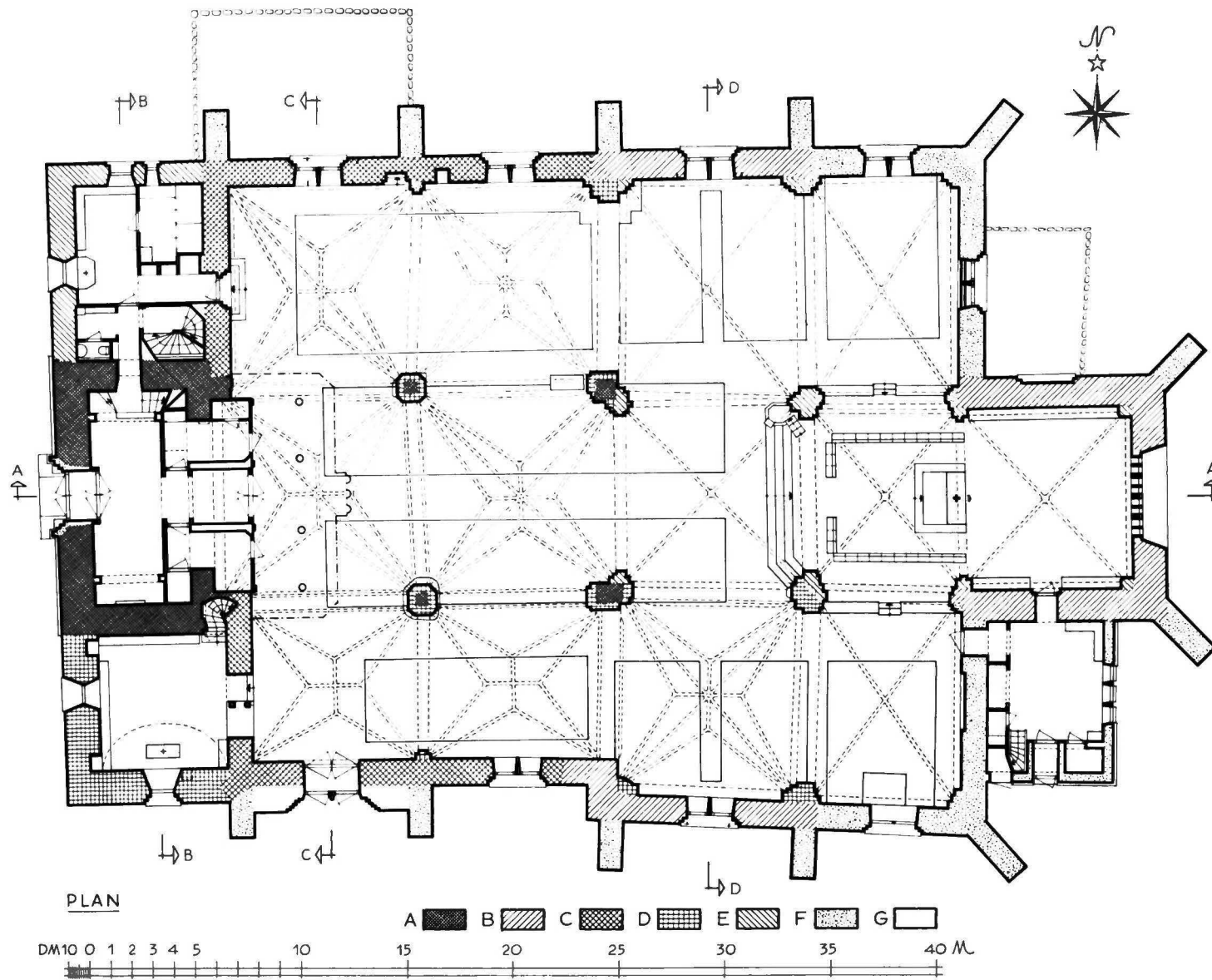
Map showing parishes in the diocese of Växjö, 1970.

1. Växjö	54. Åseda	109. Källeryd	162. Hjärtlanda
2. Öjaby	55. Lenhovda	110. Kävsjö	163. N. Sandsjö
3. Bergunda	56. Herråkra	111. Gnosjö	164. Bringetofta
4. Öja	57. Nottebäck	112. Kulltorp	165. Björkö
5. Vederslöv	58. Dädesjö	113. Bredaryd	166. Nävelsjö
6. Dänningelanda	59. Sjösås	114. Rydaholm	167. Lannaskede
7. Tävelsås	60. Drev	115. Gällaryd	168. Myresjö
8. Kalvsvik	61. Hornaryd	116. Voxtorp	169. Vetlanda
9. Urshult	62. Göteryd	117. Tännö	170. Bäckseda
10. Almundsryd	63. Pjätteryd	118. Värnamo	171. Näsby
11. Härlunda	64. Hallaryd	119. Åker	172. Korsberga
12. V. Torsås	65. Traryd	120. Hagshult	173. Lemnhult
13. Virestad	66. Hinneryd	121. Fryele	174. S. Solberga
14. Stenbrohult	67. Markaryd	122. Tofteryd	175. Nye
15. Älmhult	68. Berga	123. Byarum	
16. Skatelöv	69. Vittaryd	124. Bondstorp	
17. Vislanda	70. Dörarp	125. Jönköpings	
18. Blädinge	71. Ryssby	Kristina	
19. Alvesta	72. Tutaryd	126. Ljungarum	
20. Hjortsberga med	73. Agunnaryd	127. Jönköpings	
Kvenneberga	74. S. Ljunga	Sofia	
21. Lekaryd	75. Hamneda	128. Järstorp	
22. Härlöv	76. Kånna	129. Bankeryd	
23. Moheda	77. Annerstad	130. Huskvarna	
24. Slätthög	78. Nöttja	131. Hakarp	
25. Mistelås	79. Torpa	132. Rogberga	
26. Ör	80. Angelstad	133. Öggestorp	
27. Ornesberga	81. Lidhult	134. Barnarp	
28. Aneboda	82. Odensjö	135. Ödestugu	
29. Asa	83. Vrå	136. Norrahammar	
30. Berg	84. S. Unnaryd	137. Månsarp	
31. Tolg	85. Jälluntofta	138. Gränna	
32. Tjureda	86. Bolmsö	139. Visingsö	
33. Söraby	87. Färgaryd	140. Skärstad	
34. Gårdsby	88. Långaryd	141. Ölmstad	
35. Hemmesjö	89. Femsjö	142. Lekeryd	
med Tegnaby	90. Burseryd	143. Svarttorp	
36. Ö. Torsås	91. Sandvik	144. Järsnäs	
37. Väckelsång	92. Gryteryd	145. Forserum	
38. Uråsa	93. S. Hestra	146. Barkeryd	
39. Jät	94. Villstad	147. Nässjö	
40. Tingsås	95. Reftele	148. Malmbäck	
41. S. Sandsjö	96. Ås	149. Almesåkra	
42. Linneryd	97. Kållerstad	150. Vrigstad	
43. Nöbbele	98. Forsheda	151. Svenarum	
44. Älmeboda	99. Torskinge	152. Nydala	
45. Långasjö	100. Kärda	153. Hyllestofta	
46. Ljuder	101. Hånger	154. Hjälmseyd	
47. Hovmantorp	102. Dannäs	155. Stockaryd	
48. Furuby	103. Tannåker	156. Hultsjö	
49. Lessebo	104. Gislaved	157. Fröderyd	
50. Algutsboda	105. Våthult	158. Ramkvilla	
51. Ekeberga	106. Bosebo	159. Bäckaby	
52. Hälleberga	107. Anderstorp	160. Skepestad	
53. Älghult	108. Åsenhöga	161. Sävsjö	

190. Döderhult	212. Karlslunda	217. Halltorp	226. Löt	240. Torslunda
191. Oskarshamn	213. Mortorp	218. Voxtorp	227. Egby	241. Mörbylånga
192. Mönsterås	214. Oskar	219. Böda	228. Bredsåtra	242. Resmo
193. Ålem	215. Arby	220. Högby	229. Borgholm	243. Vickleby
194. Ryssby	216. Hagby	221. Källa	230. Gärdslösa	244. Hulterstad
195. Åby		222. Persnäs	231. Repplinge	245. Stenåsa
196. Förlösa		223. Köping	232. Högsrum	246. Kastlösa
197. Dörby		224. Alböke	233. Långlöt	247. S. Möckleby
198. Kläckeberga		225. Föra	234. Runsten	248. Smedby
199. Hossmo			235. Glömminge	249. Segerstad
200. Kalmar			236. Algutsrum	250. Gräsgård
			237. N. Möckleby	251. Ventlinge
			238. Gårdby	252. Ås
			239. Sandby	

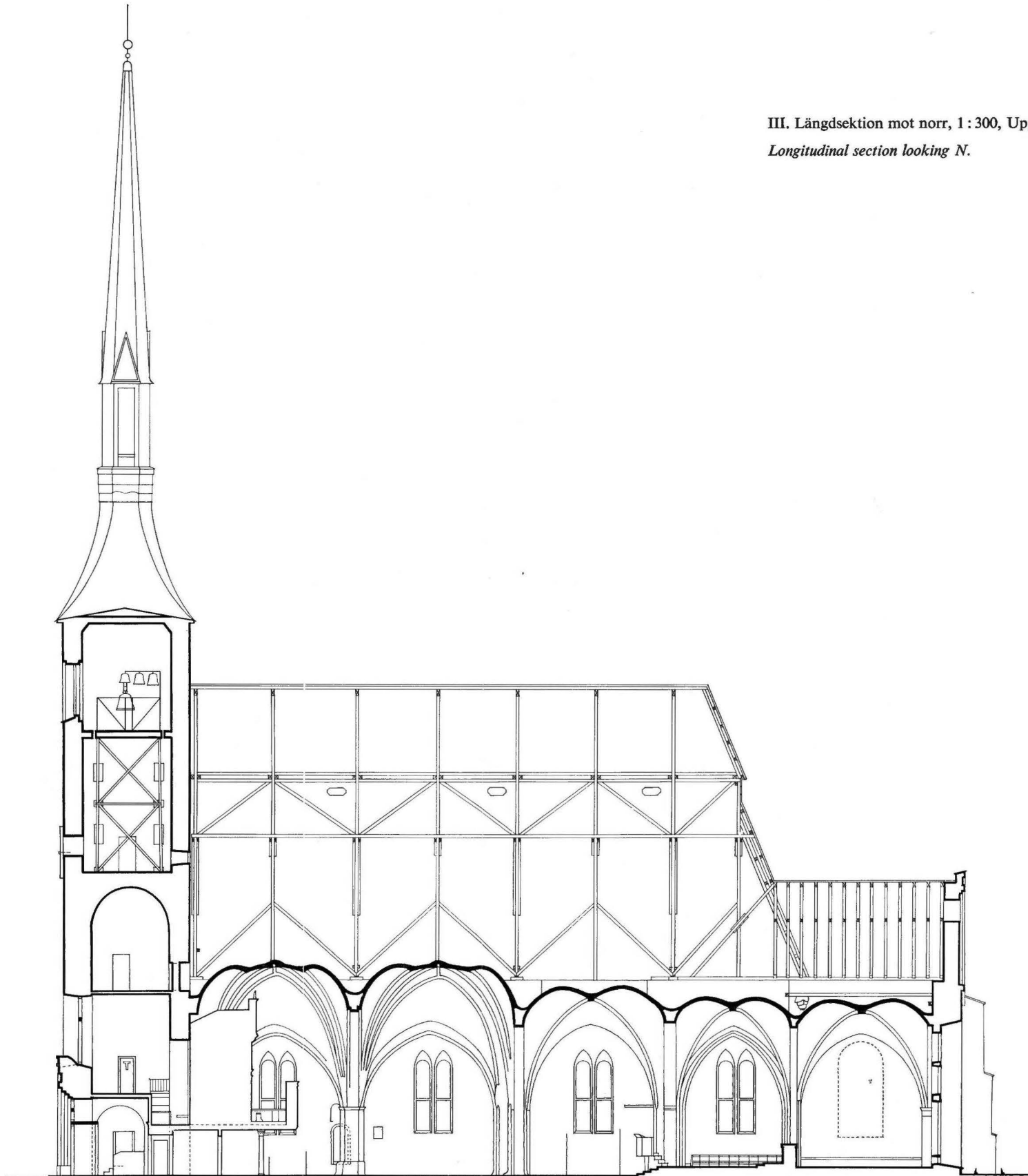

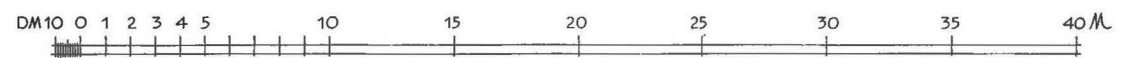
II. Plan, 1: 300, Uppm J Söderberg 1969. Jfr beteckningarna A–G för de olika byggnadsperioderna med pl VII och fig 209.

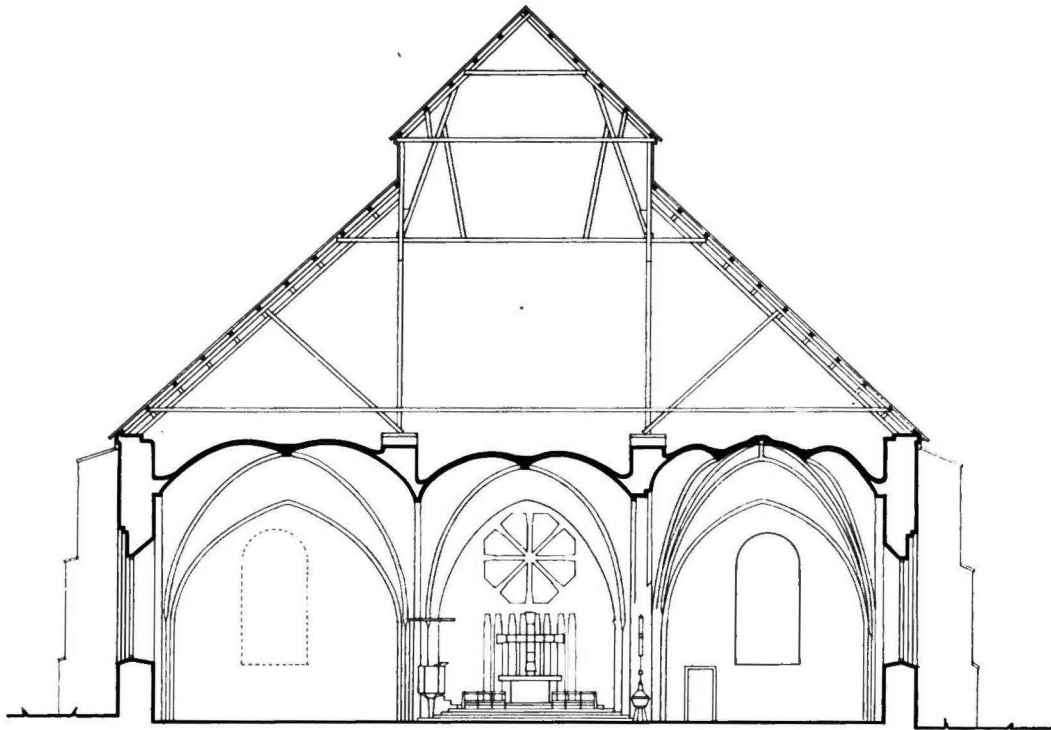
Plan 1: 300. Cf symbols A–G for the various building periods with Pl VII and fig 209.

III. Längdsektion mot norr, 1 : 300, Uppm J Söderberg 1969.
Longitudinal section looking N.

SEKTION A-A

SEKTION D-D

IV. Tvärsektion mot öster, 1: 300. Uppm J Söderberg 1969.

Cross section looking E.

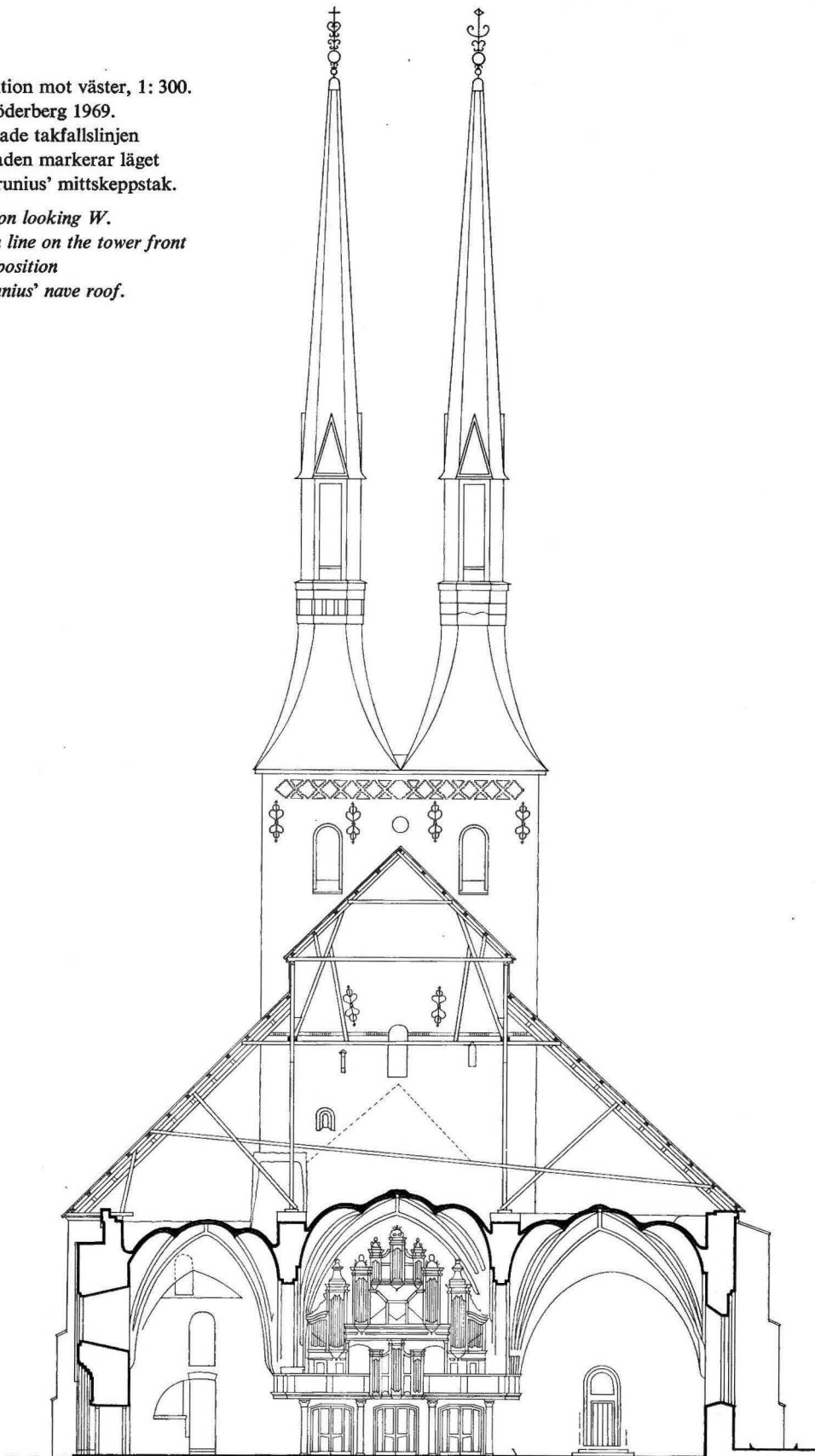
V. Tvärsektion mot väster, 1: 300.

Uppm J Söderberg 1969.

Den streckade takfallslinjen
på tornfasaden markerar läget
för C G Brunius' mittskeppstak.

Cross section looking W.

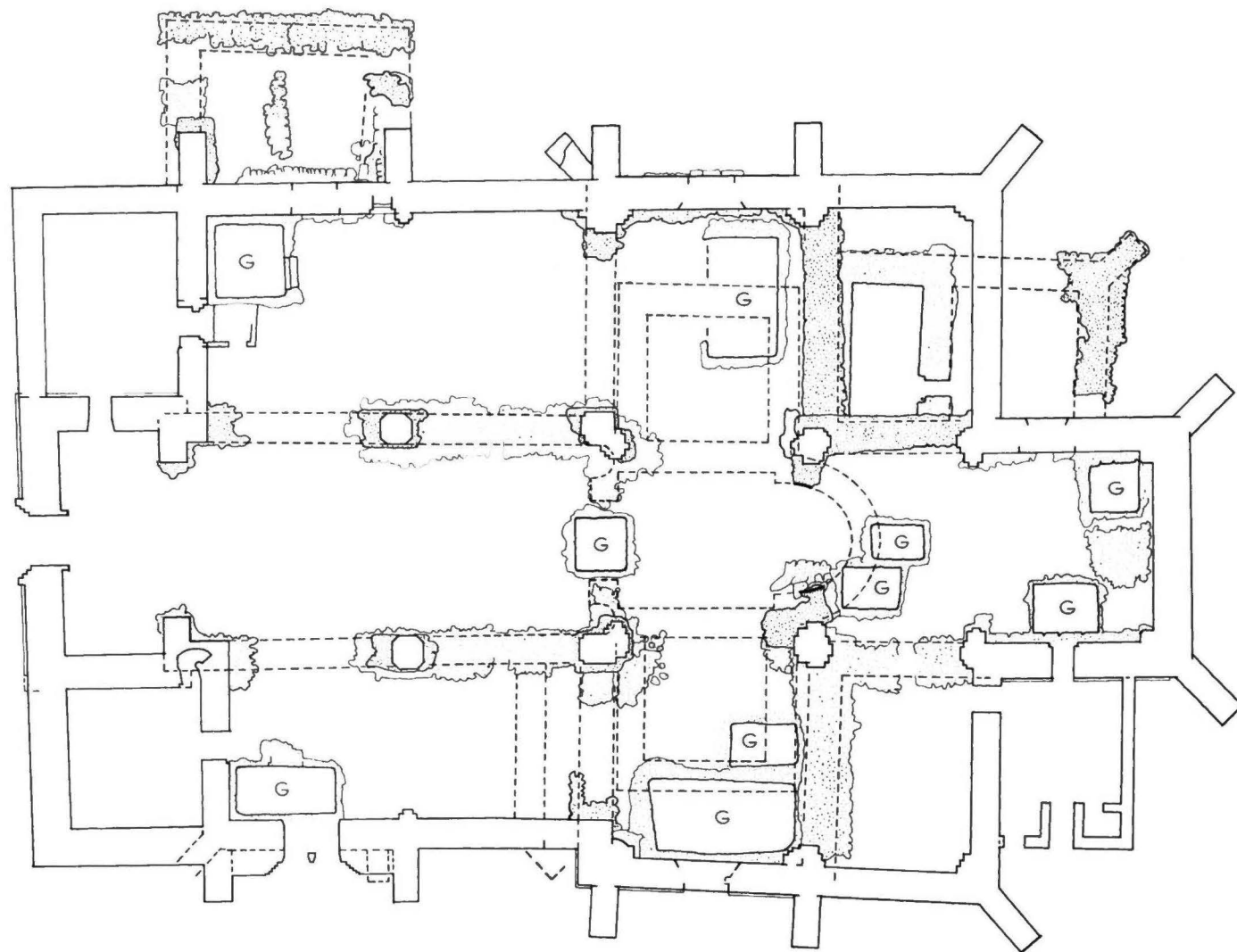
*The broken line on the tower front
marks the position
of C G Brunius' nave roof.*

SEKTION C-C

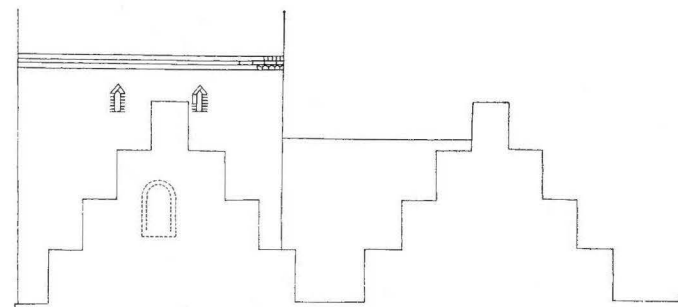

VII. Plan med inlagda grundmurar, gravar och murskarvar. Murrester och grundsulor prickade, rekonstruerade murar streckade, murade gravar markerade med G. 1: 300. Uppm S Olsson 1957-1958, kompl E Gustafsson 1958-1959.

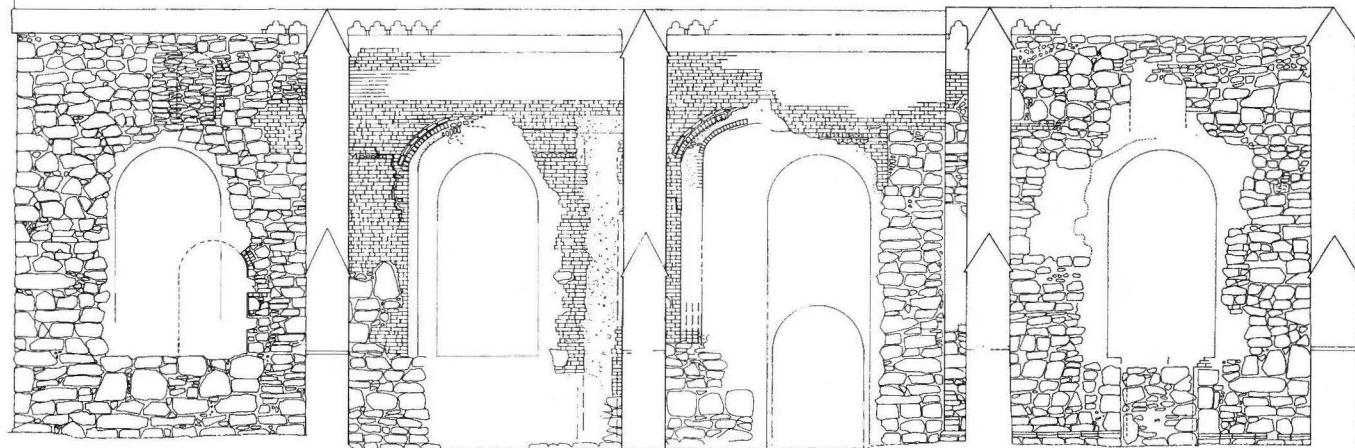
Plan showing foundations, graves and joints in masonry. Remains of walls and footing dotted, reconstructed walls hatched, masonry graves marked G.

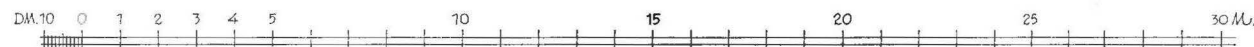
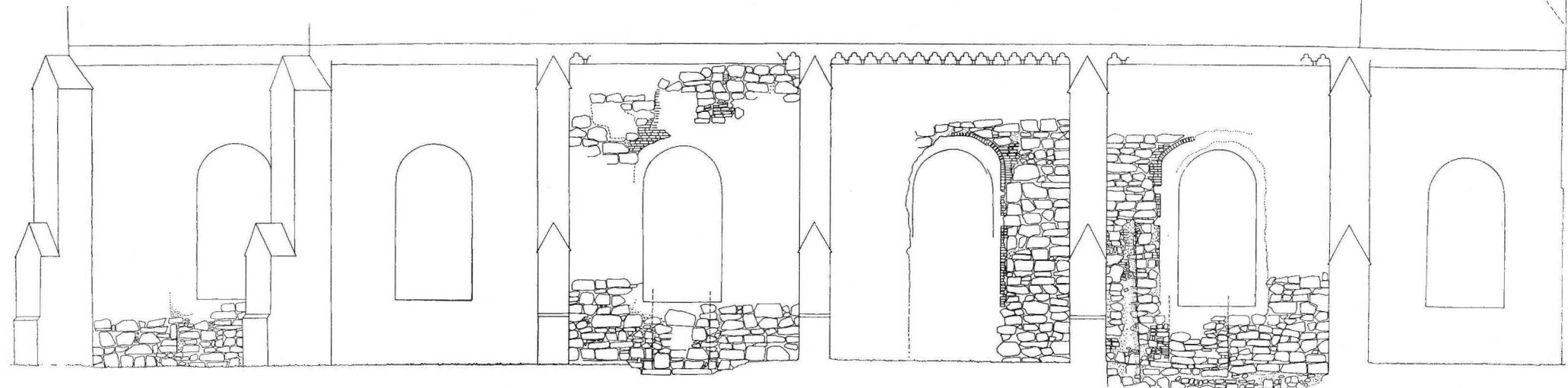
VIII. Fasad mot söder, visande murverket i södra korsarmen, sidoskeppets två travéer och själakoret söder om tornet. 1: 200. Uppm E Gustafsson 1959.

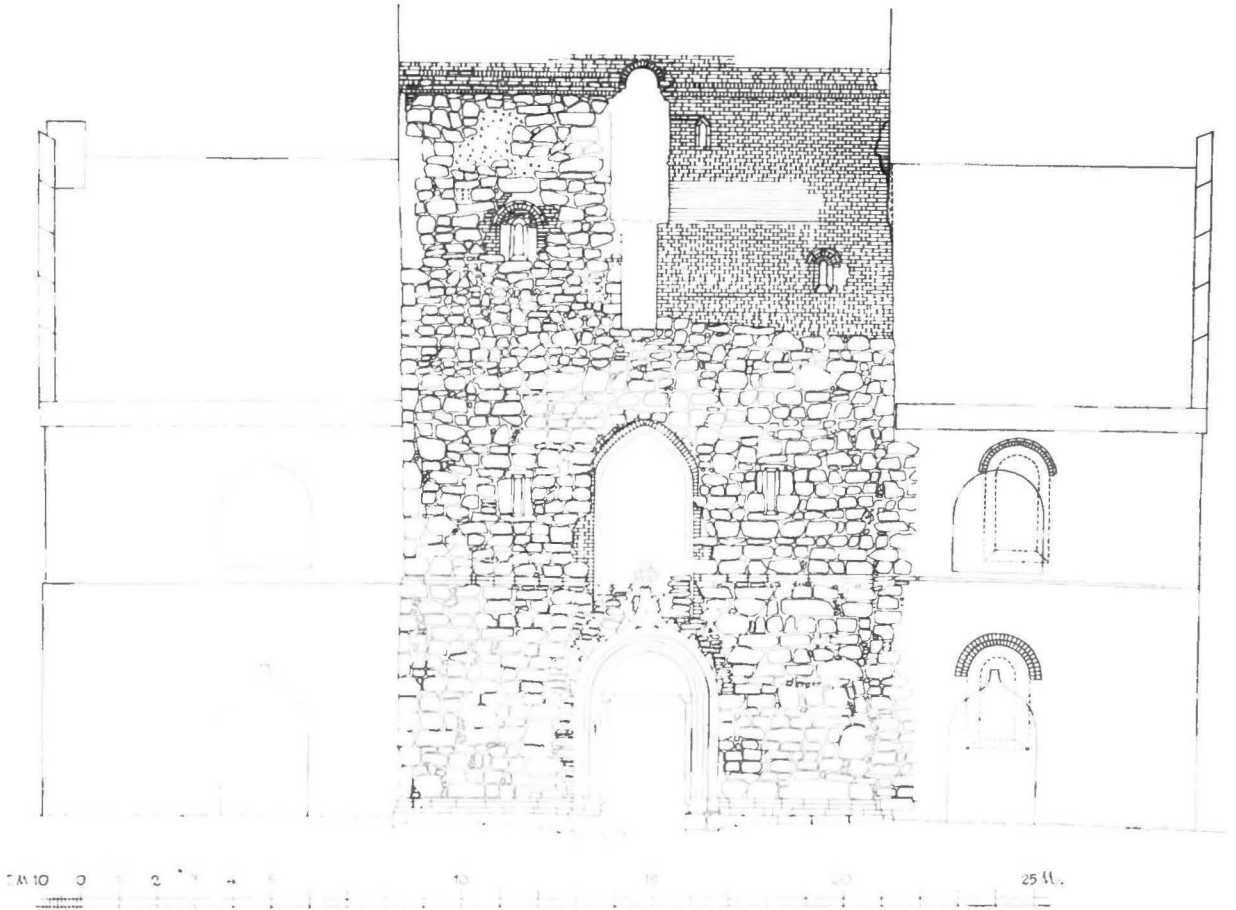
S front showing masonry in the S transept, the two bays of the aisle and the chantry chapel S of the tower.

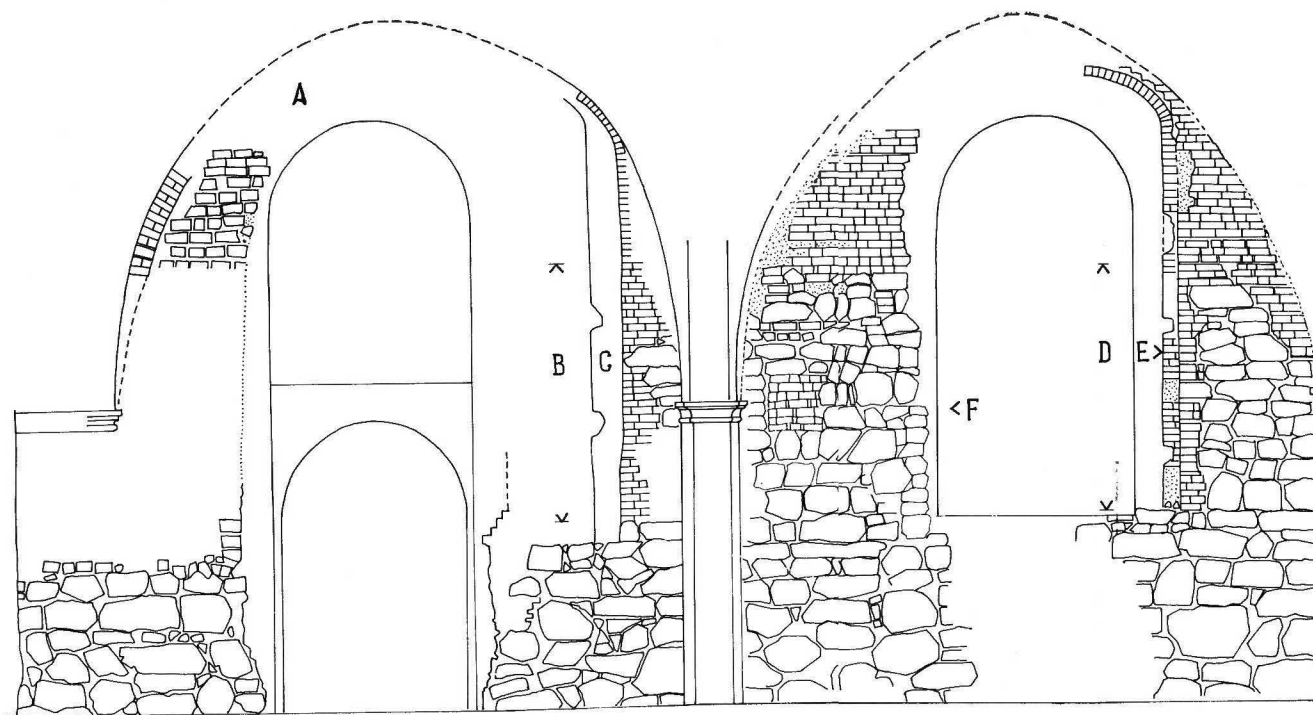
IX. Kyrkans nordfasad. I sidoskeppsmurens västligaste del finns obetydliga rester av en ingång till kyrkan från det rivna vapenhuset. T v därom syns spår av en ursprunglig utbyggnad, som sannolikt fungerat som ett s k predikotorn. Märk även resterna av en portal i den forna norra korsarmen samt spår av ett högt sittande fönster i samma mur. 1: 200. Uppm E Gustafsson 1959.

N front of the Cathedral. In the westernmost part of the aisle wall are small remains of an entrance to the Cathedral from the now demolished porch. Left of this are traces of an original construction that was probably used as a so-called sermon tower. Observe also the remains of a portal in the former N transept and traces of a window high up in the same wall.

X. Fasad mot väster, visande murverket i tornets nedre del. 1: 200. Uppm E Gustafsson 1958-1959.
W front, showing the brickwork in the lower part of the tower.

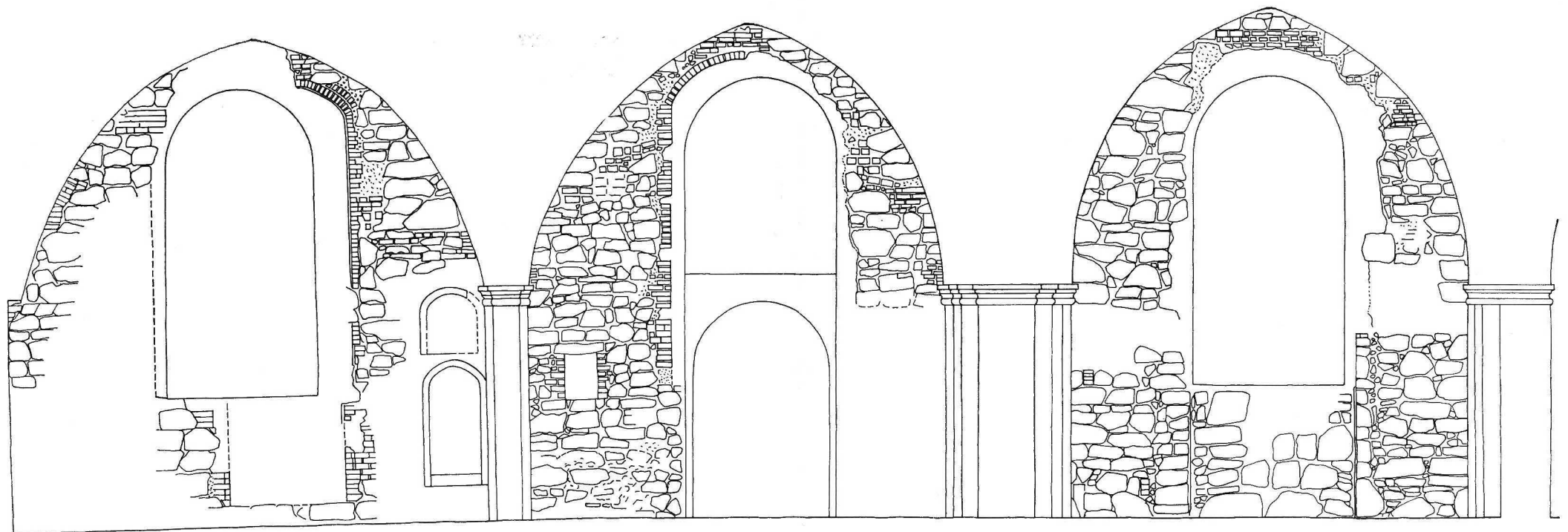
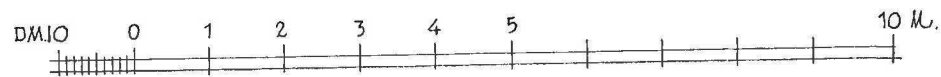

XI. Södra sidoskeppets sydmur. A murparti utjämnat med tegel som har liggisidan utåt, B och D ursprunglig höjd för fönstersmyg, C och E utfyllnad, gjord vid fönstersmygarnas förändring på 1700-talet. Mellan det västra 1800-talsfönstret och valvpilastern en utfyllnad av ett ursprungligt valvupplag med valvkonsoles läge i höjd med F. 1: 100. Uppm E Gustafsson 1958–1959.

S wall of S aisle. A part of wall levelled off with bricks laid on edge, B and D original height of window splay, C and E filling, performed when the window splays were altered in the 18th century. Between the W 19th century window and the vault pilaster a filling of an original vault with the position of the vault console level with F.

XII. Norra sidoskeppets nordmur. I västra travén finns rester av en dörröppning som fört till det forna vapenhuset samt ingång till en igenmurad trappa. Jfr fig 92, 93. I östra travén, den ursprungliga norra korsarmen, framträder smygarna till en portal. 1: 100. Uppm E Gustafsson 1959.

N wall of N aisle. In the W bay are remains of a doorway which led to the former porch and an entrance to a closed staircase. Cf figs 92, 93. In the E bay, the original transept, can be seen the splays of a portal.

FÖLJANDE KYRKOR I SMÅLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES
KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Jönköpings och Huskvarna kyrkor, Sm band I, volym 48.

Kalmar slots kyrkor, Sm band III: 1, volym 117.

Växjö domkyrka, Sm band IV: 1, volym 136.

UPPVIDINGE HÄRAD:

Kyrkorna i Sjösås, Sm band II: 1, volym 114.

Drevs och Hornaryds kyrkor, Sm band II: 2, volym 120.

Dädesjö och Eke kyrkor, Sm band II: 3, volym 126.

Under utgivning:

Bergunda och Öja kyrkor, Sm band V: 1, volym 139.

Växjö och Öjaby kyrkor, Sm band IV: 2 (1971).

Granhults och Nottebäcks kyrkor, Sm band II: 4 (1971).

Under utarbetande:

Uppvidinge härad, Kinnevalds härad, Kalmar stadskyrkor.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 136

SMÅLAND

Band IV, häfte 1

Växjö

KARTOGRAFISKA INSTITUTET